

สัญญาเลขที่ RDG5210031

โครงการ “แปลเอกสารท้องถิ่นของประเทศพม่า:
ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์เมือง”

ชุดโครงการ “ประเทศพม่าศึกษา”

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ฝ่ายนโยบายชาติและความสัมพันธ์ข้ามชาติ

โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์อรนุช นิยมธรรม

บทคัดย่อ

โครงการแปลเอกสารท้องถิ่นของประเทศพม่ามีเป้าหมายเพื่อนำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ของเมืองหลักในประเทศพม่าจำนวน ๑๔ เขต ในระยะแรกนั้นได้เลือกแปลเพียง ๕ เขตการปกครอง ได้แก่ รัฐกะเหรี่ยง มณฑลตะนาวศรี มณฑลพะโค มณฑลมันตะเล และรัฐยะไข่ อันประกอบด้วยเมืองหลัก ๘๑ เมือง อยู่ในรัฐกะเหรี่ยง ๗ เมือง มณฑลตะนาวศรี ๕ เมือง มณฑลพะโค ๒๗ เมือง มณฑลมันตะเล ๒๕ เมือง และรัฐยะไข่ ๑๑ เมือง

ข้อมูลหลักที่แปลนั้นได้มาจากสารานุกรมพม่าจำนวน ๑๕ ฉบับ สารานุกรมชุดนี้เริ่มจัดทำมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๔๕ ในสมัยที่พม่าเริ่มได้รับเอกราช โดยจัดพิมพ์ฉบับแรกในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ จากนั้นก็ทยอยพิมพ์เรื่อยมาจนถึงปี ค.ศ. ๑๙๗๖ ข้อมูลดังกล่าวจึงเป็นหลักฐานประเภทเอกสารของทางการพม่าก่อนสมัยรัฐบาลทหารชุดปัจจุบัน นับจากรัฐบาลอนุสมัยแรก (ค.ศ. ๑๙๔๘-๑๙๕๘) รัฐบาลเนวินสมัยแรก (ค.ศ. ๑๙๕๘-๑๙๖๐) รัฐบาลอนุสมัยที่สอง (ค.ศ. ๑๙๖๐-๑๙๖๒) และรัฐบาลเนวินสมัยที่สอง (ค.ศ. ๑๙๖๒-๑๙๘๘) ในสารานุกรมนี้ได้กล่าวถึงเมืองต่างๆในเรื่องสภาพพื้นที่ ที่ทำการของรัฐ สถานศึกษา โรงพยาบาล สินค้าท้องถิ่น ตลาดการค้า เส้นทางคมนาคม ศาสนสถาน ประเพณีท้องถิ่น เชื้อชาติ และประชากร (อ้างการสำรวจ ๑๙๓๑ ค.ศ. ๑๙๕๓ ค.ศ. ๑๙๕๖ และค.ศ. ๑๙๗๑) ประเด็นสำคัญจะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนาน วัฒนธรรมท้องถิ่น เศรษฐกิจท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาก่อนปี ค.ศ. ๑๙๘๘

ในการแปลนี้ ยังได้เพิ่มข้อมูลปัจจุบันไว้ด้วย โดยอาศัยเอกสารของรัฐบาลและนิตยสารทางเศรษฐกิจของพม่า อาทิ หนังสือพิมพ์เจโฮมิ่ง (ค.ศ. ๒๐๐๕ – ๒๐๑๐) บันทึกรการพัฒนาประเทศ (ค.ศ. ๒๐๐๘) นิตยสารเมียนมาร์ (ค.ศ. ๒๐๐๘) และบทความจาก Eleven Weekly news (ค.ศ. ๒๐๐๕) ประเด็นสำคัญจะได้แก่ลักษณะพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ เขตการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การพัฒนาเมือง และเศรษฐกิจท้องถิ่นในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังได้แทรกข้อมูลเสริมเกี่ยวกับแหล่งน้ำ เจริญสำคัญ และชนชาติจากสารานุกรมพม่า หนังสือภูมิศาสตร์ (ค.ศ. ๒๐๐๑) และหนังสือขนบธรรมเนียมขนบประเพณีวัฒนธรรมชาวพื้นเมือง เป็นต้น พร้อมกันนี้ ยังได้สรุปภาพรวมทางการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมไว้ในส่วนต้นของแต่ละเขตการปกครอง

Abstract

The project on “The translation of Myanmar country documents: urban history and geography” is undertaken under the main project of Myanmar Country Focus supported by Thailand Research Fund. Its aim is to provide information for history and geography of the main cities of 14 divisions and states in Myanmar. In the first phase of the project, only 5 areas are translated i.e., Karen State, Tanintharyi division, Mandalay division, Pago division and Rakhine state. Altogether, there are 81 main cities; that is, 7 cities in Karen State, 9 in Tanintharyi division, 27 cities in Mandalay division, 25 cities in Pago division and 13 cities in Rakhine state.

Primary data is translated from Myanmar Encyclopedia prepared since the beginning of the year 1949 in the time of Myanmar independence. The first edition in the series was published in 1954 and then gradually ever printed until 1976, so that information as evidence of the document belongs to the period before the current military government of Myanmar; including the first government of U Nu period (AD 1948-1958), the first government of Ne Win era (AD 1958-1960), the second government of U Nu (AD 1960-1962) and the second government of Ne Win (AD 1962-1988). Data mentioned in the Encyclopedia is about cities, state hospitals and schools, local products, marketing, trade routes local religious traditions and ethnic populations (refer to survey in 1931 1953 1956 and 1971). Key issues are to do with culture, history, myth, local economy and environment in the period before 1988.

In this translation, current data are also updated, based on government documents, magazines and newspapers such as Myanmar's economy journals (AD 2009 to 2010), recorded development (AD 2008), Myanmar Thana magazine (AD 2008) and articles from Eleven Weekly news (2009). Key issues will include natural areas, climate, society, culture, urban development and local economy. Besides, supplemental information is also inserted such as water resources pagoda and ethnic groups from Myanmar Encyclopedia and books on Myanmar geography and indigenous culture, etc. Additionally, summaries of the political, economic and cultural environment are briefed in the beginning of each area.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	xi
รัฐกะเหรี่ยง	๕
ลักษณะของพื้นที่	๕
สภาพอากาศ	๗
เขตการปกครอง	๗
สังคมวัฒนธรรม	๘
การพัฒนาเมือง	๕
เศรษฐกิจท้องถิ่น	๑๓
ข้อมูลเมืองหลักของรัฐกะเหรี่ยง	๑๕
ตั้งต๋อง (သံတောင်မြို့)	๑๕
ผ่าปุ่น (ဖာပွဲမြို့)	๑๕
ลายแบ่วะ (လှိုင်ဘွဲ့မြို့)	๑๗
พะอ้ง (ဖားအံမြို့)	๑๕
เมียวคี่ (မြိုင်ဝီမြို့)	๒๑
เกาะเกร็ก (ကျောက်ရိတ်မြို့)	๒๓
จำอึ้งเซจี่ (ကြာအင်းဆိပ်ကြီးမြို့)	๒๔
มณฑลตะนาวศรี	๒๕
ลักษณะของพื้นที่	๓๐
สภาพอากาศ	๓๑
เขตการปกครอง	๓๑
สังคมวัฒนธรรม	๓๒
การพัฒนาเมือง	๓๒
เศรษฐกิจท้องถิ่น	๓๔
ข้อมูลเมืองหลักของมณฑลตะนาวศรี	๓๖
เหย่ผยู่ (ရေဖြူမြို့)	๓๖
ทะวาย (ထားဝယ်မြို့)	๓๖

ลองโหล่ง (လောင်လုံမြို့)	၃၇
ตะเยီးซอง (တရက်ချောင်းမြို့)	၃၇
ปะล่อ (ပုလောမြို့)	၃၈
มะริค (မြိတ်မြို့)	၄၀
ตะนาวศรี (တနင်္သာရီမြို့)	၄၁
โป้ปะปီง (ဘုတ်ပြင်းမြို့)	၄၁
เกาะสอง (ကျော့သောင်းမြို့)	၄၂

มณฑลพะโค

ลักษณะของพื้นที่	၄၈
สภาพอากาศ	၅၄
เขตการปกครอง	၅๕
สังคมวัฒนธรรม	๕๖
การพัฒนาเมือง	๕๗
เศรษฐกิจท้องถิ่น	๖๐
ข้อมูลเมืองหลักของมณฑลพะโค	๖๒
เหย่ตำเฉ่ (ရေတူရည်မြို့)	๖๒
ตองอู (တောင်ငူမြို့)	๖๒
โฮ้ะตวี่ง (အုတ်တွင်းမြို့)	๖๓
ทานตะปี่ง (ထန်းတပ်မြို့)	๖๔
พยู (ပူးမြို့)	๖๔
เจ้ากั๊จ (ကျောက်ကြီးမြို့)	๖๕
หญ่องเลปี่ง (ညောင်လေးပင်မြို့)	๖๖
เฉวจี่ง (ရွှေကျင်မြို့)	๖๖
ไค้กั๊อ (ဒိုက်ဦးမြို့)	๖่
วอ (ဝေါမြို့)	๖่
พะโค (ပဲခူးမြို့)	๗๑
ตะนะปะปี่ง (တနင်္ပင်မြို့)	๗๔
กะวะ (ကဝမြို့)	๗๕
เป้ากั๊กอง (ပေါက်ခေါင်းမြို့)	๗๖

แปร (ပြည်မြို့)	၅၆
ปะดอง (ပုန်းတောင်းမြို့)	၅၇
เฉว่ต่อง (ရွှေတောင်မြို့)	၅၈
แต่โกง (သဲကုန်းမြို့)	၅၉
ปองแต่ (ပေါင်းတည်မြို့)	၆၀
นัตตะลึง (နတ္တလင်းမြို့)	၆၁
ชีโกง (စီးကုန်းမြို့)	၆၂
โจ๊ะบึงแก้ว (ကြို့ပင်တောက်မြို့)	၆၂
มิงหละ (မင်းလှမြို့)	၆၃
โมโหญ่ (မိုးညိုမြို့)	၆၄
ແຕ້းปะดານ (လက်ပံတန်းမြို့)	၆၄
ตาวาวดี (တပျာတော်မြို့)	၆၅
โตงแส (သုံးဆယ်မြို့)	၆၆

มณฑลมันทะเล

ลักษณะของพื้นที่	၉၃
สภาพอากาศ	၉၆
เขตการปกครอง	၉၇
สังคมวัฒนธรรม	၉၈
การพัฒนาเมือง	๑๐๐
เศรษฐกิจท้องถิ่น	๑๐๓
ข้อมูลเมืองหลักของมณฑลมันทะเล	๑๐๖
โมโก๊ะ (မိုးကုတ်မြို့)	๑๐๖
ซิงกู (စဉ့်ကူးမြို့)	๑๐၈
มัตตะยา (မတ္တရာမြို့)	๑๐၈
เม-มโยะ (မေမြို့) / ปะยั้ง-ลวี่ง (ပြင်ဦးလွင်မြို့)	๑๑๐
มันทะเล (မန္တလေးမြို့)	๑๑๓
อมรปุระ (အမရပူရမြို့)	๑๑๗
อั้งวะ (အင်းဝမြို့)	๑๑၈
งะสู่น (ငွေ့မြို့)	๑๒၄

ตะดาญ (တန်တားဦးမြို့)	၁၂၄
ซึ่งกำย (စွံကိုင်မြို့)	၁၂၅
เจ้ากั้แต่ (ကျောက်ဆည်မြို့)	၁၂၅
มยี่จ้ตา (မြစ်သားမြို့)	၁၂၆
มยี่ง် (မြင်းခြံမြို့)	၁၂၇
นะโทจี (နားထိုးကြီးမြို့)	၁၂၉
ต้องตำ (တောင်သာမြို့)	၁၂၉
หญ່ອງอู (ညောင်ဦးမြို့)	၁၂၉
พุกาม (ပုဂံမြို့)	၁၃၀
เจ้ากั้ปะดอง (ကျောက်ပန်းတောင်းမြို့)	၁၃၂
มะหล່าย (မလှိုင်မြို့)	၁၃ၓ
ตำสี่ (သာစည်မြို့)	၁၃၄
มิตถิลา (မိတ္ထီလာမြို့)	၁၃၇
ปย่อ-แบ่ว (ပျော်ဘွယ်မြို့)	၁၃၈
ยะแมตัง (ရမည်းသင်းမြို့)	၁၄၁
เปียงมะนา (ပျဉ်းမနားမြို့)	၁၄ၓ
ແທလဲ (လယ်ဝေးမြို့)	၁၄၅
เนปยีတဲ (နေပြည်တော်)	၁၄၆
รัฐยะไข่	၁၅၁
ลักษณะของพื้นที่	၁၅၁
สภาพอากาศ	၁၅ၓ
เขตการปกครอง	၁၅၄
สังคมวัฒนธรรม	၁၅๕
การพัฒนาเมือง	၁๕๖
เศรษฐกิจท้องถิ่น	၁๖๒
ข้อมูลเมืองหลักของรัฐยะไข่	၁๖๓
มองคอ (မောင်းတောမြို့)	၁๖๓
เจ้ากั้ต่อ (ကျောက်တော်မြို့)	၁๖๔
มโยะสอง (မြို့ဟောင်းမြို့)	၁๖๐

	โปงณาจูน (ပုဏ္ဏားကျွန်းမြို့)	๑๓๒
	มิงปยา (မင်းပြားမြို့)	๑๓๒
	ซิจ์เตว่ (စိတ်တေမြို့)	๑๓๓
	มะเหยโป่ง (မြေပုံမြို့)	๑๓๕
	อาม (အမ်းမြို့)	๑๓๕
	เจ้ากัษุ (ကျောက်ဖြူမြို့)	๑๓๗
	รัมเบร (ရမ်းဗြဲမြို့)	๑๓๘
	หมั่นอ่อง (မန်အောင်မြို့)	๑๓๙
	ต่องโก๊ะ (တောင်ကုပ်မြို့)	๑๓๙
	ตั้งเตว (သံတွဲမြို့)	๑๔๐
เอกสารอ้างอิง		๑๔๒
ภาคผนวก ก	คำเรียกชื่อเมือง	๑๔๔
ภาคผนวก ข	ศักราชภาพเมือง	๑๔๘
ภาคผนวก ค	หน่วยวัด	๑๕๖

สารบัญภาพ

แผนที่	หน้า
ประเทศพม่า	๑
รัฐกะเหรี่ยง	๒
มณฑลตะนาวศรี	๒๖
มณฑลพะโค	๔๔
มณฑลมณฑลทะเล	๘๘
รัฐยะไข่	๑๔๘
รัฐกะเหรี่ยง	๓
เขาชะแวกะปิ้ง - เมืองพะอ้ง	
เจดีย์เจ้ากั๊กะล๊ะ - ใกล้เขาชะแวกะปิ้ง	
เมืองพะอ้ง - ริมแม่น้ำสาละวิน	
บ่อน้ำร้อนที่ถ้ำบะยั้งญี่กู - เมืองพะอ้ง	
พระเจดีย์ไร่เภา - เมืองเมียวดี	
ถ้ำเกาะกูน - เมืองพะอ้ง	
ตลาดบุญเรงนอง - ตลาดเทศบาลในเมืองเมียวดี	
ข้ามฟากชายแดน - เมืองผ่าปุ่น	
มณฑลตะนาวศรี	๒๓
เขตมณฑลตะนาวศรี	
เทศบาลเมืองทะวาย	
มหาวิทยาลัย - เมืองทะวาย	
หาดมองมะกั้ง - เมืองทะวาย	
ประมง - เมืองทะวาย	
ปลาเค็ม - เมืองทะวาย	
เกาะสอง	

หมู่บ้านประมง - ลองโหล่ง

มณฑลพะโค

๔๕

ไจ้กั๊นพยา - เมืองพะโค

เจดีย์เฉวมอดอ - เมืองพะโค

พระราชวังกัมโบชะคำดี - เมืองพะโค

คูเมืองเก่า - เมืองตองอู

กำแพงเมืองเก่า - เมืองตองอู

คลองกุนซอ - อำเภอพยู

สะพานกุนซอ - อำเภอพยู

คลองซุดพะโค-สะโตง - เมืองวอ

ล่องแพ - คลองซุดพะโค-สะโตง - เมืองวอ

ปลาแห้ง - คลองซุดพะโค-สะโตง - เมืองวอ

ชีวิตชาวนา - เมืองวอ

ทำนา - เมืองวอ

มะม่วง - สะพานสะโตง - อำเภอวอ

แดงโม - เมืองไต้กั๊น-พยู

แปลงเกษตร - เมืองตองอู

คลองพยู - เมืองพยู

มณฑลมันตะเล

๔๖

วัดผ่องคำอู - เมืองโมโก๊ะ

เขาโปป่า - ไกลี่เมืองเจ้ากั๊นปะดอง

พระเจดีย์เฉวชีโข่ง - เมืองหญ่องอู

เจดีย์ - เมืองพุกาม

เจดีย์โลกมารชิน - เมืองเปียงมะนา

พระเจ้ากั๊นดอจี - เมืองมันตะเล

วัดมหาอ่องมะเหยโป่งสั่ง - เมืองอั้งวะ

หอคอยนันทมยั้ง - เมืองอั้งวะ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี - เมืองเจ้ากั๊นเส

สนามบิน - เมืองหญ่องอู

พระเจดีย์ไอ้ป่าตะต๋นนิ - เนปยีดอ
ตลาดราชธานี - เนปยีดอ
อาคารที่พักของพนักงานรัฐ - เนปยีดอ
ตลาดมโยะมะเซะ - เนปยีดอ
โรงแรม - เนปยีดอ
เขื่อนเก็บกักน้ำส่อจี - เมืองเจ้ากั้เส่
งานเดินช้าง - เมืองเจ้ากั้เส่
หนองน้ำ - เมืองมิตถิลลา
สวนรุกขชาติ - เมืองเม-มโยะ
บ้านทรงยุโรป - เมืองเม-มโยะ
น้ำตกอะนีชะกาน - เมืองเม-มโยะ
สะพานโก๊ะเถ๊ะ - เมืองเม-มโยะ
หนองน้ำต่องตะหมั่ง สะพานอูเป็ง แปลงเพาะปลูก - เมืองอมรปุระ

รัฐยะไข่

๑๔๕

เจดีย์ซิจ์ตองพยา - เมืองมะเย่ากั้อู
ลำน้ำเล-มโยะ
สนามบิน - เมืองซิจ์เตว่
ทะเล - เมืองเจ้ากั้ผยู
แม่น้ำนัต(นาฟ) - พรหมแดนพม่า-บังคลาเทศ
ท่าเรือ - เมืองบูตีต่อง
อุโมงค์ - เส้นทางช่องเขาเหมยยู ระหว่างเมืองบูตีต่อง-มองคอ

คำนำ

จากการที่สังคมไทยยังขาดแคลนข้อมูลในมิติลึกที่ได้จากเอกสารท้องถิ่นของพม่า จึงทำให้การวิจัยในประเด็น “ประเทศพม่าศึกษา” อย่างเต็มรูปแบบและหลายมิติมีข้อจำกัดอยู่มาก ทางหนึ่งที่จะช่วยให้การดำเนินการวิจัยดังกล่าวมีความเป็นไปได้มากยิ่งขึ้น คือ การแปลเอกสารพม่าในประเด็นสำคัญและอยู่ในความสนใจ โครงการแปลเอกสารท้องถิ่นของประเทศพม่าที่เป็นข้อเสนอในช่วงนี้ จะเป็นการแปลข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์เมืองของเมืองหลักและเมืองบริวารในประเทศพม่า จำนวน ๒๑๘ จาก ๑๔ มณฑล/รัฐ ตามหลักฐานข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารของทางการพม่าก่อนสมัยรัฐบาลทหาร หรือก่อนปี ค.ศ. ๑๙๘๘ ฐานข้อมูลชุดนี้จะนำเสนอทั้งข้อมูลและแผนผังการเชื่อมโยงในเชิงอาณาบริเวณในหลายมิติ ได้แก่ การปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อใช้ประกอบเป็นองค์ความรู้พื้นฐานสำหรับการศึกษาและวิจัยประเทศพม่าในระดับลึก

อย่างไรก็ตาม จากการประชุมรายงานผลในช่วง ๖ เดือนแรก ได้มีการปรับแผนการดำเนินงาน โดยขยายช่วงเวลาของข้อมูลให้ครอบคลุมมาจนถึงปัจจุบัน คือหลัง ค.ศ. ๑๙๘๘ เป็นต้นมาอีกด้วย ดังนั้น ในการดำเนินงานในแต่ละช่วงปี จึงได้ลดจำนวนพื้นที่ลง แล้วไปเพิ่มในส่วนเนื้อหาที่ให้ความสำคัญทั้งเอกสารเก่าและเอกสารในปัจจุบัน

เนื้อหาข้อมูลหลักจะเกี่ยวกับเมืองที่ประมวลจากสารานุกรมพม่า ฉบับเริ่มจัดทำในสมัยที่พม่าเริ่มได้รับเอกราช สารานุกรมฉบับนี้มีทั้งหมด ๑๕ ฉบับ เริ่มจัดทำมาตั้งแต่ปีค.ศ. ๑๙๔๕ และมีการจัดพิมพ์ฉบับแรกในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ จากนั้นก็ทยอยจัดพิมพ์เรื่อยมาจนถึงปี ค.ศ. ๑๙๗๖ วัตถุประสงค์ของการจัดทำสารานุกรมนี้ ก็เพื่อเป็นแหล่งความรู้สำหรับประชาชนในการสร้างประเทศใหม่ ดังในคำกล่าวของนายกรัฐมนตรีนุในคำนำของสารานุกรม ดังนี้

“เมื่อได้รับอิสรภาพและอำนาจการปกครองตกมาถึงมือเรา งานชิ้นแรกสุดของเรา คือ งานที่จะนำแสงสว่างฝ่าความมืด ส่วนกองทัพของเรานั้นหาใช่อันใด หากคือกองทัพการศึกษาเพื่อชีวิตใหม่ กองทัพการศึกษามวลชน และกองทัพวรรณกรรม สารานุกรมชุดนี้จะเป็นอาวุธชิ้นดีอย่างหนึ่งที่จะใช้ฝ่าฟันภัยอันดับหนึ่งของเรา อันหมายถึงความมืดมน

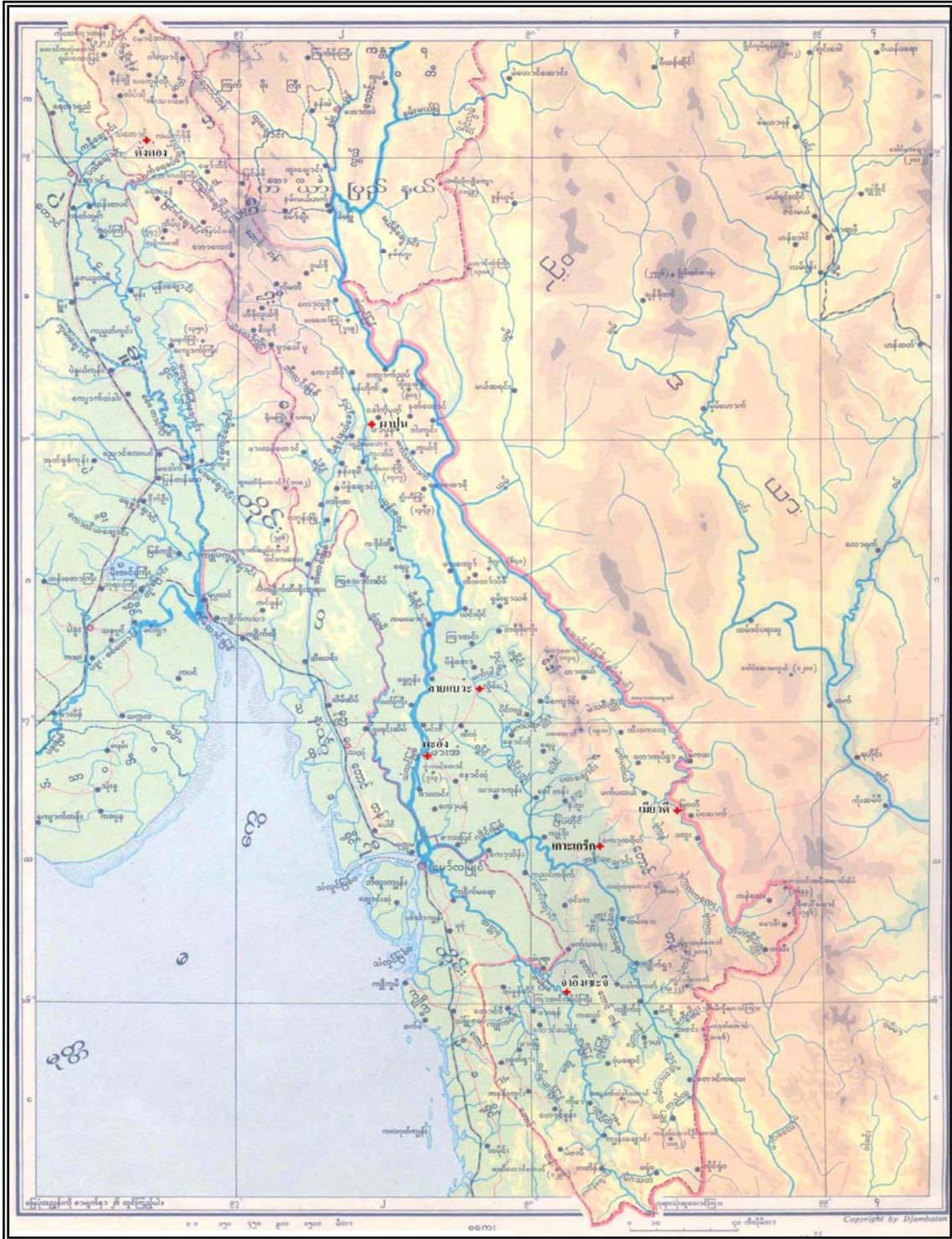
หากอ่านสารานุกรมนี้อยู่ทุกวัน เพียงวันละชั่วโมง ทบทวนครึ่งชั่วโมง และใคร่ครวญอีกครั้ง ชั่วโมง หากทำเช่นนี้ทุกวันวันละ ๒ ชั่วโมง พยายามเช่นนี้ไปสัก ๕ ปี ความมืดมนไม่ว่าจะกว้างใหญ่ปานใด สารานุกรมนี้ก็จะช่วยฝ่าความมืดมนนั้นไปสู่ความสว่างได้ แม้เป็น “นายสุนย์” สารานุกรมชุดนี้จะเปลี่ยนเขาให้เป็น “นายราชา” และถึงแม้จะสว่างมาบ้างแล้ว แต่ยังปรารถนาจะเพิ่มแสงสว่างก็จะสม

ความมุ่งหมาย ฉะนั้น จึงขอมวลชนทั้งหลายผู้ถือสารานุกรมนี้ จึงเป็นคนใหม่ด้วยความใฝ่รู้อยิ่ง เพื่อสร้างประเทศใหม่ได้เทอญ”

ในการดำเนินการแปลและเรียบเรียงนั้น เริ่มจากรวบรวมข้อมูลจากสารานุกรมทุกฉบับ แล้วนำมาจัดกลุ่มข้อมูล จากนั้นจึงทยอยแปลข้อมูลเมืองหลักของแต่ละพื้นที่ในแต่ละมณฑลและรัฐ ประเด็นที่ประมวลออกมาจะเป็นข้อมูลสังเขปเกี่ยวกับประวัติตำนาน วัฒนธรรมท้องถิ่น เศรษฐกิจท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อม สุดท้ายจึงสรุปภาพรวมของแต่ละมณฑลและรัฐ โดยปรับเพิ่มข้อมูลปัจจุบันที่ได้จากเอกสารของรัฐบาลและนิตยสารทางเศรษฐกิจของพม่า ประเด็นที่ได้ คือ ลักษณะพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ เขตการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การพัฒนาเมือง และเศรษฐกิจท้องถิ่น สำหรับในช่วงแรกของการวิจัยนี้ได้เรียบเรียงข้อมูลเมืองหลักจำนวน ๘๑ เมืองจาก ๕ เขตการปกครอง ได้แก่ รัฐกะเหรี่ยง ๗ เมือง มณฑลตะนาวศรี ๘ เมือง มณฑลพะโค ๒๗ เมือง มณฑลมัณฑะเลย์ ๒๕ เมือง และรัฐยะไข่ ๑๓ เมือง ส่วนคำว่าเมืองหลักตามที่สารานุกรมพม่านำมาเสนอนั้น จะหมายถึงเมืองที่ว่าการในระดับมณฑล รัฐ จังหวัด เขต และอำเภอ ข้อมูลของแต่ละเมืองจะว่าด้วย สภาพพื้นที่ ที่ทำการของรัฐ สถานศึกษา โรงพยาบาล สินค้าท้องถิ่น ตลาดการค้า เส้นทาง ศาสนสถาน ประเพณีท้องถิ่น ประชากร (อ้างการสำรวจ ๑๙๓๑ ค.ศ.๑๙๕๓ ค.ศ.๑๙๕๖ และค.ศ.๑๙๗๑) และเชื้อชาติ

จากการดำเนินการในช่วงแรก พบว่าสารานุกรมชุดนี้ใช้เวลาดำเนินการถึง ๒๗ ปี และมีการพิมพ์ออกมาเป็นระยะและพิมพ์ที่ละเล่มมาเป็นลำดับ จึงผ่านรัฐบาลมาหลายชุด ได้แก่ รัฐบาลอนุสมัยแรก (ค.ศ.๑๙๔๘-๑๙๕๘) รัฐบาลเนวินสมัยแรก (ค.ศ.๑๙๕๘-๑๙๖๐) รัฐบาลอนุสมัยที่สอง (ค.ศ.๑๙๖๐-๑๙๖๒) และรัฐบาลเนวินสมัยที่สอง (ค.ศ.๑๙๖๒-๑๙๘๘) เนื้อหาจึงขาดเอกภาพในด้านเวลา อีกทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่การปกครองไปจากเดิมอันเนื่องจากเงื่อนไขทางการเมือง ส่งผลให้สถานภาพของพื้นที่ไม่เหมือนเดิม นั่นคือ มีการเปลี่ยนมณฑลยะไข่เป็นรัฐยะไข่ เปลี่ยนเขตปกครองพิเศษฉิ่นเป็นรัฐฉิ่น แยกพื้นที่บางส่วนของมณฑลพะโคมาเป็นมณฑลย่างกุ้ง และแบ่งพื้นที่มณฑลตะนาวศรีตอนบนให้เป็นรัฐมอญ พอหลัง ค.ศ.๑๙๗๔ จึงแบ่งเป็น ๑๔ พื้นที่ ประกอบด้วย ๗ มณฑล ๗ รัฐ ได้แก่ มณฑลพะโค มณฑลย่างกุ้ง มณฑลมัณฑะเลย์ มณฑลสะกาย มณฑลมะเกว มณฑลเอยาวดี มณฑลตะนาวศรี รัฐฉาน รัฐกะฉิ่น รัฐกะยา รัฐกะเหรี่ยง รัฐมอญ รัฐฉิ่น และรัฐยะไข่

รัฐกะเหรี่ยง

เขาชะแวกะปิ้ง - เมืองพะอ้ง

เจดีย์เจ้ากั๊กะล๊ะ - โกล้เขาชะแวกะปิ้ง

เมืองพะอ้งริมแม่น้ำสาละวิน

บ่อน้ำร้อนที่ถ้ำบะยั้งฉู้ - เมืองพะอ้ง

พระเจดีย์ไ้ไรเงา - เมืองเมียวดี

ถ้ำแกะกูน - เมืองพะอ้ง

ตลาดบุงเรงนอง - ตลาดเทศบาลในเมืองเมียวดี

ข้ามฟากชายแดน - เมืองท่าปูน

โห้กะโจ (หวู่คฺหวู่:๓๐๐๘๓) มีความสูง ๘,๖๐๗ ฟุต เขาโห้กะโจนี้ตั้งอยู่ระหว่างรัฐกะยา กับ รัฐกะเหรี่ยง ในทางเหนือตรงรอยต่อกับรัฐกะยา กับรัฐฉานมีทิวเขากาง (๓๐:๓๐๐๘๓) ซึ่งมีความสูง ๕,๕๒๔ ฟุต ส่วนทางด้านใต้มีทิวเขาตองโหญ่ (๓๐๐๘๓:๓๐๐๘๓) ซึ่งสูง ๔,๒๕๕ ฟุต และทางด้าน ตะวันออกของรัฐกะเหรี่ยงมี ทิวเขาคอนะ (๓๐:๓๐๐๘๓) ทอดตัวขนานไปกับพื้นที่ของรัฐ ส่วน พื้นที่ทางด้านตะวันตกเป็นทิวเขาที่มีความสูง ๔,๒๕๖ ฟุตและบางพื้นที่เป็นที่ราบต่ำ มีความสูงเพียง ราว ๑,๐๐๐ ฟุต และจากการที่มีเทือกเขาหนาแน่น จึงมีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย แม่น้ำสายสำคัญของรัฐ กะเหรี่ยงคือ แม่น้ำสาละวิน (๓๐:๓๐๐๘๓) ^๔ แม่น้ำตองยั้ง (๓๐๐๘๓:๓๐๐๘๓-แม่น้ำเมย) และแม่น้ำอิตตะหยัง (๓๐๐๘๓) ^๕

ในพื้นที่รัฐกะเหรี่ยงทั้งหมด กว่าครึ่งหนึ่งของพื้นที่จะปกคลุมด้วยป่าดิบ (๓๐:๓๐๐๘๓) แบบเขตร้อนชื้น นอกจากนี้ ยังมีป่าผลัดใบ (๓๐:๓๐๐๘๓) อยู่บ้าง และยังมีพบป่าเถาวัลย์ (๓๐:๓๐๐๘๓) ขึ้น หนาทึบ รัฐกะเหรี่ยงนับเป็นพื้นที่ที่มีฝนชุกโดยเฉพาะในฤดูฝน ช่วยให้ไม่ต้องพึ่งเขื่อนกักเก็บน้ำ พื้นที่ ในเขตนี้เป็นภูเขาสูงที่เต็มไปด้วยป่าไม้และแม่น้ำลำคลอง ดังนั้น เมืองต่าง ๆ จึงตั้งอยู่ตามคอย ส่วนตาม ขุมเขามักมีถ้ำ และบางแห่งมีน้ำพุร้อน

เมืองที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ภูเขาสูง เช่น เมืองตองยั้งตั้งอยู่บนคอยในเทือกเขาตะวันออก สูงเหนือ ระดับน้ำทะเล ๔,๒๐๐ ฟุต พื้นที่รอบเมืองเต็มไปด้วยอุทยานป่าไม้และมีธรรมชาติที่สวยงาม สภาพ ภูมิอากาศในช่วงที่ร้อนจัดจะมีอุณหภูมิสูงไม่เกิน ๓๐ องศาฟาเรนไฮต์ และฝนจะตกหนักในฤดูฝน ส่วนอำเภอผ่าปุ่นอยู่ทางตอนเหนือของรัฐกะเหรี่ยง มีป่าเขาหนาแน่น มีหุบเขาเล็กๆอยู่หลายแห่ง

^๔ แม่น้ำสาละวิน (๓๐:๓๐๐๘๓ - ต่งลิ่งมยี่) เป็นแม่น้ำสายใหญ่สายหนึ่งในทวีปเอเชีย มีต้นกำเนิดมาจากที่ราบสูงทิเบตด้านตะวันออก ไหลลงมาทางใต้ผ่านที่ราบสูงยูนนาน (๓๐:๓๐๐๘๓) ครั้งหนึ่งของคอนบนแม่น้ำอยู่ในประเทศจีน เรียกว่าแม่น้ำจาง (๓๐:๓๐๐๘๓) ส่วนแม่น้ำสาละวินตอนล่างในพื้นที่พม่ายาว ๑๘๖ ไมล์ แม่น้ำสาละวินไหลผ่านประเทศจีน แล้วเข้าสู่ประเทศพม่าในเขตรัฐฉาน ในพื้นที่ รัฐฉานจะเรียกแม่น้ำสาละวินว่า น้ำคง (๓๐:๓๐๐๘๓ - นัมของ) แม่น้ำสาละวินจะไหลผ่านที่ราบสูงฉานจากเหนือลงใต้ ก่อนจะไหลไปทาง ตะวันตกในพื้นที่ตอนล่างของรัฐฉาน แล้วไหลเข้าพื้นที่รัฐกะยาและรัฐกะเหรี่ยง แล้วไหลลงใต้เข้าพื้นที่รัฐมอญ และไหลลงอ่าวเมาะ ตะมาที่เมืองเมาะลำไย (เมาะละแหม่ง) พื้นที่ที่แม่น้ำสาละวินไหลผ่านส่วนใหญ่เป็นป่าเขาและโตรกผา จึงเกิดน้ำตกและพื้นที่น้ำไหลเชี่ยว มากมาย ทำให้กระแสน้ำไหลแรง จึงไม่เหมาะต่อการใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ยกเว้นในพื้นที่ใกล้ปากน้ำเท่านั้น โดยเรือสามารถแล่น ได้ ในระยะทางเพียงราว ๕๕ ไมล์เท่านั้นในเส้นทางจากเมืองเมาะลำไยไปยังเมืองเจว่กุน (๓๐:๓๐๐๘๓) ในรัฐกะเหรี่ยง ที่เมืองเจว่กุนแม่น้ำ สาละวินจะกว้างขึ้น เพราะมีแม่น้ำสายต่างๆทั้งด้านตะวันออกและตะวันตกไหลลงมาบรรจบ แม่น้ำสายที่มาจากด้านตะวันออก อาทิ แม่น้ำตองยั้ง แม่น้ำจาย และแม่น้ำอิตตะหยัง ส่วนแม่น้ำสายทางด้านตะวันตก อาทิ แม่น้ำยูนชะลิ่ง และนัมปุ่น (๓๐:๓๐๐๘๓) ที่ปากแม่น้ำ สาละวินนั้นจะไหลแยกเป็นสองสายโอบผ่านเกาะบะลู (๓๐:๓๐๐๘๓) บริเวณปากน้ำมีแม่น้ำจายและอิตตะหยังไหลบรรจบทำให้เกิดที่ รามกว้างใหญ่

^๕ แม่น้ำอิตตะหยัง (๓๐:๓๐๐๘๓ - ๓๐:๓๐๐๘๓) แม่น้ำอิตตะหยัง หรือแม่น้ำอิตรัน เป็นแม่น้ำที่ใช้เดินเรือติดต่อระหว่างรัฐมอญกับรัฐ กะเหรี่ยงได้ โดยมีเส้นทางระหว่างเมืองเมาะลำไยในรัฐมอญ ซึ่งเป็นเมืองตั้งอยู่ปากแม่น้ำอิตตะหยังกับเมืองจำเริญในรัฐกะเหรี่ยง

(๑๖๐๐๐) ผ่าป่วน (๑๖๐๐) ลายแบ่วะ (๑๖๐๐) พะอ้ง (๑๖๐๐) เมียวดี (๑๖๐๐) เกาะเกร็ก (๑๖๐๐) และ จำอึ้งเซจ (๑๖๐๐) จนถึงค.ศ.๑๕๙๔ จึงมีรัฐธรรมนูญใหม่ และมีการกำหนดพื้นที่รัฐ ภายใต้ชื่อรัฐกะเหรี่ยงตราบจนปัจจุบัน

จากข้อมูลปัจจุบัน รัฐกะเหรี่ยงมีเมืองพะอ้งเป็นเมืองหลวงของรัฐเช่นเดิม แต่ประกอบด้วย ๓ จังหวัด จำนวน ๗ อำเภอ ได้แก่^๖

จังหวัดพะอ้ง (๑๖๐๐ -พะอ้ง) มี ๓ อำเภอ คือ พะอ้ง ลายแบ่วะ และ จำอึ้งเซจ

จังหวัดผ่าป่วน (๑๖๐๐) มี ๒ อำเภอ คือ ผ่าป่วน และ ต่งต่อง

จังหวัดเมียวดี (๑๖๐๐) มี ๒ อำเภอ คือ เมียวดี และ เกาะเกร็ก

สังคมวัฒนธรรม

ในพื้นที่กะเหรี่ยงมีผู้คนหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ อาทิ ชาวกะเหรี่ยง ชาวตองสู ชาวมอญ ชาวพม่า ชาวไทกลุ่มต่างๆ และชาวไทย (อุ้ะอวเวะ-โยคะยา) รวมทั้งมีชาวอินเดียและชาวจีนปะปนอยู่บ้าง อาทิ เมืองผ่าป่วนมีชาวไทยวน ชาวมอญและชาวกะเหรี่ยง เมืองลายแบ่วะมีชาวกะเหรี่ยงและชาวมอญ เมืองพะอ้งมีชาวกะเหรี่ยง พม่า ไทใหญ่ ชาวไทย ชาวมอญ และชาวตองสู ประชากรกว่าร้อยละ ๖๐ ในอำเภอพะอ้งนั้นเป็นชาวกะเหรี่ยง อีกทั้งยังมีจีนและแขกอาศัยปะปนอยู่บ้าง เมืองเมียวดีมีชาวไทยใหญ่ พม่า กะเหรี่ยง และตองสู นอกจากนี้ยังมีชาวอินเดียและชาวจีนอยู่บ้าง เมืองเกาะเกร็กมีหลายชนชาติ อาทิ ชาวไทย (โยคะยา) ไทใหญ่ มอญ พม่า กะเหรี่ยง จีน และแขก และที่อำเภอจำอึ้งเซจส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยง

ในรัฐกะเหรี่ยง นอกจากมีความหลากหลายทางเชื้อชาติแล้ว ยังหลากหลายทางความเชื่ออีกด้วย กล่าวคือมีทั้งผู้นับถือศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม และนับถือผี เช่น ชาวเมืองผ่าป่วนส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ นอกจากนี้ยังมีผู้ที่นับถือผี นับถือศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่บนดอยในอำเภอผ่าป่วนส่วนใหญ่จะนับถือผี ทุกปีจะมีการสร้างบ้านใหม่และเซ่นผี ชาวเมืองลายแบ่วะส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาพุทธ แต่ก็มีบางส่วนที่นับถือศาสนาคริสต์ มุสลิม และผี ชาวเมืองพะอ้งส่วนใหญ่

^๖ การตั้งชื่อเมืองในพื้นที่กะเหรี่ยงนั้น ในหลายเมืองสะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ ว่าเป็นพื้นที่ที่มีภูเขา ใจคหิน จำนวนมาก และมีพื้นที่เป็นดินทรายในบางพื้นที่ นอกจากนี้ยังสะท้อนภาพของผู้คนที่อยู่ร่วมกันว่ามีหลากหลายชาติพันธุ์ โดยเฉพาะชนกลุ่มไทและมอญ น่าจะเป็นกลุ่มคนสำคัญของพื้นที่ เพราะในหลายพื้นที่มีการตั้งชื่อด้วยภาษาดังกล่าวด้วย เช่น เมืองผ่าป่วนมาจากคำภาษาไทวนว่า ผ่าป่วน (๑๖๐๐ - ผา-หิน, ป่วน-งอก) ตามลักษณะพื้นที่ซึ่งมีเนินหินอยู่จำนวนมาก เมืองพะอ้งมาจากภาษาไทใหญ่ว่า ผาอวม (๑๖๐๐ - ผา อออะ - อวม - ปลาย, ริม) เป็นการเรียกชื่อตามลักษณะพื้นที่ซึ่งมีโขดหินยื่นโดดเด่นอยู่บนชายฝั่งแม่น้ำสาละวิน ส่วนเมืองเมียวดีนั้นมาจากภาษามอญตามเสียงภาษามอญถิ่นเมาะตะมะ ว่า กวานบะแยะพะไคน์ (๑๖๐๐ ๑๖๐๐) หรือเรียกตามภาษามอญสำเนียงถิ่นพะโคว่า กวานพะแยะปะตี (๑๖๐๐ ๑๖๐๐) ตามลักษณะพื้นที่ซึ่งมีพื้นที่ทรายเป็นน้ำ หรือเมืองจำอึ้งก็เป็นการเรียกตามลักษณะเมืองที่มีหนองบัวขนาดใหญ่ เป็นต้น

นับถือศาสนาพุทธ และมีผู้นับถือศาสนาคริสต์และอิสลามอยู่ด้วย นอกจากนี้ ยังมีชาวกะเหรี่ยงที่นับถือ ศีลิกเป็นจำนวนมาก เทพเจ้าที่มีความสำคัญต่อชาวกะเหรี่ยง คือ คู่เหวนัดแห่งเจดีย์คู่ว่าว ส่วนอำเภอ จำอิ่งเซ่จี ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยง และเป็นชาวพุทธ เจดีย์สำคัญในรัฐกะเหรี่ยง ได้แก่ เจดีย์เลวอั้งค่อในเมืองผ่าปุ่น เจดีย์ชะแวกะปิ้งชุตองปิยิบนภูเขาชะแวกะปิ้ง^๓ เจดีย์คู่ว่าวที่หมู่บ้าน ต่อโป่ง ตำบลโด่งฉิ่ง เป็นที่สถิตของเทพคู่ว่าว(๑๙๐๑๐๐)

ตามบ้านของชาวกะเหรี่ยงจะมีก๊อผ้าห้างหลัง (ก๊อเว) หญิงชาวกะเหรี่ยงจะทอผ้าใช้เอง เสื้อผ้า ที่สวมใส่จะเป็นเสื้อทรงกระสอบ และลักษณะเด่นข้อหนึ่งสำหรับผู้หญิง คือ การสวมเสื้อผ้าต่างกันแยก ตามวัย หญิงสาวมักใช้ลูกปัดสีแดง เงินเหรียญสิบสตางค์และเงินเหรียญสลึงเป็นเครื่องประดับ

เมืองพะอั้งมีถ้ำเกาะกูน (๑๐๐๐๐๐) อยู่ทางด้านตะวันออกของภูเขาเกาะกูน ห่างจากเมือง พะอั้งไปทางฝั่งขวาของแม่น้ำสาละวิน ภายในถ้ำพบพระพุทธรูปจำนวนมาก และมีเทวรูปแบบฮินดูอยู่ ตามผนังถ้ำ ส่วนถ้ำพา-ปัยต (๑๖:๐๐๐๐) ที่เมืองจำอิ่งเซ่จีมีพระพุทธรูปศิลปะมอญสลักไว้บนผนังถ้ำ นอกจากนี้ ยังพบจารึกมอญในถ้ำเกาะกูน เมืองพะอั้ง^๔

การพัฒนาเมือง

ในรัฐกะเหรี่ยงมีอาคารที่ว่าการจังหวัด ที่ว่าการอำเภอ โรงพยาบาล สถานีตำรวจ ไปรษณีย์ โรงเรียน ตลาด และคณะเทศบาล เมืองพะอั้งมีการพัฒนาเมืองต่อเนื่องทุกปี มีการสร้างอาคารสำนักงาน การปกครองและการทหารจำนวนมาก ประชากรจึงเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า พอในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ได้มีการ ย้ายที่ทำการคณะรัฐบาลและสำนักงานเลขานุการรัฐกะเหรี่ยง และสำนักงานสภารัฐกะเหรี่ยงที่ตั้งอยู่ใน เมืองย่างกุ้งมายังเมืองพะอั้ง เพื่อรองรับการเป็นเมืองหลวงของรัฐ

รัฐกะเหรี่ยงมีพื้นที่เป็นเทือกเขาสูงและมีแม่น้ำลำคลองหลายสาย ในการติดต่อกับพื้นที่อื่นๆจึง อาศัยเส้นทางน้ำ โดยมีแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำสาขาเป็นเส้นทางหลัก ส่วนเส้นทางบกแม้จะมีเส้นทาง

^๓ **เขาชะแวกะปิ้ง** ตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำสาละวิน เป็นภูเขาที่มีรูปทรงคล้ายหัวใจ เรียกในภาษากะเหรี่ยงว่า แควกะบอง (๑๐๐๐๐๐) เขา ชะแวกะปิ้งถือเป็นสัญลักษณ์ของชาวกะเหรี่ยงที่แสดงถึงความสงบสุข บ้างว่าเขาถูกนี้เป็นคู่ว่าวใจของคนกะเหรี่ยง

^๔ รัฐกะเหรี่ยงเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์เช่นกัน เช่น เมืองพะอั้งมีถ้ำเกาะกูน (๑๐๐๐๐๐) เป็นถ้ำบรรจุพระพุทธรูปแบบฮินดูยุค สมัยปิตดาโน และในสมัยหลังพื้นที่นี้ยังคงเป็นทางเดินทัพสำหรับการรบกับ โยคะยา อังกฤษ และจีนขาว อีกทั้งมีประวัติการสู้รบกันเอง ดังเช่น เมืองลายแบว้เป็นเมืองที่ตั้งขึ้นโดยชาวบ้านที่ถูกกวาดต้อน ไปยังโยคะยาแล้วถูกปล่อยกลับมา เมืองเมียวดีเคยเป็นที่ชาวจีนขาว เข้ามาพำนักและก่อความไม่สงบ เมืองผ่าปุ่นเคยเป็นเมืองที่ตั้งที่ว่าการจังหวัดในสมัยอังกฤษ แต่หลังจากที่พม่าได้รับเอกราชจากอังกฤษ ไม่นาน ก็ประสบกับการก่อความไม่สงบของคนหลายกลุ่ม รวมถึงการเรียกร้องพื้นที่ปกครองของชาวกะเหรี่ยง เมืองผ่าปุ่นจึงเคยเป็นพื้นที่ ไม่สงบ เป็นพื้นที่ที่รัฐบาลไม่สามารถเข้าไปดูแลได้ เพราะอยู่ในดูแลของกลุ่ม KNDO นอกจากนี้ พื้นที่กะเหรี่ยงยังเป็นด่านกั้นกับภูมิภาคอื่น อีกด้วย เช่น เมืองเมียวดี ในช่วงหลังสงครามระหว่างอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ อังกฤษเคยใช้เป็นเส้นทางการค้ากับเมืองเชียงใหม่และ โยคะยา

รถยนต์ติดต่อกันที่มอญและรัฐกะเหรี่ยงก็ตาม แต่ในอีกหลายพื้นที่ต้องอาศัยเกวียน ช้าง ม้า และการเดินเท้า นอกจากนี้ ในบางเส้นทางจะใช้เส้นทางได้เฉพาะในฤดูร้อน และไม่สามารถเดินทางในฤดูฝน

การติดต่อระหว่างพื้นที่รัฐกะเหรี่ยงกับพื้นที่อื่นๆ โดยเส้นทางน้ำนั้น จะอาศัยเส้นทางลำน้ำสาละวินและคลองเป็นหลัก เมืองที่อาศัยแม่น้ำสาละวิน เช่น เมืองผ่าปุ่นซึ่งอยู่ตอนบนของรัฐกะเหรี่ยง จะเดินทางติดต่อกับเมืองเกาะเกร็กซึ่งอยู่ตอนล่างได้ด้วยคลองไปตามลำคลองยูงชะลิ่งก่อนมาเข้าแม่น้ำสาละวิน นอกจากนี้ในช่วงฤดูฝน ชาวเมืองผ่าปุ่นจะผูกแพซุงและแพไม้ไผ่ ล่องจากคลองยูงชะลิ่งไปตามเส้นทางแม่น้ำสาละวิน เพื่อนำสินค้าจำพวกลูกเหม็น พลู หมา และงาไปขายยังเมืองในเขตมอญ อาทิ เมืองเมะลำไฮ เมืองสะเทิม และเมืองบีสึง ส่วนเมืองพะอังจะอาศัยเส้นทางเรือของรัฐบาลแล่นไปตามแม่น้ำสาละวินหลายเส้นทาง เช่น เส้นทางจากเมืองพะอังขึ้นไปยังเมืองเฉว่กุน (ခွဝုဂ်း) และจากเมืองเฉว่กุนขึ้นไปยังหมู่บ้านกะหม่ามอ (ကမာမာဝ်း) เส้นทางจากเมืองพะอังล่องไปยังเมืองเมะลำไฮ จากเมืองพะอังล่องไปยังหมู่บ้านโจงโค (ကျိုဝ်း) ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเส้นทางแม่น้ำห้องตะยอ และจากเมืองพะอังข้ามไปยังเมืองเมะลำไฮตามเส้นทางแม่น้ำสาละวิน แล้วล่องต่อไปยังเมืองจำอิงเซะจีเมืองบนเส้นทางแม่น้ำอิตตะหยัง

ส่วนเมืองที่ไม่ได้อยู่บนเส้นทางแม่น้ำสาละวิน จะอาศัยลำคลองเป็นหลัก เช่น เมืองลายแบะว๊ะกับเมืองเมะลำไฮอยู่ห่างกันตามเส้นทางน้ำสาละวินราว ๘๐ ไมล์ แต่เนื่องจากเมืองลายแบะว๊ะนี้ไม่ได้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน ทำให้ทั้งสองเมืองไม่สามารถไปมาระหว่างกันได้โดยตรง ต้องอาศัยการเดินทางผ่านคลองลายแบะว๊ะ ซึ่งเป็นคลองไหลผ่านเมืองลายแบะว๊ะลงใต้ผ่านไปทางคลองโจงโค ก่อนจะวกขึ้นเหนือไปยังเมืองเมะลำไฮ เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่สามารถเดินทางได้โดยเรือพายและเรือสำปั้นเท่านั้น เนื่องจากเรือยนต์ใหญ่ไม่สามารถแล่นไปมาได้

ส่วนเส้นทางติดต่อทางบกในพื้นที่รัฐกะเหรี่ยงนั้น มีทั้งการเดินทางด้วยรถยนต์ การใช้สัตว์เป็นพาหนะ และการเดินเท้า นอกจากนี้ยังมีเส้นทางรถไฟวิ่งผ่านพื้นที่ คือ เส้นทางรถไฟสายไทย-พม่า ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ส่วนการเดินทางด้วยรถยนต์มีเส้นทางติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ เช่น เมืองต่งต้อมมีทางรถยนต์เชื่อมต่อกับเมืองตองอูในพื้นที่พะโคกับเมืองหม่อซีในรัฐกะเหรี่ยง เมืองผ่าปุ่นมีเส้นทางรถยนต์ไปยังเมืองบีสึงจนถึงเมืองสะเทิม เส้นทางสายนี้สามารถใช้ได้ในฤดูร้อน โดยสามารถเดินทางไป-กลับจากผ่าปุ่นไปยังสะเทิมด้วยรถยนต์ภายในวันเดียว แต่ในฤดูฝนไม่สามารถเดินทางไปมาได้ ส่วนเมืองลายแบะว๊ะมีเส้นทางรถยนต์ไปยังเมืองต่างๆ เช่น ไปเมืองพะอัง เมืองเฉว่กุน หมู่บ้านปายโจง (ပုဂ်းကျို) และหมู่บ้านถ้ำโหล่ง (ဝိဝ်း) ส่วนเมืองพะอังมีทางรถยนต์จากพะอังไปยังเมืองลายแบะว๊ะ จากหมู่บ้านมะห่วยกะเล (ပုဂ်းကလေး) ซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของพะอังไปยังท่าเรือคูยง (ကူးဝ်း) จากท่าเรือคูยงไปยังเมืองสะเทิม ส่วนเมืองเมียวดีมีถนนเชื่อมต่อไป

ยังแม่น้ำเมยข้ามไปถึงหมู่บ้านแม่ตาว (မာ်တော) ในเมืองแม่สอดของประเทศไทย และจากหมู่บ้านแม่ตาวเดินทางด้วยรถยนต์ไปถึงตัวเมืองแม่สอด ส่วนการเดินทางจากเมืองเมียวดีไปยังเมืองเกาะเกร็ก (เกาะกะเหรี่ยง) นั้น สามารถเดินทางได้โดยรถยนต์ นอกจากนี้ยังสามารถเดินทางด้วยรถยนต์จากเมืองจำอิงเซ็งจีไปยังเมืองมาละโยได้ด้วย โดยจะผ่านเส้นทางหมู่บ้านอะเน้ากัแพะจูน (အနောက်ဘက်ကျွန်း) ของ-ฮนชะวี่ (ခရိုင်ရှမ်း) และ มุโด่ง (မုဒုံ) มีเส้นทางรถยนต์ระหว่างเมืองมาละโยกับเมืองจำอิงเซ็งจี มีเส้นทางบกจากเมืองจำอิงเซ็งจีทางด้านเหนือไปยังเกาะเกร็ก ทางด้านตะวันออกไปยังไจ้กัโด่ง (ကျိုက်ဒုံ) จากไจ้กัโด่งข้ามเทือกเขาตะนาวศรีไปถึงชายแดนไทยได้ มีเส้นทางรถไฟสายไทย-พม่า ผ่านบริเวณใกล้หมู่บ้านอะนานากวี่ (အနန်းကွင်း) อำเภอจำอิง

ในบางพื้นที่จะใช้ช้างและม้าเป็นพาหนะ หรือต้องเดินเท้า เนื่องจากเป็นภูเขาสูง เช่น จากเมืองผ่าปุ่นไปยังหมู่บ้านดา-กวี่ (ဒါကွင်း) และหมู่บ้านเจ้ากัหลู๊ (ကျောက်ညွှပ်) ซึ่งเป็นหมู่บ้านในชายแดนไทย-พม่า (ฝั่งตำบลแม่คง อ.แม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน) โดยทั้งสองเส้นทางมีระยะทางยาวเท่ากัน นอกจากนี้ จากเมืองผ่าปุ่นไปยังหมู่บ้านเกาะหลู๊โด่งต้องใช้ช้าง ม้า และเดินเท้าเช่นกัน เนื่องจากเส้นทางมีทางขึ้นเขาลงเขาอยู่มาก และการที่รัฐกะเหรี่ยงมีแม่น้ำหลายสาย ทำให้มีการเดินทางทางน้ำสะดวก นอกจากนี้ยังมีเส้นทางอากาศติดต่อระหว่างเมืองย่างกุ้งกับเมืองพะอ้ง มีเที่ยวบินทุกวันจันทร์และวันศุกร์

จากข้อมูลปัจจุบัน การเดินทางในพื้นที่รัฐกะเหรี่ยงนั้น แต่เดิมจะต้องอาศัยเรือข้ามฟาก (ကူးတို) รัฐบาลจึงสร้างสะพานขึ้น ในช่วง ค.ศ. ๑๙๘๘ - ค.ศ. ๒๐๐๗ มีสะพานเพิ่มขึ้นกว่า ๒๐๐ แห่ง ในปี ค.ศ. ๑๙๘๕ สร้างสะพานขนาดใหญ่ ๖ แห่ง อาทิ สะพานตั้งลวี่ (သံလွင်တံတား) ที่พะอ้ง เป็นสะพานโครงเหล็กข้ามแม่น้ำสาละวิน มีความยาว ๒,๒๕๒ ฟุต สะพานจาย (สำตะปยี่) (ကျိုင်း(ခေတ္တပြင်)တံတား) เป็นสะพานแขวนข้ามแม่น้ำจาย มีความยาว ๒,๕๐๐ ฟุต และสะพานจาย (เกาะเกร็ก) (ကျိုင်း(ကျောက်ရိတ်)တံတား) เป็นสะพานแขวน มีความยาว ๑,๒๐๐ ฟุต และในปี ค.ศ. ๒๐๐๗ มีการเปิดใช้สะพานปายโจ่ง (ပိုင်ကျိုတံတား) ในอำเภอหลายแบวี่ นอกจากนี้ มีการสร้างถนนสาย มุโด่ง-เมียวดี (မုဒုံ-မြို့ဝိလမ်း) สายตะโล่ง-มะหย่ายกะเล-บาคัะ-พะอ้ง (သထုံ-မြိုင်ကလေး-ဘားကပ်-ဘားအံလမ်း) สายตะโล่ง-มะหย่ายกะเล-เกาะเกร็ก (သထုံ-မြိုင်ကလေး-ကျောက်ရိတ်လမ်း) สายสำตะปยี่-พะอ้ง (ခေတ္တပြင်-ဘားအံလမ်း) สายพะอ้ง-เกาะเกร็ก-เมียวดี (ဘားအံ-ကျောက်ရိတ်-မြို့ဝိလမ်း) และสายตั้งต่องจี-ตั้งต่อง (သံတောင်ကြီး-သံတောင်လမ်း)

ในด้านการคมนาคมและการสื่อสารระหว่างรัฐกะเหรี่ยงกับรัฐอื่น มีการสร้างสะพานและตัดถนน เช่น ในปี ค.ศ. ๒๐๐๒ มีการเปิดใช้สะพานโด่งตะมิ (ဝုံသိတံတား) เพื่อเชื่อมรัฐกะเหรี่ยงกับรัฐมอญ เป็นสะพานที่วิ่งได้ทั้งรถยนต์และรถไฟ เส้นทางรถไฟข้ามสะพานโด่งตะมินี้จะวิ่งระหว่างเมือง

เศรษฐกิจท้องถิ่น

ในพื้นที่ทางด้านตะวันออกของรัฐกะเหรี่ยงมีทิวเขาตอนะ ส่วนด้านตะวันตกจะมีแม่น้ำสาละวินไหลผ่าน ทำให้พื้นที่รัฐกะเหรี่ยงส่วนใหญ่เป็นที่อกเขา มีป่าไม้หนาแน่น และมีที่ลุ่มริมฝั่งเศรษฐกิจของท้องถิ่นจึงขึ้นอยู่กับการเพาะปลูกพืชจำพวกข้าวและผลไม้ การทำป่าไม้ การหาของป่า จำพวกน้ำผึ้ง และการขุดหาแร่ อาทิ พลวงและดีบุก นอกจากนี้ มีการค้าชายแดน เช่น เมืองผ่าปุ่นตั้งอยู่ในเขตชายแดนไทย-พม่า เมืองเมียวดีอยู่ในเขตเกาะเกร็ก จังหวัดพะอ้ง ติดพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า อย่างไรก็ตาม แม้ในความเป็นจริงเมืองเมียวดีจะเป็นท่าเก็บภาษีของพม่า แต่ก็มักจะมีการหลบเลี่ยงภาษี ดังนั้นเส้นทางจากเมืองเมียวดีจึงขึ้นชื่อในเรื่องการลักลอบขนส่งสินค้า โดยเฉพาะเชือกไนลอนและทองคำแท่ง เมืองเกาะเกร็กอยู่ห่างจากเมืองเมียวดี ติดต่อกันได้ด้วยเส้นทางรถยนต์ เกาะเกร็กจึงเป็นศูนย์กลางการค้าชายระหว่างไทยและพม่าแห่งหนึ่ง

แม้พื้นที่ส่วนใหญ่ในรัฐกะเหรี่ยงจะเป็นป่าเขา แต่ยังคงมีพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งน้ำที่พออาศัยเพาะปลูกได้ เช่น เมืองผ่าปุ่นมีการทำนา การปลูกพืชไร่ และมีการเพาะปลูกผักผลไม้ อาทิ มะนาว และหอมอน เมืองลายแบะว๊ะมีการทำนา ปลูกพืชไร่ มีกานำข้าวเปลือก น้ำตาลอ้อย ยาเส้น พริก และถั่วล่องคลองลายแบะว๊ะไปขายยังเมืองเมะล่ำไย นอกจากนี้ เมืองลายแบะว๊ะยังมีข้าวเปลือก ถั่วลิสง น้ำตาลอ้อย มะพร้าว ใบพลูบ และน้ำผึ้ง ส่วนที่เมืองเมียวดีส่วนใหญ่มีอาชีพเพาะปลูก เมืองพะอ้งจะปลูกข้าว ถั่ว อ้อย ยาสูบ ข้าวโพด และพืชไร่ ภายหลังยังได้ทดลองปลูกปอ ยาสูบพันธุ์เวอิจิเนียร์และยางพารา แม้ในพื้นที่รอบเมืองพะอ้งมีการปลูกข้าว แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก อย่างไรก็ตาม เมืองพะอ้งเป็นเมืองที่ทำการค้าชายข้าวอย่างกว้างขวาง

ในพื้นที่ภูเขาจะมีการทำไร่ดอย การปลูกพืชเมืองหนาว และมีการทำไม้ เช่น เมืองต่งตองมีผลผลิต ได้แก่ กาแฟผง ใบชาแห้ง ดอกไม้ และผลไม้ต่างๆ เมืองผ่าปุ่นมีการทำไม้ การทำไร่ดอย เมืองลายแบะว๊ะมีการล่องซุงจากคลองลายแบะว๊ะ ผ่านคลองโจ่งโค ไปขายยังเมืองเมะล่ำไย ชาวเมืองจ่าอิ่งมีอาชีพทำสวน อาทิ ไร่ดอย ไร่ถั่ว และส้ม และมีไม้สักคุณภาพดี ผลผลิตที่มีชื่อเสียงของรัฐกะเหรี่ยงคือหมาก เป็นหมากที่ผลิตได้จากอำเภอผ่าปุ่น อำเภอผ่าปุ่นนั้นเป็นอำเภอที่ผลิตหมากได้มากเป็นอันดับสองของประเทศพม่า

นอกจากนี้ รัฐกะเหรี่ยงยังมีสินค้าจากป่า จำพวกไม้เนื้อแข็ง แร่ และพืชเกษตร เช่น เมืองผ่าปุ่นมีสินค้าส่งออกได้แก่ ไม้สัก ไม้แดง ไม้ติจ้ไ้ปะ (คล้ายต้นกระบาก) ไม้ไผ่ หมากและงา พื้นที่อำเภอผ่าปุ่นยังมีวูลแฟรม ตะกั่ว และเหล็ก นอกจากนี้ ภูเขาตอนะเมืองลายแบะว๊ะมีวูลแฟรม แร่พลวง ตะกั่ว อะลูมิเนียม และสังกะสี

ส่วนเมืองตั้งต่อง เป็นเมืองบนภูเขาสูง มีอากาศเย็นสบาย จึงเคยเป็นเมืองตากอากาศ และถือว่าเป็นเมืองตากอากาศบนภูเขาแห่งเดียวในพื้นที่กะเหรี่ยง

จากข้อมูลปัจจุบัน ในปี ค.ศ.๒๐๐๕ ในด้านการเกษตร ข้าวถือเป็นผลผลิตหลักของรัฐกะเหรี่ยง นอกจากนี้ยังมีการปลูกถั่วลิสง โดยในฤดูหนาวจะปลูกพืชริมน้ำ ส่วนในฤดูฝนจะปลูกในไร่ ผลผลิตอื่นๆ เช่น งาม ทานตะวัน อ้อย ยางพารา หมาก กาแฟ มะพร้าวและไม้ผลอื่นๆ ด้านสินแร่มีเหล็ก (๖) ตะกั่ว (๖) ทองแดง (๖) ดีบุก (๖) ถ่านหิน (๖) และพลวง (๖)

นับจากหลังปี ค.ศ.๑๙๘๘ เมื่อรัฐบาลได้เข้าพัฒนาพื้นที่สร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำ ช่วยให้สามารถทำนาในฤดูแล้ง การเกษตรจึงขยายตัว และมีการผลิตข้าวนอกฤดูได้กว่าสองแสนเอเคอร์ นอกจากนี้ยังมีการปลูกถั่วลิสง พืชให้น้ำมัน ยางพารา กาแฟและพริกไทในพื้นที่หลายเอเคอร์ อาทิ ถั่ว ๗๘,๕๖๘ เอเคอร์ งาม ๒๗,๘๘๔ เอเคอร์ ยางพารา ๑๐๖,๗๐๓ เอเคอร์ กาแฟ ๘,๑๒๖ เอเคอร์ และ พริกไท ๔,๗๑๗ เอเคอร์ ด้านการเลี้ยงสัตว์ก็พัฒนาควบคู่ไปกับการเพาะปลูก โดยขยายการเลี้ยงสัตว์ได้ถึง ๓,๗๕๐,๓๕๓ ตัว มีบ่อเลี้ยงปลาจำนวน ๓๕๖ เอเคอร์ และเริ่มมีการเลี้ยงกุ้ง โดยใช้พื้นที่ ๘๐ เอเคอร์ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงผึ้ง ผลิตน้ำผึ้งได้ถึง ๖,๕๐๐ ปอนด์ ด้านสินแร่ แต่เดิมไม่มีการขุดขาย แต่ปัจจุบันพบแหล่งแร่หลายแห่ง จึงมีการเปิดทำเหมืองแร่ ในปีค.ศ.๒๐๐๗ ผลิตพลวง (๖) ได้ ๒,๕๒๓ ตัน หินปูน (๖) ๘๓๐,๕๔๕ เมตริกตัน และดินเหนียว (๖) ๒๐,๗๑๒ เมตริกตัน ในปีค.ศ.๒๐๐๗ รัฐกะเหรี่ยงมีโรงงาน ๕๑๔ แห่ง กิจการอุตสาหกรรมครัวเรือน ๑๒๘ แห่ง และเป็นโรงงานของรัฐ ๘ แห่ง

ข้อมูลเมืองหลักของรัฐกะเหรี่ยง

๑. ตั้งต่อง (ဝံတောင်ရွှေ)

เมืองตั้งต่องอยู่ในรัฐกะอูตูล์ (ကော်သူးလူပြည်နယ်) หรือรัฐกะเหรี่ยงปัจจุบัน แต่ก่อนนั้นเป็นเมืองที่พักตากอากาศบนภูเขา (တောင်စုးရွှေ) แห่งเดียวในจังหวัดตองอู (တောင်ငူခရိုင်) และตั้งอยู่ในสถานที่ที่ห่างจากเมืองตองอูมาทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๒๒ ไมล์

เมืองตั้งต่องเป็นเมืองที่ว่าการของจังหวัดพะอ้ง (ဘားအံခရိုင်) กิ่งจังหวัดตั้งต่อง (ဝံတောင်ခရိုင်) และอำเภอตั้งต่อง (ဝံတောင်ရွှေနယ်) มีจำนวนประชากรของอำเภอตั้งต่องราว ๕๑,๐๐๐ คน (ค.ศ.๑๙๗๑)

เมืองตั้งต่องอยู่เหนือระดับน้ำทะเล ๔,๒๐๐ ฟุต ตั้งอยู่ตอนปลายของภูเขาสูงน้อย (တောင်สูง) ของเทือกเขาตะวันออก (အရှေ့ရိုး) พื้นที่รายรอบมีธรรมชาติที่งดงาม และเป็นอุทยานป่าไม้ (တောတောင်ငူပုဂ္ဂို))

สภาพภูมิอากาศ ในช่วงที่ร้อนจัด จะมีอุณหภูมิไม่เกิน ๗๐ องศาฟาเรนไฮต์ ในฤดูฝนฝนจะตกหนัก ผลผลิตของเมือง ได้แก่ กาแฟผง (ကော်ဖီ) ไม้ซาง (လက်ဖက်ခြောက်) ดอกไม้ (ပန်း) และผลไม้ (သစ်သီး) ต่าง ๆ มีเส้นทางรถยนต์จากเมืองตองอูไปเมืองตั้งต่อง ยาวประมาณ ๒๘ ไมล์ เส้นทาง ๑๓ ไมล์แรกถึงคลองปะตี (ပတ်ချောင်း) เป็นถนนลาดยาง จากถนนคลองปะตีของไปทางซ้ายมีเส้นทางไปยังเมืองตั้งต่อง ส่วนทางขวาเป็นเส้นทางไปยังเมืองหม่อซี (မော်ချီးရွှေ - เมืองในรัฐกะยา)

๒. ผ่าปุ่น (ဖော့ရွှေ)

เมืองผ่าปุ่นเป็นเมืองที่ว่าการเมือง เดิมผ่าปุ่นเคยเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด (ရှေ့ပိုင်ရုံးစိုက်ရွှေ) ตั้งถวิง (ဝံလွင်ခရိုင်) มณฑลตะนาวศรี (တနင်္သာရီတိုင်း) ในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ กำหนดให้แยกรัฐกะเหรี่ยง โดยได้รวมเอาจังหวัดตั้งถวิงไว้ในรัฐกะเหรี่ยง ส่วนอำเภอผ่าปุ่นไปอยู่ในจังหวัดพะอ้ง (ဘားအံ) ผ่าปุ่นนั้นแม้เคยเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด (ခရိုင်ရုံးစိုက်ရွှေ) ในสมัยรัฐบาลอังกฤษก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงเมืองขนาดเล็กที่มีจำนวนครัวเรือนไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม ก็ถือเป็นเมืองเล็กที่มีความสำคัญ เพราะที่ตั้งอยู่ในเขตชายแดนไทย-พม่า

ในการสำรวจทะเบียนราษฎร ปีค.ศ. ๑๙๕๓ ไม่สามารถนับจำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรของเมืองผ่าปุ่นได้ เนื่องจากเมืองผ่าปุ่นตกอยู่ในมือของผู้ก่อการร้ายกลุ่ม KNDO (ကော့ဒ်ဒီအို ဝောင်းကျန်းသူ-Karen National Defence Organization) แต่จากประมาณการ ค.ศ.๑๙๖๓ ในเมืองผ่าปุ่นมีจำนวนราว ๔๐๐ ครัวเรือน และมีจำนวนประชากรกว่า ๒,๐๐๐ คน ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ

ไป-กลับจากฝ่าปูนไปยังสะเทิมด้วยรถยนต์ภายในวันเดียวได้ (๑๙.๑๖๖:๑๐๑ ๑๖๖:๑๐๖:๑๐๖) แต่ในฤดูฝนไม่สามารถเดินทางไปมาได้ เส้นทางจากเมืองบีลิ่งไปยังสะเทิมมีระยะทาง ๑๐๐ ไมล์ จากฝ่าปูนมีเส้นทางติดต่อไปมายังหมู่บ้านคา-กวีง (๑๖:๑๖๖:๑๖๖) ซึ่งเป็นหมู่บ้านในแนวชายแดนไทย-พม่า โดยใช้ช้างและม้าเป็นพาหนะ เส้นทางดังกล่าวมีระยะทาง ๒๕ ไมล์ และเนื่องจากเมืองฝ่าปูนตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำสาละวิน จึงสามารถเดินทางไปยังแจ๊กหญ๊ะ (๑๖๖:๑๖๖) ซึ่งเป็นหมู่บ้านชายแดนไทย-พม่าได้ด้วย การเดินทางจะใช้เกวียน ช้าง ม้า และการเดินเท้า เส้นทางนี้มีระยะทาง ๒๕ ไมล์ และจากฝ่าปูนไปยังหมู่บ้านเกาะหลูโค้ (๑๖๖:๑๖๖) มีระยะทางไกล ๔๐ ไมล์ ต้องใช้ช้าง ม้า และเดินเท้าเช่นกัน เพราะเส้นทางมีทางขึ้นลงเขา (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖) อยู่เป็นจำนวนมาก

อำเภอฝ่าปูนเป็นพื้นที่ที่มีสินแร่ (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖) อาทิ วุลแฟรม (๑๖:๑๖๖) ตะกั่ว (๑๖) และเหล็ก (๑๖) นอกจากนี้ยังมีไม้และไผ่ (๑๖๖:๑๖๖) เป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากมีภูเขาหนาแน่น เส้นทางคมนาคมไม่ดี จึงทำให้เมืองไม่เจริญนัก แต่เมืองสามารถพัฒนาขึ้นมาได้พร้อม ๆ กับการคมนาคมที่สะดวก

พระเจดีย์สำคัญในเมืองฝ่าปูน คือ เจดีย์เจวอั้งค้อ (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖) ตั้งอยู่อีกฟากฝั่งหนึ่งของคลองยูนชะลิ่ง กล่าวกันว่าเป็นพระเจดีย์ที่บรรจุพระเขี้ยวแก้ว (๑๖๖:๑๖๖ - ทัศนธาตุ-พินกรรม) มีการจัดงานบูชาพระเจดีย์ตั้งแต่สมัยรัฐบาลอังกฤษ จากนั้นมาในทุกวันเพ็ญเดือนคะบอง (๑๖๖:๑๖๖-มีนาคม) ของปี ผู้คนจากทั่วพื้นที่จะมานมัสการพระเจดีย์กันอย่างเนืองแน่น

ชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่บนคอยในอำเภอฝ่าปูนส่วนใหญ่นั้น จะเป็นผู้ที่นับถือผีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในแต่ละปีจะมีการสร้างบ้าน ในช่วงที่สร้างบ้านหรือในช่วงเวลาปลูกข้าว เก็บเกี่ยวข้าว จะทำการเช่นไหว้ผี ในทุกบ้านจะมีที่ทอผ้าห้างหลัง (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖-ก๊อ) ชาวบ้านนิยมสวมใส่เสื้อทรงกระสอบ (๑๖๖:๑๖๖) ที่ทอขึ้นเอง ลักษณะเด่นข้อหนึ่งสำหรับผู้หญิง คือ การสวมเสื้อผ้าโดยแบ่งตามวัย สาวโสดจะสวมใส่ชุดคลุมทรงกระสอบยาวคลุมน่อง (๑๖๖:๑๖๖) ส่วนคนสูงวัยจะสวมเสื้อทรงกระสอบยาวแค่อว หญิงสาวมักใช้ลูกปัดสีแดง เงินเหรียญสิบสตางค์ (๑๖๖:๑๖๖) และเงินเหรียญสลึง (๑๖๖:๑๖๖) เป็นเครื่องประดับ

๓. ลายแบว๊ะ (๑๖๖:๑๖๖.)

เมืองลายแบว๊ะตั้งอยู่บนริมฝั่งคลองลายแบว๊ะ (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖) ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำจไนน์ (๑๖๖:๑๖๖) อยู่ห่างจากด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพะอั้ง (๑๖:๑๖๖.) เมืองหลวงของรัฐก้อคูล (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖) ราว ๒๔ ไมล์ เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอลายแบว๊ะ (๑๖๖:๑๖๖:๑๖๖) จังหวัดพะอั้ง (๑๖:๑๖๖) ขนาดของเมืองจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตกกว้าง ๔ เฟอลอง (๑ เฟอลอง เท่ากับ ๒๒๐ หลา) จากทิศเหนือจรดทิศใต้ยาว ๖ เฟอลอง

ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๕๕๓ เมืองลายแบ่วะมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น ๔๔๕ ครัวเรือน มีประชากรจำนวน ๒,๒๗๘ คน แต่เมื่อถึงปี ค.ศ. ๑๕๕๔ จำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมาก คาดว่าจำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรน่าจะเพิ่มขึ้นประมาณสองเท่า แม้ประชากรเมืองลายแบ่วะส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาพุทธ (๒๖๐) แต่ก็ยังมีประชากรบางส่วนที่นับถือศาสนาคริสต์ (๑๖๐) บางส่วนเป็นชาวมุสลิม (๑๐๐) บางส่วนยังนับถือผี (๕๐)

เมื่อราว ๑๕๐ ปีที่ผ่านมา (นับจากราวปีค.ศ.๑๕๗๒) บนพื้นที่ห่างจากที่ตั้งเมืองลายแบ่วะราว ๑ ไมล์กว่า เคยมีเมืองเก่าแห่งหนึ่งชื่อว่า เมืองปังกะหย่งโต้ง (๑๖๖๖) ตามธรรมเนียมของผู้คนในพื้นที่ต่างถิ่น (๑๖๖๖) ผู้ที่มีกำลังเหนือกว่าย่อมชนะผู้ที่มีกำลังด้อยกว่า ในเวลานั้นกษัตริย์ไทย (๑๖๖๖- กษัตริย์โยเดีย หรือ กษัตริย์อยุธยา) ได้เข้ายึดเมืองปังกะหย่งโต้ง แล้วนำผู้คนจากเมืองปังกะหย่งโต้งทั้งหมดไปยังแผ่นดินไทย หลังจากนั้นได้ให้เชลยที่ถูกจับตัวไปนั้นยอมรับการอยู่ใต้อำนาจของไทย แล้วปล่อยตัวกลับไปยังเมืองตามเดิม แต่ผู้ที่ถูกปล่อยตัวออกมานั้นไม่กลับไปพื้นเมืองในพื้นที่เมืองเก่าปังกะหย่งโต้ง แต่รวมตัวกันบนพื้นที่เมืองลายแบ่วะ แล้วสร้างเมืองใหม่เพื่ออยู่อาศัย

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ ทำให้ทราบที่มาของชื่อเมืองว่า ในเมืองลายแบ่วะที่ผู้คนกลับมาสร้างเมืองกัน ณ เวลานั้น มีเพียงชาวกะเหรี่ยง (๑๖๖) และชาวมอญ (๑๖๖) อาศัยอยู่ และเรียกชื่อเมืองเป็นภาษามอญว่า ลายปะแลว (๑๖๖) แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป ชื่อเมืองได้กลายเป็น หล่ายปะฮแลว (๑๖๖) ลายแบว (๑๖๖) และ สลาย-แบว (๑๖๖) จนกลายมาเป็น สลายแบ่วะ (๑๖๖) ในที่สุด

อาชีพหลักของชาวเมืองลายแบ่วะคือ การล่องซุงจากคลองลายแบ่วะ (๑๖๖) ผ่านคลองโจงโค (๑๖๖) ไปขายยังเมืองเมะลำไย (๑๖๖) การทำนา (๑๖๖) การปลูกพืชไร่ (๑๖๖) ผลผลิตจากเมืองลายแบ่วะ ได้แก่ ข้าวเปลือก (๑๖๖) ถั่วลิสง (๑๖๖) ยาเส้น (๑๖๖) พริก (๑๖๖) น้ำตาลอ้อย (๑๖๖) มะพร้าว (๑๖๖) ใบพลูอบ (๑๖๖) เต็งตึง (๑๖๖) และน้ำผึ้ง (๑๖๖) ในฤดูฝนได้มีการนำไม้ ข้าวเปลือก น้ำตาลอ้อย และถั่ว ล่องคลองลายแบ่วะไปขายยังเมืองเมะลำไย

เส้นทางนำจากเมืองลายแบ่วะถึงเมืองเมะลำไยมีระยะทางราว ๘๐ ไมล์ แต่ไม่สามารถไปมา ระหว่างกันได้โดยตรง ต้องเดินทางจากคลองลายแบ่วะ ผ่านคลองโจงโค ก่อนไปยังเมืองเมะลำไยอีกทอดหนึ่ง และสามารถเดินทางได้โดยเรือพาย (๑๖๖) และเรือสำปั้น (๑๖๖) เท่านั้น เรือยนต์ขนาดใหญ่ (๑๖๖) ไม่สามารถไปมาได้ มีเส้นทางรถยนต์จากเมืองลายแบ่วะไปยังเมืองต่างๆ เช่นเมืองพะอ้ง มีระยะทาง ๒๔ ไมล์ เมืองเฉว่กุน (๑๖๖) มีระยะทาง ๑๔ ไมล์ หมู่บ้านป่าโยง (๑๖๖) มีระยะทาง ๑๒ ไมล์ และ หมู่บ้านถ้ำโหล่ง (๑๖๖) มีระยะทาง ๑๑ ไมล์

อำเภอหลายอำเภอมีภูเขาคอนะ (ခေါနတောင်) ซึ่งเป็นแหล่งผลิตทรัพยากรแร่ต่าง ๆ เช่น
วูลแฟรม (အိုက်ဂက်- ทังสแตน) แร่พลวง (ခေောင်စိမ်း) ตะกั่ว (ခဲ) อะลูมิเนียม (ဒရ်) และ สังกะสี (သွပ်)

ในอำเภอหลายอำเภอมีเจดีย์ไข่มุกะยอ (ကျိုက်မေ့ဘုရား) ซึ่งอยู่ใกล้หมู่บ้านเกาะหลาย
(ကျော့လှိုင်ရွာ) เจดีย์ไข่มุกปุ่ค่อ (ကျိုက်ပူတော်ဘုရား) ใกล้หมู่บ้านกะเมาะอชู่ (ကမော့အချူးရွာ) เจดีย์ไข่มุก
ปุ่เฉว่ (ကျိုက်ပူရွှေဘုရား) ใกล้หมู่บ้านวังเส่ง (ဝင်းဝိန်ရွာ) มีการจัดงานพระเจดีย์ไข่มุกะยอ (ကျိုက်မေ့
ဘုရား) ในวันเพ็ญเดือนคะบอง (တပေါင်းလ-เดือนมีนาคม) ของทุกปี

๔. พะอั้ง (ဖားအုံမြို့)

เมืองพะอั้ง (ဖားအုံမြို့-ผาอั้ง ,ผะอั้ง) เป็นเมืองหลวงของรัฐกะเหรี่ยง ตั้งอยู่ในรัฐกะเหรี่ยง
(ကရင်ပြည်နယ်) บนพื้นที่ตอนล่างของประเทศพม่า เดิมเมืองพะอั้งเป็นเมืองที่ว่าการของเขตพะอั้ง
(ဖားအုံနယ်) จังหวัดสะเทิม (ဆုံခရိုင်) มณฑลตะนาวศรี (တနင်္သာရီတိုင်း) แต่หลังจากที่ได้มีการก่อตั้งรัฐ
กะเหรี่ยง ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญว่าด้วยเรื่องการปกครองประเทศพม่ามาตราที่ ๑๘๑ (ค.ศ.๑๙๔๗) ใน
วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๙๕๔ เมืองพะอั้งได้กลายเป็นเมืองหลวงของรัฐกะเหรี่ยง เป็นเมืองที่ว่าการ
จังหวัดพะอั้ง (ခရိုင်ရုံးစိုက်မြို့) และเป็นเมืองที่ว่าการเขตพะอั้ง (နယ်ပိုင်ရုံးစိုက်မြို့) ด้วย

เมืองพะอั้งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน (သံလွင်မြစ်) ขนาดของเมืองจากเหนือจรด
ใต้ยาวราว ๔ ไมล์ จากตะวันออกจรดตะวันตกกว้างราว ๕ ไมล์ มีพื้นที่อาศัยราว ๗๐๐ เฮกเตอร์ ตาม
ทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๙๕๓ มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น ๑,๘๔๓ ครัวเรือน มีประชากรจำนวน ๙,๙๐๖
คน แต่หลังจากที่พะอั้งได้เป็นเมืองหลวงของรัฐกะเหรี่ยงแล้ว เมืองพะอั้งได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง
ทุกปี มีการสร้างอาคารสำนักงานต่างๆที่เกี่ยวกับการปกครองและการทหารจำนวนมาก จำนวน
ประชากรจึงเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า นอกจากนี้ในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ได้มีการย้ายที่ทำการคณะรัฐบาลและ
สำนักงานเลขานุการรัฐกะเหรี่ยง (ကရင်ပြည်နယ်အစိုးရအဖွဲ့, နှင့်အတွင်းဝန်များရုံး) และสำนักงานสภารัฐ
กะเหรี่ยง (ကရင်ပြည်နယ်တောင်စိုက်များ) ที่ตั้งอยู่ในเมืองอย่างถาวรเป็นการชั่วคราว มายังเมืองพะอั้ง
นับเป็นการขยายเมืองพะอั้ง เพื่อรองรับกับการเป็นเมืองหลวงของรัฐ

เมื่อราวกว่าร้อยปีที่ผ่านมา เมืองพะอั้งเป็นเพียงหมู่บ้านเล็กที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน
มีจำนวนครัวเรือนราว ๒๐๐ ครัวเรือน ในหมู่บ้านมีชาวไทยใหญ่ (ရှမ်း) ชาวไทย (ဝိုးဒူး - โยคะยา)
ชาวกะเหรี่ยง (ကရင်) และชาวตองสู (တောင်သူ) อาศัยอยู่ บริเวณชายฝั่งแม่น้ำสาละวิน ซึ่งเป็นที่ตั้งของ
หมู่บ้านพะอั้งมีโขดหินงอกยื่นโดดเด่นอยู่แผ่นหนึ่ง ในภาษาไทยและภาษาไทใหญ่ เรียกโขดหินงอก
(ကျောက်စွန်း) ว่า ผาอาม (ဖားအမ်း~ ဖား-ผาหิน အမ်း-อาม - ปลาย,ริม) เมืองนี้จึงได้ชื่อว่า เมืองผาอาม
ตามลักษณะ โขดหินงอกนั้น ต่อมาการเรียกชื่อเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเล็กน้อย คือเปลี่ยนจาก

ผาอา มาเป็นพะอัง ภายหลังพื้นที่อาศัยได้ขยายเพิ่มขึ้น และในปีค.ศ. ๑๕๐๗ สมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษ ได้มีการวางผังเมืองใหม่ (ดู.ทอร์จิว)

อำเภอพะอังมีขนาดพื้นที่ ๑,๐๐๗ ตารางไมล์ กวาร์ร้อยละ ๖๐ ของประชากรในอำเภอเป็นชาวกะเหรี่ยง นอกจากนี้ยังมีชนชาติอื่นๆ อาทิ พม่า มอญ ตองสู และไทใหญ่อาศัยอยู่ มีชาวต่างชาติ อาทิ จีน และแขก (มลายู) อยู่ด้วยเล็กน้อย ประชากรของเมืองพะอังส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์และอิสลามด้วย นอกจากนี้ยังมีชาวกะเหรี่ยงที่นับถือผีอีกเป็นจำนวนมาก

อาชีพหลักของประชากรของอำเภอพะอัง ได้แก่ การปลูกข้าว ถั่ว อ้อย ยาสูบ ข้าวโพด และพืชริมฝั่ง และไม่นานมานี้ได้ทดลองปลูกพืชอื่น เช่น ปอ (ดู.ลิว) ยาสูบพันธุ์เวอจิเนีย (ดู.จิว:วาระ) และยางพารา (ดู.ทอร์จิว) แม้ในพื้นที่รอบเมืองพะอังจะมีการปลูกข้าว แต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก อย่างไรก็ตามเมืองพะอังเป็นเมืองที่ทำการค้าขายข้าวอย่างกว้างขวาง ด้านการคมนาคมมีเส้นทางน้ำแล่นเรือไปตามแม่น้ำสาละวิน ซึ่งเป็นเส้นทางเรือของคณะกรรมการขนส่งทางน้ำของรัฐบาล (ดู.ลิว วาระ) ได้แก่ จากเมืองพะอังไปยังเมืองเฉว่กุน (ดู.ดู.ดู) เป็นระยะทาง ๒๕ ไมล์ จากเฉว่กุนไปยังหมู่บ้านกะหม่ามอง (ดู.ดู.ดู) ระยะทาง ๑๓ ไมล์ จากพะอังไปยังเมะล่ำไย ระยะทาง ๓๓ ไมล์ จากพะอังไปยังหมู่บ้านโจงโค (ดู.ดู.ดู) ซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางแม่น้ำห้องตะยอ (ดู.ดู.ดู) ระยะทาง ๓๕ ไมล์ นอกจากนั้น จากเมืองพะอังข้ามไปยังเมืองเมะล่ำไย (เส้นทางแม่น้ำสาละวิน) แล้วไปยังเมืองจ่าอิงเซ่จี (เส้นทางแม่น้ำอ้อตะหย่ง) ระยะทาง ๑๑๐ ไมล์

การคมนาคมทางบกจากพะอังไปยังเมืองลายแบ่ว (ดู.ดู.ดู) โดยเส้นทางรถยนต์มีระยะทาง ๒๔ ไมล์ จากหมู่บ้านมะหย่ายกะเล (ดู.ดู.ดู) ซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของพะอังไปยังท่าเรือคูยง (ดู.ดู.ดู) จากท่าเรือคูยงไปยังเมืองตะโทง (ดู.ดู.ดู-สะเทิม) โดยเส้นทางรถยนต์มีระยะทาง ๒๔ ไมล์

นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางคมนาคมทางอากาศติดต่อเมืองอย่างกึ่งกับเมืองพะอัง มีเที่ยวบินทุกวัน จันทร์และวันศุกร์

ภูเขาที่โดดเด่นในอำเภอพะอังคือ ภูเขาชะแวกะปั้ง (ดู.ดู.ดู) พระเจดีย์ชะแวกะปั้งชุดองปยี (ดู.ดู.ดู) ตั้งอยู่บนภูเขานั้น และเป็นหนึ่งในเจดีย์อันศักดิ์สิทธิ์ของอำเภอพะอัง กล่าวกันว่า พระราชบิดาของพระเจ้ามหาหุกษัตริย์แห่งเมืองตะโทง (สะเทิม) เป็นผู้สร้างขึ้น มีการจัดงานพระเจดีย์ในเดือนตะบอง (ดู.ดู.ดู-มีนาคม) ของทุกปี

ถ้ำเกาะกุน (ดู.ดู.ดู) ซึ่งอยู่บนด้านตะวันออกของภูเขาเกาะกุน ห่างจากเมืองพะอังไปทางฝั่งขวาของแม่น้ำสาละวิน ๘ ไมล์ เป็นถ้ำที่มีชื่อเสียง นักประวัติศาสตร์เป็นผู้ที่ทำให้ถ้ำแห่งนี้สำคัญขึ้นมา ภายในถ้ำพบพระพุทธรูปจำนวนมาก ในถ้ำดังกล่าวพบเทวรูปฝีมือแบบฮินดูในสมัยปีตนาโน (ดู.ดู.ดู) ซึ่งเก่าแก่กว่าสมัยพุทธกาลราว ๑,๐๐๐ ปี และพบจารึกมอญที่มีอายุเก่าแก่ราว ๑,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปี

และพบพระพุทธรูปขนาด ๖ นิ้วศิลปะแบบฮินดู ซึ่งทำจากดินติดอยู่บนผนังถ้ากว่า ๒๐,๐๐๐ องค์ แม้พระพุทธรูปเหล่านั้นเป็นผลงานเมื่อราว ๑,๐๐๐ ปีก่อน แต่ยังไม่พบความเสียหายมากนัก

ตามจารึกมอญที่พบภายในถ้ำเกาะกุนทำให้ทราบถึงเรื่องราวของหมู่บ้านเกาะกุน ที่อยู่ใกล้ถ้ำว่าเป็นเมืองมอญเมืองหนึ่งชื่อว่า คู้วู้ต (ခု๐๐๖) ซึ่งเป็นที่พำนักอาศัยของพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งเมื่อราว ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว ชื่อที่ว่า คู้วู้ต ในภาษามอญนี้มีความหมายในภาษาพม่าว่า เมืองตองโปง (တောင်ပုဂံမြို့-เมืองช่อนโนเขา)

ถ้ำอื่นๆที่มีชื่อเสียงในอำเภอพะอ้ง ได้แก่ ถ้ำยะตะปยังกู (ရတပုဂံ) ถ้ำซัทตันกู (ဆဒ္ဒဂံ) และถ้ำบะหยิ่งจู้กู (ဘုရင့်ဂူ หรือ ဘုရင့်ညို-ถ้ำบะหยิ่งหญู) ๕ ถ้ำบะหยิ่งจู้กูอยู่ห่างจากเมืองพะอ้งไปทางตะวันตก ๑๒ ไมล์ บริเวณด้านล่างของถ้ำมีบ่อน้ำพุร้อน (ရေပူစင်း) และแม้จะมีน้ำพุเย็น (ရေအေးစင်း) ไหลขนานอยู่ แต่ทั้งน้ำร้อนกับน้ำเย็นก็ไม่ได้ไหลรวมเข้าด้วยกัน

จากที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า ชาวกะเหรี่ยงในอำเภอพะอ้งนับถือผี เทพเจ้า (နတ်ဘုရား) ที่มีความสำคัญต่อชาวกะเหรี่ยง คือ คู่เห่วนัต (ခု๐๐နတ်) ซึ่งอยู่บริเวณหมู่บ้านตองโปง (တောင်ပုဂံမြို့) ตำบลโต่งฉิ่ง (ခုရင့်စင်းနယ်) ห่างจากเมืองพะอ้ง ๕ ไมล์ คู่เห่วนัตไม่ใช่ศาลเทพนัตหรือรูปปั้นนัต แต่เป็นเจดีย์ขนาดเท่าเจดีย์นพเก้า (ကိုးနတ်စေတီ-เจดีย์ขนาดเล็ก) หมอผี (နတ်ဆရာ) ที่เจดีย์คู่นี้จะจัดงานแต่งงานให้แก่ชาวกะเหรี่ยงในพะอ้งที่นับถือ นัต ๓ เจดีย์คู่นี้ ดังนั้น คู่เห่วนัต (ခု๐๐ဘုရား) จึงเป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวกะเหรี่ยงในเมืองพะอ้ง

๕. เมียวดี (မြေဝတီမြို့)

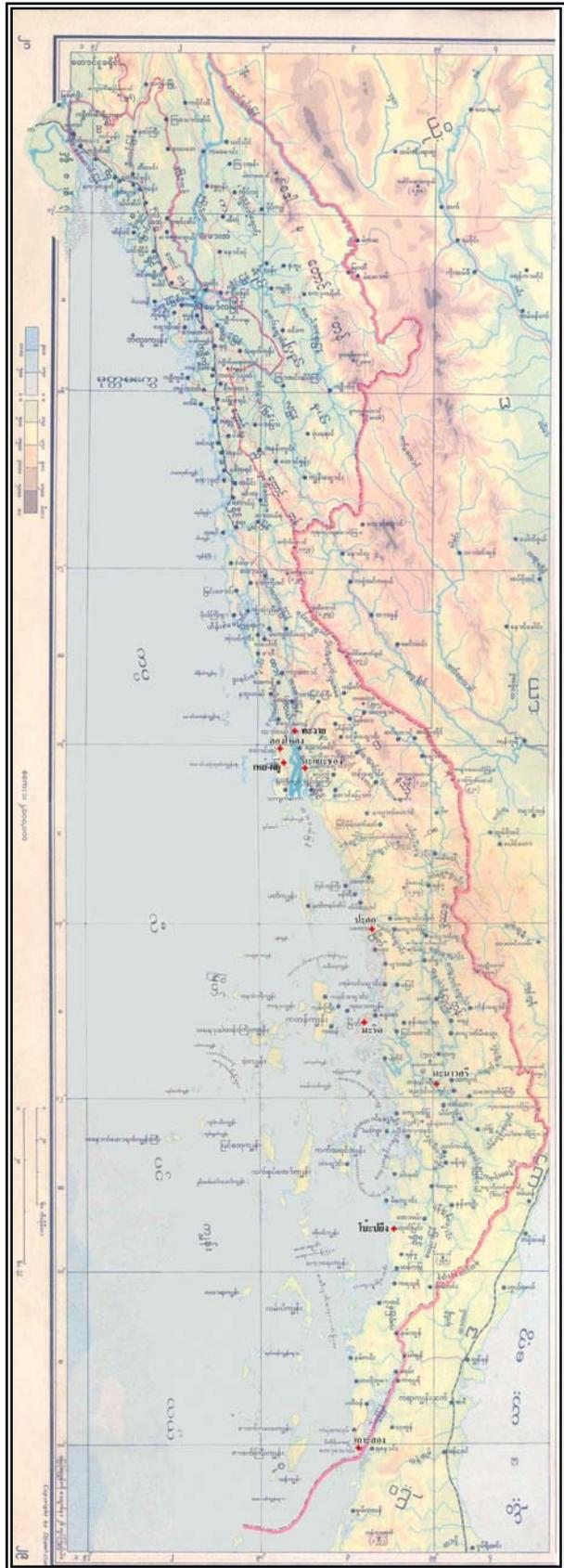
เมืองเมียวดีเป็นเมืองเศรษฐกิจชายแดนระหว่างไทยกับพม่า อยู่ห่างจากเมืองพะอ้ง ซึ่งเป็นเมืองหลวงของรัฐกะเหรี่ยงราว ๕๗ ไมล์ เมียวดีเป็นจุดประตูชายแดนด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพม่า (အရှေ့တောင်ဘက်) และเป็นเมืองการค้าชายแดนที่อยู่ใกล้กับเมืองย่างกุ้งมากที่สุด

เมืองเมียวดี (မြေဝတီမြို့-มยะวดี) เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเมียวดี อยู่ในเขตเกาะเกร็ก (ကျောက်ဂိုဒုံနယ်-เกาะกะเร๊ะ) จังหวัดพะอ้ง (ဖားအံ) รัฐก๋อตูเหล่ (ကျောက်တူးလေပြည်နယ်) ตอนล่างของประเทศพม่า และตั้งอยู่บนพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า (မြန်မာ-လพိုးဒေသနယ်စပ်) ด้านฝั่งซ้ายของแม่น้ำเมย (သောင်ရင်းမြစ်-ต่องยั้ง) ซึ่งไหลจากทิศใต้สู่ทิศเหนือ อีกฟากฝั่งของแม่น้ำเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านแม่ดาว (မယ်တော်ရွာ-บ้านแม่ต๋อ) เมืองแม่สอด (မဲဆောက်မြို့) ของประเทศไทย แม่น้ำต่องยั้ง (แม่น้ำเมย) ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำสาละวิน (သံလွင်မြစ်) จึงสามารถล่องซุงจากแม่น้ำต่องยั้งไปยังแม่น้ำสาละวินได้ แต่

^๕ บะหยิ่งหญู มีตำนานกล่าวถึงที่มาของชื่อถ้ำไว้ว่า ในสมัยหนึ่งมีพระอนุชาของกษัตริย์พระองค์หนึ่งได้เคยเสด็จมาทรงน้ำ ณ บ่อน้ำพุร้อนตรงหน้าถ้ำแห่งนี้ จึงได้หายจากโรคเรื้อน แล้วเรียกชื่อถ้ำนี้ว่า บะหยิ่งหญู แปลว่า ถ้ำอนุชาของกษัตริย์

ภายในอำเภอมีเจดีย์ไข่มุกหล่อ (ကျိုက်လောင်ဘုရား) และเจดีย์พญา-ปยีต (၅:ပြတ်ဘုရား) ส่วนเจดีย์มุกละอิ (မုတ်လအိ) และเจดีย์มุกละอับ (မုတ်လအပ်) เป็นเจดีย์ ๒ องค์ที่ตั้งอยู่บนเขาคอนะ ทางด้านตะวันออกของใจก์โด่ง(ကျိုက်ဒုံ) ถือเป็นเจดีย์ที่มีความสำคัญ พบพระพุทธรูป (ဗုဒ္ဓရုပ်တူတော်) ศิลปะแบบมอญ สลักไว้บนผนังถ้ำพญา-ปยีต (၅:ပြတ်ဂူ) มีอายุชานนับหลายร้อยปี ภายหลังได้รวมอำเภอจ่าอิงไว้ในรัฐกะเหรี่ยงแล้ว

มณฑลตะนาวศรี

เขตมณฑลตะนาวศรี

มหาวิทยาลัย - เมืองตะวาย

เทศบาลเมืองตะวาย

หาดมงมะกั้ง - เมืองตะวาย

ประมง - เมืองตะวาย

ปลาเค็ม - เมืองตะวาย

เกาะสอง

หมู่บ้านประมง - ลองโหล่ง

มณฑลตะนาวศรี (တနင်္သာရီတိုင်း)

มณฑลตะนาวศรี (တနင်္သာရီတိုင်း - ตะนาวศรี) ตั้งอยู่ในพื้นที่ด้านใต้สุดของประเทศพม่า ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๕.๕๘ กับเส้นรุ้งที่ ๑๕.๐๖ องศาเหนือ ด้านเหนือติดกับรัฐมอญ (မွန်ပြည်နယ်) ด้านใต้และด้านตะวันออกติดกับประเทศไทย (ထိုင်းနိုင်ငံ) ส่วนด้านตะวันตกติดกับทะเลอันดามัน (ထောင်ပင်လယ်) ตลอดแนวชายฝั่งมีเกาะนอกชายฝั่งราว ๘๐๐ เกาะ ทางด้านใต้มีหมู่เกาะที่เรียกว่า หมู่เกาะมะริด (မြိတ်ကျွန်းစု - မြိတ်ကျွန်း) ^{๑๐}

มณฑลตะนาวศรีเป็นเขตป่าที่บึง มีขนาดพื้นที่ ๑๖,๗๓๕.๖ ตารางไมล์ มีผู้อยู่อาศัยอยู่น้อย โดยมีประชากร ๑,๕๕๘,๘๗๕ คน(ค.ศ.๒๐๐๗) ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย ๙๖ คนต่อพื้นที่ ๑ ตารางไมล์ ประชากรส่วนใหญ่อาศัยในบริเวณที่ราบแนวชายฝั่งทะเลและตามที่ราบลุ่มแม่น้ำลำคลองอำเภอที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นที่สุด คือ อำเภอลองโหลง (လောင်လုံမြို့နယ်) กับอำเภอมะริด (မြိတ်မြို့နယ်) ส่วนพื้นที่ที่มีประชากรอาศัยอยู่น้อย คือ อำเภอตะนาวศรี (တနင်္သာရီမြို့နယ်) กับอำเภอโปะปึง (ပုပွဲမြို့နယ်) ที่นั่นมีความหนาแน่นของประชากรราว ๑๔-๑๕ คนต่อพื้นที่ ๑ ตารางไมล์ ผู้คนที่อาศัยในมณฑลตะนาวศรี ประกอบด้วยชาวพม่าท้องถิ่นทวาย (တေးဝယ်) ^{๑๑} ชาวกะเหรี่ยง (ကရင်) ชาวมอญ (မွန်) ชาวไทใหญ่ (ရှမ်း- ชาน/ฉาน) ชาวยะไข่ (ရခိုင်) และชาวมาเลย์ (မလေး) ซึ่งเรียกว่าชาวปะชู (ပဲခူး) นอกจากนี้ยังมีชาวชะลูน (ခလုံ-ชะโหล่ง) ^{๑๒} อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในหมู่

^{๑๐} หมู่เกาะมะริด อยู่ในท้องทะเลปากเมืองมะริด มีหมู่เกาะราว ๘๐๔ เกาะ เกาะที่ใหญ่ที่สุดคือ เกาะคิง (King Island) หรือเรียกชื่อในภาษาพม่าว่าเกาะก้าน (ကတိကျွန်း) ตัวเกาะยาว ๒๔ ไมล์ กว้าง ๑๑ ไมล์ ตั้งอยู่ทางตะวันตกของเมืองมะริดราว ๑๕ ไมล์ และเป็นที่ตั้งของอำเภอจูนชู (ကျွန်းစု) ในปี ค.ศ.๑๕๘๘ มีประชากรราว ๑๐๓,๐๐๐ คน เป็นชาวพม่า ๑๐๒,๐๐๐ คน เป็นชาวกะเหรี่ยงราว ๕,๐๐๐ คน และเป็นชาวชะลูน(ชาวเล) ๖๒๕ คน อาชีพหลักคือ การประมง ส่วนอาชีพเสริมคือการทำนาและทำสวน ผลผลิตสำคัญคือทุเรียน มังคุด หนามฝรั่ง พริก เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ ผลผลิตที่มีชื่อคือ ทุเรียนกวน นอกจากนี้ ตามแนวชายฝั่งที่ห่างไกลออกไปยังหลังรั้งกนางแอ่น เป็นสินค้าส่งมาขายยัง ไทย มาเลเซีย และจีน และยังมี การเลี้ยงปลาเก๋า (ကျောက်ငါး) ส่งขายตลาดต่างประเทศ และมีเรือจากฮ่องกงมารับสินค้าประเภทอาหารทะเล

^{๑๑} ชาวทวาย (တေးဝယ် - ตะแห่ว) คือ ชาวพม่าท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองทวาย เชื่อว่าชาวทวายคือชาวยะไข่ที่เดินทางมาอาศัยอยู่ในเมืองทวาย ดังนั้นชาวทวายจึงอาจมีเชื้อสายดั้งเดิมมาจากชาวยะไข่ เพราะภาษาทวายอาจเป็นภาษายะไข่ที่ปนสำเนียงไทย

^{๑๒} ชะลูน (ခလုံ-ชะโหล่ง) คือชาวพื้นเมืองบนเกาะมะริด คนชะลูน เรียกตัวเองว่า มอเก้น (Moken) หมายถึง ผู้ที่ฝังตัวอยู่ในทะเล ในสมัยก่อนชาวชะลูนจะไม่อยู่เป็นหลักแหล่ง แต่จะลอยเรืออยู่ในทะเล เมื่อเวลามีคลื่นลมแรงก็จะเข้าหลบฝนตามหมู่เกาะหรือตามริมอ่าว แต่ในปัจจุบัน ความเป็นอยู่ของชาวชะลูนได้เปลี่ยนไป ครอบครัวชะลูนได้มาตั้งหมู่บ้าน ชื่อ โคงปะแล่อ (ဒုံဒုလဲအော်ရွာ) และหมู่บ้าน (ကျွန်းရွာ) กระจายอยู่ตามตัวเมืองของหมู่เกาะมะริด ชาวชะลูนชายหญิงเคยไม่สวมเสื้อ มาเริ่มใส่เสื้อผ้าในภายหลัง ชาวชะลูนเป็นคนที่หากินอยู่กับท้องทะเล กล่าวกันว่าสามารถดำน้ำลงไปใต้ลึกถึงราว ๑๐ หลา โดยไม่ต้องอาศัยเครื่องมือช่วย และสามารถอยู่ใต้น้ำได้นานราว ๑๐ นาที เพื่อจับสัตว์ใต้ท้องทะเล อาทิ หอยมุก (မုခ်) หอย (ခရ) ปะการัง (ကျောက်ခက်) ส่วนในยามที่อยู่นบนบก ก็จะจับปลา

เกาะมะริด ประชากรในมณฑลตะนาวศรีส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และใช้ภาษาพม่าในการติดต่อสื่อสาร

ลักษณะของพื้นที่

พื้นที่ส่วนหนึ่งของมณฑลตะนาวศรีเป็นที่ราบสูง เรียกว่าที่ราบสูงตะวันตก (အရှေ့ဘက် ဘုရားပြင်) ในพื้นที่มีเขาสลับซับซ้อน มีเทือกเขาสูงราว ๓,๐๐๐ ฟุตทอดตัวจากด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ไปทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ เทือกเขาบางลูกทอดตัวลงไปในทะเลแล้วโผล่ขึ้นมาเป็นเกาะในท้องทะเล ยอดเขาสูงสุดบนเทือกเขาด้านใต้ของประเทศพม่า คือ ดอยมยั้งโหม่มและซ๊ะ (ပြင်ပိုင်လက်ဝတ် ၁၀၀၀) มีความสูง ๖,๘๐๑ ฟุต แต่ภูเขาสูงที่โดดเด่นที่สุด คือ เขานวาระโบะ (ရွားလဒ်ဂူ, ၁၀၀၀) มีความสูง ๕,๐๖๖ ฟุต ทางด้านเหนือของพื้นที่ตะนาวศรีมีภูเขาต่อจากทิวเขาตองใหญ่ (တောင်ညိုတောင်ဘုန်း) กั้นเขตแดนระหว่างประเทศพม่ากับประเทศไทย เทือกเขานั้นเกิดในสมัยยุคหินเก่าตอนปลาย (สมัยพาลีโอโซอิกตอนปลาย) และยังมีพื้นที่ราบลุ่มแคบยาวไปตลอดแม่น้ำลำคลองและแนวชายฝั่งทะเล

มณฑลตะนาวศรีเป็นพื้นที่ที่มีฝนชุก และมีแม่น้ำลำคลองมากมาย แม่น้ำสายสำคัญ คือ แม่น้ำทะวาย (တေးဝယ်ပြင်) ^{๑๓} และแม่น้ำตะนาวศรี (တနင်္သာရီပြင်) ^{๑๔} นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำอีก ๒ สายคือ แม่น้ำเหล่หล่า (လေညာပြင်) ^{๑๕} กับแม่น้ำปากจั่น (ပါချန်မိတ် - ป่าจั่นมยั้ง) ^{๑๖} แม่น้ำเหล่หล่าจะไหลจากด้านใต้ไปยังด้านเหนือ ส่วนแม่น้ำปากจั่นจะไหลจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปยังทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นเขตแดนระหว่างไทยกับพม่า ปากน้ำปากจั่นติดกับแหลมเกาะสอง (ကျော့ဘောင်းအူ - เกาะตองอะหู่) อยู่ทางใต้สุดของประเทศพม่า ในสมัยรัฐบาลอังกฤษ จะเรียกแหลมนี้ว่า วิกตอเรียพอยท์

ปลิงทะเล (မုງ) ขุดไข่เต่า เข้าป่าฟันหอย หารังนก สมนไพร และน้ำผึ้ง ส่วนชาวชะวุนที่อาศัยในหมู่บ้านก็จะประกอบอาชีพเพาะปลูก อีกด้วย

^{๑๓} แม่น้ำทะวาย (တေးဝယ်ပြင် - ตะแวมยั้ง) เป็นแม่น้ำที่มีต้นกำเนิดมาจากทิวเขาเมแสล (လွဲတောင်ဘုန်း - เมแสลตองดาน) ไหลจากเหนือลงใต้สู่ทะเลอันดามัน และมีปากแม่น้ำกว้าง

^{๑๔} แม่น้ำตะนาวศรี (တနင်္သာရီပြင် - ตะนิงต่าหยัมยั้ง) เป็นแม่น้ำที่เกิดจากการไหลมารวมกันของแม่น้ำตะนาวศรีใหญ่กับแม่น้ำตะนาวศรีน้อย แม่น้ำตะนาวศรีใหญ่ (တနင်္သာရီပြင်ကြီး - ตะนิงต่าหยัมยั้ง) มีต้นกำเนิดมาจากทิวเขาด้านตะวันออกของเมืองทะวาย ไหลจากเหนือลงใต้ แม่น้ำตะนาวศรีน้อย (တနင်္သာရီပြင်ငယ် - ตะนิงต่าหยัมยั้งแห่ง) เป็นลำน้ำที่ไหลจากใต้ขึ้นเหนือ จุดบรรจบของแม่น้ำก็คือเมืองตะนาวศรี แม่น้ำตะนาวศรีนั้นจะไหลจากด้านตะวันออกเฉียงใต้ไปยังด้านตะวันตกเฉียงเหนือ แล้วลงสู่ทะเลอันดามันตรงพื้นที่ใกล้เมืองมะริด เรือขนส่งขนาดเล็ก (လှေငယ်) สามารถแล่นจากเมืองมะริดลงมายังเมืองตะนาวศรีได้

^{๑๕} แม่น้ำเหล่หล่า (လေညာပြင် - เหล่หล่ามยั้ง) เป็นแม่น้ำที่อยู่ทางด้านใต้ของแม่น้ำตะนาวศรี ไหลจากด้านใต้ขึ้นสู่ด้านเหนือ

^{๑๖} แม่น้ำปากจั่น (ပါချန်မိတ် - ป่าจั่นมยั้ง) เป็นแม่น้ำที่อยู่ด้านใต้สุดของประเทศพม่า ไหลจากด้านตะวันออกเฉียงเหนือไปยังตะวันตกเฉียงใต้ และเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่า บริเวณพื้นที่เกาะสอง (ကျော့ဘောင်း) ของพม่ากับจังหวัดระนองของไทย

(Victoria Point) หลังปีค.ศ.๑๙๘๘ แหลมนี่มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า แหลมบูรณอง (วิกตอเรียพอยท์ -บะยั้งหน่องอะหญ่)

นอกจากนี้ มณฑลตะวันออกเฉียงใต้ยังมีเกาะนอกชายฝั่งจำนวนมาก อาทิ หมู่เกาะเฮงแซ (วิกตอเรียแลนด์) เกาะมอแมกัน (เวสต์วิกตอเรีย) เกาะมะลิ (อีสต์วิกตอเรีย) เป็นต้น ในจำนวนเกาะต่าง ๆ เหล่านี้มีหลายเกาะที่ท้องทะเลระหว่างชายฝั่งกับเกาะเริ่มต้นเงิน อันมีสาเหตุจากการทับถมของตะกอนดินที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบแนวชายฝั่งทะเลในพื้นที่ตะวันออกเฉียงใต้จึงพบหินตะกอนอยู่ทั่วไป

มณฑลตะวันออกเฉียงใต้มีสภาพพื้นที่แบบเขตร้อนและมีฝนชุก ดังนั้น พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเป็นพื้นที่ป่าดิบร้อน (แอดริออสโตรออปิคอล) นอกจากนี้ยังมีป่าชายเลนตลอดชายฝั่งทะเลและชายฝั่งแม่น้ำลำคลอง และมีป่าดงหนามที่งอกบนเนินทรายชายทะเล

สภาพอากาศ

มณฑลตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในเขตร้อนชื้น (แอดริออสโตรออปิคอล) เป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตรมากที่สุดของประเทศพม่า จึงมีสภาพอากาศที่อบอุ่นตลอดปี และมีความผันแปรของสภาพอากาศน้อย อุณหภูมิสูงสุดที่เมืองทวายราว ๑๐๐ องศาฟาเรนไฮต์ ส่วนที่เมืองมะริดมีอุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย ๙๖.๕ องศาฟาเรนไฮต์ และมีอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย ๖๕ องศาฟาเรนไฮต์ ส่วนปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีนั้นที่เมืองมะริดจะอยู่ที่ ๑๖๒ นิ้วและที่เมืองทวายจะอยู่ที่ ๒๑๕ นิ้ว

เขตการปกครอง

เดิมที่มณฑลตะวันออกเฉียงใต้ประกอบด้วย ๔ จังหวัด คือ จังหวัดสะเทิม (วอ) จังหวัดไจ้กัซหมี (อักกู) จังหวัดทวาย (วอ-คะแห่ว) และจังหวัดมะริด (อิอ-บ๊ะ) แต่หลังจากที่พม่าได้รับเอกราช ได้มีความพยายามที่จะแบ่งเขตพื้นที่การปกครองในพื้นที่พม่าตอนล่างให้ชัดเจน จนในปีค.ศ. ๑๙๕๑-๑๙๕๔ ได้มีการแยกพื้นที่บางส่วนของมณฑลตะวันออกเฉียงใต้เข้ารวมกับพื้นที่รัฐกะเหรี่ยง ส่วนมณฑลตะวันออกเฉียงใต้มีการปรับพื้นที่การปกครองใหม่ มีเพียงจังหวัดทวายกับจังหวัดมะริดอยู่ในเขตการปกครองของมณฑลตะวันออกเฉียงใต้ โดยจังหวัดทวายประกอบด้วยเมืองเหย่ผู่ (เจ็ญ) ทวาย (วอ-คะแห่ว) ลองโหล่ง (วอ-คะ) ตะแย้ซง (วอ-คะ) ส่วนจังหวัดมะริดประกอบด้วยเมืองปะลอ (วอ) มะริด (อิอ) ตะนาวศรี (วอ-คะ) โป๊ะบั้ง (วอ-คะ) และ เกาะสอง (วอ-คะ)

จากข้อมูลปัจจุบัน มณฑลตะนาวศรีประกอบด้วย ๓ จังหวัด คือ จังหวัดทะวาย (๐๐:๐๐) จังหวัดมะริด (๐๐) และจังหวัดเกาะสอง (๐๐๐๐๐๐) ^{๑๑} ใน ๓ จังหวัดนี้มี ๑๐ อำเภอ ๓๒๘ ตำบล โดยมีเมืองทะวายเป็นเมืองหลวงของมณฑล

สังคมวัฒนธรรม

ในพื้นที่ตะนาวศรีมีผู้คนหลายชาติพันธุ์ อาทิ ชาวทะวาย ชาวกะเหรี่ยง ชาวมอญ ชาวพม่า และชาวไทย อีกทั้งมีชาวมุสลิม ชาวจีน ชาวมลายู และชาวชะลูนอาศัยอยู่ด้วย เช่น ในเมืองตะเมาะของ มีชาวทะวาย ซึ่งเป็นกลุ่มคนเชื้อสายเดียวกับชาวพม่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีชาวกะเหรี่ยงและชาวมอญอยู่บ้าง ส่วนในเมืองเกาะสองมีพม่า ไทย (๐:๐๐ - โยตะยา) จีน (๐๐ - ตะโยะ) แยก (๐๐๐ - กะลา) มลายู (๐๐๐ - ปะ) และชะลูน (๐๐ - ชะโล่ง)

ผู้คนในพื้นที่ตะนาวศรี ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีส่วนน้อยที่นับถือศาสนาคริสต์ ดังเช่น ชาวเมืองตะเมาะของส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ (๐๐๐) มีผู้นับถือศาสนาคริสต์ (๐๐๐) เพียงบางส่วน ศาสนสถานสำคัญ อาทิ เจดีย์ตั้งตองโป่ง (๐๐๐๐๐) ตั้งอยู่บนเขาชูปอง (๐๐๐๐๐) ในอำเภอตะเมาะของ มีตำนานเกี่ยวกับพรานป่ากับพระฤๅษี ส่วนที่เมืองปะละ ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองปะลอนั้น มีรอยพระพุทธรูปบาท

การพัฒนาเมือง

ในสมัยรัฐบาลอังกฤษมีการก่อสร้างอาคารหน่วยงานราชการต่างๆ แต่ในสมัยสงครามอาคารเหล่านั้นได้รับความเสียหายหลายแห่ง ในปี ค.ศ. ๑๙๖๑-๑๙๖๒ จึงได้มีการสร้างอาคารของรัฐหลังใหม่ ขึ้นทดแทนอาคารเดิมที่ถูกผู้ก่อการร้ายเผาทำลาย มณฑลตะนาวศรีมีสภาพพื้นที่เต็มไปด้วยเทือกเขาสูง มีป่าไม้ปกคลุม และมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลเป็นแนวยาวจากเหนือลงใต้ จึงส่งผลให้การคมนาคมในหลายพื้นที่ไม่สะดวก ต้องอาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ หากเป็นเมืองชายฝั่งทะเลและเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำ ก็ใช้เรือขนาดใหญ่ได้ เช่น ระหว่างเมืองปะละ เมาะลำไย และมะริด

จากข้อมูลปัจจุบัน เส้นทางรถยนต์สายที่สำคัญที่สุด คือ สายมะริด-เมาะลำไยในรัฐมอญ ส่วนเส้นทางอื่นจะแยกย่อยไปจากเส้นทางหลักนี้ ส่วนเส้นทางรถไฟมีวิ่งระหว่างเมืองทะวายกับเมืองเมาะลำไย จึงช่วยเชื่อมต่อพื้นที่รัฐมอญกับมณฑลตะนาวศรี ด้านในเส้นทางน้ำนั้น แม่น้ำตะนาวศรีและแม่น้ำทะวายเป็นเส้นทางน้ำที่เรือยนต์ขนาดใหญ่สามารถแล่นได้ แม่น้ำตะนาวศรีใช้เดินเรือระหว่าง

^{๑๑} เมืองเกาะสอง (๐๐๐๐) ได้ชื่อนี้เพราะเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับเกาะบองนิง (๐๐๐๐) และเกาะบองวา (๐๐๐๐) ทางด้านใต้ของหมู่เกาะมะริด

เมืองมะริดกับเมืองตะนาวศรี ส่วนแม่น้ำทะวายนั้นเรือเดินสมุทรขนาดเล็กสามารถแล่นจากทะเลเข้าไปยังเมืองทะวายในพื้นที่ด้านในได้ นอกจากนี้ ยังมีบริษัทเดินเรือแจ่งปว้าง (ကုဝ်းငါးပွင့်-ดาวห้าดวง) ทำกิจการเดินเรือสายย่างกุ้ง-ทะวาย-มะริด-เกาะสอง ส่วนทางอากาศนั้น มีสนามบินทั้งที่เมืองทะวาย เมืองมะริด และเมืองเกาะสอง

ในการสร้างสะพาน ระหว่างปี ค.ศ.๑๙๘๘ - ๒๐๐๗ มีสะพานขนาดน้อยใหญ่จำนวนกว่า ๒๐๐ แห่ง ในจำนวนนั้นสร้างสะพานขนาดใหญ่ ๑๔ แห่ง เช่น สะพานวังวะ(ဝင်းဝ) ยาว ๕๐๐ ฟุต ที่อำเภอตะเฆะของ สะพานปะเลอาก์ (ပုလော့) ยาว ๕๐๐ ฟุต และสะพานปะลอส (ပုလော) ยาว ๖๐๐ ฟุต ที่อำเภอปะลอส สะพานแจวกู-เจ้ากัศยา (ကျွဲကူး-ကျောက်ဖျာ) ยาว ๓,๖๑๒ ฟุต และสะพานปะตอง (ပုသောင်း) ยาว ๘๑๐ ฟุต ที่อำเภอมะริด สะพานตะนาวศรี (တနင်္သာရီ) ยาว ๑,๓๖๐ ฟุต ที่อำเภอตะนาวศรี และสะพานเหล่าหญ่า-มันค้าย (လော့ဘူ-မင်္ဂလာ) ยาว ๘๖๐ ฟุต ที่อำเภอโปะปะยั้ง

สำหรับเส้นทางรถไฟ เดิมมีเส้นทางเชื่อมตอนบนกับตอนล่างของประเทศถึงเพียงเมืองเย ในรัฐมอญ แต่ในปี ค.ศ.๑๙๕๘ ได้ขยายเส้นทางจากเมืองเยไปถึงเมืองทะวาย ส่วนเส้นทางอากาศ มีอยู่ ๕ แห่ง คือที่ ทะวาย ปะเหล (ပုလော) มะริด โปะะปะยั้ง และ เกาะตอง (เกาะสอง) ในด้านการสื่อสาร มีการสร้างสถานีรับส่งวิทยุและโทรทัศน์ในอำเภอต่าง ๆ คือ อำเภอมะริด ตะนาวศรี เกาะสอง โปะะปะยั้ง ลองโหล่ง และเหยผุย และมีสถานีไมโครเวฟ (မိုက်ဂျီဝုခ်ဝုခ်) เพื่อส่งสัญญาณวิทยุโทรทัศน์จำนวน ๖ แห่ง

ในการดูแลสภาพป่า ระหว่างปี ค.ศ.๑๙๘๘- ๒๐๐๗ มีป่าสงวน ๔,๕๒๖.๑๕ ตารางไมล์ ป่าธรรมชาติมีถึง ๑๕๔.๔๕ ตารางไมล์ เพิ่มพื้นที่ป่านอกเขตป่าสงวนได้ ๓๕๖.๖๐ ตารางไมล์ พื้นที่เพาะปลูกสำหรับชาวบ้าน ๑,๘๐๐ เฮคเตอร์ และพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ๘,๐๑๕ เฮคเตอร์

ในด้านพลังงาน แต่ก่อนในมณฑลตะนาวศรีมีโรงงานไฟฟ้าพลังน้ำอยู่เพียง ๑ แห่ง คือโรงงานไฟฟ้าพลังน้ำมายังแห่ง (မြစ်ငယ်-แม่น้ำตะนาวศรีเล็ก) ผลิตกระแสไฟได้ ๐.๑๕๔ เมกกะวัตต์ พอในปี ค.ศ.๒๐๐๗ มีโรงงานไฟฟ้าพลังน้ำเพิ่มขึ้น ๒ แห่ง ได้แก่ โรงงานไฟฟ้าพลังน้ำคลองเหยตะชุ่น (ရေတံခွန်ချောင်း) ผลิตกระแสไฟได้ ๐.๑๘๒ เมกกะวัตต์ และโรงงานพลังน้ำกัตตะหลู (ကတ္တလူ) ผลิตกระแสไฟได้ ๐.๑๕๐ เมกกะวัตต์ นอกจากนี้ กำลังสร้างเพิ่มอีก ๔ แห่ง ได้แก่ โรงงานไฟฟ้าพลังน้ำคลองเตงชุ่น (ဝင်းရုံးချောင်း) ผลิตกระแสไฟได้ ๒.๕ เมกกะวัตต์ โรงงานไฟฟ้าพลังน้ำตะแจะ (တကျက်) ผลิตกระแสไฟได้ ๒.๐ เมกกะวัตต์ โรงงานไฟฟ้าพลังน้ำอะหญ่าปยา (အညာပြား) ผลิตกระแสไฟได้ ๘.๓ เมกกะวัตต์ โรงงานไฟฟ้าพลังน้ำตะนิงต่าหยี่ (တနင်္သာရီ-แม่น้ำตะนาวศรี) ผลิตกระแสไฟได้ถึง ๖.๐๐ เมกกะวัตต์

ในด้านการศึกษา ในปี ค.ศ.๒๐๐๗ มีจำนวนโรงเรียนระดับพื้นฐาน ๑,๑๓๕ แห่ง มีมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น ๖ แห่งที่เมืองทะวายกับเมืองมะริด ได้แก่ มหาวิทยาลัยวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ ๒ แห่ง

เศรษฐกิจท้องถิ่น

มณฑลตะนาวศรีมีทรัพยากรธรรมชาติอยู่มากทั้งในพื้นที่ภูเขา ชายฝั่งทะเล และหมู่เกาะ ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างทำไร่ นา และทำสวน อาทิ หนาก ทูเรียน และมังคุด อีกทั้งยังสามารถทำประมงและทำผลิตภัณฑ์จากท้องทะเล เช่น กะปิ ปลาแห้ง และเกลือ นอกจากนี้ ยังมีการทำเหมืองแร่ การหารังนก และการค้าขาย ดังเช่น เมืองตะเย้ะของปลุกพีชดินเลนตามชายฝั่ง อำเภอตะเย้ะของทำไร่ นา และทำสวนมะพร้าว หนาก ทูเรียน และมังคุด แถบชายฝั่งจะทำกะปิ ปลาแห้ง และมีการทำเหมืองแร่ ส่วนเมืองปะลจะทำการค้าขายกับทางเมะลาโยและเมืองมะริด และทำประมง อาทิ จับปลา ทำกะปิ ทำปลาแห้ง ทำนาเกลือ และทำเหมืองแร่ ส่วนเมืองเกาะสองจะทำนา ทำประมง หารังนก และค้าขายตามชายแดน อำเภอปะลอนั้นถือเป็นแหล่งทำเหมืองแร่ ส่วนเขตเกาะสองมีทองคำและวุลแฟรม ผลผลิตทั่วไปของพื้นที่ตะนาวศรีจะเป็นผลผลิตทางการเกษตร อาทิ ข้าว หนาก ทูเรียน มังคุด ยางพารา ผลิตภัณฑ์จากทะเล เช่น กะปิ ปลาแห้งและเกลือ และผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่ ไม้สัก และไข่มุก แร่ที่มีในพื้นที่ คือ ดินบุก ตะกั่ว และสังคัม

จากข้อมูลในปี ค.ศ.๑๙๕๕ มณฑลตะนาวศรี มีพื้นที่เพาะปลูกกว่า ๓๘๐,๐๐๐ เอเคอร์ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวกว่า ๒๐๐,๐๐๐ เอเคอร์ และเป็นพื้นที่ปลูกยางพารากว่า ๑๐๐,๐๐๐ เอเคอร์ นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชให้น้ำมัน อาทิ มะพร้าวพันธุ์อัฟริกา (๑๖๖๕๐) หนาก มะม่วงหิมพานต์ และผลไม้ต่างๆ เช่น ทูเรียน มังคุด เงาะ ส้มโอ และ สับปะรด ในพื้นที่น้ำกร่อยตามปากแม่น้ำลำคลองจะมีสวนจาก (๑๕๕) เป็นจำนวนมาก

เนื่องจากเป็นพื้นที่ในแนวชายฝั่งทะเลมีเกาะอยู่นอกชายฝั่งเป็นจำนวนมาก และมีพื้นที่เลตื้น จึงช่วยให้การทำประมงน้ำเค็ม (๑๖๖๕๐) เป็นอาชีพสำคัญของมณฑลตะนาวศรี ในพื้นที่จึงมีการเลี้ยงกุ้ง และมีการทำแมงกะพรุน (๑๖๖๕๐) ที่เกาะปะแล (๑๖๖๕๐) ในหมู่เกาะมะริดมีกิจการเลี้ยงหอยมุก (๑๖๖๕๐) ขนาดใหญ่ นอกจากนี้ ยังมีการทำนาเกลือในพื้นที่ตลอดแนวชายฝั่งทะเล ในด้านการทำไม้ มีการนำไม้เนื้อแข็ง จำพวกพลวง (๑๖๖๕) ยาง (๑๖๖๕) เต็ง (๑๖๖๕) ริง (๑๖๖๕) จากป่ามาใช้ภายในพื้นที่ และยังมี การหาของป่า เช่น ฟิน (๑๖๖๕) ถ่าน (๑๖๖๕) ปอ (๑๖๖๕) หวาย (๑๖๖๕) ยางไม้ (๑๖๖๕) และ ๑๖๖๕) นอกจากนี้ มีอาชีพหารังนก (๑๖๖๕) จากถ้ำในหมู่เกาะมะริด

พื้นที่ตะนาวศรีอุดมด้วยดินบุก (๑๖๖๕) และสังคัม (๑๖๖๕) สามารถผลิตได้ถึงร้อยละ ๖๒ จากการผลิตทั่วประเทศ พบสายแร่จำนวนมากตามพื้นที่ดอย และในที่ลุ่มแม่น้ำลำคลองแถบเชิงเขา ในพื้นที่ตะนาวศรีมีเหมืองแร่จำนวนมาก ดังเช่น เหมืองเจ้าแม่ตอง (๑๖๖๕) ในเขตอำเภอทวาย เหมืองแสงแซ (๑๖๖๕) ในอำเภอห้วยผยู เหมืองมะลิวง (๑๖๖๕) ในอำเภอเกาะสอง และยังมี

เหมืองบนเกาะต่างๆในหมู่เกาะมะริด แร่ที่ได้จากมณฑลตะนาวศรีจะส่งไปยังโรงงานถลุงแร่ในต่างถิ่น เช่น ที่โรงงานกะมยอกิ่งปิงมะ (ကမ္ပယုကင်းပင်မ) ใกล้เมืองทะวาย หรือส่งไปยังโรงงานหลอมที่เมือง ตะยั้ง (သန်ပျင်-တံလှိုင်) เมืองย่างกุ้ง นอกจากนี้ ยังพบก๊าซธรรมชาติ (သဘာဝဓာတ်ငွေ့) ในพื้นที่ทะเล นอกชายฝั่ง ได้มีการสร้างท่อส่งแก๊สมาขายยังประเทศไทย และมีทรายผลิตแก้ว (ဖန်ချက်သဲ) ที่ได้จาก อำเภอจุนซุ (ကျွန်းစုမြို့နယ်) ส่งไปยังโรงงานผลิตแก้วในเมืองตะยั้ง(တံလှိုင်)

จากข้อมูลปัจจุบัน พอในปี ค.ศ. ๒๐๐๗ มีการเปลี่ยนแปลงด้านผลผลิต จากเดิมนั้นพื้นที่ ตะนาวศรีจะพึ่งพาการเพาะปลูกยางพาราเป็นหลัก แต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำ จึงช่วยให้ สามารถขยายการเพาะปลูกข้าวได้ถึง ๘ แสนเอเคอร์ ข้าวจึงกลายเป็นพืชสำคัญในพื้นที่ควบคู่ไปกับ ยางพาราและพริกไทย อ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้น อาทิ อ่างเก็บน้ำยั้งหว่า (ယင်းဝါရေသွင်းတံ) ในอำเภอ เกาะสองและอ่างเก็บน้ำอะหญ่าบยา (အညာပြားရေသွင်းတံ) ในอำเภอทะวาย อ่างเก็บน้ำอะหญ่าบยา ช่วยส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกในอำเภอทะวายได้ถึง ๓,๒๐๐ เอเคอร์ นอกจากการเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวให้ พอเพียงสำหรับมณฑลตะนาวศรีแล้ว รัฐบาลยังมีนโยบายที่จะทำให้มณฑลตะนาวศรีเป็น “หม้อน้ำมัน ของประเทศ (ခိအုန်းကြီး)” คือ เป็นแหล่งผลิตน้ำมันมะพร้าวเพื่อรองรับการบริโภคของประชากรทั่ว ประเทศ ส่งผลให้พื้นที่ชายฝั่งตะนาวศรีมีการปลูกมะพร้าวเพื่อทำน้ำมันขยายได้ถึง ๒๒๘,๕๓๘ เอเคอร์ ในปี ค.ศ. ๒๐๐๗ ต่างจากปี ค.ศ. ๑๕๘๘ ที่มีเพียง ๑๗,๑๔๘ เอเคอร์เท่านั้น คำขวัญประจำมณฑล ตะนาวศรีจึงมีว่า “อาบด้วยน้ำมัน อังไฟด้วยหม้อแก๊ส กองข้าวคุกภูเขา” (ခိကိုရေချိုး၊ သဘာဝဓာတ်ငွေ့ အိုးဖြင့်မီးလှူ၊ စပါးတောင်လှိုင်း) นอกจากนี้ มณฑลตะนาวศรียังมีการเลี้ยงปลาและกุ้ง ส่วนทรัพยากรได้ น้ำและที่ดินที่สำคัญ คือ มุก ดีบุก ทังสเดน ถ่านหิน ทรายหลอมแก้ว น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติ หลังปี ค.ศ. ๑๕๘๘ มีสถานีเลี้ยงหอยมุก ๗ แห่ง มีการผลิตดีบุกได้ ๗๖๖ เมตริกตัน และดีบุกผสมทั้งสเดนได้ ๘๗ เมตริกตัน ถ่านหิน ๒๘๒,๘๓๔ เมตริกตัน และทรายหลอมแก้ว ๕,๗๓๔.๓๘ เมตริกตัน ในส่วน ของน้ำมันและก๊าซธรรมชาตินั้น ในปีค.ศ. ๒๐๐๗ สามารถผลิตน้ำมันดิบที่แยกตะกอน (ရဲ့ဝံ့စွန်) ได้ถึง ๔,๓๐๖,๓๗๔ ถึง (ถังละราว ๕๐ แกลลอน) และผลิตก๊าซธรรมชาติได้ ๑๖๐,๖๓๑.๕๘ ลูกบาศก์ฟุต (๓๖๖) ตามเกาะต่าง ๆ มีสถานีเลี้ยงหอยมุกอยู่หลายแห่ง ผลิตมุกได้ถึง ๒๕๐,๓๗๔ โหม่หมี่ (မိုးမိ - ๓.๗๕ กรัม) มีเหมืองดีบุก ๓๓ แห่ง ผลิตดีบุกได้ ๗๖๖ ตัน ดีบุกผสมทั้งสเดน ๘๗ ตัน และผลิตถ่าน หิน ๒๘๒,๘๓๔ ตัน ในปี ค.ศ. ๒๐๐๗ มีนิคมอุตสาหกรรม ๑ แห่ง สินค้าจากนิคมจะเป็นสินค้าจำพวก ประมง แร่ ยางพารา และน้ำมันมะพร้าว นอกจากนี้ ยังมีโรงงานเอกชน ๘๑๒ โรง อุตสาหกรรม คริวเรือน ๖๕ แห่ง และโรงงานของรัฐ ๑๔ แห่ง

ข้อมูลเมืองหลักของมณฑลตะนาวศรี

๑. เหย้ผยู (๑๑๖๖๖๖.)

เมืองเหย้ผยูเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเหย้ผยู (๑๑๖๖๖๖.๑๑) ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำตะวาย (๑๑๑:๑๑๑๑๑) ห่างจากเมืองตะวายไปทางตอนบนราว ๑๐ ไมล์ อำเภอเหย้ผยูเป็นอำเภอที่อยู่เหนือสุดของจังหวัดตะวาย (๑๑๑:๑๑๑๑๑) มีขนาดพื้นที่ ๑,๕๘๒ ตารางไมล์ ประกอบด้วย ๓๕ หมู่บ้าน ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๕๕๖ มีจำนวนประชากร ๓๔,๑๖๕ คน

อำเภอเหย้ผยู เป็นพื้นที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองตะวาย (๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑) เพราะเป็นแหล่งผลิตข้าวเปลือก (๑๑๑๑๑๑) ไม้สัก (๑๑๑๑:๑๑) และแร่ธาตุต่างๆ (๑๑๑๑๑๑) อาชีพหลักของพื้นที่คือ การปลูกข้าว (๑๑๑๑๑:๑๑๑๑๑๑) ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๕๕๑ เมืองเหย้ผยู มีประชากรจำนวน ๓๒๘ คน

๒. ตะวาย (๑๑๑:๑๑๑๑.)

เมืองตะวายเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำตะวาย (๑๑๑:๑๑๑๑๑) และห่างจากปากแม่น้ำราว ๓๐ ไมล์ เมืองตะวายมีหน่วยระดับจังหวัด อาทิ มีสำนักงานเทศบาล โรงพยาบาล โรงเรียน ตลาดในเมืองมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่น ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมีชายหาด ชื่อ มอฆะกัง (๑๑๑๑:๑๑๑๑) จัดเป็นที่พักตากอากาศที่มีชื่อเสียง สามารถเดินทางด้วยรถยนต์จากตัวเมืองตะวายข้ามแม่น้ำไปยังชายหาดแห่งนี้ได้ในระยะทางราว ๘ ไมล์

เมืองตะวายอยู่นอกเส้นทางรถไฟ ในการเดินทางจึงต้องพึ่งรถยนต์และเรือ เส้นทางรถไฟจากเมืองพม่าตอนบนจะลงมาสุดที่เมืองเย จากเมืองเยจะมีเส้นทางรถยนต์มายังตะวาย แต่เส้นทางนั้นเป็นทางขึ้นลงเขา ทำให้การเดินทางลำบาก ที่ท่าเรือตะวายนั้นจะมีรถโดยสารและรถบรรทุกสินค้าจำนวนมาก ท่าเรือตะวายเป็นท่าเรือทางการค้าที่ดี การเดินทางติดต่อทางน้ำระหว่างท่าเรือตะวายกับท่าเรือแห่งอื่นในพม่านั้นสะดวก นอกจากนี้ เมืองตะวายยังมีสนามบินอีกด้วย เมืองตะวายนั้นเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าแห่งหนึ่ง เพราะพื้นที่รายรอบนั้นมีเมืองที่ทำเหมืองแร่ ปลูกสวนยางพารา และอุดมด้วยป่าสัก ส่วนตัวเมืองตะวายกับบริเวณชายฝั่งทะเลจะมีการทำกะปิและปลาแห้ง อีกทั้งยังส่งโสร่งตะวายออกไปขายทั่วประเทศ นอกจากนี้ ยังมีโรงสีข้าวและโรงเลื่อย ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๕๕๑ มีจำนวนประชากร ๔๐,๓๑๔ คน เมืองตะวายเป็นเมืองสี่เหลี่ยม ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ.๑๖๕๑

๓. ลองโหล่ง (လောင်းလုံရွှေ)

เมืองลองโหล่งเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอลองโหล่ง (လောင်းလုံရွှေနယ်) จังหวัดพะวายเป็นอำเภอในแหลม (ကျွန်းဆွယ်) ที่ตั้งอยู่ห่างปากแม่น้ำทะเลวายนกกว้างใหญ่กับทะเลอันดามัน (ကပ္ပလိဝင်လယ်) และอ่าวเบงกอล (ဗင်္ဂလားပင်လယ်အော်) เมืองลองโหล่งตั้งอยู่กลางแหลมห่างจากปากแม่น้ำราว ๒๐ ไมล์ ด้วยเป็นส่วนพื้นที่แหลม จึงมีเนินเขาไม่หนาแน่น อาชีพหลักของคนในพื้นที่คือ การเกษตร มีการทำเสาไฟ ที่เรียกว่า กะหญิงตายนี่ (ကညင်တိုင် - เสาขางไม้) จำนวนมาก เสาไฟนี้เป็นเสาไฟที่ทำด้วยขางไม้ (ကညင်ခါ) นอกจากนี้ยังมีการทอเสื่อ ในหมู่บ้านซิจ์ปะแย (စိတ်ပြွေ) อำเภอลองโหล่ง มีการต้มเกลือ และมีอาชีพที่สำคัญอีกอาชีพหนึ่งคือ การทำประมง (တံငါလုပ်ငန်း) ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๕๓ มีจำนวนประชากร ๒,๐๗๘ คน

๔. ตะแย้ซอง (တရက်ချောင်းရွှေ)

เมืองตะแย้ซองเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอตะแย้ซอง (တရက်ချောင်းရွှေနယ်) จังหวัดพะวายเป็นอำเภอในเขตมณฑลตะนาวศรี (တနင်္သာရီတိုင်း) ประเทศพม่าตอนล่าง (မြန်မာနိုင်ငံအောက်ပိုင်း) เมืองตะแย้ซองตั้งอยู่บนถนนสายทะเลวายนะริด (လောင်း-မြိတ်ဖော်တော်ကားလမ်း) ห่างจากเมืองทะเลวายน ๑๗ ไมล์ อยู่ห่างไกลกับแนวชายฝั่งทะเลมากกว่าเมืองทะเลวายนราว ๑๕ ไมล์ และตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งด้านตะวันออกของแม่น้ำทะเลวายน

ในเมืองตะแย้ซองมีจำนวนประชากรราว ๑,๐๐๐ คน จาก ๒๖๔ ครัวเรือน ในบรรดาอาคารสิ่งปลูกสร้างของรัฐที่ตั้งอยู่ในตัวเมืองนั้น สำนักงานปกครองเมือง (မြို့ပိုင်ရုံး) และสถานีตำรวจ (ရဲဌာန) เคยถูกผู้ก่อการร้ายเผาทำลายจนเสียหาย และได้สร้างขึ้นใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๖๑-๑๙๖๒ มีสำนักงานคลัง (ငွေတိုက်) เท่านั้นที่เป็นสิ่งปลูกสร้างก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

อำเภอตะแย้ซองเป็นหนึ่งในสี่อำเภอของจังหวัดพะวาย นอกจากจะเป็นพื้นที่อยู่ใกล้กับแนวชายฝั่งทะเลแล้ว อำเภอตะแย้ซองมีพื้นที่ราบกว้างไม่มาก แต่มีเนินเขา (တောင်ကုန်း) จำนวนมาก ด้านตะวันออกของอำเภอมีแนวเทือกเขาตะนาวศรี (တနင်္သာရီရိုး) ด้านตะวันตกมีแม่น้ำทะเลวายน (လောင်းမြစ်) ความยาวของพื้นที่จากเหนือจรดใต้ราว ๖๐ ไมล์ นับตั้งแต่คลองเฉว่กู่ (ရွှေဂူချောင်း) ในหมู่บ้านฉิ่งโมะที (ရှင်မုတ္တီးရွာ) ด้านใต้สุดของอำเภอทะเลวายน ไปจนถึงคลองปะเล่าก์ (ပလောက်ချောင်း) ซึ่งอยู่ติดกับด้านเหนือของจังหวัดมะริด (မြိတ်ခရိုင်) ส่วนความกว้างของอำเภอจากด้านตะวันออกไปจรดด้านตะวันตกราว ๓๐ ไมล์ พื้นที่ของอำเภอมีขนาด ๑,๐๑๓ ตารางไมล์ ประกอบด้วยหมู่บ้าน (ကျေးရွာ) จำนวน ๑๔๕ หมู่บ้าน มีกำนัน (သူကြီး) ๔๕ คน รวมกลุ่มหมู่บ้าน (ကျေးရွာအုပ်စု) แบ่งกันปกครอง

ประชากรอำเภอตะเภาของตามประมาณการปี ค.ศ.๑๕๗๑ มีจำนวนทั้งสิ้น ๗๔,๐๐๐ คน ในจำนวนผู้ที่อยู่อาศัยทั้งในอำเภอและในตัวเมือง (မြို့ဝေါ်) นั้น มีชาวทวาย (တူးဝပ်) กลุ่มคนเชื้อสายเดียวกับชาวพม่าเป็นจำนวนมาก มีชาวกะเหรี่ยง (ကရင်) และชาวมอญ (မွန်) เป็นจำนวนน้อย จากการคะเนสัดส่วนเปอร์เซ็นต์ของชาวทวาย ชาวกะเหรี่ยง ชาวมอญ และชาวต่างประเทศ ประมาณได้ รว ๕๐ : ๗ : ๒ : ๑ ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ (ဗုဒ္ဓဝါဒီ) และมีผู้นับถือศาสนาคริสต์ (ခရစ်ဝန် အယူဝါဒီ) บ้างเล็กน้อย

การเพาะปลูกพืชริมฝั่ง (ကုန်း) การทำไร่นา และการทำสวนนั้นถือเป็นอาชีพที่สำคัญของอำเภอ ตะเภาของ สํารวจได้ว่ามีพื้นที่ใช้ประกอบการเพาะปลูกดินเลนและทำนารวม ๓๑,๔๖๒ เอเคอร์ ส่วน พื้นที่สวนปลูกมะพร้าว (အုန်းသီး) หมาก (ကွမ်းသီး) ทูเรียน (ရူးရူး) และมังคุด (မင်းကွတ်) มีจำนวน ๒๔,๐๕๑ เอเคอร์ อาชีพสำคัญลำดับรองลงมา คือ การทำกะปิ ปลาแห้ง (ငါးဝါးခြောက်လုပ်ငန်း) โดยมีการทำกันในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับแนวชายฝั่งทะเล อาชีพสำคัญลำดับต่อมา คือ การทำเหมืองแร่ (သတ္တုလုပ်ငန်း) โดยสรุป ผลผลิตของอำเภอจึงได้แก่ ข้าวเปลือก มะพร้าว หมาก ทูเรียน กะปิ ปลาแห้ง รวมทั้งดีบุก (သံဖြူ) และ ทังสแตน (အဖြိုက်နက်)

พระเจดีย์ที่อยู่ในอำเภอคือเจดีย์เจ็ดตอโป่ง (ရှင်တောင်းပုံစေတီ) ตั้งอยู่บนเขาซูโป่ง (စုပုံတောင်) ด้านตะวันออกของเมืองตะเภาของ เจดีย์นี้เป็นเจดีย์เก่าแก่องค์หนึ่งที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ (သမိုင်းဝင်) ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์กันมาอย่างต่อเนื่อง ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า ในราวปีคอส่า ๑๐๐ (๑๐๐๑-๑๐๐๒-ปีจุลศักราช)^{๑๘} มีพราวนคนหนึ่งชื่อว่า หม่อง-นวา (မောင်လွှား) ได้ออกเดินทาง

^{๑๘} สักราช พม่าเรียกศักราชตามคำบาสิว่า สักราช (သက္ကရာဇ်) อ่านตามสำเนียงพม่าว่า เตอะกะยิด ปัจจุบันพม่ามีศักราชใช้ถึง ๓ แบบ คือ ศาสนาศักราช (သာသနာသက္ကရာဇ်) เมียนมาศักราช (မင်္ဂလာသက္ကရာဇ်) และ คริสตศักราช (ခရစ်သက္ကရာဇ်) ศาสนาศักราช เป็นศักราชที่ใช้สืบมาแต่สมัยราชสำนักพม่า ส่วนคริสตศักราชนิยมใช้มาแต่ช่วงสมัยอาณานิคม สำหรับศาสนาศักราชนั้นเทียบได้กับ พุทธศักราชของไทย แต่พม่านั้นปีศักราชเริ่มจากวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานคือ เมื่อ ๕๔๔ ปีก่อนคริสตศักราช ส่วนฝ่ายไทย ถือปีถัดมาเป็นปีเริ่มต้นพุทธศักราช คือเมื่อ ๕๔๓ ก่อนคริสตศักราช ด้วยเหตุนี้ศาสนาศักราชของฝ่ายพม่าจึงเริ่มเร็วกว่าฝ่ายไทย ๑ ปี พม่าจึงฉลองถึงพุทธกาลก่อนไทย คือ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๕ (ค.ศ. ๑๕๕๖) หากเทียบกับมหาศักราช (မဟာသက္ကရာဇ်) ของอินเดีย ที่เริ่มใช้มาแต่สมัยเจ้ามหาสัมมตะ (မဟာသမ္မတမင်း) นั้น มหาศักราชจะมีจำนวนปีมากกว่าศาสนาศักราชของพม่า ๑๔๘ ปี

สำหรับเมียนมาศักราชของพม่านั้น พม่าเรียกอีกอย่างว่า กอส่าศักราช (ကောလသက္ကရာဇ်) คำว่า กอส่า มาจากภาษาบาลี สันสกฤตว่า โจร (ဂေါရ) เมียนมาศักราชนับเริ่มในปลายรัชสมัยของพระเจ้าโปปาซอระหัน (ပုပ္ပါးစောရဟန်း) แห่งราชวงศ์พุกาม ยุคต้น โดยหักศักราชเดิมออกเสีย ๕๖๐ ปี เมียนมาศักราชจะน้อยกว่าศาสนาศักราช ๑๑๘๒ ปี และน้อยกว่าคริสต ศักราช ๖๑๘ ปี เมียนมาศักราชจึงเป็นศักราชเก่าแก่ของพม่า ก่อนที่จะเปลี่ยนความนิยมมาใช้คริสตศักราชในภายหลัง พม่ายังมีคำเรียก ศักราชอีก ๒ แบบได้แก่ ศักราชสั้น (သက္ကရာဇ်တို) หรือ ปีรัสสะ (ရဝှန့်) และศักราชยาว (သက္ကရာဇ်ရှည်) หรือ ปีทิมะ (ဒိသုန့်) สำหรับศักราชสั้นนั้นเป็นศักราชที่พระเจ้าโมญีธรรมราชา (မြိုးညွှင်းမင်းတရား) แห่งราชวงศ์อังวะ เป็นผู้คิดค้นขึ้นใช้ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๔๓๘ ซึ่งตรงกับ เมียนมาศักราช ๘๐๐ ศักราชสั้นนี้เป็นศักราชที่หักเมียนมาศักราชออกเสีย ๑๕๘ ปีจึงเรียกว่าศักราชสั้น แต่ศักราชสั้น ไม่เป็นที่นิยมจึงเลิกใช้ไป ส่วนศักราชยาวนั้น เป็นศักราชที่เติมไม่ถูกหักจำนวนปีออก การเรียกศักราชยาวก็เพียงเพื่อจำแนกให้ต่างจาก ศักราชสั้นเท่านั้น แท้จริงแล้วศักราชยาวก็คือเมียนมาศักราช หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากอส่าศักราชนั่นเอง

๑๒๐ ไมล์ ใช้เวลาเดินทางราว ๓ ชั่วโมงกว่า และจากเกาะตองสามารถเดินทางถึงกรุงเทพฯ ได้ในเวลาเพียง ๓ ชั่วโมงกว่า เมืองมะริดมีกึ่งปลามาก และสามารถจับปลาได้ตลอดทั้งปี การทำประมงจึงเป็นกิจการหลัก และเป็นสินค้าขายแดนที่ทำรายได้ให้แก่พม่าค่อนข้างมาก นอกจากนี้ เมืองมะริดยังมีธุรกิจโรงแรม การผลิตน้ำตาล ส่วนมอเตอร์ไซค์รับจ้างมีมาตั้งตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๙๖๗ จนได้กลายเป็นอาชีพที่ช่วยบรรเทาปัญหาคนว่างงาน

การคมนาคมในเมืองมะริดนั้นมีความสะดวกทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ ในปี ค.ศ.๑๙๕๕ เริ่มมีเรือเร็ว (Speed boat) วิ่งระหว่างเมืองตะวายกับเมืองมะริด สามารถเดินทางไป-กลับได้ภายในวันเดียว มีสายการบินย่างกุ้ง-มะริด และมีรถยนต์ปรับอากาศวิ่งระหว่างเมืองย่างกุ้งกับเมืองมะริด พอในปี ค.ศ.๒๐๐๔-๒๐๐๕ เริ่มมีรถยนต์วิ่งระหว่างเมืองมะริดกับเมืองเกาะสอง และมีเรือสินค้าบริษัทแจ่งปวี (ကျော်စိုးပွင့်) เข้าออกตลอดเวลา ผลจากความสะดวกในการเดินทางได้ช่วยให้การท่องเที่ยวขยายตัว แต่ก็ยังขาดการประชาสัมพันธ์ที่ดี แม้มะริดจะเป็นเมืองที่มีช่องทางการลงทุนมาก มีธุรกิจดี มีผู้มาลงทุนมาก แต่แหล่งที่พักสำหรับการท่องเที่ยวยังมีน้อย อย่างไรก็ตาม จุดขายของเมืองมะริดคือชายหาดที่สวยงาม หมู่เกาะ และชาวชะลูนที่อาศัยเรืออยู่กลางทะเล

๓. ตะนาวศรี (တနင်္သာရီ)

ตะนาวศรีเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอตะนาวศรี (တနင်္သာရီမြို့နယ်) จังหวัดมะริด (မြိတ်ခရိုင်) อำเภอตะนาวศรีตั้งอยู่บนพื้นที่สบน้ำตะนาวศรีน้อย (တနင်္သာရီမြို့ငယ်) และตะนาวศรีใหญ่ (မြိတ်ကြီး) เขตแดนของอำเภอตะนาวศรีทางด้านทิศเหนือนั้นติดกับอำเภอปะลอส (ပုလောမြို့နယ်) ทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำตะนาวศรีน้อย ทิศใต้ติดกับอำเภอโปะปึง (ဘုတ်ပြင်မြို့နယ်) ส่วนทิศตะวันตกติดกับมหาสมุทรอินเดีย (အိန္ဒိယသမုဒ္ဒရာ) มีประวัติเล่าว่า กษัตริย์อยุธยา (ယိုးဒယားမင်း) ได้ตั้งเมืองตะนาวศรีขึ้นในปี ค.ศ. ๑๓๓๓ แต่ภายหลังพระเจ้าอลองพญา (အလောင်းဘုရား) ได้เข้ายึดครองเมืองตะนาวศรีได้เบ็ดเสร็จในปี ค.ศ. ๑๗๕๕

ตะนาวศรีเป็นพื้นที่ภูเขาหนาแน่น ปกคลุมไปด้วยป่าไม้ ผู้ที่อาศัยในพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่เหตุที่การคมนาคมไม่สะดวกนัก จึงเป็นเมืองที่มีผู้คนไม่หนาแน่น พื้นที่อำเภอมีขนาด ๔,๐๓๓ ตารางไมล์ ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๕๓ มีประชากรจำนวน ๑,๑๕๔ คน

๔. โปะปึง (ဘုတ်ပြင်မြို့)

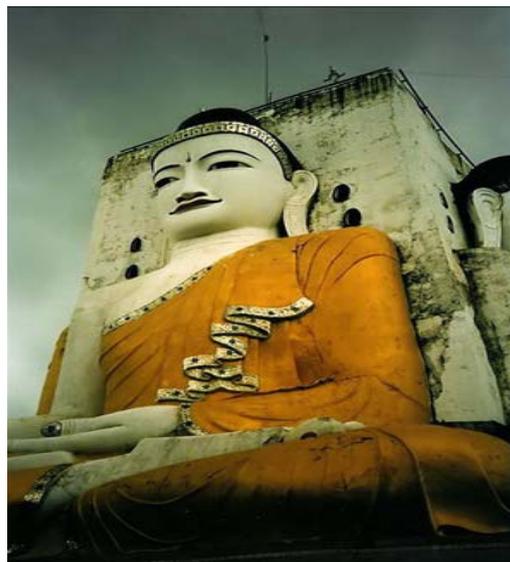
เมืองโปะปึงเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอโปะปึง (ဘုတ်ပြင်မြို့နယ်) จังหวัดมะริด (မြိတ်ခရိုင်) เมืองโปะปึงตั้งอยู่บนชายฝั่งตะนาวศรี (တနင်္သာရီတစ်ဖက်) อำเภอโปะปึงมีขนาดพื้นที่ ๒,๓๗๑ ตารางไมล์ พื้นที่ของอำเภอส่วนใหญ่เป็นภูเขาที่ปกคลุมไปด้วยป่าทึบ ส่วนพื้นที่ตามชายฝั่งทะเลมีป่า

เกาะสองทั้งอำเภอมีประชากรราว ๖,๐๐๐ คน สินค้าส่งออกดั้งเดิมของอำเภอจะได้แก่ ข้าวเปลือก (ဆန်စပါး) และดีบุก (သံဖြူ) นอกจากนี้ยังมียางพารา (ကြက်ပေါင်စား) จันทน์แดง (ကလမတ်) หนามแห้ง (ကွမ်းသီးခြောက်) และกะปิปลาแห้ง (ငပိငခြောက်) เมืองเกาะสองมีจำนวนครัวเรือนราว ๒๕๐ หลัง เป็นชาวพม่า (မြန်မာ) ไทย (သုံးသား) จีน (တရုတ်) เขก (ကုလား) มลายู (မလยา) และชะวุน (ဆလုံ-စားโหล่ง) ตามทะเบียนราษฎร ปี ค.ศ. ๑๙๕๓ มีจำนวนประชากร ๑,๕๒๐ คน ในช่วงเวลาที่ไม่ใช่ฤดูทำการเกษตร ชาวบ้านจะออกไปตามหมู่เกาะต่าง ๆ เพื่อหารังนก (ငှက်သိုက်ရှာဖွေခြင်း) และทำประมง (တံငါလုပ်ငန်း)

ที่เมืองเกาะสองมีสำนักงานปกครองเขต (နယ်ပိုင်ရုံး) สำนักงานปกครองเมือง (မြို့ပိုင်ရုံး) และโรงพยาบาลของรัฐ เหตุที่เป็นเมืองในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า การทำมาค้าขายจึงดี

ไข่มุกปูนพญา - เมืองพะโค

เจดีย์เหลี่ยมมอดอ - เมืองพะโค

พระราชวังกัมโบชะต่าดี - เมืองพะโค

คูเมืองเก่า - เมืองตองอู

กำแพงเมืองเก่า - เมืองทอง

คลองกุนชอง - อำเภอยะ

สะพานกุนชอง - อำเภอยะ

คลองขุดพะโค-สะโตง - เมืองวอ

ล่องแพ - คลองขุดพะโค-สะโตง - เมืองวอ

ปลาแห้ง - คลองขุดพะโค-สะโตง - เมืองวอ

ชีวิตชาวนา-เมืองวอ

ทำนา - เมืองวอ

มะม่วง - สะพานสะโตง-อำเภอลำปาง

แตงโม - เมืองไค้ก้อ-พยุ

แปลงเกษตร - เมืองตองอู

คลองพยุ - เมืองพยุ

มณฑลพะโค

(ပဲခူးတိုင်း)

มณฑลพะโค (ပဲခူးတိုင်း-ပဒဲ) ตั้งอยู่ในพื้นที่ด้านใต้ของที่ราบตอนกลางในประเทศพม่า ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๖.๔๕- ๑๕.๒๐ องศาเหนือ กับเส้นแวงที่ ๙๔.๓๕-๙๗.๑๐ องศาตะวันออก ทางด้านเหนือติดกับมณฑลมะเกว (မကွေးတိုင်း) และมณฑลมัณฑะเลย์ (မန္တလေးတိုင်း) ด้านตะวันออกติดกับรัฐกะเหรี่ยง รัฐมอญ และอำเภอเมะตะมะ (မုတ္တမဝင်လယ်ကျေး) ด้านใต้ติดกับมณฑลย่างกุ้ง (ရန်ကုန်တိုင်း) ด้านตะวันตกติดกับมณฑลอิรวดี (ဧရာဝတီတိုင်း-အေယာဒီတေ) และรัฐยะไข่ (ရခိုင်ပြည်နယ်) มณฑลพะโค มีขนาดพื้นที่ ๒๔,๗๕๒.๕๖ ตารางไมล์

ปัจจุบัน มณฑลพะโคมีประชากรหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ อาทิ ชาวกะเหรี่ยง (ကရင်) ชาวพม่า (ဗမာ) ชาวมอญ (မွန်) ชาวจีน (ချင်း) ชาวยะไข่ (ရခိုင်) ชาวไทใหญ่ (ရှမ်း-ရှาน/ရှาน) และชาวปะโอ (ပအိုဝ်း) มีประชากร ๕,๗๐๖,๕๒๓ คน ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ยราว ๒๓๐ คนต่อพื้นที่ ๑ ตารางไมล์ ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ นอกจากนี้ก็นับถือศาสนาคริสต์ ฮินดู และอิสลาม ภาษาพม่าเป็นภาษาหลักในการติดต่อสื่อสาร

ลักษณะของพื้นที่

พื้นที่ชายเขาด้านตะวันออกและด้านตะวันตกของมณฑลพะโคเป็นพื้นที่ภูเขา และตอนกลางของมณฑล มีเทือกเขาพะโค (ပဲခူးရိုးမ - ပဒဲ-ပဒဲ) ^{๑๕} ส่วนพื้นที่ที่เหลือเป็นที่ราบลุ่ม ทิวเขาจำนวนมาก

^{๑๕} เทือกเขาพะโค (ပဲခူးရိုးမ - ပဒဲ-ပဒဲ) เป็นเทือกเขาที่ทอดตัวจากเหนือสู่ใต้ในตอนกลางประเทศพม่า อยู่ระหว่างแม่น้ำสะโดง (တစ်တောင်းမြစ်) กับแม่น้ำอิรวดี (ဧရာဝတီမြစ်) ในแนวเส้นรุ้งที่ ๑๗ ถึง ๒๐ องศาเหนือ แนวเทือกเขานี้ถือเป็นที่ย้ายน้ำ (ရေဝေ ကုန်းတန်းကြီး) ส่วนภูเขาโปปา (ပုပ္ပါးတောင်) ในจังหวัดมยিংหัง (မြင်းခြံတိုင်း) เป็นภูเขาตั้งอยู่ปลายด้านเหนือของเทือกเขาพะโค ส่วนปลายเทือกเขาด้านใต้สิ้นสุดลงบริเวณเหนือเมืองย่างกุ้ง และลดตัวลงเป็นเนินเขา (တောင်ပူတူ) ในเมืองย่างกุ้ง เรียกเนินเขาต่งกุดตะระ (သိင်္ဂုတ္တရ-သိင်္ဂုတ္တဒဲ) อันเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์เจว็ดดอกง (ရွှေဝိဂုံဘုရား) เทือกเขาพะโคนั้นยาวกว่า ๒๐๐ ไมล์ สูงไม่เกิน ๒,๐๐๐ ฟุต แต่ชันและมีหินหนา มีคanyon (တောင်စွယ်) ทอดตัวแยกลงไปทางด้านตะวันออกและตะวันตกเป็นจำนวนมาก

ด้านตะวันออกของเทือกเขาพะโคเป็นจังหวัดยะเมตติง (ရမည်းသင်း) ตองอู (တောင်ငူ) และ พะโค (ပဲခူး) ส่วนทางด้านตะวันตกเป็นจังหวัดมะเกว (မကွေး) ตะเยะ (တရား) แปร (ပြည်) และตยาวิดี (တယာဝတီ) เทือกเขาพะโคเป็นต้นน้ำของแม่น้ำลำคลองหลายสาย ลาดเขาด้านตะวันออกเป็นต้นน้ำของแม่น้ำพะโคและแม่น้ำสาขาของแม่น้ำสะโดง ลาดเขาด้านตะวันตกมีคลองปิง (ပင်းချောင်း) คลองยั้ง (ယင်းချောင်း) และคลองนะเวิง (နင်းချောင်း) ไหลลงสู่มแม่น้ำอิรวดี ส่วนทางด้านใต้มีคลองหลายสายที่ไหลจากเทือกเขาลงสู่มแม่น้ำยิมะชะ (မြစ်မေမြစ်) หรือแม่น้ำหลาย (လှိုင်မြစ်)

บริเวณเทือกเขาพะโคทางด้านใต้นั้นมีฝนมากกว่าทางด้านเหนือ บริเวณเทือกเขาคอนได้จึงมีป่าไม้เขียวชอุ่มตลอดปี ส่วนทางด้านเหนือปกคลุมด้วยป่าไม้เขตร้อนที่สลับใบในฤดูร้อน เทือกเขาพะโคเต็มไปด้วยป่าไม้อันมีค่า เป็นแหล่งผลิตไม้สักจำนวนมากที่สุดของประเทศพม่า การลำเลียงไม้ไปยังเมืองย่างกุ้ง จะทำได้ ๒ เส้นทาง กล่าวคือ ขงที่ได้จากเขตลาดเขาด้านตะวันออกจะล่องลงในลำ

ในพื้นที่ด้านตะวันออกเป็นทิวเขาที่ทอดตัวมาจากที่ราบสูงด้านตะวันออก (အရှေ့ဘက်တန်းမြင့်) ภูเขาเหล่านี้ส่วนใหญ่มีความสูงราว ๑,๕๐๐ ฟุต บางพื้นที่สูงราว ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ฟุต ส่วนเทือกเขาทางด้านตะวันตกเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาเยะไซ่ (ရခိုင်ရိုးမ - เยไซ่ โยมะ) ยอดเขาสูงทางด้านตะวันตกบางแห่งมีความสูงเกือบ ๔,๐๐๐ ฟุต ส่วนเทือกเขาพะโคมีความสูงต่ำกว่า ๒,๐๐๐ ฟุต เทือกเขาพะโคทอดตัวยาวจากเหนือสู่ใต้ โดยมีแม่น้ำอิรวดี (ဧရာဝတီမြစ် - เอยาวดีมยิ) และแม่น้ำสะโตง (စစ်တောင်းမြစ် - ซิจ์ตองมยิ) ^{๒๐} / ^{๒๑} ขนาบอยู่สองฟาก

น้ำสาขาของแม่น้ำสะโตง เข้าสู่ลำน้ำสะโตง ผ่านคลองขุดแม่น้ำพะโค-สะโตง ลงมายังเมืองย่างกุ้ง ส่วนซุงที่ได้จากเขตลาดเขาทางด้านตะวันตกนั้น จะล่องลงไปตามคลองที่ไหลเข้าแม่น้ำมยิจนจะลงไปยังแม่น้ำหลายในเขตเมืองย่างกุ้ง

บนพื้นที่เทือกเขาพะโค มีชาวกะเหรี่ยงตั้งหมู่บ้านอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่ แต่จำนวนประชากรมีเบาบาง ชาวกะเหรี่ยงจะลงพื้นที่รอบหมู่บ้านเพื่อทำไร่ (တောင်ယာ) ปลูกข้าว ถั่ว และพืชผักเพื่อบริโภค ในเขตเทือกเขาพะโคที่ติดกับจังหวัดแปร มะเกว ตองอู และตะเย่ มีหมู่บ้านเล็ก ๆ ของชาวลีน (လှိုင်) ไม่เป็นที่แน่ชัดว่าชาวลีนกลุ่มนี้ได้เคลื่อนย้ายข้ามเทือกเขาเยะไซ่ (ရခိုင်ရိုးမ) แล้วมาอยู่ในพื้นที่ด้านตะวันออกของแม่น้ำอิรวดีตั้งแต่เมื่อไร

แถบเทือกเขาพะโคมีเส้นทางรถไฟวิ่งผ่านเพียงสายเดียว คือจากเมืองเปียงมะนา (ပျဉ်းမနား) ไปยังเมืองตองตริงจี (တောင်တွင်းကြီး) ส่วนทางรถยนต์นั้นอยู่ระหว่างการก่อสร้าง โดยจะวิ่งจากเมืองตองอูผ่านเทือกเขาพะโคไปยังเมืองแปร

^{๒๐} **แม่น้ำสะโตง** (စစ်တောင်းမြစ်) ตอนล่างของแม่น้ำมีน้ำขึ้นลงเร็ว เรือยนต์จึงแล่นไม่ได้ อีกทั้งยังมีลำธารจากคอก ไหลมาตะกอนมาจากสองฟากลำน้ำ ทำให้ท้องน้ำตื้นเขินจนยากต่อการเดินเรือ มีเพียงหน้าฝนที่เรือยนต์เล็กอาจแล่นไปได้ราว ๑๐๐ ไมล์ในระหว่างเมืองตองอูกับเมืองมยิใจ (မြစ်ကျိုး) นอกจากนี้ ยังมีคลองขุดเชื่อมแม่น้ำสะโตงกับแม่น้ำพะโค (ပဲခူးမြစ်) เรียกว่าคลองขุดพะโค-สะโตง จึงสามารถแล่นเรือจากแม่น้ำสะโตงลงไปจนถึงปากแม่น้ำย่างกุ้ง (ရန်ကုန်မြစ်) ทางตอนล่างได้

^{๒๑} **แม่น้ำปองลอง-สะโตง** (ပေါင်းလောင်း - စစ်တောင်း) ในประวัติศาสตร์พม่า นั้น พื้นที่ตลอดลุ่มน้ำปองลอง-สะโตงเคยมีความสำคัญมาตลอด เพราะเคยเป็นเส้นทางเดินทัพจากเมืองอังวะและเมืองมณฑลในเขตพม่าตอนบนลงมาสู่เมืองพะโคหงสาวดีทางใต้ ลำน้ำนี้จึงถือว่าเป็นเส้นทางเดินทัพที่สำคัญมาก่อน โดยเฉพาะในช่วงพันธุคุณ นอกจากนี้ แม่น้ำปองลอง-สะโตงยังถือเป็นพื้นที่เศรษฐกิจสำคัญ เพราะเคยเป็นที่เพาะปลูกข้าวให้แก่เมืองพะโคหงสาวดี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรโบราณของชนชาติมอญ เมื่อหลายศตวรรษก่อน ครั้นเมื่อพม่าอังวะกับมอญหงสาวดีรบกันจนอ่อนกำลัง พม่าที่ต้องอุจิงขึ้นมาอำนาจก็ด้วยการพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำปองลอง-สะโตงเป็นเสบียงในการศึกและยังชีพในภาวะปกติ

ในองค์ความรู้ของพม่า กล่าวไว้ว่าแม่น้ำปองลอง-สะโตงเคยเป็นส่วนปลายของแม่น้ำอิรวดีก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเล พอในยุคหลังแม่น้ำอิรวดีได้เปลี่ยนทางไหลลงสู่ทะเลไปทางฟากตะวันตก จึงปล่อยให้แม่น้ำปองลอง-สะโตงแยกเป็นอีกลำน้ำที่ไหลสู่ทะเลทางฟากตะวันออก

คำว่า ปองลอง (ပေါင်းလောင်း) และ สะโตง (စစ်တောင်း) นั้นเป็นชื่อเรียกรวมกันของลำน้ำสายเดียวซึ่งยาวถึง ๓๕๐ ไมล์ โดยเรียกสายน้ำตอนบนว่าปองลอง มีความยาวราว ๑ ใน ๓ ของลำน้ำ ไหลจากเทือกเขาตะวันออก (အရှေ့ရိုးမ) ของที่ราบสูงฉานด้านตะวันตก (ရှမ်းတန်းပြင်မြင့်အနောက်ပိုင်း) มาสิ้นสุด ณ จุดเชื่อมต่อกับคลองสองสายได้เมืองเปียงมะนา (ပျဉ်းမနားမြို့ - เปียงมะนา) ส่วนสายน้ำทางตอนล่างจากจุดนี้ลงมาถึงเมืองตองอู ชาวบ้านมักเรียกปนกันได้ทั้งสองชื่อ คือไม่เรียกปองลองก็เรียกสะโตง แต่ถ้าจากตองอูลงมาจนถึงอ่าวมะละเกาะจะเรียกว่าแม่น้ำสะโตง หรือ เรียกให้ชัดตามเสียงพม่าจะออกเสียงว่า ซิจ์ตอง

แม่น้ำปองลอง-สะโตงนั้นคดเคี้ยวมาก ดังนั้นเส้นทางน้ำจึงเปลี่ยนแปลงได้ง่าย โดยเฉพาะทางตอนล่าง และในลำน้ำยังเกิดคอนทรายขึ้นทั่วไป จึงไม่เหมาะต่อการเดินเรือ อย่างไรก็ตาม แม่น้ำนี้ก็กลับเหมาะกับการล่องซุงและยังเป็นเส้นทางขนส่งของป่า เพราะมีลำ

คลองมากมายไหลจากเทือกเขาพะโคลงมารวมกับแม่น้ำปองลง-สะโดง นอกจากนี้ แม่น้ำปองลง-สะโดงยังเป็นแหล่งน้ำเพื่อการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มตลอดแนวโดยอาศัยฝายเก็บน้ำ แล้วขุดคลองชักน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตร

แม่น้ำปองลงซึ่งเป็นตอนบนของลำน้ำมีต้นน้ำเป็นลำคลองไหลจากพื้นที่ระหว่างคอยด้านใต้ของรัฐฉานทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดยะแมตัง (၇၃၃:၁၀:၁၅) เขตมณฑลฉะปะล กับคอยตะวันตกของเมืองกะล (၈၁၁၅) ในรัฐฉาน แล้วไหลลงทางใต้มาบรรจบกับคลองปองลงแห่ง (၁၀:၁၀:၁၀) ซึ่งไหลขึ้นมาจากด้านใต้ จากนั้นจึงไหลไปทางตะวันตกเฉียงเหนือแล้วอ้อมไปทางตะวันตกเฉียงใต้ลงสู่ที่ราบเขตอำเภอเปียงมะนา (၅:၅:၅) ในจังหวัดยะแมตัง และตรงจุดนี้ แม่น้ำปองลงจึงไหลบรรจบกับแม่น้ำสิงเต (၁၀:၁၀:၁၀) ซึ่งไหลลงมาจากด้านบน สิงเตเป็นแม่น้ำที่ไหลจากเทือกเขาพะโคแล้วมาบรรจบกับคลองนะวัง (၅:၅:၅) ตรงด้านใต้ของเมืองยะแมตัง แล้วจึงไหลลงมารวมกับคลองะไลก์ (၁၀:၁၀:၁၀) ที่เมืองเปียงมะนา ก่อนจะมาบรรจบกับแม่น้ำปองลงดังกล่าว

จากนั้น แม่น้ำปองลงได้ไหลลงมารวมกับคลองโยงปิง (၅:၅:၅) ณ ด้านตะวันออกของเมืองอ๋หล่า (၁၀:၁၀) คลองนี้ไหลจากเนินเขาทางตะวันตก จากจุดนี้ลงมาชื่อของแม่น้ำจะมีสองชื่อ อาจเรียกปองลงหรือสะโดงก็ได้ แม่น้ำปองลง-สะโดงในเขตจังหวัดยะแมตังได้ก่อให้เกิดที่ราบลุ่มอันอุดมเหมาะกับการทำเกษตร ชาวบ้านจึงปลูกข้าว อ้อย และถั่ว

นอกจากคลองโยงปิงแล้ว ยังมีลำคลองสำคัญอีกสองสายที่ไหลมาจากเทือกเขาพะโคทางตะวันตกลงมารวมกับแม่น้ำปองลง-สะโดง ได้แก่ คลองเหย่หนี (၅:၅:၅) และคลองสว่า (၅:၅:၅) จากนั้นแม่น้ำปองลง-สะโดงจึงไหลผ่านจังหวัดตองอูโดยผ่ากลางเมือง และแยกตัวเมืองออกเป็นสองฟาก พอไหลลงล่างพื้นเขตตองอูจึงข้ามเข้าเขตจังหวัดพะโค ณ จุดนั้น แม่น้ำปองลง-สะโดงจึงเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างจังหวัดพะโคกับด้านตะวันตกของจังหวัดตองอู

แม่น้ำปองลง-สะโดงในเขตจังหวัดตองอูนั้นเริ่มคดเคี้ยวมากขึ้น และไม่เรียกชื่อปองลงอีก จะเรียกว่าแม่น้ำสะโดง และตอนล่างของเมืองตองอูนั้นมีคลองชะปอง (၁၀:၁၀) ไหลจากเทือกเขาพะโคมารวมกับแม่น้ำสะโดง จากนั้นจึงมีคลองเต้ากัหย่ชะ (၁၀:၁၀) ไหลจากเทือกเขาตะวันออก (၅:၅) ลงสู่แม่น้ำสะโดง ณ ทางตอนบนของเมืองทานตะปิง (၀:၀)

พอถึงตอนบนของหมู่บ้าน ไอ้พยัค (၅:၅) แม่น้ำสะโดงก็ไหลคดเคี้ยวมารวมกับคลองพยู (၅:၅) ซึ่งไหลจากเทือกเขาพะโค แล้วไหลอ้อมไปทางด้านตะวันออกพบกับปากคลองโมง (၅:၅) ที่หมู่บ้านโมง (၅:၅) คลองโมงนั้นไหลลงมาจากเทือกเขาตะวันออก จากนั้นแม่น้ำสะโดงก็ไหลผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ลงมาจนถึงเขตจังหวัดพะโค ณ ตรงจุดที่คลองกุน (၅:၅) ไหลจากเทือกเขาพะโคมาพบกับแม่น้ำสะโดง และคลองกุนก็เป็นเส้นแบ่งเขตจังหวัดตองอูกับจังหวัดพะโคไปด้วย ตลอดเส้นทางน้ำสะโดงในพื้นที่ของจังหวัดตองอูนั้นเป็นแหล่งผลิตข้าว อ้อย และหมาก

ในพื้นที่แม่น้ำสะโดงทางตอนล่างของจังหวัดตองอูและตอนบนของจังหวัดพะโคนั้น จะพบเฉพาะหมู่บ้านเล็ก ๆ ตั้งอยู่เป็นระยะไปอีกยาวไกล และไม่มีเมืองสำคัญตั้งอยู่ ต่อเมื่อถึงเมืองมะเด้า (၅) จากตอนล่างของเมืองนี้ก็ราว ๒ ไมล์เป็นที่ตั้งของเมืองเลวจิง (၅) เมืองนี้ตั้งอยู่ริมคลองเลวจิง (၅) ซึ่งไหลมาจากเทือกเขาทางตะวันออก เมืองเลวจิงเป็นเมืองสำคัญบนแม่น้ำสะโดงเช่นเดียวกับเมืองตองอูและเมืองเปียงมะนา เลวจิงเคยเจริญอยู่ในสมัยหนึ่งเพราะเป็นแหล่งปลูกยางพารา แต่ปัจจุบันมีชื่อในเรื่องยาสูบ ซึ่งนิยมปลูกบนดินเลนในเวลานี้

จากเมืองเลวจิงนั้น แม่น้ำสะโดงจะไหลลงไปทางใต้ผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ แล้วมาพบกับคลองเหย่เน๊วะ (၅) และคลองละหย่ง (၅) ซึ่งไหลมาจากเทือกเขาพะโค แม่น้ำสะโดงตอนล่างมักมีการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางน้ำ แต่เมืองเดิมในเส้นทางน้ำเก่าก็ยังพบบ่อย อาทิ เมืองมยี่จ (၅) ชื่อของเมืองนี้แปลว่า “เมืองแม่น้ำขาด” ฝั่งน้ำเก่ายังพบบ่อยทางตะวันตกของเมือง เมืองมยี่จยังเป็นต้นทางคลองขุดพะโค-สะโดง ซึ่งเชื่อมแม่น้ำสะโดงเข้ากับแม่น้ำพะโคทางตะวันตก สำหรับใช้เป็นเส้นทางเดินเรือและขนส่งไม้ คลองขุดสายนี้ยาว ๓๘ ไมล์

เมื่อแม่น้ำสะโดงไหลพ้นจากเขตจังหวัดพะโคก็เข้าเขตจังหวัดสะเทิม (๐-๐-๐) ทางตะวันออก ตรงระหว่างหมู่บ้านหญ่องคา (๐) กับหมู่บ้านซิจ์ตอง (สะโดง) มีสะพานชื่อสะพานสะโดง สะพานนี้เป็นทางรถไฟสายพะโค-มะละล่าย สร้างในราวปี ค.ศ. ๑๘๑๑ ครั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในต้นปี ค.ศ. ๑๘๔๒ ขณะที่กองทัพอังกฤษถอยทัพออกจากเมืองย่างกุ้ง ก็ได้ระเบิดทำลายสะพานนั้นเสีย ผู้เดินทางโดยรถไฟสายย่างกุ้ง-มะละล่ายจึงต้องแวะลงเรือข้ามฟากก่อนเดินทางต่อ

มณฑลพะโคมีแม่น้ำสำคัญ ๔ สาย ได้แก่ แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสะโตง แม่น้ำพะโค (ဝဲလူးဝဲ) ^{๒๒} และแม่น้ำมยิฆะชะ (ဝဲလူးဝဲ) แม่น้ำอิรวดีนั้นไหลผ่านเมืองแปร (ပြည်) และอำเภอปะดอง (ဝဲလူးဝဲ) แล้วไหลลงสู่เมืองโงโบ (ဝဲလူးဝဲ) ไปจนถึงเมืองคำระวอ (ဝဲလူးဝဲ) แบ่งเขตระหว่างมณฑลพะโคกับมณฑลอิรวดี แม่น้ำสะโตงนั้นไหลผ่านพื้นที่ด้านตะวันออกของมณฑล โดยไหลจากเหนือลงใต้แล้วกลายเป็นปากน้ำกว้างสู่อ่าวมะตะมะ แม่น้ำพะโคมีต้นน้ำจากภูเขาสิงหนะมอ (ဝဲလူးဝဲ) ซึ่งเป็นเขาลูกหนึ่งในเทือกเขาพะโค แล้วไหลลงใต้สู่แม่น้ำย่างกุ้ง (ဝဲလူးဝဲ) ส่วนแม่น้ำมยิฆะชะ เมื่อไหลลงล่างมีชื่อว่าแม่น้ำบ่อแหล่ (ဝဲလူးဝဲ) จากนั้นจะไหลลงไปรวมกับแม่น้ำหลาย (ဝဲလူးဝဲ) ใกล้เมืองย่างกุ้ง แล้วกลายเป็นแม่น้ำย่างกุ้ง (ဝဲလူးဝဲ) ไปบรรจบกับแม่น้ำพะโค ก่อนไหลลงสู่ทะเลอันดามัน

เขตแม่น้ำสะโตงในพื้นที่จังหวัดสะเทิมและจังหวัดพะโคนั้นเป็นแหล่งผลิตข้าวแหล่งหนึ่ง ปลายลำน้ำสะโตงค่อย ๆ ผ่อก่อนไหลลงสู่อ่าวมะตะมะ แม่น้ำที่ปากแม่น้ำสะโตงนั้นจะไม่กว้างใหญ่ แต่สองฟากลำน้ำเป็นดินเลนที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก พื้นที่ตลอดลำน้ำปล่อง-สะโตงนั้นสามารถผลิตข้าวได้ราว ๑ ใน ๕ ของประเทศ ปากน้ำสะโตงมีรูปเป็นทรงระฆัง มีน้ำขึ้นน้ำลงเร็วและกระแสน้ำแรง จึงไม่มีท่าเรือขนาดใหญ่ สินค้าที่ผลิตจากเขตลุ่มแม่น้ำสะโตงจึงต้องขนส่งทางรถไฟ หรือ ทางคลองขุดพะโค-สะโตง ส่วนเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มะตะมะนั้นทอดขนานไปกับแม่น้ำสะโตง มักเรียกเส้นทางรถไฟช่วงระหว่างเมืองย่างกุ้งกับเมืองตองอูว่า ทางรถไฟสายลุ่มแม่น้ำสะโตง (ဝဲလူးဝဲ) ส่วนเนบียีค้อ (ဝဲလူးဝဲ) นั้นตั้งอยู่เหนือจุดต่อของแม่น้ำปล่องกับแม่น้ำสะโตงขึ้นไปกว่า ๑๐ กิโลเมตร จากจุดต่อนี้ลงมาอีกราว ๑๐๐ กิโลเมตรจึงถึงเมืองตองอู และจากตองอูมาอีกราว ๒๐๐ กิโลเมตรก็ถึงอ่าวมะตะมะ

^{๒๒} แม่น้ำพะโค (ဝဲလူးဝဲ) มีต้นกำเนิดมาจากเขากันนะหู่ (ဝဲလူးဝဲ) ภูเขาหนึ่งในเทือกเขาพะโค (ဝဲလူးဝဲ) ไหลตามลาดเขา (ဝဲလူးဝဲ) ด้านตะวันออกลงไปยังด้านตะวันตกเฉียงใต้ พอถึงเมืองพะโคจึงไหลวกไปยังด้านตะวันตกเฉียงใต้มารวมกับแม่น้ำย่างกุ้ง (ဝဲลူးဝဲ) ทางด้านตะวันออกของเมืองย่างกุ้ง ก่อนจะไหลลงสู่อ่าวมะตะมะ (ဝဲလူးဝဲ) แม่น้ำพะโคยาวราว 180 ไมล์ แม่น้ำบริเวณปากน้ำจะกว้างถึง 1 ไมล์ แต่บริเวณขนาดใหญ่ (ဝဲลူးဝဲ) กลับไม่อาจแล่นในลำน้ำ และเรือยนต์เล็ก (ဝဲลူးဝဲ) สามารถแล่นได้ในฤดูฝน แต่มาได้ถึงเมืองพะโคเท่านั้น หากจะเดินทางไปยังเมืองที่อยู่เหนือเมืองพะโคขึ้นไปจนถึงเมืองชองคู้ (ဝဲลူးဝဲ) จะต้องใช้เรือมอเตอร์โบ๊ท (ဝဲลူးဝဲ)

แม่น้ำพะโคจะมีประโยชน์ในการเดินทางได้ไม่เต็มที่ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่มีประโยชน์ต่อการล่องซุงจากเทือกเขาพะโคสู่เมืองย่างกุ้ง โดยในปี ค.ศ. ๑๙๙๗-๑๙๙๘ ได้มีการขุดคลองพะโค-สะโตง (ဝဲလူးဝဲ) เชื่อมแม่น้ำพะโคกับแม่น้ำสะโตง จากหมู่บ้านมยิฆะ (ဝဲลူးဝဲ) ที่อยู่บนฝั่งน้ำสะโตงไปถึงตำบลตาวะ (ဝဲလူးဝဲ) ที่อยู่บนแม่น้ำพะโค ริมลำคลองขุดสายนี้มีเมืองต่าง ๆ ตั้งอยู่ อาทิ เมืองวอ (ဝဲลူးဝဲ) หมู่บ้านมิง (ဝဲลူးဝဲ) และเมืองคะนะปิง (ဝဲลူးဝဲ) ไม้ซุงที่ล่องมาตามแม่น้ำสะโตงนั้นจะล่องผ่านคลองขุดพะโค-สะโตง แล้วล่องเข้าแม่น้ำพะโคลงมาถึงเมืองย่างกุ้ง

ริมลำน้ำพะโคนั้น นอกจากเมืองพะโคซึ่งเป็นเมืองเก่าของมอญแล้ว จะไม่มีเมืองใหญ่อื่น ๆ ตั้งอยู่เลย แม่น้ำพะโคจะไหลผ่านตัวเมืองพะโค หากเป็นหน้าฝนน้ำมักจะท่วมในพื้นที่ด้านตะวันตกซึ่งเป็นที่ราบต่ำ ส่วนทางด้านตะวันออกของแม่น้ำพะโคจะเป็นที่ตั้งของเมืองสิริเยม (ဝဲလူးဝဲ-คังลั้ง) แม่น้ำพะโคไม่มีแม่น้ำสาขา (ဝဲလူးဝဲ) ที่สำคัญ แต่มีลำคลองและลำธารเป็นจำนวนมากไหลลงสู่แม่น้ำพะโค อาทิ คลองซามะรี (ဝဲลူးဝဲ) คลองแคตตอ (ဝဲลူးဝဲ) คลองคะแวง (ဝဲลူးဝဲ) คลองเฉวตอง (ဝဲลူးဝဲ) คลองชะหู่ (ဝဲลူးဝဲ) และคลองกะแวง (ဝဲลူးဝဲ) ตลอดลำน้ำพะโค จะมีการปลูกข้าวกันอย่างกว้างขวาง เมืองที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำพะโคจะมีโรงสีข้าว เพื่อสะดวกต่อการขนส่งทางน้ำไปยังเมืองย่างกุ้ง นอกจากนี้ยังส่งข้าวทางรถไฟได้ด้วย

ในมณฑลพะโคมีเทือกเขาพะโคตั้งอยู่กลางพื้นที่ จึงแยกพื้นที่ราบออกเป็นสองส่วน โดยพื้นที่ราบทางตะวันออกมีแม่น้ำสะโตงไหลผ่าน ส่วนในพื้นที่ราบทางตะวันตกมีแม่น้ำอิรวดีไหลผ่าน นอกจากนี้ในพื้นที่พะโคยังมีแม่น้ำ ลำคลองอีกหลายสายที่มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาพะโค พื้นที่ทางใต้สุดของมณฑลส่วนหนึ่งติดกับอ่าวมะตะมะ

พื้นที่ราบด้านตะวันออกนั้น นอกจากจะมีเทือกเขาพะโคทอดตัวอยู่ทางตะวันตกของพื้นที่แล้ว ยังมีเทือกเขาในรัฐกะเหรี่ยงทอดตัวอยู่ทางด้านตะวันออก โดยทอดตัวจากเหนือสู่ใต้ขนานไปกับเทือกเขาพะโค และนอกจากจะมีแม่น้ำสะโตงเป็นแม่น้ำสายหลักแล้ว ยังมีแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ อีกหลายสาย อาทิ แม่น้ำพะโคและคลองเจ้ากัจี้ เป็นต้น ส่วนเมืองที่ตั้งในที่ราบลุ่มน้ำสะโตง เช่น ที่เมืองเหยงต้าแลมีหมู่บ้านและทุ่งนาเรียงรายอยู่ทางด้านตะวันตกของเมืองกินพื้นที่ยาวไปจนถึงเทือกเขาพะโค เมืองทานตะปิ้งตั้งอยู่บนแม่น้ำสะโตงและกินพื้นที่ไปจนถึงเชิงเขาบริเวณชายแดนรัฐกะเหรี่ยง เมืองเจ้ากัจี้มีคลองเจ้ากัจี้ไหลผ่านเมืองก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำสะโตง เมืองนี้จึงตั้งคร่อมลำคลองอยู่ทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก เมืองเฉวจิ่งตั้งอยู่บนฝั่งด้านเหนือของคลองเฉวจิ่ง คลองเฉวจิ่งเป็นคลองที่ไหลแยกจากแม่น้ำสะโตงทางตอนล่างของเมืองมะเต้ากั และเมืองพะโคตั้งคร่อมแม่น้ำพะโค มีทิวเขาแยกจากเทือกเขาพะโคทอดผ่านเมืองพะโคไปจรดเนินชิงต้า ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันออกของเมืองพะโค ในบางพื้นที่มีหนองน้ำ เช่น ในอำเภออวมี่หนองน้ำ ๖๔ แห่ง หนองโม (ဝဲးဝဲးဝဲး) ^{๒๓} เป็นหนองน้ำที่ใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ ในพื้นที่ตะวันออกยังมีคลองขุดเพื่อเชื่อมแม่น้ำพะโคกับแม่น้ำสะโตง และเมืองวอจะตั้งอยู่ริมคลองขุดนั้นในเส้นทางระหว่างเมืองพะโคกับเมืองสะโตง และอยู่เอียงไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพะโค ส่วนพื้นที่ด้านล่างในเขตอำเภอกะวะ มีหมู่บ้านดัมบับเซะ (သံဝုဒ်ဝိဝုဒ်) อยู่ติดทะเลทางด้านตะวันออกสุดของอำเภอกะวะ

^{๒๓} หนองโม หรือ โมยูนจี้จิ่ง (ဝဲးဝဲးဝဲးဝဲးဝဲး) เป็นแหล่งน้ำที่หนีภัยหนีมาจากไซบีเรีย ประเทศรัสเซีย นกจะมาหากินที่แหล่งน้ำนี้ในช่วงเดือนธันวาคมถึงมกราคม ส่วนใหญ่เป็นนกเป็ดน้ำ

หนองน้ำแห่งนี้เพิ่งมีขึ้นในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในตอนที่อังกฤษปกครองพม่าตอนล่าง เหตุเพราะมีการชักลากไม้จากเขตพื้นที่พะโคไปยังเมืองย่างกุ้งตามคลองขุดพะโค-สะโตง แต่เพื่อให้สามารถล่องซุงในหน้าแล้งได้ ดังนั้นในปี ค.ศ.๑๙๖๘ จึงได้ทำการกั้นพื้นที่เกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ในภายหลังกลายเป็นหนองน้ำธรรมชาติ มีนก ปลา อาศัยหากิน นอกจากนี้ ยังเป็นที่ทำกินของผู้คน ในปี ค.ศ.๑๙๘๘ รัฐบาลได้กำหนดให้เขตหนองน้ำแห่งนี้เป็นที่ป่าสงวนสำหรับนกหนีภัยหนาว

ขนาดพื้นที่ของหนองน้ำกว้าง ๔๐ ตารางไมล์อยู่ระหว่างอำเภอไค้กักับอำเภออวมี่ มีนกท้องถิ่นและหนีหนาวถึง ๑๒๘ ชนิด จึงเป็นแหล่งศึกษาพันธุ์นกที่ชาวต่างชาติก็นิยมมา นอกจากนี้ ยังมีพันธุ์ปลาราว ๑๐๐ ชนิด อาทิ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาทราย ปลาไหล รวมถึงบงู และเต่า บริเวณหนองน้ำมีหมู่บ้าน ๑๑ แห่ง และมีประชากรราว สี่หมื่นห้าพันคน ส่วนใหญ่ทำนา และยังอาศัยน้ำจากหนองในหน้าแล้ง ภายหลังกรมชลประทานยังได้สร้างประตูระบายน้ำเพื่อการส่งน้ำเข้านาในพื้นที่รายรอบ

น้ำในหนองน้ำนั้นมาจากคลองต่าง ๆ ที่มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาพะโค อาทิ คลองป्यों ปोंจี้ (ပျဲဝဲးဝဲး) คลองจิ่งซง (ကျဲးခေဝဲး) และคลองก่ายต้าจี้ (ကျဲးဝဲးဝဲး)

ส่วนพื้นที่ราบด้านตะวันตกนั้น มีชายเขตด้านตะวันตกเฉียงเหนือของพื้นที่เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาเยไซ ส่วนด้านตะวันออกของพื้นที่มีเทือกเขาพะโคทอดตัวจากเหนือลงใต้ พื้นที่ตรงกลางมีแม่น้ำอิรวดีไหลผ่าน และยังมีแม่น้ำลำคลองอีกหลายสาย อาทิ แม่น้ำมีจิมะชะ (၉၆၆၁၉၆) และคลองนะเวิง เป็นต้น หลายพื้นที่ในเขตนี้เป็นพื้นที่ราบกว้างดินอุดม เช่น เมืองเลวต้องตั้งอยู่ริมแม่น้ำอิรวดีทางฝั่งตะวันออก เมืองนี้มีดินดี ส่วนอำเภอแต่โกงนั้นเป็นที่ราบกว้าง มีดินอุดมสมบูรณ์ แต่บางเมืองจะเป็นที่ราบต่ำน้ำท่วมถึง เช่น เมืองแปรทางด้านใต้และด้านเหนือจะมีถนนเรียบริมน้ำ พอฤดูฝนน้ำจากคลองนะเวิงจะไหลเข้าท่วมเมือง เมืองแปรจึงประสบกับปัญหาน้ำท่วมอยู่บ่อย ๆ นอกจากนี้ บางเมืองอยู่ในพื้นที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่ราบเสมอกัน ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เช่น เมืองปะดองซึ่งอยู่ใกล้กับเทือกเขาเยไซจะมีสภาพพื้นที่ดังกล่าว และในบางเมืองแม้จะมีแม่น้ำลำคลองหรือหนองน้ำใหญ่ แต่พอถึงฤดูฝนกลับยังคงแห้งขอด เช่น เมืองโຈးປິ່ງເກັກมีลำคลองหลายสายไหลผ่าน อาทิ คลองมโยะແหล່ (၉၅.၀၀၅၅၅) และคลองกะโມງ (၈၅.၅.၅) แต่กลับมีปัญหาขาดแคลนน้ำ จึงต้องขุดสระใหญ่เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ ส่วนอำเภอแต่โกงมีหนองน้ำใหญ่ เรียกว่าอິงมะ (၁၁.၅) มีความยาว ၁၀ ไมล์และกว้าง ၄ ไมล์ ในฤดูฝนระดับน้ำลึก ၁၂ ฟุต แต่พอถึงฤดูร้อนน้ำจะเหือดแห้ง

จากข้อมูลปัจจุบัน มณฑลพะโคมีป่าปกคลุมพื้นที่ถึง ၅,၆၅၄ ตารางไมล์ โดยแบ่งพื้นที่เป็นป่าสงวน (၉.၅.၅.၅) ၄,၂၅၁.၅ ตารางไมล์ ในพื้นที่ชายที่ราบสูงตะวันออกและพื้นที่ตอนใต้สุดของเทือกเขาพะโคจะเป็นป่าไม้ผลัดใบ (၁.၅.၅.၅) ขึ้นปกคลุมตลอดทั้งปี ในพื้นที่เทือกเขาพะโคส่วนอื่น ๆ นั้นจะเป็นป่าไม้ผลัดใบ (၅.၅.၅.၅) ระหว่างแม่น้ำอิรวดีกับแม่น้ำมีจิมะชะเป็นป่าพรุ (၅.၅.၅) ส่วนในพื้นที่ทิวเขาเมืองแปร (၅.၅.၅.၅) ใกล้เมืองแปรจะเป็นป่าเต็งรัง (၁.၅.၅.၅) นอกจากนี้ยังมีพื้นที่หนองน้ำอยู่เป็นจำนวนมาก

สภาพอากาศ

มณฑลพะโคมีสภาพอากาศ ๒ แบบ หากเป็นพื้นที่ทางใต้ของมณฑลจะมีสภาพอากาศแบบมรสุมเขตร้อน (၁.၅.၅.၅) หากเป็นพื้นที่ตอนบนจะมีสภาพอากาศแบบทุ่งหญ้าเมืองร้อนสะวันนา (၁.၅.၅.၅) อากาศจะร้อนสูงสุดในเดือนเมษายน ที่เมืองพะโค (၅.၅) และเมืองตองอู (၅.၅.၅) เฉลี่ยราว ๘๘ องศาฟาเรนไฮต์ ส่วนที่เมืองแปร (၅.၅) ร้อนเฉลี่ยราว ๘๐ องศาฟาเรนไฮต์ อากาศจะเย็นที่สุดในเดือนมกราคม ที่เมืองพะโคเฉลี่ยราว ๖๕ องศาฟาเรนไฮต์ ส่วนปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีนั้น ต่ำสุดจะอยู่ที่เมืองแปร วัดได้ ๔๕.๔๕ นิ้ว และสูงสุดจะอยู่ที่เมืองมยัใจ วัดได้ ๑๓๒.๓๖ นิ้ว

เขตการปกครอง

ก่อนปี ค.ศ.๑๕๖๔ มณฑลพะโคประกอบด้วย ๗ จังหวัด คือ จังหวัดตองอู (တောင်ငူ -ต่องหญ่) จังหวัดพะโค (ပဲခူး -ปะโก) จังหวัดแปร (ပြည် -ปยี) จังหวัดตายาวดี (သာယာဝတီ -ต่าหยาวัตี) จังหวัดหงสาวดี (ဟံသာဝတီ -ฮังต่าวตี) จังหวัดอิงเส่ง (အင်းစိန်) และจังหวัดหม่อปี่ (မော်ဝီ) พอในปี ค.ศ. ๑๕๖๔ มณฑลพะโคมีเพียง ๔ จังหวัด คือ จังหวัดตองอู จังหวัดพะโค จังหวัดแปร และจังหวัดตายาวดี ในแต่ละจังหวัดประกอบด้วยเมืองย่อย ดังนี้

จังหวัดตองอู มีเมืองเหย่ต่าเฉ่ (ရှေ့ဘူရည်) ตองอู (တောင်ငူ) โ้ะตวิ้ง(အုတ်တုင်း)

ทานตะปิ้ง (ထန်းတပင်) พยู (ပျူး) เจ้ากัจี้ (ကျောက်ကြီး)

จังหวัดพะโค มีเมืองหญ่ของเลปิ้ง (ညောင်လေးပင်) เฉวจิ้ง (ရွှေကျင်မြို့) ใต้กัอู (ဒိုက်ဦးမြို့)

วอ (ဝေါ) พะโค (ပဲခူး) ตะนะบิ้ง (ဝနပွင်) กะวะ (ကဝ)

จังหวัดแปร มีเมืองเป้ากัคอง (ပေါက်ခေါင်း) แปร (ပြည်) ปะคอง (ပန်းတောင်း)

เฉว่ต่อง (ရွှေတောင်) แท้โกง (ခဲကုန်း) ปองแต่ (ပေါင်းတည်)

จังหวัดตายาวดี มีเมืองนัตตะลิ่ง (နတ္တလင်း) ซีโกง (စီးကုန်း) โจ้ะบิ้งเก้ากั (ကြို့ပင်ကောက်)

มิงหละ (မင်းလှ) โมโหญ่ (မိုးညို) แล้ะปะคาน (လက်ပံတန်း) ตายาวดี (သာယာဝတီ)

โตงแส่ (သုံးဆယ်)

จากข้อมูลปัจจุบัน มณฑลพะโคมีขนาดพื้นที่ ๒๔,๖๕๓ ตารางไมล์ ประกอบด้วย ๔ จังหวัด ๒๘ อำเภอ และ ๑,๖๑๕ ตำบล ดังนี้

จังหวัดตองอู (တောင်ငူ-ต่องหญ่) มี ๖ อำเภอ คือ ตองอู เจ้ากัจี้ ทานตะปิ้ง พยู โ้ะตวิ้ง เหย่ต่าเฉ่

จังหวัดพะโค (ပဲခူး- ปะโก) มี ๘ อำเภอ คือ พะโค กะวะ เฉวจิ้ง วอ ตะนะบิ้ง เจ้ากัตะกาหญ่ของเลปิ้ง ใต้กัอู

จังหวัดแปร (ပြည်- ปยี) มี ๘ อำเภอ คือ แปร ซีโกง นัตตะลิ่ง ปองแต่ แท้โกง เป้ากัคอง ปะคองเฉว่ต่อง

จังหวัดตายาวดี (သာယာဝတီ- ต่าหยาวัตี) มี ๖ อำเภอ คือ ตายาวดี โตงแส่ แล้ะปะคาน มิงหละ โมโหญ่ โ้ะไฟ โ้ะบิ้งเก้ากั

เมืองพะโคเป็นเมืองหลวงของมณฑล มีประชากรราว ๔๐๐,๐๐๐ คน จึงถือเป็นเมืองใหญ่ลำดับ ๔ ของประเทศ รองจากเมืองย่างกุ้ง เมืองมัณฑะเล และเมืองเมะล่าย ส่วนเมืองใหญ่อื่น ๆ ของมณฑลพะโค คือ เมืองตองอูและเมืองแปร เมืองที่ตั้งอยู่ทางฟากตะวันตกของเทือกเขาพะโค คือ เมืองตายาวดี

โจ๊ะปิ้งเก๊า ก่ ปองแต่ เฉว่ต่อง ส่วนเมืองทางฟากตะวันออก คือ เมือง ใต้กั๊ว หนองเลปิ่ง พยุ เหย่ค่าเฉ่ และ เฉว่จั้ง^{๒๔}

สังคมวัฒนธรรม

ในพื้นที่มณฑลพะโคมีผู้คนหลายชาติพันธุ์ อาทิ ชาวมอญ ชาวกระเหรี่ยง ชาวพม่า ในหลายพื้นที่ นั้นเป็นพื้นที่ดั้งเดิมของชาวมอญ และบางพื้นที่เป็นของชาวกระเหรี่ยง และชาวพม่า ดังนี้

อำเภอเจ้ากั๊วจี่มีประชากรกลุ่มใหญ่เป็นชาวกระเหรี่ยง เมืองเฉว่จั้งมีชนชาติมอญเป็นส่วนใหญ่ เมืองวอเป็นเขตเมืองมอญ แต่ปัจจุบันถือเป็นคนพม่าเชื้อสายมอญ เมืองตะนะปิ้งเคยเป็นสถานีล่าสัตว์ ของชาวอังกฤษ คนท้องถิ่นของที่นี่เดิมเป็นชาวมอญ ภายหลังส่วนใหญ่ได้กลายเป็นชาวพม่า เมืองแต โกงมีประชากรเป็นชาวพม่า แต่ก็มีชาวกระเหรี่ยงอาศัยอยู่บ้าง

มณฑลพะโคนั้นมีทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และการนับถือเทพนัต เช่น เมืองแต โกง ชาวเมืองจะเป็นชาวพม่าที่นับถือศาสนาพุทธ มีชาวกระเหรี่ยงที่นับถือศาสนาคริสต์อาศัยอยู่เป็นบางส่วน ส่วนความเชื่อในเรื่องเทพนัต เช่น ที่เมืองเฉว่จั้งมีตำนานการสร้างเมืองที่เกี่ยวกับเทพยักษิมะมะจี (နတ်ဝိဇ္ဇာ ၈၈၆) เมืองนัตตะลิ่งมีศาลนัตตั้งอยู่ในลาน โลงเตียน เมืองพะโคมีตำนานกล่าวถึงเนินหงส์ สองหัวเมีย และมีตำนานเรื่องวิชาธรและนางนาคสมสู่จน ได้ธิดาที่มาได้กับเจ้าเมืองแปรแล้วให้กำเนิด พี่น้องฝาแฝด ชื่อ ตะมะละ (၁၈၈) และวิมะละ (၈၈၈) ซึ่งได้สร้างเมืองพะโคตามนิมิตของพระอินทร์ ในมณฑลพะโคมีศาสนสถานสำคัญ เช่น เมืองตองอูมีพระเจดีย์เฉว่สังค่อ (ရွှေဆံတော်ဘုရား) เมือง โย๊ะตวงมีเจดีย์จั้งปิ้งเจ้ากั๊วเส้ากั๊ว (ရှင်ပင်ကျောက်ဆောင်တော်) เมืองพยุมีพระเจดีย์มหาปุณณวมุณี (မဟာပုဏ္ဏမုနိတော်) เมืองเจ้ากั๊วจี่มีพระเจดีย์เฉ่ต้อยา (ရွှေတော်ရာဘုရား) ตั้งอยู่บนดอย เมืองเฉว่จั้ง มีพระเจดีย์เฉว่ต่องอ (ရွှေတောင်ဦးတော်) พระเจดีย์เมว่ค่อหมุ่นชะริจ (မွေတော်မွန်စရိ) ซึ่งเชื่อว่า สร้างก่อนตั้งเมืองเฉว่จั้ง ภายในบรรจสุริยธาตุของพระศรีธรรมมาโศก และพระเจดีย์เว๊วะแต๊ะ (ဝက်တော်တော်) ซึ่งตั้งอยู่กลางเมืองเฉว่จั้ง ส่วนอำเภอวอมีพระเจดีย์โจ่งตุ่ (ကျိုက္ကဘုရား) ในเมืองพะโค มีเจดีย์เฉว่หม่อค่อ (ရွှေမော်မော်) ตั้งอยู่บนเนินมยင့်ตะ (မြင်းသိတကုန်း) ยอดเจดีย์เคยหักพังลงมา

^{๒๔} การตั้งชื่อเมืองในมณฑลพะโคนั้น บางเมืองสะท้อนสภาพทางภูมิศาสตร์และความเชื่อเรื่องนัต (နတ်) ของผู้คนในพื้นที่ เช่น เมืองนัตตะลิ่งมีลาน โลงเตียนอยู่ตลอด จึงเชื่อว่ามีเทพคอยปรับแต่ง จึงได้ชื่อว่าเมืองนัตตะลิ่ง ซึ่งหมายถึง “ลานเทพ” เมืองพะโคมาจาก คำว่า แปญ (ပဲဥ) หมายถึงถิ่นที่มีน่านหรือหงส์ผ่านไปมา เมืองโดงแต่เดิมมีเพียงหมู่บ้านเล็กๆตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งคลอง ภายหลังมีการทำ ไม้สัก หมู่บ้านจึงใหญ่ขึ้น ครั้นในสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ ๑ แม่ทัพมหาบันดูละ (မဟာပဏ္ဍလ) ระดมพล แล้วได้ทหารกล้า ๓๐ คนมา จากหมู่บ้านนี้ จึงเรียกว่าหมู่บ้านโดงแต่ แปลว่า “สามสิบ” เมืองเฉว่ต่องมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับภูเขาทอง (ရွှေတောင်) จึงได้ชื่อนี้มา เมืองเฉว่ จั้งได้ชื่อนี้เพราะเป็นแหล่งร้อนทอง เมืองวอมาจากคำภาษามอญว่า ဘူဝ်အေ့ (กวานอะเฟาะ) หมายถึงทุ่งหญ้าคา (သင်္ဂြိုဟ်ကျင်း) เมืองตะนะปิ้งตั้งชื่อตามต้นไม้คือต้นหมันดงขนาดใหญ่ที่มองเห็นได้ไกลจากเมืองพะโค เมือง โจ๊ะปิ้งเก๊าที่มีต้น โจ๊ะขนาดใหญ่ (ကျိုက္က) ถ้าต้นไม้ลักษณะคดง จึงเป็นที่มาของชื่อเมืองอันหมายถึงต้นไม้ที่คดง เป็นต้น

ติดต่อกับรถยนต์หรือรถไฟ จึงทำให้เกิดความสะดวกมากขึ้นและช่วยให้การค้าเจริญขึ้น ส่วนการเดินทางทางอากาศนั้นยังน้อย

พื้นที่มณฑลพะโคจะอาศัยลำน้ำในการติดต่อค้าขายระหว่างพื้นที่ใกล้เคียงและยังจังหวัดห่างไกล ในสมัยรัฐบาลอังกฤษจะอาศัยคลองขุดพะโค-สะโตง^{๒๖} ในการล่องซุงไม้สักลงมาจากเขตเปียงมะนา ตองอู แห่ว และเฉวเจ็ง ส่วนชาวบ้านจะอาศัยคลองขุดนี้ขนส่งข้าว ฟืน ใบจาก โองเคลือบ และผักสด อย่างไรก็ตาม ในฤดูแล้งลำน้ำหลายสายจะตื้นเขิน จึงต้องคเคินเรือใหญ่มาใช้เรือเล็กแทน เช่น เมืองตะนะปิ้ง และในบางพื้นที่ต้องหันไปใช้เส้นทางบกแทนเช่นที่เมืองเฉวเจ็ง เป็นต้น

มณฑลพะโคมีทั้งเส้นทางรถยนต์และรถไฟ โดยเฉพาะเส้นทางไปเมืองย่างกุ้ง เมืองมัณฑะเล เมืองแปร เมืองเมะล่ำไย และเมืองในพื้นที่ยะไข่ ในพื้นที่ด้านตะวันออกของมณฑลพะโคจะอาศัยเส้นทางย่างกุ้ง-มัณฑะเลเป็นสายหลัก ส่วนในพื้นที่ด้านตะวันตกจะอาศัยเส้นทางสายย่างกุ้ง-แปรเป็นหลัก^{๒๗} นอกจากนี้ ในเส้นทางสายตะวันออกยังมีทางแยกไปยังเมืองทางใต้ของประเทศ คือ เส้นทางสายย่างกุ้ง-พะโค-เมะตะมะ-เมะล่ำไย ส่วนเส้นทางสายตะวันตกจะสามารถติดต่อกับรัฐยะไข่ได้ เส้นทางสำคัญ ๓ สายของมณฑลพะโคจึงได้แก่ สายย่างกุ้ง-พะโค-มัณฑะเล สายย่างกุ้ง-แปร และสายย่างกุ้ง-พะโค-เมะล่ำไย มีเมืองต่าง ๆ ตั้งอยู่ในแต่ละเส้นทาง ดังนี้

เส้นทางสายย่างกุ้ง-พะโค-มัณฑะเล เมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางสายนี้ได้แก่ เมืองเหย่ต่าเฉ่ เมืองตองอู เมืองโอะตวี่ง เมืองพยู เมืองไค้ก้อ และเมืองพะโค สำหรับเมืองที่อยู่นอกเส้นทางหลัก จะมีเส้นทางสายย่อยตัดแยกออกไป เช่น เมืองทานตะปิ้งมีถนนตัดเชื่อมจากฝั่งแม่น้ำสะโตงไปยังเมืองตองอู เส้นทางรถยนต์วิ่งจากเมืองตองอูผ่านแม่น้ำสะโตงไปยังเมืองตั้งตองและเมืองหม่อฉีมาย เส้นทางรถยนต์และรถไฟเหล่านี้ช่วยให้การติดต่อระหว่างกันสะดวกขึ้น เช่น เมืองชะยาน โดงขัวะมีถนนสาย

^{๒๖} คลองขุดพะโค-สะโตง (ပုလဲ-ဝစ်ဝောင်းတူးမြောင်း) มีความยาว ๓๘ ไมล์ เป็นคลองเชื่อมแม่น้ำสะโตงกับแม่น้ำพะโค ช่วยให้แม่น้ำสะโตงเชื่อมต่อกับแม่น้ำย่างกุ้ง คลองขุดสายนี้ถูกใช้เป็นที่ล่องซุงไม้สักเป็นหลัก นอกจากนี้ เรือขนส่งสินค้ายังแล่นไปมาได้ด้วย

^{๒๗} ประวัติทางรถไฟพม่า ทางรถไฟสายแรกสุดของประเทศพม่า คือ เส้นทางสายเมืองย่างกุ้ง-แปร (ปี ๑๖๑ ไมล์) สร้างขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๖๗ เป็นเส้นทางรถไฟรับส่งผู้โดยสารและขนส่งสินค้า ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง พม่ามีเส้นทางรถไฟยาว ๒,๖๖๗ ไมล์ ในปี ค.ศ. ๑๘๘๕ สร้างรถไฟสายย่างกุ้ง-มัณฑะเล (๓๘๓ ไมล์) ปี ค.ศ. ๑๘๘๗ สร้างทางรถไฟสายมัณฑะเล-พะมอ (๖๖๖ ไมล์) ปี ค.ศ. ๑๘๘๘ สร้างรถไฟสายมัณฑะเล-มยิจิโน (๓๓๖ ไมล์) และในปี ค.ศ. ๑๙๐๒ สร้างรถไฟสายมัณฑะเล-ลาโซ (ลาเสียว - ๑๖๕ ไมล์) ในเส้นทางรถไฟสายมัณฑะเล-มยิจิโนนั้น มีการเปิดใช้สะพานอังวะ (အင်းဝတံတားကြီး) ข้ามแม่น้ำอิรวดี เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๔ เพื่อเชื่อมเมืองอมรปุระกับเมืองสะกาย สะพานมีความยาว ๑,๕๘๐ ฟุต มีรางรถไฟอยู่กลางสะพาน ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง สะพานได้รับความเสียหายจากภัยสงคราม จึงต้องซ่อมแซมและเปิดใช้ได้ใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ ส่วนในเส้นทางรถไฟสายเมืองมัณฑะเล-ลาโซ (ลาเสียว) มีสะพานโทะเอะ (တံတားကြီး) มีความยาว ๒,๒๖๐ ฟุต สะพานสายนี้เปิดใช้เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๑๓ แต่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ก็ได้รับความเสียหายเช่นกัน จึงซ่อมแซมแล้วเปิดใช้ได้ใหม่ในปี ค.ศ. ๑๙๕๑ ในเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-เมะตะมะ มีสะพานชิจ์ตอง (สะพานข้ามแม่น้ำสะโตง) ยาว ๒,๓๒๕ ฟุต ตัวสะพานได้รับความเสียหายมากในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง จึงต้องสร้างขึ้นใหม่ แล้วเปิดใช้ในวันที่ ๒๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๖๓

ขะยาน โดงขัวะ-พะโค เป็นเส้นทางรถยนต์ที่ปรับปรุงมาจากเส้นทางรถไฟ ซึ่งถูกปิดลงนับแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถนนสายนี้ช่วยให้การเดินทางติดต่อระหว่างสองพื้นที่สะดวกขึ้น

เส้นทางสายย่างกุ้ง-แปร เมืองแปรเป็นเมืองปลายทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร ซึ่งเป็นรถไฟสายแรกสุดของประเทศพม่า เมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางสายนี้ได้แก่ เมืองแคโง เมืองปองแต เมืองนัตตะลิ่ง เมืองซีโง เมืองโจ๊ะปิงเก๊า เมืองมิงหละ เมืองเล๊ะปะดาน และเมืองตายาวดี(ต่าหยาดี) นอกจากนี้เมืองแปรยังมีเส้นทางรถยนต์หลายสายเชื่อมต่อตรงสู่เมืองเหนือและเมืองใต้ อาทิ สายย่างกุ้ง-แปร สายแปร-เป้าก่คอง สายแปร-ต่องควิงจี และสายแปร-เจ้าก่ปะดอง เมืองปะดองอยู่ห่างจากทางเข้าช่องเขาเมืองต่องโก๊ะราว ๓๕ ไมล์ แต่จากเมืองปะดองนั้นต้องผ่านขุนเขาเป็นระยะทางราว ๑๐๐ ไมล์จึงจะถึงตัวเมืองต่องโก๊ะ เส้นทางนี้จะเชื่อมต่อพื้นที่ตอนกลางของประเทศกับพื้นที่ยะไข่

เส้นทางสายย่างกุ้ง-พะโค-มะละลำโย เมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางสายนี้ได้แก่ เมืองวอเป็นทางผ่านของถนนสายย่างกุ้ง-มะละลำโย และทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มะละตะมะ การขนส่งภายในอำเภอวอจะอาศัยเส้นทางรถไฟและทางรถยนต์ ส่วนเมืองพะโคซึ่งเป็นเมืองชุมทางรถไฟ จะมีทางแยกรถไฟขึ้นสู่เมืองมัณฑะเลและลงสู่เมืองมะละลำโย

เส้นทางรถยนต์และเส้นทางรถไฟเหล่านี้ช่วยให้เมืองหลายเมืองทำการค้าได้สะดวกและมีเศรษฐกิจดีขึ้น เช่น เมืองตองอู นับจากที่มีเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มัณฑะเลตัดผ่าน เมืองตองอูได้กลายเป็นเมืองใหญ่ มีความเจริญ และผู้คนเนืองแน่น เช่นเดียวกับเมืองไฮะตวิง หลังจากที่มีเส้นทางรถไฟตัดผ่านพื้นที่ การเพาะปลูกข้าวขยายตัวขึ้นมาก จนไฮะตวิงได้กลายเป็นแหล่งผลิตและส่งออกข้าวได้มากแห่งหนึ่ง ส่วนเมืองปองแต นับจากมีเส้นทางรถยนต์และรถไฟสายย่างกุ้ง-แปรวิ่งผ่าน ทำให้เมืองปองแตมีเศรษฐกิจดี เมืองนัตตะลิ่งมีเส้นทางรถไฟและทางรถยนต์จากใกล้ไกลหลายสาย จึงช่วยให้การเดินทางไปมาค้าขายสะดวก เมืองเล๊ะปะดานมีทั้งทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร และทางรถไฟจากเมืองเล๊ะปะดานไปยังเมืองต่าละวอในเส้นทางสายย่างกุ้ง-พะโค จึงทำให้การเดินทางไปมาค้าขายสะดวก และเมืองโดงแสมีเส้นทางคมนาคมขนส่งที่ดี สามารถขนส่งสินค้าได้ทั้งทางรถยนต์และรถไฟ ช่วยให้การค้าเจริญขึ้น ส่วนสนามบินแต่ก่อนจะมีที่เมืองตองอู

จากข้อมูลปัจจุบัน เมืองพะโคมีเส้นทางรถไฟสายสำคัญผ่าน ๒ สาย คือ สายย่างกุ้ง-แปร กับสายย่างกุ้ง-มัณฑะเล เส้นทางย่างกุ้ง-แปรจะวิ่งผ่านเมืองในพื้นที่ด้านตะวันตก ส่วนสายย่างกุ้ง-มัณฑะเลจะผ่านเมืองในพื้นที่ตะวันออกของมณฑล ในเส้นทางสายย่างกุ้ง-แปร จากเมืองแปรสามารถต่อรถไฟไปถึงเมืองต่องควิงจีในมณฑลมัณฑะเลได้ ส่วนเส้นทางรถยนต์สายหลักคือ ย่างกุ้ง-แปร ย่างกุ้ง-มัณฑะเล และพะโค-มะละตะมะในรัฐมอญ นอกจากนี้ยังมีเส้นทางแยกย่อยอีกหลายสาย อาทิ สายเมืองปะดอง ผ่านเทือกเขายะไข่ไปยังเมืองต่องโก๊ะในรัฐยะไข่ บริเวณใกล้เมืองแปรมีสะพานข้ามแม่น้ำ

อิรวดี ชื่อ สะพานนวะเด (နဝဒေဝံဘာ) นอกจากนี้มีแผนการดำเนินการสร้างสนามบินนานาชาติที่เมืองพะโค แต่ในปัจจุบันยังไม่มีแผนการดำเนินการสร้างต่อ มณฑลพะโคมีสถานีถ่ายทอดโทรทัศน์ ๓ แห่ง และมีสถานีโมโครเวฟ (မိုက္ကူရိုဝေ့ဝေ့) ๑๐ แห่ง

เศรษฐกิจท้องถิ่น

มณฑลพะโคเป็นพื้นที่ที่มีภูเขาปกคลุมด้วยป่าไม้ มีแม่น้ำลำคลองหลายสาย และมีฝนชุก จึงมีผลผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การประมง และการทำไม้ นอกจากนี้ พื้นที่ทางค้ากันได้คิดทะเลจะมีการทำนาเกลือ และบางพื้นที่มีการขุดหินปูทาง

ในด้านการเกษตร มีการทำนาและทำสวนตามบริเวณริมแม่น้ำ เช่น เมืองเจ้าก็จีมีการทำนาและสวนผักผลไม้ในเขตลุ่มแม่น้ำสะโตง เมืองวอปลุกข้าวและปลูกถั่วนอกฤดู อำเภอกะวะตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำสะโตงกับแม่น้ำพะโค มีพื้นที่ราบเพาะปลูกข้าวได้ทั่วไป ชาวเมืองเตโกงจะทำไร่นา ส่วนเมืองและปะดานจะค้าข้าวเป็นหลัก ในหลายพื้นที่มีโรงสีและโรงเลื่อย เช่น เมืองเหย่ตาแลมีโรงเลื่อยและโรงสีข้าว ส่วนเมืองได้ก็อูมีโรงสีข้าวเป็นจำนวนมาก

ในด้านการทำประมง อำเภอวอมีหนองน้ำมากมาย จึงประกอบอาชีพประมงตามหนองน้ำกันอย่างกว้างขวาง เมืองเตโกงมีฝนน้อย แต่ก็สามารถพึ่งพาน้ำจากฝนมและการทอน้ำจากหนองน้ำมาใช้ในการเพาะปลูก ชาวบ้านนิยมมาทำประมงในหนองน้ำอึงมะกันมาก ส่วนในด้านการทำนาเกลือนั้น อำเภอกะวะอยู่ชายฝั่งทะเล จึงมีการทำเกลือหุงอยู่มาก

ในด้านการทำป่าไม้ เมืองเป้าก็คองเป็นเมืองอยู่ใกล้เชิงเขาพะโค อาชีพสำคัญจึงเป็นการทำไม้ ที่มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้อาศัยอยู่มาก และในบริเวณใกล้เมืองนี้ตะลิ่งจะมีป่าสงวน จึงเป็นแหล่งผลิตไม้ อาทิ ไม้สัก ไม้แดง และไม้ด้อยราคาต่างๆ ส่วนการทำเหมืองหินจะมีที่เมืองเจ้าก็จี

เมืองปะดองนั้น ในอดีตเป็นเมืองรุ่งเรืองทางการค้า พอหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก่อนที่จะมีการเปิดใช้เส้นทางอากาศและเส้นทางน้ำ พม่าได้มีการค้าขายกับอินเดียผ่านพื้นที่ยะไข่ ในการเดินทางติดต่อระหว่างพื้นที่ตอนกลางของประเทศพม่ากับยะไข่นั้น จะใช้ช่องเขาเมืองตองโก๊ะ โดยต้องผ่านเมืองปะดอง จึงทำให้เมืองปะดองมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นเพราะการค้า ส่วนเมืองพะโคเป็นเมืองชุมทางรถไฟ และเป็นจุดทางแยกรถไฟขึ้นสู่เมืองมัณฑะเลย์และลงไปเมืองมะละลำไย และยังมีเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มัณฑะเลย์ผ่านกลางเมือง จึงทำให้การค้าขายรุ่งเรือง พะโคจึงเป็นเมืองที่มีผู้คนคับคั่ง ส่วนเมืองแปรเป็นเมืองที่มีเส้นทางคมนาคมสะดวกสบาย เป็นเมืองปลายทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร นอกจากนี้ เมืองแปรยังมีเส้นทางสายย่างกุ้ง-แปร สายแปร-เจ้าก็ปะดอง และสายแปร-ตองดวิงจี ทำให้การค้าขายในเมืองแปรคึกคัก ส่วนเมืองและปะดานเป็นเมืองชุมทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร มีโรงซ่อมบำรุงรถไฟอยู่ที่นี้ จึงทำให้กลายเป็นเมืองที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดของจังหวัดตายาวดี ส่วนอำเภอพยู

เป็นอำเภอที่ผลิตข้าวได้มากที่สุดในจังหวัดตองอู และเป็นเมืองสำคัญทางการค้าข้าว ส่วนอำเภอตะนะปิ้งเป็นอำเภอที่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม ชาวบ้านจะทำนาเป็นอาชีพหลัก

นอกจากนี้ ในมณฑลพะโคยังมีการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ อาทิ ฝ้าย ยาสูบ ลูกเนียง ยางพารา เช่น ที่เมืองฉเวจิ่งเป็นเขตที่ติดกับเชิงเขา ชาวบ้านจะปลูกยาสูบตามริมฝั่งแม่น้ำสะโตงและแนวฝั่งคลองฉเวจิ่ง ยาสูบของเมืองฉเวจิ่งเป็นยาสูบที่มีชื่อเสียง ส่วนบนเขาในเมืองฉเวจิ่งจะปลูกผลไม้ได้ดี โดยเฉพาะลูกเนียง ลูกเนียงจากฉเวจิ่งนั้นเป็นที่นิยม ส่วนรอบเมืองฉเวจิ่งจะมีสวนยางพารา นอกจากนี้ ที่คลองฉเวจิ่งและพื้นที่บนเขาบางแห่ง ชาวบ้านมักนิยมไปร่อนทองเลี้ยงชีพ ส่วนอำเภอตะนะปิ้งมีการปลูกข้าวและถั่วนอกฤดูกาล อีกทั้งยังเลี้ยงปลา เลี้ยงหมู และเลี้ยงเป็ด ไข่เป็ดจากอำเภอตะนะปิ้งเป็นที่ขึ้นชื่อของพม่า ส่วนอำเภอปองแต่จะปลูกข้าวและผลิตผ้าฝ้าย สำหรับเมืองโตนงแสนั้นจะปลูกข้าว ถองซุงไม้สัก และทำไม้ หากสรุปผลผลิตเด่นของแต่ละเมือง อาจกล่าวได้ว่า เมืองตองอูผลิตข้าว ไม้ และหมาก หมากตองอูนั้นเป็นที่รู้จักกันดีของชาวพม่า ส่วนยาสูบและลูกเนียงได้จากเมืองฉเวจิ่ง ไข่เป็ดจากอำเภอตะนะปิ้ง ย่ามและโสร่งจากเมืองกะวะ ส่วนผ้าไหม ผ้าฝ้าย ไม้สีเสียดและนอยหน้าจากเมืองแปร ผ้าฝ้ายและยางสีเสียดจากเมืองปะดอง และผ้าไหมจากเมืองฉเวตอง

จากข้อมูลในปัจจุบัน มณฑลพะโคมีพื้นที่เพาะปลูกกว่า ๖,๕๐๐,๐๐๐ เอเคอร์ โดยมีข้าวเป็นพืชหลัก ยังได้มีการขยายการปลูกข้าวในฤดูแล้งหลังเกี่ยวข้าววนาปีในฤดูฝน และมีการปลูกอ้อย ข้าวโพด ถั่วลิสง งา ทานตะวัน ฝ้าย ปอ ยางพารา มันสำปะรัง กัญชง ตาล ใบจาก และสมุนไพร ส่วนในพื้นที่ป่าสงวน (၈၅:၀၆:၆၀၀) กว่าสามล้านเอเคอร์ และพื้นที่นอกป่าสงวนกว่าหนึ่งล้านเอเคอร์ (၈၅:၀၆:၆၀၀) นั้น เป็นพื้นที่ผลิตไม้ อาทิ ไม้สัก (ကွန်း) ไม้แดง (ပုဉ်းတဝို) ไม้ประดู่ (ဝိတောက်) ไม้เต็ง (ဝဇ်ရာ) และ ไม้รัง (အင်ကြင်း) ส่วนในพื้นที่แม่น้ำลำคลองและหนองน้ำ เช่น เมืองวอมีการผลิตสินค้าจากการประมง ในอำเภอกะวะ บริเวณใกล้ปากแม่น้ำสะโตงติดกับอ่าวมะละเกาะจะมีการผลิตเกลือ และในอำเภอฉเวตองมีการผลิตน้ำมัน นอกจากนี้ มณฑลพะโคยังมีโรงงานผลิตสินค้าขนาดใหญ่ เช่น โรงงานถั่วยวมที่เมืองตาวาดี มีโรงงานน้ำตาลและโรงงานต้มเหล้าที่เมืองไชยวดี (ခေယျဝဒီ) และเมืองเหยต่าฉဲ โรงงานไม้อัดที่เมืองสว่า โรงงานกระดาษที่อำเภอเหยต่าฉဲ และโรงงานผงชูรสที่เมืองไค้ก็อ ส่วนสินค้าที่มีชื่อเสียงของมณฑล คือ เซ้าก็ตี (ခရုတ်သီး - Ponderosa Lemon - มะนาวส้มโอ) และลูกเนียง (တညင်းသီး)

ข้อมูลเมืองหลักของมณฑลพะโค

๑. เหย้ตำเฉ่ (၈၇၁၁၇၁၁၁၁၁)

เมืองเหย้ตำเฉ่เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเหย้ตำเฉ่ (၈၇၁၁၇၁၁၁၁၁) จังหวัดตองอู (၈၇၁၁၇၁၁၁) เมืองเหย้ตำเฉ่ตั้งอยู่ด้านเหนือของเมืองตองอู บนเส้นทางรถไฟมุ่งสู่เมืองมัณฑะเลย์ อำเภอเหย้ตำเฉ่อยู่ปลายจังหวัดตองอูด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ ၈၈၆ ตารางไมล์ เป็นเมืองขนาดเล็ก มีการติดต่อกับเมืองตองอูได้สะดวกโดยใช้เส้นทางรถยนต์หรือเส้นทางรถไฟ เมืองนี้อยู่ห่างจากเมืองตองอูตามเส้นทางรถไฟราว ๑๗ ไมล์ หมู่บ้านและทุ่งนาที่เรียงรายอยู่ทางด้านตะวันตกของเมืองกินพื้นที่ยาวไปจนถึงเชิงเทือกเขาพะโค (၈၇၁၁၇၁၁၁)

จากการที่เมืองเหย้ตำเฉ่เป็นเมืองที่ว่าการเมือง (၈၇၁၁၇၁၁) จึงมีที่ว่าการรัฐ (၈၇၁၁၇၁) โรงเรียนมัธยมปลาย (၈၇၁၁၇၁) โรงเรียนเล็ก (၈၇၁၁) และ โรงเรียนข้าว (၈၇၁၁) ตามทะเบียนราษฎร ปี ค.ศ. ๑๙๕๓ เมืองเหย้ตำเฉ่ มีจำนวนประชากร ๔,๕๒๒ คน

๒. ตองอู (၈၇၁၁၇၁)

เมืองตองอู (၈၇၁၁- ตองอู) เป็นเมืองที่ว่าการจังหวัดตองอู (၈၇၁၁၇၁) เมืองตองอูตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำสะโตง (၈၇၁၁) นับจากที่มีเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มัณฑะเลย์ตัดผ่าน เมืองตองอูได้กลายเป็นเมืองใหญ่ มีความเจริญและผู้คนแน่นหนาขึ้น เมืองตองอูตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองย่างกุ้ง ห่างจากเมืองย่างกุ้งตามเส้นทางรถไฟราว ๑๖๖ ไมล์ ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๙๕๓ เมืองตองอูมีประชากร ๓๑,๕๘๘ คน

การที่เมืองตองอูเป็นเมืองที่ว่าการ จึงมีจำนวนครัวเรือนหนาแน่น มีอาคารสำคัญหลายแห่ง อาทิ ตลาด โรงเรียน โรงพยาบาล โบสถ์คริสต์ (၈၇၁၁) สถานีรถไฟ มีคณะเทศบาล (၈၇၁၁) กำกับดูแลงานเทศกิจเมือง (၈၇၁၁) นอกจากนี้ยังมีโรงงานซ่อมแซมหัวรถจักร (၈၇၁၁) และสนามบิน (၈၇၁၁) มีเส้นทางรถยนต์วิ่งจากเมืองตองอูผ่านแม่น้ำสะโตงไปยังเมืองตั้งตอง (၈၇၁၁) และเมืองหม่อฉิมาย (၈၇၁၁) นอกจากนี้ยังตัดถนนจากตองอูสู่เมืองทานตะปิ้ง (၈၇၁၁) ด้วย

ในตัวเมืองมีพระเจดีย์เจ็ดสี่ถ้อง (๑๗ ลัง) ๒๘ ถ้อง เป็นพระเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์ และห่างจากตัวเมืองออกไปราว ๕ ไมล์ ยังมีพระเจดีย์มัยต์ซอหฺญี่หน่อง (မြတ်စွာညီနောင် -เจดีย์สองพี่น้อง) ซึ่งจัดว่าเป็นพระเจดีย์ที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง

พงศาวดารพม่ากล่าวว่า ตองอูเป็นเมืองที่สร้างโดยพระเจ้ามิงจีใหญ่ (မင်းကြီးညို) ในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ (တပင်ရွှေထီး -ตะบิ่งเฉวตี) และพระเจ้าบุเรงนอง (ဘုရင့်နောင်-บะยั้งหน่อง) กลายเป็นเมืองราชธานี (မင်းနေပြည်တော်) ที่โดดเด่น นอกจากนี้พระเจ้านันทสิงหน่อง (နတ်သွင်နောင်) ผู้ได้รับยกย่องให้เป็นกวีเอกด้านงานประพันธ์ประเภทยะดู่ (ရတု) ก็มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ตองอูเช่นกัน ภายหลังยังมีกำแพงเมือง (မြို့ရိုး) และคูเมือง (ကျွဲ) สมัยโบราณปรากฏให้เห็นอยู่

ผลผลิตที่สำคัญของเมืองตองอู คือ ข้าว ไม้ และหมาก (ကွမ်းသီး) มีภาษิต (စကားပုံ) กล่าวถึงหมากเมืองตองอูว่า *หากชอบหมาก ให้ส่งไปตองอู* (ကွမ်းသီးကြိုက် တောင်ငူပို့.)

๓. ไ้อะตวี่ง (အုတ်တွင်းမြို့)

เมืองไ้อะตวี่งเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอไ้อะตวี่ง จังหวัดตองอู (တောင်ငူခရိုင်) ตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มันตะเล ตัวเมืองตั้งห่างจากเมืองตองอูมาทางใต้ ๘ ไมล์ และอยู่ห่างจากแม่น้ำสะโตงไปทางฟากตะวันตก ๑.๕ ไมล์

ก่อนหน้าที่เส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มันตะเลจะตัดผ่านนั้น เมืองไ้อะตวี่งเป็นเพียงหมู่บ้านชนบทที่ไม่มีความโดดเด่น แต่หลังจากที่มีเส้นทางรถไฟตัดผ่าน จึงมีการยกหมู่บ้านโองบั้ง (အုန်းဝင်ရွာ) ซึ่งเป็นหมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำสะโตงนั้นขึ้นเป็นเมือง ความเจริญจึงเริ่มเข้ามา ประกอบกับการที่ไ้อะตวี่งตั้งอยู่ในพื้นที่เพาะปลูกข้าว มีเมืองรายรอบส่งข้าวหลายลำเกวียนและหลายลำเรือข้ามแม่น้ำสะโตงผ่านมายังเมืองไ้อะตวี่งเพื่อส่งขายยังเมืองย่างกุ้ง โดยรถไฟ ทำให้เมืองไ้อะตวี่งยิ่งเจริญขึ้น นอกจากนี้ยังมีเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มันตะเลตัดผ่านเมือง เมืองไ้อะตวี่งอยู่ห่างจากเมืองย่างกุ้ง ตามเส้นทางรถยนต์ ๑๖๖ ไมล์

ตัวเมืองไ้อะตวี่งเป็นที่ตั้งอาคารที่ทำการรัฐหลายหลัง อาทิ กรมปกครองอำเภอ สำนักงานกฎหมายอำเภอ สถานีตำรวจ สำนักงานไปรษณีย์และโทรเลข สำนักงานโยธา(လောကလုပ်ရေးဌာနရုံး)

^{๒๘} พระเจดีย์เจ็ดสี่ถ้องเมืองตองอู สร้างในปี ค.ศ.๑๕๓๐-๑๕๓๓ สมัยพระเจ้ามิงซ่อง (ဘုရင့်မင်းခေါင်) พระอนุชาของพระเจ้าบุเรงนอง ภายใบบรรจุพระเกศาธาตุที่พระเจ้าบุเรงนองได้จากพระเจ้าสินโหม่งซัมมปาละ (သိန်ပျိုမင်းခမ္မဝါလ) แล้วได้ทรงมอบต่อให้แก่พระอนุชาทั้งหลาย พระเจ้าตองอูได้ทรงสร้างพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุนั้น และทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ไว้ในมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือขององค์เจดีย์ มีการบูรณะซ่อมแซมองค์เจดีย์และสร้างองค์ใหม่ครอบองค์เก่าหลายครั้ง เหตุเพราะองค์เจดีย์พังลงบ่อย เช่น ในเดือนธันวาคม ค.ศ.๑๕๓๑ เกิดแผ่นดินไหว จนองค์เจดีย์หักพัง เดือนกรกฎาคม ค.ศ.๑๕๓๒ ฟ้าฝนกระหน่ำแรง จนปลิวยอดหัก และเดือนพฤษภาคม ค.ศ.๑๕๔๒ ทหารจีนร่วมกับทัพฝ่ายสัมพันธมิตรที่ระเบิด จนรอบองค์เจดีย์ชั้นที่สามทรุดตัว

ตลาด โรงเรียนมัธยม สำนักงานภาษีอากร และกรมป่าไม้ นอกจากนี้ ยังมีโรงสีและโรงเลื่อยตั้งกระจายอยู่ทั้งในตัวเมืองและนอกเมือง

อำเภอโตะตึงเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดตองอู ในเขตพยุ (ᨾᩣ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ปีค.ศ.๑๕๗๓ มีประชากร ๘๗,๖๓๓ คน พื้นที่ของอำเภอทางด้านเหนือติดกับอำเภอตองอู ทางด้านตะวันตกเป็นเทือกเขาพะโค (ᨾᩣ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ส่วนด้านตะวันออกมีแม่น้ำสะโตง (ᨾᩣ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) กั้นอยู่หว่างกลางระหว่างอำเภอโตะตึงกับอำเภอทานตะปิ้ง

ก่อนปี ค.ศ.๑๕๕๐ อำเภอโตะตึงเป็นเพียงพื้นที่ส่วนหนึ่งของอำเภอพยุ แต่เมื่ออำเภอพยุกว้างมากขึ้น ดังนั้นเพื่อให้ปกครองได้ง่าย จึงแบ่งเขตแล้วให้โตะตึงเป็นที่ตั้งอำเภอ เส้นทางรถไฟย่างกุ้ง-มัณฑะเลจะวิ่งผ่านทางด้านตะวันออกของอำเภอ ในอำเภอมีสถานีรถไฟ ๕ สถานี ส่วนเส้นทางรถยนต์อยู่ทางตะวันตกของเส้นทางรถไฟ การคมนาคมภายในอำเภอจะอาศัยเส้นทางรถไฟเป็นหลัก เส้นทางรถไฟทำให้อำเภอโตะตึงเจริญไปพร้อมกับจังหวัดตองอู หลังจากที่เส้นทางรถไฟเข้ามายังเขตพื้นที่ จึงมีการขยายการเพาะปลูกข้าว และโตะตึงก็กลายเป็นเมืองผลิตข้าวได้มากอำเภอหนึ่ง

เจดีย์สำคัญของอำเภอ คือ เจดีย์หนึ่งปิ้งเจ้ากั้เส้ากั้ (ရှင်ပင်ကျောက်ဆောင်တော်) เป็นพระเจดีย์ที่สร้างโดยพระเจ้าสิริธัมมาสอกะ (ဝိရိဓမ္မာသောကမင်းကြီး) ในเขตดินแดนเจ้ากั้เส้ากั้ (ကျောက်ဆောင်) ซึ่งมีตำนานพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่เสวยพระชาติเป็นพญาไก่ (ကြက်မင်းဘဝ) ว่าได้เคยมาพำนักหากินอยู่ในแห่งนั้น นอกจากนี้ ห่างจากตัวเมืองโตะตึงออกมา ๔ ไมล์ จะมีสถานปฏิบัติกัมมัฏฐาน เรียกว่า อะนันต่องตอยะ (အနန္တဝေဒနာ) เป็นสถานปฏิบัติธรรมที่สงบเย็น มักมีผู้คนมาปฏิบัติวิปัสสนากันเป็นจำนวนมาก

๔. ทานตะปิ้ง (တန့်တပ်)

เมืองทานตะปิ้งเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอทานตะปิ้ง จังหวัดตองอู (တောင်ငူခရိုင်) ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสะโตง (ᨾᩣ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) มีการตัดถนนจากเมืองทานตะปิ้งเชื่อมฝั่งแม่น้ำสะโตงไปถึงเมืองตองอู

อำเภอทานตะปิ้งมีพื้นที่ ๖๔๗ ตารางไมล์ กินพื้นที่จากแม่น้ำสะโตงไปจนถึงเชิงเขาบริเวณชายแดนรัฐกะเหรี่ยง (ကရင်ပြည်နယ်တပ်)

ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๕๖๕ มีจำนวนประชากรในอำเภอราว ๘๐,๐๐๐ คน

๕. พยุ (ပယု)

เมืองพยุเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอพยุ (ပယုခရိုင်) และเขตพยุ (ပယု) ในจังหวัดตองอู เขตพยุประกอบด้วยอำเภอพยุ โตะตึง (အုတ်တွင်း) และทานตะปิ้ง (တန့်တပ်) พยุเป็นอำเภอที่ใหญ่ที่สุด

อำเภอพยุหะมีพื้นที่ ๕๔๓ ตารางไมล์ กินพื้นที่ตั้งแต่แม่น้ำสะโตง (๑๖๑๐๐๐๐๐) ถึงเทือกเขาพะโค (๑๖๑๐๐๐๐๐) อำเภอพยุหะเป็นอำเภอที่ผลิตข้าวได้มากที่สุดในเขตจังหวัดตองอู

เมืองพยุหะมีเส้นทางถนนและเส้นทางรถไฟสายมณฑลทะเล- ย่างกุ้งตัดผ่าน เมืองพยุหะตั้งอยู่ห่างจากเมืองย่างกุ้ง ๑๓๔ ไมล์ และห่างจากเมืองตองอูทางด้านใต้ ๓๒.๕ ไมล์ จากการทำหน้าที่ว่าการเมือง (๑๖๑๐๐๐๐๐) และที่ว่าการเขต (๑๖๑๐๐๐๐๐) จึงมีอาคารที่ว่าการรัฐตั้งอยู่มาก และพยุหะยังเป็นเมืองสำคัญในการค้าขายข้าวที่ผลิตได้จากพื้นที่ใกล้เคียง

เมืองพยุหะเป็นเมืองใหญ่ลำดับสองของจังหวัดตองอู ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๕๕๓ มีประชากร ๑๐,๔๔๓ คน พระเจดีย์มหาบุญญะมุณี (๑๖๑๐๐๐๐๐) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเป็นพระเจดีย์สำคัญของเมืองพยุหะ มีการจัดงานฉลองพระเจดีย์ในเดือนกะบอง (๑๖๑๐๐๐๐๐ - มีนาคม) เป็นประจำทุกปี

๖. เจ้ากัจ (๑๖๑๐๐๐๐๐)

เมืองเจ้ากัจเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเจ้ากัจ อยู่ในเขตเฉวี่จิ่ง (๑๖๑๐๐๐๐๐) จังหวัดตองอู (๑๖๑๐๐๐๐๐) ตัวเมืองตั้งอยู่บนริมฝั่งคลองเจ้ากัจ ที่ไหลลงแม่น้ำสะโตง คลองเจ้ากัจนี้จะไหลผ่านเมืองเจ้ากัจจึงคร่อมลำคลองทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก ขนาดเมืองยาว ๒ ไมล์ กว้างราว .๕ ไมล์ ส่วนอำเภอเจ้ากัจมีพื้นที่ ๑,๒๑๗ ตารางไมล์ ในเมืองมีครัวเรือนราว ๔๐๐ ครัวเรือน และจากทะเบียนราษฎรปี ๑๕๕๓ มีประชากรราว ๑,๔๘๕ คน ประชากรใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยง

การเลี้ยงชีพจะอาศัยการทำนาและการทำสวนผักผลไม้ (๑๖๑๐๐๐๐๐) ส่วนข้าวมีการเพาะปลูกในพื้นที่ริมลุ่มน้ำสะโตง (๑๖๑๐๐๐๐๐) ในระยะทางราว ๑๐ ไมล์ และมีกิจการขุดหินปูน (๑๖๑๐๐๐๐๐) นอกจากนี้ในหมู่บ้าน โมง (๑๖๑๐๐๐๐) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเจ้ากัจไปทางเหนือ ๒๔ ไมล์ มีกิจการทำหมาก (๑๖๑๐๐๐๐๐) ขนาดใหญ่ หมากตองอู (๑๖๑๐๐๐๐๐) ที่มีชื่อเสียงจะเป็นหมากที่ผลิตจากหมู่บ้าน โมงนั่นเอง

ในตัวเมืองมีที่ว่าการเมือง (๑๖๑๐๐๐๐๐) สถานีตำรวจ โรงเรียนมัธยมต้น และโรงพยาบาล มีสะพานเชื่อมเมืองฝั่งตะวันตกกับตะวันออก สะพานนี้ชื่อว่า สะพานเซตะดาจี้ (๑๖๑๐๐๐๐๐) มีพระเจดีย์สำคัญชื่อ เจดีย์ยา (๑๖๑๐๐๐๐๐ - พระพุทธบาท) ตั้งอยู่บนเขาห่างจากตัวเมืองไปทางตะวันออกราว ๑ ไมล์ ทางด้านตะวันตกของเมืองผู้คนจะอยู่หนาแน่นกว่า

ในทุกปีจะมีการจัดงานลอยพระอุปคุต (๑๖๑๐๐๐๐๐) งานนี้จัดในวันเพ็ญเดือนต่อตะลิ่ง (๑๖๑๐๐๐๐๐ - กันยายน) มีการแข่งเรือ (๑๖๑๐๐๐๐๐) แข่งว่ายน้ำ (๑๖๑๐๐๐๐๐) และการแข่งขันจับเป็ด (๑๖๑๐๐๐๐๐)

เฉวจึงอยู่ห่างจากแม่น้ำสะโตงราว ๑ ไมล์กว่า ไกลจากเมืองหฺยงเลเป็ง (๑๖๖๕๐๖) ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มันตะเล มาทางด้านตะวันออก ๑๒.๕ ไมล์ และห่างจากเมืองมะเด้าก์ เมืองปลายทาง (๑๖๖๕๐๖) รถไฟสายแยกหฺยงเลเป็ง-มะเด้าก์ ๑.๕ ไมล์ มีถนนจากเมืองหฺยงเลเป็งและเมืองแป-แห่นวโกง (๐๖๖๕๐๖) ผ่านยังเมืองต่างๆ อาทิ เมืองเจ้ากัจ (๑๖๖๕๐๖) เมืองบอกะทะ (๑๖๖๕๐๖) เส้นทางรถยนต์จากเมืองแป-แห่นวโกงถึงเมืองเจ้ากัจ มีระยะทาง ๕๓ ไมล์ จากเจ้ากัจต่อไปทางใต้ได้อีก ๓๖ ไมล์ จากการประมาณการในปี ๑๙๖๓ เมืองเฉวจึงมีประชากร ๗,๗๐๒ คน

กล่าวกันว่าเมืองเฉวจึงเป็นเมืองที่มีขึ้นในราวศักราช ๑๑๑๐ - ๑๑๑๓ ฝ่ายมอญได้นำตัวพระมหาธรรมราชาธิบดี กษัตริย์อังวะ (๑๑๑๐-๑๑๑๓) ไปยังหงสาวดี โดยให้พำนักอยู่ในเมืองพะโคเป็นการชั่วคราว วันหนึ่งมอญสี่พี่น้อง นามว่า นครังยาหมัด (๑๑๑๐-๑๑๑๓) นครังตั้งตุน (๑๑๑๐-๑๑๑๓) นครังนะหลูต (๑๑๑๐-๑๑๑๓) และ นครังหว่าขริ (๑๑๑๐-๑๑๑๓) ได้นำเกสรทอง (๑๑๑๐) ถวายแด่พระมหาธรรมราชาธิบดี กษัตริย์ผู้เยื่อนหงสาวดี (๑๑๑๐-๑๑๑๓) เกสรทองที่นำมาภินได้นี้พบได้ที่ต้นชะงู (๑๑๑๐) และการที่จะนำเอาเกสรทองนี้มาได้ก็ต้องร่อนด้วยถาด (๑๑๑๐) พระมหาธรรมราชาธิบดีทรงพอพระทัยยิ่งนัก จึงตั้งหมายสั่ง (๑๑๑๐) แต่งตั้งสี่พี่น้องให้ไปรังวัดที่ดิน (๑๑๑๐) เพื่อตั้งหมู่บ้านของตน หลังกลับจากเมืองพะโค ทั้งสี่พี่น้องต่างได้ตั้งบ้านเมืองเป็นที่อาศัยของตน นครังยาหมัดตั้งหมู่บ้านบริเวณด้านใต้คลองเฉวจึง (๑๑๑๐) ชื่อ หมู่บ้านแสงต่อง (๑๑๑๐) มีราว ๔๐ ครัวเรือน ทางด้านเหนือคลองอีกฟากหนึ่งของหมู่บ้านแสงต่อง เป็นเขตป่าทึบ มีบ้านเรือนเพียง ๕-๖ ครัวเรือนเท่านั้น บริเวณแห่งนี้มักมีสมัน (๑๑๑๐) คอยก่ร้าย จึงเรียกว่า หมู่บ้านสัตว์ตะหั่ว (๑๑๑๐-หมู่บ้านสมัน) หมู่บ้านสัตว์ตะหั่วจึงเป็นถิ่นแรกของเมืองเฉวจึง

ในภาษามอญเรียกผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรังวัดที่ดินว่า ขว่า (๑๑๑๐) และมีชื่อว่าหมู (๑๑๑๐) เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่เก็บส่วย (๑๑๑๐) ถวาย ในทุกๆปีขว่าหมูจะเก็บฝงทองน้ำหนักบ้านละเก้าแเบ (๑ -ค่า น้ำหนักเท่ากับ ๑ กรัม) ๖ เหว (๑๑๑๐-จำนวนนับค่าขนาดเมล็ดมะกล่ำ) ส่งไปถวาย ถึงเวลานั้นชาวบ้านในบริเวณนั้นจะออกไปตามลำคลองและสายธารที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อร่อนเอาทองด้วยถาดร่อนให้ได้ฝงทองจำนวนมากให้พอเป็นส่วย และจากการที่เป็นแหล่งร่อนทอง จึงได้ชื่อหมู่บ้านว่า บ้านเฉวจึง (๑๑๑๐-บ้านร่อนทอง) เรื่อยมา กล่าวกันว่าถ้าเอาดินจากในทางเกวียนใกล้ที่ว่าการเมืองเฉวจึง หรือดินจากหลุมบ่อใกล้เขตย่านตะโกง (๑๑๑๐) หรือดินจากถนนพญาจี (๑๑๑๐) มาร่อนด้วยถาดร่อน ก็จะได้ฝงทองจำนวนมาก

สมัยพระเจ้าโพด่อ (๑๑๑๐-๑๑๑๐) ศักราช ๑๑๖๐ กำหนดให้พื้นที่ใกล้เคียงเฉวจึงโดยรอบให้เป็นเมืองเฉวจึง ดังนี้ ด้านตะวันออกจรดแม่น้ำสาละวิน (๑๑๑๐) ด้านตะวันออกเฉียงใต้จรดหมู่บ้านฉาน คลองโด่งวาย (๑๑๑๐-หมู่บ้านไทใหญ่) อีกด้านติดกับพื้นที่ยูนตะลิ่ง (๑๑๑๐)

เขตเฉวจิ่งเป็นเขตที่ติดกับเชิงเขา จึงปลูกข้าวได้ไม่มาก ตลอดแนวฝั่งแม่น้ำสะโตงและแนวฝั่งคลองเฉวจิ่งมีการปลูกยาสูบ (๑๑๑) ยาสูบของเมืองเฉวจิ่งเป็นยาสูบที่มีชื่อเสียง พื้นที่บนเขาเขตเฉวจิ่งปลูกผลไม้ได้ดี ลูกเนียง (๑๑๑๑) เฉวจิ่งเป็นเนียงที่มีชื่อเสียง คลองเฉวจิ่งและพื้นที่บนเขาบางแห่ง จะมีชาวบ้านมาอาศัยเพื่อร่อนทองเลี้ยงชีพ บริเวณใกล้อำเภอเฉวจิ่งโดยรอบมีสวนยางพารา (๑๑๑๑๑) จำนวนหลายเอเคอร์ ป่าเขารายรอบล้อมทิวทัศน์งดงามร่มรื่น

๙. ใต้กู่ (ใต้กู่)

เมืองใต้กู่เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอใต้กู่ (ใต้กู่) จังหวัดพะโค (๑๑๑) ตั้งอยู่ห่างจากเมืองพะโคไปทางเหนือ ๑๕ ไมล์ บนเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มันตะเล เหตุที่เส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มันตะเลวิ่งอ้อมตัวเมืองไป จึงได้ตัดถนนเชื่อมตรงเข้าสู่ตัวเมือง

ทั่วทั้งอำเภอใต้กู่มีการปลูกข้าวอย่างกว้างขวาง ในเมืองใต้กู่จึงมีโรงสีข้าว (๑๑๑) จำนวนมาก และเป็นแหล่งค้าขายข้าว เมืองใต้กู่จึงเป็นเมืองที่มีผู้คนหนาแน่น ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๙๕๓ มีจำนวนประชากร ๙,๖๖๘ คน

๑๐. วอ (๑๑๑)

เมืองวอตั้งอยู่ในมณฑลพะโค (๑๑๑) ประเทศพม่าตอนล่าง เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอวอ ซึ่งรวมอยู่ในกิ่งจังหวัดพะโค (๑๑๑) จังหวัดพะโค (๑๑๑) เมืองวอตั้งอยู่ริมคลองขุดเชื่อมเมืองพะโค กับเมืองสะโตง (๑๑๑-๑๑๑๑: ๑๑๑) บริเวณเยื้องไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพะโค เมืองวอเป็นทางผ่านของถนนสายย่างกุ้ง-เมะลำไย และทางรถไฟสายย่างกุ้ง-เมะตะมะ (ต่อไปยังเมะลำไย) เมืองวอห่างจากเมืองย่างกุ้งตามเส้นทางรถไฟ ๕๔ ไมล์ และตามเส้นทางรถยนต์ ๑๑ ไมล์ ส่วนกับเมืองพะโคนั้น เมืองวอจะอยู่ห่าง ๒๒ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ และห่าง ๑๑ ไมล์ตามเส้นทางรถยนต์

เขตแดนของเมืองวอ ทิศตะวันออกติดกับหมู่บ้านตะปะยกั้ง (๑๑๑) ริมฝั่งเจ้ากู่ (๑๑๑) แม่น้ำสะโตง (๑๑๑) ด้านตะวันตกติดกับหมู่บ้านหนองปัดตะยา (๑๑๑) ด้านทิศใต้ติดกับหมู่บ้านหนองโตงขัว (๑๑๑) และด้านทิศเหนือติดกับหมู่บ้านตุแยะมิง (๑๑๑)

ดั้งเดิมเมืองวอเป็นเขตเมืองมอญ (๑๑๑) ภายหลังกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ส่วนมากคือคนพม่าเชื้อสายมอญ ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๙๕๓ ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองจำนวน ๙,๖๖๘ คน ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า

จากการที่เป็นที่ตั้งอำเภอ ในเมืองจึงมีอาคารตั้งอยู่มากมาย อาทิ ที่ว่าการเมือง (မြို့ဝန်ရုံး) ศาล
แพ่ง (တရားမ) ศาลอาญา (ရာဇဝတ်) ตลาด และ โรงเรียน

ชื่อเมืองวอ กล่าวมาจากคำภาษามอญว่า ကွၢ်အဝဲ (ออกเสียงภาษามอญว่า กวานอะเฟอะ)
ออกเสียงอย่างภาษาพม่าได้ใกล้เคียงว่า กวานอะจะเวอะ (ကွၢ်အကျၢ်) คำว่า กวาน หมายถึง หมู่บ้าน
ส่วน อะจะเวอะ หมายถึง พุ่มหญ้าคา (သတ်ငယ်ကျင်း) สถานที่แห่งนี้จึงหมายถึงที่มีหญ้าคาขึ้น พอเวลา
ผ่านมาจากคำเรียก อะจะเวอะ จึงเหลือเพียงคำว่า วอ ในภาษาพม่า

จากการขุดพบเครื่องเคลือบดินเผา อาทิ โอ่งเคลือบ (ဝဲအိုး) ถ้วยชาม (ဝဲခွက်) ตุ๊กตาตัวละคร
นิบาตลงสี (ဆေးခြယ်နီဝါတ်လှုပ်လှုပ်) ในบริเวณที่เรียกกันต่อมาว่าเจดีย์โจ่งตุ่ (ကျိတူဘုရား) ห่างจากทิศ
ตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองวอ ๑ ไมล์ และเทียบกับเครื่องใช้ในสมัยหงสาวดียุคหลัง (ဟံသာဝတီ
ဒုတိယခေတ်) สมัยพญาอู-พระเจ้าราชาธิราช (ဗညာဦး-ရာဇဝိရာဇ်ခေတ်) จึงสันนิษฐานว่าบริเวณที่ตั้ง
เมืองวอเคยมีการตั้งบ้านตั้งเมืองมาตั้งแต่ในศักราช ที่ ๗๓๐ ถึง ๕๐๐ (ค.ศ. ๑๓๖๘-๑๕๓๘) ตามประวัติ
เจดีย์โจ่งตุ่ คราหนึ่งในดินแดนมอญรามัญ (ရာမညဗ္ဗန်ဝိုင်း) ได้เกิดศึกสงครามจนไม่มีความสุข คน
มอญกลุ่มหนึ่งนำโดยสองเศรษฐีจากปากเมืองเมาะตะมะ ได้หลบหนีจากเมืองตนมาตั้งหมู่บ้านในแถว
โรงงานน้ำมัน ที่เรียกว่า เฉว่ลิ่งโฮย่ง (ရွှေလင်းယုံဆီဝက်)

หลังจากนั้นปี ค.ศ. ๑๘๗๓ ในสมัยรัฐบาลอังกฤษ บริษัทไม้บอมเบย์เบอร์มา (ဘုံဘေဘေးမာ
ဝုတ်ကုမ္ပဏီ) ได้นำไม้จากเขตตองอู (တောင်ငူနယ်) ผ่านออกทางแม่น้ำปองลอง (สะโคง) (ပေါင်းလောင်း
-ဝစ်တောင်း) แต่ด้วยเส้นทางไกล จึงขาดคลองมยี่โจ-ต่าวะ (မြစ်ကျိုး-တော) และในศักราช ๑๕๐๗ ได้
สร้างทางรถไฟสายพะโค-เมาะลำไย ทำให้เมืองวอมีจำนวนครัวเรือนหนาแน่นขึ้น มีการขยายย่าน
ชุมชนออกไปอีกจนกลายเป็นเมืองเมืองหนึ่ง ในที่สุดได้กำหนดให้เมืองวอเป็นอำเภอในกิ่งจังหวัด
พะโค จังหวัดพะโค และให้เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอ

ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๕๓๑ อำเภอวอมีพื้นที่ ๓๕๕ ตารางไมล์ มีจำนวนตำบล (ကျေးရွာအုပ်စု)
๔๘ ตำบล ส่วนจำนวนประชากรของอำเภอวอ ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๕๗๑ คະနော့มีราว ๑๑๔,๐๐๐
คน อำเภอวออยู่ติดกับเขตต่างๆ ดังนี้ ทางตะวันออกติดกับจังหวัดสะเทิม (သထုံခရိုင်) ด้านตะวันตกติด
กับอำเภอพะโค (ပဲခူးမြို့နယ်) ทางใต้ติดกับอำเภอตะนะปั้ง (သနပ်ပင်မြို့နယ်) ทางเหนือติดกับอำเภอไค้ก
อู (ဒိုက်ဦး)

จากการที่เมืองวอตั้งอยู่ในเขตจังหวัดพะโคซึ่งเป็นเขตฝนชุกและดินดี อาชีพหลักของชาว
อำเภอวอจึงเป็นการเพาะปลูก โดยปลูกข้าวมากที่สุด และยังปลูกถั่วนอกฤดูกลาง (သီးဝဝ) ได้ด้วย ใน
อำเภอวอมีหนองน้ำ (အင်း) ถึง ๖๔ แห่ง ชาวบ้านจึงทำประมงตามหนองน้ำ (အင်းလုပ်ငန်း) กันอย่าง

กว้างขวาง หนองโม (ဝိုးဆင်းကြီး) เป็นหนองน้ำที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอ การขนส่งภายในอำเภอจะอาศัยเส้นทางรถไฟและทางรถยนต์ พระเจดีย์โจงตุ้เป็นเจดีย์สำคัญที่สุดของอำเภอ

๑๑. พะโค (ပဲခူးမြို့)

เมืองพะโคเป็นที่ว่าการอำเภอพะโค (ပဲခူးမြို့နယ်) และที่ว่าการจังหวัดพะโค (ပဲခူးခရိုင်) ในมณฑลพะโค (ပဲခူးတိုင်း) ประเทศพม่าตอนล่าง เมืองพะโคตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองย่างกุ้ง โดยอยู่ห่างกัน ๔๗ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ ด้วยเหตุที่เมืองพะโคเป็นชุมทางรถไฟ และเป็นจุดทางแยกรถไฟสู่เมืองมัณฑะเลย์และสู่เมืองเมะล่าย (မော်လမြိုင်) อีกทั้งยังมีเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มัณฑะเลย์ผ่านกลางเมือง จึงทำให้การค้าขายสินค้ารุ่งเรืองมาก พะโคจึงเป็นเมืองที่มีผู้คนคับคั่ง

เมืองพะโคตั้งคร่อมแม่น้ำพะโค (ပဲခူးမြစ်) มีทิวเขาต่อจากเทือกเขาพะโค (တောင်တန်းအထွယ်) ทอดผ่านเมืองพะโคไปจรดเนินสิงดำ (တောင်ကုန်း) ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันตกของชานเมืองพะโค

ไม่ว่าจากกล่าวได้แน่ชัดว่าเมืองพะโคนั้นตั้งขึ้นในสมัยใดและใครเป็นผู้สร้าง แต่ในประวัติศาสตร์มอญ (မွန်သမိုင်း) และตำนานพระเจดีย์แก้วหม่อมดอ (ရွှေ မော်မော်သမိုင်း) ^{๒๕} กล่าวไว้ว่า

^{๒๕} พระเจดีย์แก้วหม่อมดอเมืองพะโค ตั้งอยู่บนเนินดินเล็กๆที่เรียกกันว่า เนินแก้วหม่อมดอ (ရွှေ မော်မော်ကုန်း) บริเวณด้านทิศตะวันออกของเนินหงสา ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของเมืองพะโค เนินดินที่ตั้งพระเจดีย์นั้นมีชื่อเดิมหลายชื่อเรียกต่างกันไปตามยุคสมัย เช่น แปลก (ပဲကူး) สุทศนะ (သုဒ္ဓန္ဒ) มยงค์ตะ (မြင်းသိင်္ဂ) มยงค์ตะนะ (မုခ်သိင်္ဂ) หรือ มธา (မာ) ส่วนช่วงเวลาสร้างเจดีย์นั้น บ้างว่าสร้างก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน บ้างว่าสร้างหลังจากนั้น สำหรับสิ่งมีค่าที่บรรจุภายในเจดีย์ บ้างว่าเป็นพระเกศาธาตุ บ้างว่าเป็นพระทันตธาตุ แต่ตามจารึกภาษาบาลีที่เกี่ยวกับประวัติพระเจดีย์ (ค.ศ. ๑๕๖๒) ที่พระนางฉิ่งชอญ (ရှင်စင်စုံ) กษัตริย์แห่งหงสาวดี กับราชบุตรเขย พระเจ้าธัมมเชติ (ဓမ္မစေတီ) ทรงให้จารึกไว้ นั้น กล่าวถึงพระเจ้าจูฬสิริมาศกะ (ဗုဒ္ဓဝိရိမ္မာဓက) แห่งเมืองสะเทิม ทรงบรรจุพระทันตธาตุไว้ในปีศาสนาที่ ๒๓๗ นับแต่สร้างพระเจดีย์มา องค์เจดีย์ประสบกับปัญหาแผ่นดินไหวอยู่เนืองๆ จึงทรุดพังลง ตามประวัติกล่าวว่าพังลงถึง ๓๒ ครั้ง ในระหว่างปี ค.ศ. ๕๘๕ - ๑๕๓๐ เมื่อบูรณะใหม่ ก็มีการปรับแต่งทำให้องค์เจดีย์สูงขึ้น เช่น สมัยพญาอู (ပုညားဦး) ทรงให้หรือชาวกองทัพเจดีย์ออกหมุด เติมดินที่พื้นรอบองค์เจดีย์ขึ้นสูง ๕ สอก และสร้างองค์เจดีย์ขึ้นใหม่มีความสูง ๕๕ สอก สมัยพระเจ้าราชาธิราช (ရာဇာဝိရဝိညာဇင်) ได้รื้อเจดีย์องค์เดิมออก ด้วยเห็นว่าความสูง ๕๕ สอกนั้นเล็กไป แล้วทรงให้สร้างองค์ใหม่ขึ้นมีความสูง ๑๐๐ สอก สมัยพระนางฉิ่งชอญ พระนางและพระเจ้าธัมมเชติได้บูรณะพระเจดีย์ซึ่งชำรุดให้มีความสูง ๑๕๐ สอก ในสมัยนั้นพระเจดีย์แก้วหม่อมดอถือเป็นพระเจดีย์ที่สูงที่สุดในบรรดาเจดีย์ทั้งหลาย และในสมัยนี้มีการบรรจุพระพุทธรูปพระชะมาร (ဝိလူးရန်ခိုင်) ไว้ในฐานะเจดีย์ทางด้านเหนือ เนื่องจากกลัวว่าหากตั้งไว้ภายนอกจะเสียหาย แล้วให้ทำรูปยักษ์ไว้บนมัลลยา (ဝန်းဆွဲ) ครอบระฆังด้านทิศเหนือ เพื่อให้เป็นจุดจำตำแหน่งขององค์พระ ต่อมาในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง หลังเกิดแผ่นดินไหว ก็ได้ทำการบูรณะพระเจดีย์ แต่คงรูปแบบและความสูงไว้ดังเดิม สมัยพระเจ้าโพต่อพะยา (ဘိုးတော်ဘုရား) ทรงบูรณะองค์เจดีย์ให้มีความสูงราว ๑๕๘ สอก หากรวมยอดฉัตรจะมีความสูง ๒๒๓ สอก พอในสมัยอังกฤษ พระเจดีย์ขาดผู้อุปถัมภ์ แต่ยังคงมีพระและชาวบ้านคอยดูแล หลังพม่าได้อิสรภาพได้มีความพยายามบูรณะพระเจดีย์ขึ้นใหม่ แต่ไม่ประสบผล มาสำเร็จในสมัยอนุ เจดีย์มีความสูง ๑๗๓ ฟุต ๕ นิ้ว การสร้างครั้งล่าสุดนี้มีการป้องกันแผ่นดินไหวโดยทำฐานรากให้แน่นด้วยเหล็กเป็นฐานก่อนเทพื้น พระเจดีย์แห่งนี้มีความสำคัญต่อกษัตริย์หลายองค์ อาทิ พญาอู (ပုညားဦး) มักมาขอพรองค์เจดีย์ผ่านพุทธรูปพระชะมารก่อนออกศึก พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (တပင်ရွှေဝင်း - ตะบิ่งเฉวตี้) แห่งตองอู เคยขี้ม้าชะยะสัตะรุ (စေယသတ္တရ) พร้อมพลม้า ๓๐๐ นาย (๕๐๐ นายในพงศาวดารฉบับหอแก้ว) ขึ้นทำพิธีเจาพระกรรมที่ศาลารายด้านทิศ

เจ้าชายมอญผู้สืบเชื้อสายผู้ปกครองราชธานีสะเทิม (၁၁၀၀၀၀၀) หรือเมืองสุรั่มมวดี (၁၀၀၀၀) เป็นผู้ตั้งเมืองพะโค แต่มีข้อสันนิษฐานอื่นว่าก่อนที่เจ้าชายองค์นี้จะสร้างเมืองพะโคขึ้นมานั้น ได้ปรากฏเมืองนี้อยู่ก่อนแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล กล่าวคือ ฟีน้องฝาแฝด นาม ตะมะละ (၁၀၀) และวิมะละ (၀၀) เป็นผู้สร้างเมืองพะโค และสร้างพระเจดีย์บนเนินเขาสุทสะสะนะ (၁၀၀၀၀) ที่ตั้งพระเจดีย์แถวหม่อมดอในภายหลัง เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุ (၀၀၀၀) ฟีน้องคู่นี้เป็นราชบุตรของพระเจ้าติสสะ รั่มมะสีหะราชา (၀၀၀၀၀) ผู้เป็นปฐมเจ้าแห่งเมืองสะเทิม (၁၀၀) กับหญิงสาว (၁၀၀) ที่เกิดมาจากไข่ของนางนาค (၀) ที่สมสู่กับวิษชากร ภายหลังสองพี่น้องต้องโทษถูกขับออกจากวัง ด้วยเหตุพระบิดาทรงกริ้ว จึงไปหลบอยู่ทางตะวันตกของเมือง แล้วก็ได้พบกับพระอินทร์ พระอินทร์ได้ใช้สายไปมุก (၀) วัดพื้นที่จากตะวันออกไปยังตะวันตก และจากตะวันตกไปยัง ตะวันออก พบกลางเมืองเป็นที่ตั้งคันฉัตร (၀) จึงทำนายนิมิต (၀) ว่าทั้งสองจะได้เป็นกษัตริย์ สองพี่น้องจึงออกมาเสาะหาเมืองตามที่พระอินทร์ได้ให้นิมิตไว้ นั่น แล้วก็ตั้งเมืองขึ้นใน ศาสนศักราช (၀) ราว ၁၆၀ เมืองนี้ปกครองโดยพระเจ้าตะมะละกุมมา (၀) และมีเจ้าปกครองเมืองสืบมา ၁๗ รัชกาล โดยนับจากเจ้าตะมะละจนถึงเจ้าติสสะ (၀) ต่อมาจึง พบเสาคันฉัตรบริเวณห้องบัลลังก์ (၀) ของเจ้าติสสะในเขตกำแพงเมือง ในศักราช ၄๕๕ หลังเจ้า ติสสะสวรรคต ราชธานีหงสาวดีพะโค (၀) จึงเสื่อมถอย จนมีฐานะเหลือเพียงหมู่บ้าน (၀) เป็นเวลานาน ในสมัยเจ้าชอลู (၀) แห่งพุกาม เคยให้งะยะหมั่นกัน (၀) บุตรพระพี่เลี้ยง (၀) มากินเมืองพะโค และตระพระยา (၀) ราชบุตรเขยของมะกะโท (၀ - มะกะดู) กษัตริย์เมาะตะมะ (၀) ก็ได้กินเมืองพะโค แต่ปีศาสนาศักราช ၁๕๕๓ (ศักราช ၁๑๑) ในสมัยพระเจ้าช้างเผือกพญา (၀) ได้สร้างกำแพงเมือง ၁ๆ มุม ขนานนามว่าราชธานี หงสาวดี (၀) แต่ก่อนมานั้นในศาสนาศักราช ၂๓๐ เรียกชื่อเมืองนี้ว่า มชวา (၀) ต่อมาได้เรียกขานในชื่อต่าง ๆ อาทิ แปง (၀) หงสาวดี (၀) ชื่อ แปง นั้น กล่าวกันว่า มาจาก การที่สถานที่แห่งนี้มีหมู่บ้านหงส์ (၀) บินผ่านไปมา จึงเรียกชื่อสถานที่ว่า วางแบง (၀ - บ้านผ่าน) ภายหลังกลายเป็นชื่อ แปง (၀) แล้วก็ เป็น บะโก (၀ - พะโค) ในที่สุด ยังคง พบกำแพงเมืองของพญา (၀) แต่ก็อยู่ในสภาพทรุดโทรม ช่วงเวลาอันยิ่งใหญ่ของเมือง พะโคคือช่วงที่พระเจ้าช้างเผือกบุเรงนอง (၀) ปกครอง ต่อมาในกอส่า ศักราช (၀ - จุลศักราช) ၁๑๑๕ พระเจ้าอลองพญา (၀) สามารถยึดครองเมือง พะโคไว้ได้ หงสาวดีอันเป็นนามของเมืองพะโคนั้นก็ค่อยๆเลือนไป

เหนือ ตรงจุดบรรจุพระชะมาระเช่นกัน นอกจากเรื่องราวการศึกษาและการบ้านการเมืองแล้ว พระเจดีย์องค์นี้ยังมีตำนานรักของกษัตริย์หลาย องค์ ดังแต่งไว้เป็นคำประพันธ์ เช่น นัตสิงหน่องเขียนชะคุริถึงราชชาตุกถยา (၀) พระธิดาของบุเรงนอง เป็นต้น

สำหรับเนินหิ้งต่ำ (๒๖๖๖๖๖๖ - เนินหงสา) ซึ่งอยู่ติดด้านตะวันออกของกำแพงเมืองเก่านั้น ฤๅษีจากมณฑลทะเลนามว่า อุซันตี (ปรี:อูร์) ได้ปรับสร้างเนินเขาหิ้งต่ำ แล้วก่ออิฐให้เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส และสร้างพระเจดีย์ ณ กึ่งกลางยอดเขา อันเป็นจุดที่กล่าวขานกันว่าเป็นหงส์สองตัวเมื่อยลงมาอาศัยพำนัก และปรับปรุงซ่อมแซมศาลารายจากเนินหิ้งต่ำไปจนถึงพระเจดีย์เฉว่หม้อดอ ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตก ยังพบว่ามียุทธศาสตร์ (๑๒๐๖:๐๖) อยู่ซุ่มหนึ่ง ส่วนบริเวณกำแพงเมืองด้านเหนือเนินหิ้งต่ำนั้น ภายหลังเป็นเนินดินสูง และในบริเวณใกล้เคียงแนวกำแพงเมืองนั้น รัฐบาลได้ก่อสร้างอาคารบ้านเรือนไว้ตลอดแนว เพื่อให้เป็นที่พำนักสำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

ด้านตะวันตกของกำแพงเมืองเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์เฉว่หม้อดอ ซึ่งถือเป็นศรีเมืองของพะโค พระเจดีย์ตั้งอยู่บนเนินมียิงตี้ตะ (๑๖:๖๖๖๖๖) หรือที่เรียกว่า เนินสุทัสสะนะ (๖๖๖๖๖๖๖) พระเจดีย์เฉว่หม้อดอสร้างขึ้นในศาสนาศักราช ๒๓๗ โดยจุฬารัตนมาสอกะเจ้า (๑๖๖๖๖๖๖๖) เดิมเป็นพระเจดีย์ก่ออิฐ (๐๖๖๖๖) มีความสูง ๒๗ ศอก และก่อขยายบูรณะให้สูงขึ้น แต่ได้เกิดแผ่นดินไหว จนยอดเจดีย์หักลง ในวันขึ้น ๙ ค่ำ เดือนกะโถ้ง (๖๖๖๖๖ - พฤษภาคม) ปี ๑๒๕๒ ตอนนั้นยอดเจดีย์มีความสูง ๑๕๕ ศอก ๒ ไม้ (๑ ไร่ - ๖ นิ้ว) ต่อมาในเดือนกะบอง (๖๖๖๖:๖ - มีนาคม) ปีศักราช ๑๓๑๖ ด้วยความสนับสนุนของรัฐบาล ได้มีการปรับปรุงทรงองค์เจดีย์ใหม่ ให้ยอดเจดีย์มีความสูงขึ้นไปอีกเป็น ๒๑๔ ศอก ๑ ฝ่ามือ

ด้านตะวันตกของพระเจดีย์เฉว่หม้อดอเป็นเขตในตัวเมือง มีอาคารต่างๆจำนวนมาก อาทิ สถานที่ว่าการและตลาด กลางเมืองมีแม่น้ำพะโค (๖๖:๖๖) ไหลผ่าน และมีสะพานเหล็ก (๖๖๖๖๖) ไข้ข้ามไปมา ก่อนเกิดสงครามโลกสะพานแห่งนี้เคยเป็นสะพานขนาดใหญ่ มีเส้นทางให้รถวิ่งสวนไปมาได้ แต่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ สะพานพังเสียหาย และหลังจากที่กองทัพอังกฤษได้กลับเข้ามาใหม่ ก็สร้างสะพานเชือก (๖๖:๖๖) เดินทางเดียวขึ้นมาแทน แต่ในภายหลังรัฐบาลได้สร้างสะพานแห่งนี้ขึ้นมาใหม่ให้มีขนาดใหญ่เท่ากับเมื่อตอนก่อนเกิดสงคราม ส่วนในพื้นที่ห่างจากแม่น้ำพะโคไปทางตะวันตกราว ๑ ไมล์ มีพระนอนองค์ใหญ่ นามว่า เฉว่ท่าละยอง (๑๖๖๖๖๖๖:๖๖๖๖๖๖) และไม่ไกลจากพระนอนนั้นไปทางทิศตะวันออก จะมีสิมามากัลยาณี (๖๖๖๖๖๖๖) ภายในบริเวณสิมามีคิลลาจารึกทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนทางด้านตะวันตกของพระนอน ยังมีพระเจดีย์เก่าแก่อีกหลายองค์ อาทิ พระเจดีย์มหาเจดีย์ (๑๖๖๖๖๖) เฉว่กู๋เล (๑๖๖๖๖) โกเตงโกตาน (๖๖:๖๖:๖๖ - กำแพงแก้วล้าน) และพระเจดีย์ เฉว่กู๋จี (๑๖๖๖๖) และไกลจากเมืองพะโคออกไปทางใต้ราว ๓ ไมล์ จะเป็นที่ตั้งขององค์พระใจก์ปุ่น (๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖)

เขตพะโคประกอบด้วยอำเภอพะโค (๖๖) วอ (๑๐) ตะนะบึง (๖๖๖๖) และกะวะ (๖๖) เขตที่เมืองพะโคเป็นที่ว่าการจังหวัด จึงเป็นเมืองใหญ่ มีหน่วยงานรัฐและอาคารขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก มี

โรงพยาบาลขนาดใหญ่ โรงเรียนหลายแห่ง มีสำนักงานตลาด (ဇေးရုံး) และมีสถานีรถไฟ ส่วนงาน
เทศกิจเมือง จะมีคณะกรรมการเทศบาล (ဗျူရီအိတ်အဖွဲ့) คอยดูแล

၁၂. တະနဲးပိံ (၁၃၅၀၀၀)

เมืองตะนဲးပိံเป็นเมืองที่ว่าการเมือง (ပိံပိံရုံး) ของอำเภอตะนဲးပိံ (၁၃၅၀၀၀) จังหวัด
พะโค (ပဲးရဲ) มณฑลพะโค (ပဲးတဲး) อยู่ห่างจากเมืองพะโคไปทางตะวันออกเฉียง ၅ ไมล์

ที่มาของชื่อเมือง กล่าวกันว่าเมื่อกว่า ၈၀ ปีก่อนนั้น ก่อนที่จะตั้งเมืองตะนဲးပိံ ที่แห่งนี้มีต้น
ตะนဲး (၁၃၅၀၀၀ - ต้นหมันดง) งอกขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ในจำนวนต้นไม้เหล่านั้น มีต้นตะนဲးสูงใหญ่
၂ ต้น ขนาดมองเห็นจากเมืองพะโคได้แต่ไกล ในตอนนั้นสถานที่แห่งนี้มีกระท่อมเล็กๆอยู่เพียง ၄-၅
หลัง และในบริเวณใกล้เคียงเป็นป่าทึบ พวกฝรั่งหน้าขาว (ဗျူရီအိတ်အဖွဲ့) จึงตั้งสถานีล่าสัตว์
(အဲလ်ဂျီအိတ်အဖွဲ့) และเรียกสถานีล่าสัตว์แห่งนี้ตามชื่อไม้ตะนဲးใหญ่สองต้นว่า สถานีต้นตะนဲး ผู้คนที่อยู่
บริเวณสถานีนี้เป็นชาวมอญ ชาวมอญได้แผ้วถางที่รกร้าง (ပိံပိံရုံး) เพื่อทำการเพาะปลูก
จำนวนครัวเรือนจึงค่อยๆเพิ่มขึ้นมา และในราวศักราช ၁၈၈၀ หมู่บ้านแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า หมู่บ้านตะนဲး
ပိံ (၁၃၅၀၀၀) นับจากนั้นพื้นที่นี้ได้กลายเป็นแหล่งเพาะปลูก และมีผู้คนหนาแน่น จนยกให้เป็น
เมืองระดับที่ว่าการ (ပိံပိံရုံး) เมืองมีขนาดราว ၂ ตารางไมล์ ตามทะเบียนราษฎรปี ၁၉၅၈ มีจำนวน
ประชากร ၆,၈၀၅ คน ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า

เมืองตะนဲးပိံเป็นเมืองหนึ่งที่มีเส้นทางติดต่อและค้าขายกับเมืองอื่นได้โดยสะดวก ถนนสาย
พะโค-ตะนဲးပိံเป็นเส้นทางแยกของถนนสายย่างกุ้ง-มัณฑะเลย์ และได้มีการปิดเส้นทางรถไฟนับแต่ช่วง
สงครามโลกครั้งที่ ၂ ภายหลังได้ปรับเส้นทางนี้เป็นเส้นทางรถยนต์จากเมืองพะโคถึงเมืองชะยาน
โคงชဲး (၁၃၅၀၀၀ - สามแยกมะเขือ) หากถนนสายนี้เสร็จสิ้นลง จะทำให้การเดินทางติดต่อกับจังหวัด
พะโคและจังหวัดหงสาวดีสะดวกง่ายดายขึ้น

ส่วนเส้นทางน้ำ กลางเมืองตะนဲးပိံมีคลองขุดพะโค-สะโคง (ပဲး-၁၃၅၀၀၀-တူးမြောင်း) ที่
ยาว ၈၀ ไมล์ไหลผ่าน กรมทาง (၁၃၅၀၀၀) ได้สร้างสะพานข้ามฟากยาว ၁၂၀ ฟุตในปี ၁၉၀၀ แต่เดิมนั้น
เรือต่างๆ (ဗျူရီအိတ်အဖွဲ့) แล่นไปมาถึงเมืองโคงชဲး (ပိံပိံရုံး) ได้สะดวก ภายหลังลำนํ้าตื้นเขิน จึงมี
เพียงเรือเล็กเรื่อน้อยเท่านั้นที่แล่นไปมาได้ สมัยรัฐบาลอังกฤษอาศัยคลองขุดในการล่องซุงไม้สักลงมา
จากเขตเปียงมะนา (ပျံးမာ-ပျံးမာ) တွေ (တောင်) แห้ว (၁၃၅၀၀) และแควจี่ (ရွှေကျင်)
นอกจากนี้ ชาวบ้านกว่า ၈၀၀ หมู่บ้านในจังหวัดพะโคยังได้อาศัยคลองขุดนี้ในการขนส่งข้าว
(အဲလ်ဂျီအိတ်အဖွဲ့) ฟีน (ပိံ) ใบบจาก (ပိံ) โอง์เคลือบ (ပိံ) และผักสด (ပိံ) นอกจากนี้ ยัง
สามารถเดินทางติดต่อกับจังหวัดหงสาวดีและจังหวัดสะเทิม (ပိံ) โดยอาศัยลำคลองน้อยใหญ่
สายอื่นได้อีก

อำเภอตะนาวสี้งเป็นอำเภอที่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม (๑๖๖๖๖๖) ของจังหวัดพะโค ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๙๓๑ อำเภอมีขนาด ๓๔๑ ตารางไมล์ มีจำนวนหมู่บ้าน ๕๑ หมู่บ้าน ในอำเภอมีประชากร ๕๒,๖๔๘ คน จาก ๑๐,๖๔๗ ครัวเรือน การปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักของอำเภอ มีจำนวนที่นา (๑๖๖๖) ที่ทำการเพาะปลูกจำนวน ๑๔๕,๖๖๘ เอเคอร์ อำเภอตะนาวสี้งเป็นอำเภอที่มีการเพาะปลูกถั่ว นอกฤดูกาลได้มากเป็นลำดับสองของประเทศ โดยปลูกในพื้นที่ขนาด ๒๖,๖๖๒ เอเคอร์ สมัยรัฐบาลปฏิวัติ (๑๖๖๖๖๖: ๑๖๖๖) ได้เปลี่ยนการทำนาแบบอาศัยแรงคน (๑๖๖๖๖๖๖๖) มาเป็นแบบอาศัยเครื่องจักร (๑๖๖๖๖๖๖๖) จึงสามารถปลูกพืชผลในฤดูหนาวได้เพิ่มขึ้นกว่า ๒,๐๐๐ เอเคอร์ นอกจากนี้ในอำเภอมีการเลี้ยงปลา (๑๖๖๖๖๖) และเลี้ยงสัตว์จำพวก หมู เป็ด (๑๖๖๖ ๑๖๖๖ ๑๖๖๖๖๖๖๖) อยู่ทั่วไป อำเภอตะนาวสี้งเป็นอำเภอที่ผลิตไข่เป็ดได้เป็นจำนวนมากที่สุดอำเภอหนึ่งของประเทศ

เจดีย์ที่มีชื่อเสียงในอำเภอคือ เจดีย์ปะกั้ง (๑๖๖๖๖๖ -เจดีย์พุทธาม) เป็นเจดีย์ที่สร้างบนเส้นทางเดินทัพ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ในสมัยพระเจ้าอลองพญา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ครั้งที่ยกทัพมายังอยุธยา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เจดีย์องค์นี้ตั้งอยู่ทางด้านใต้ของเมืองตะนาวสี้งไปราว ๒ ไมล์ ส่วนเจดีย์เจ้าแก้วปะค้าย (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เป็นเจดีย์ที่สร้างโดยพญาธัมมราชา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ราชบุตรพระเจ้าราชาธิราช (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) เจดีย์นี้อยู่ห่างตัวเมืองไปราว ๕ ไมล์ และเจดีย์ไจ้กัะซิจ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เป็นเจดีย์ที่สร้างโดยราชบุตรอะสา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เจดีย์อยู่ห่างตัวเมืองราว ๓ ไมล์

๑๓. กะวะ (๑๖๖๖)

เมืองกะวะตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำพะโค (๑๖๖๖๖๖) ทางฟากตะวันออก เป็นที่ว่าการอำเภอกะวะ (๑๖๖๖๖๖๖๖) อยู่ทางตอนใต้ของเมืองพะโค (๑๖๖๖๖๖) สามารถเดินทางจากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองกะวะได้ด้วยรถไฟสายย่างกุ้ง - พะโค โดยลงที่สถานีรถไฟโทงจี (๑๖๖๖๖๖๖๖) แล้วต่อไปตามเส้นทางถนนลาดยางอีกราว ๑ ไมล์ จากนั้นลงเรือข้ามฟากไปยังเมืองกะวะ ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๙๕๓ เมืองกะวะมีประชากร ๒,๓๓๖ คน

อำเภอกะวะ มี ๕๓ หมู่บ้าน หมู่บ้านคัมบั้นเซะ (๑๖๖๖๖๖๖๖) ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกสุดของอำเภอกะวะและอยู่ติดกับฝั่งทะเล ตรงข้ามกับภูเขาไจ้กัที่โย (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖) และภูเขาเก่หล่าตะ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ในเขตจังหวัดตะโถง (๑๖๖๖๖๖๖๖ - สะเทิม) พื้นที่อำเภอกะวะทั้งหมดเป็นพื้นที่ราบ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) มีการเพาะปลูกข้าวกันอย่างกว้างขวาง อำเภอกะวะตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำสะโตง (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) กับแม่น้ำพะโค (๑๖๖๖๖๖๖๖) ในพื้นที่ใกล้กับชายฝั่งทะเลจะมีการทำเกลือหุงอยู่มากพอควร สินค้าของเมืองกะวะ คือ ย่ามและ โสร่ง ย่ามเมืองกะวะ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) เป็นสินค้าที่ผู้คนรู้จักกันแพร่หลาย

๑๔. เป้าก่คอง (ပေါက်ခေါင်းမြို့)

เมืองเป้าก่คองเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเป้าก่คอง จังหวัดแปร (ပြည်ခရိုင်) อยู่ห่างจากเมืองแปร (ပြည်မြို့) ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ๒๔ ไมล์ เมืองเป้าก่คองมีขนาด ๖๕๔ ตารางไมล์ จำนวนประชากรตามทะเบียนราษฎรปี ๑๕๕๓ มีราว ๓,๒๐๕ คน เนื่องจากอยู่ใกล้กับเชิงเทือกเขาพะโค (ပဲခူးရိုးမတောင်တန်း တောင်စွယ်) และอยู่ติดกับพื้นที่ป่าไม้ อาชีพที่สำคัญจึงเป็นอาชีพการทำไม้ มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้อาศัยอยู่มาก จากอำเภอเป้าก่คองข้ามเทือกเขาพะโคไป จะเป็นเขตจังหวัดตองอู เมืองเป้าก่คองกับเมืองแปรมีเส้นทางรถยนต์เชื่อมถึงกันได้

๑๕. แปร (ပြည်မြို့)

เมืองแปรเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด (ခရိုင်ဝန်) ห่างจากเมืองย่างกุ้งเฉียงไปทางเหนือราว ๑๖๑ ไมล์ ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของสบแม่น้ำอิรวดี (ဧရာဝတီမြစ်) กับคลองมะเวียง (မုင်္ဂလေး) เมืองมีขนาด ๕ ตารางไมล์

ตามตำนานเล่าว่า ศักราช ๑๐๑ พระเจ้าพุทธตะบอง (ဒုတ္တဘောင်မင်းကြီး) ได้ทรงตั้งเมืองชื่อว่า ตะเยเขตตะยา (ထရေထရေထရေ) เมืองเก่าแห่งนี้เป็นที่ชาวพยู (ပျူ) อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ที่ตั้งของเมืองห่างจากในตัวเมืองแปรราว ๕-๖ ไมล์ ในคริสต์ศตวรรษที่ ๘ ชาวมอญเข้ามาคุกคาม กษัตริย์พม่าจึงละทิ้งเมือง แล้วไปตั้งเมืองใหม่ที่พุกาม ส่วนชาวพยูที่ตกค้างก็ฟื้นฟูเมืองให้เป็นเมืองหลวงอีกครั้ง และคงอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น หลังจากนั้นในศตวรรษที่ ๑๖ กษัตริย์พม่าได้เข้ายึดครองและให้สำเร็จราชการ (ဘုရင်ခံ) ปกครอง พอถึงปี ค.ศ. ๑๕๕๒ ในสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า (အင်္ဂလိပ်-မြန်မာစစ်ပွဲ) พม่าแพ้ศึก เมืองแปรจึงตกอยู่ใต้อำนาจของรัฐบาลอังกฤษ ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๕๖๒ เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่เผาเมืองแปรเสียหายไปหลายส่วน จนต้องฟื้นฟูเมืองกันใหม่ และเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมืองแปรได้ตกอยู่ในมือของญี่ปุ่นในวันที่ ๒ เดือนเมษายน ๑๕๔๒ แล้วอังกฤษยึดเมืองแปรกลับคืนมาได้ในวันที่ ๓ พฤษภาคม ๑๕๔๕ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นเมืองแปรได้รับความเสียหายอย่างมาก เนื่องจากโดนทิ้งระเบิดหลายครั้ง

เมืองแปรแบ่งออกเป็นหลายเขต (ရပ်ကွက်) ด้านเหนือเป็นเขตมะเวียง (မုင်္ဂလေး) ด้านตะวันออกเป็นเขตห้วยแบ (ရွာဘဲရပ်) ตรงกลางเป็นเขตเฉว่กู (ရွှေကူးရပ်) และเขตสังค่อ (ခံတော်ရပ်) ด้านใต้และด้านเหนือเป็นแนวถนนเรียบริมฝั่ง ที่นี้มีอาคารที่ว่าการรัฐ เทศบาล โบสถ์คริสต์ และ สถานีโทรศัพท์ จากถนนเรียบริมฝั่งมีการตัดถนนหลายสายกระจายออกไปทางตะวันออก และเหตุที่เมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ต่ำ ดังนั้นพอลมฤดูฝน น้ำจากคลองมะเวียงจึงไหลเข้าท่วมเมือง ชาวเมืองแปรจึงมักประสบกับปัญหาน้ำ

ท่วมอยู่บ่อย ๆ นอกจากชาวเมืองจะได้อาศัยน้ำกินใช้จากแม่น้ำแล้ว ยังได้อาศัยน้ำจากบ่อบาดาลที่ขุดขึ้นในปี ๑๘๘๕

การเดินทางในเมืองแปรสะดวกสบายทั้งทางน้ำและทางบก ในปี ค.ศ. ๑๘๗๗ เมืองแปรกลายเป็นเมืองปลายทาง (လမ်းဆုံးမြို့) รถไฟสายย่างกุ้ง-แปร (ရန်ကုန်-ပြည် ဝေးလမ်း) ซึ่งเป็นรถไฟสายแรกสุดของประเทศพม่า นอกจากนี้ เมืองแปรยังมีเส้นทางรถยนต์หลายสายเชื่อมตรงสู่เมืองเหนือและเมืองใต้ อาทิ สายย่างกุ้ง-แปร (ရန်ကုန်-ပြည်) สายแปร-เจ้าแก้วปะดอง (ပြည်-ကျောက်ပန်းတောင်း) และสายแปร-ต่องควิงจี (ပြည်-တောင်တွင်းကြီး) ทำให้การค้าขายในเมืองแปรคึกคัก และจำนวนประชากรก็โตวันโตคืน จากทะเบียนราษฎรปี ๑๘๕๓ เมืองแปรมีประชากร ๓๖,๕๕๗ คน

พระเจดีย์ที่มีชื่อเสียงของเมืองแปร คือ เจดีย์เจว่สังค่อ (ရွှေဆံတော်ဘုရား) เป็นเจดีย์บรรจุพระเกศาของพระพุทธเจ้า (ဘုရားရှင်၏ ဆံတော်) ตั้งอยู่บริเวณเนินคอย (တောင်ကုန်း) ด้านเหนือของเขตสิ่งขุ (ဆင်ခုရပ်) ส่วนอีกฟากฝั่งของเมืองแปรมีพระเจดีย์คอยตันค่อหมู่ (တန့်တော်မူတောင်ဘုရား) และพระเจดีย์คอยโมอู (မိုးဦးတောင်ဘုရား) และห่างจากเมืองแปรไปทางตะวันออก ๓ ไมล์ จะมีวัดป่าที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง อาทิ วัดป่านิพพินทะ (နိဗ္ဗိန္ဒတောရ) วัดป่าอึ้งจิง-มย่อง (အင်ကြင်းမြောင်တောရ) วัดป่าเหล่านี้เป็นที่ปฏิบัติธรรมที่รู้จักกันดี

ผลผลิตที่มีชื่อของเมืองแปร คือ ผ้าไหม (ဝိုးထည်) ผ้าฝ้าย (ပြည်ထည်) ไม้สีเสียด (ရှားစေး) ข้าว และน้อยหน้า (ပြည်သီး)

๑๖. ปะดอง (ပန်းတောင်းမြို့)

เมืองปะดองเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอปะดอง (ပန်းတောင်းမြို့နယ်) จังหวัดแปร (ပြည်ခရိုင်) เมืองปะดองตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำอิรวดี (၉၇၀၀ဝိမြစ်-အေယာသီမยိ) ห่างจากเมืองแปรไปทางด้านทิศใต้ ๕ ไมล์

ในการเดินทางจากพื้นที่พม่าตอนกลางสู่พื้นที่ยะไข่ นั้น จะใช้ช่องเขาตองโก๊ะ (တောင်ကုပ်တောင်ကြားလမ်း) โดยผ่านเมืองปะดอง เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก่อนที่จะมีการเปิดใช้เส้นทางอากาศและเส้นทางน้ำ พม่ามีการค้าขายอินเดียโดยผ่านมณฑลและยะไข่ เมืองปะดองจึงมีผู้คนหนาแน่น และเคยเป็นเมืองที่รุ่งเรืองด้านการค้า เมืองปะดองอยู่ห่างจากช่องเขาตองโก๊ะราว ๓๕ ไมล์ และการเดินทางจากเมืองปะดองไปยังเมืองตองโก๊ะ (တောင်ကုပ်) ในเขตยะไข่ นั้น จะอาศัยเส้นทางรถยนต์ที่ผ่านขุนเขา มีระยะทางราว ๑๐๐ ไมล์

ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๘๕๓ เมืองปะดองมีประชากร ๓,๔๓๐ คน ด้วยเหตุที่เมืองปะดองอยู่ใกล้กับเทือกเขายะไข่ (ရခိုင်ရိုးမတောင်တန်း) ทำให้พื้นที่หน้าดินไม่เรียบ และขาดความอุดมสมบูรณ์

จึงประกอบอาชีพเพาะปลูกกันไม่มาก สินค้าส่งออกของเมืองปะดอง คือ ผ้าฝ้าย (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) และยาง
สีเสียด (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ)

พระเจดีย์สำคัญของเมืองปะดอง คือ พระเจดีย์ป้อค่อหมู่ฉิ่งผู่ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ตั้งอยู่
ใกล้ฝั่งแม่น้ำอิรวดี

๑๗. เฉวต่อง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ)

เมืองเฉวต่องเป็นเมืองที่ว่าการเมือง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ของอำเภอเฉวต่อง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) จังหวัด
ปองแต (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) จังหวัดแปร (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) เมืองเฉวต่องตั้งอยู่บนแม่น้ำอิรวดีปากตะวันออก
ห่างจากเมืองแปรไปทางใต้ราว ๕ ไมล์ และตั้งอยู่บนเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-แปร ห่างจากเมืองย่างกุ้ง
๑๖๕ ไมล์ เดิมเฉวต่องเป็นเมืองที่ว่าการเขต (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) เป็นเมืองที่มีเส้นทางคมนาคมดีเมืองหนึ่ง มี
ทั้งเส้นทางรถยนต์และเส้นทางรถไฟ

ตำนานเล่าว่า กษัตริย์สุรตะปะ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) บุตรพระเจ้าอิจ้สะ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) กษัตริย์ลำดับ ๒๘
แห่งเจ้ามหาสัมมะ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ได้ทรงนรมิตสร้างเมืองเฉวต่อง แล้วเจ้าชายสุรตะปะก็เสด็จจากเมือง
กุสะวัตติ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) แคว้นมัลละ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) มัชฌิมเทศะ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ของราชบิดา มายังประเทศ
พม่า เพื่อหากัญจนาคิริ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) หรือก็คือ เฉวต่องจี้ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ตามคำกราบทูล
ของพราหมณ์ปุโรหิต แต่กลับไม่พบ แล้วรู้สึกอับใจ พระอินทร์จึงแปลงร่างเป็นฤๅษีเพื่อชี้บอกสถานที่
ที่ตั้งเฉวต่องจี้ เมื่อเจ้าชายเสด็จไปตามที่ชี้ขึ้นนั้น จึงพบเห็นภูเขาทอง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ส่องแสงประกายเจิดจ้า
จึงได้สร้างเมืองขึ้น ณ ที่นั้น แล้วตั้งชื่อเมืองตามภูเขาทองว่า เมืองเฉวต่อง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) มีเรื่องเล่าอีก
ว่าคราที่มเหสี (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) เมืองพิสสโน (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) สมัยพระเจ้าพุทธะปอง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ประสงค์จะ
เห็นเมืองพาราณสี (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) แคว้นกาสิกราช (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) แต่กลับได้รับแจ้งว่าเมืองเฉวต่อง
คือ เมืองพาราณสี ภายหลังในปี ๖๐๔ พระเจ้าสีหตู (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ขึ้นครองเมืองแปร นับแต่นั้นกษัตริย์
ผู้ครองเมืองแปรต่างต้องส่งอำมาตย์ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ที่มีความสามารถเท่านั้นให้ไปกินเมืองเฉวต่อง เพื่อสนอง
งานให้เมืองแปร พระเจ้าสีหตูได้กำหนดเขตแดน (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) เมืองเฉวต่องไว้ ๘ ทิศ ดังนี้ ด้านตะวันออก
ติดกับคลองโป๊ะเฉ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) เขตเมืองแปรด้านตะวันออกเฉียงใต้ห่างไป ๕ ต่าย (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) -หนึ่งต่าย
ราว ๒ ไมล์) ติดกับหนองน้ำใหญ่ที่เรียกว่าอิงมะ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) อีกฟากของหนองน้ำเป็นเมืองหล่อกา เจ
โอง (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) ส่วนด้านใต้ห่างไป ๑๓ ต่ายกันด้วยแดนตะโยะมะห้อย (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ)
ด้านตะวันตกเฉียงใต้ห่างไป ๓ ต่ายจะเป็นเขตตูเยตาน (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) -เขตที่พักทหาร) และลำน้ำอิรวดี
กันอยู่ด้านตะวันตก ด้านตะวันตกเฉียงเหนือติดกับพื้นที่เมืองแปรและแม่น้ำอิรวดีครึ่งส่วน ด้านเหนือ
ห่างไป ๔ ต่ายเป็นคลองโป๊ะเฉ (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) อีกฟากหนึ่งกันด้วยพื้นที่เมืองแปร ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ

มีพระเจดีย์มิ่งป๋่า (၉၄၅၅၅၅) ในเขตแดนนี้ ทรงกำหนดให้ตั้งหมู่บ้านใหญ่ ၄၄ หมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ၄၄ คน อารักษ์ (၅၅၅) ၄၄ คนและให้จัดทำบัญชีครัวเรือนตำบล (၅၅၅၅)

พระเจดีย์และพระพุทธรูปสำคัญในอำเภอเฉวต่องมีอยู่หลายองค์ อาทิ พระเจดีย์เฉวต่อง (၅၅၅၅၅၅) ตั้งอยู่ห่างจากเมืองไปทางใต้ ၄ ไมล์ พระเจดีย์เฉวต่อง (၅၅၅၅၅၅) และพระเจดีย์เมี่ยงหมั่ง (၅၅၅၅၅၅ - พระพุทธรูปสวมแว่น) ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของด้านหน้าตัวเมือง มีการจัดงานฉลองพระเจดีย์เฉวต่องกันเป็นประจำทุกปีในเดือนคะบอง (၅၅၅၅ - มีนาคม) ผู้คนนิยมมาเที่ยวงาน และเป็นงานที่บันทึกไว้ในราชกิจจานุเบกษา (၅၅၅၅)

เมืองเฉวต่องมีดินดี เหมาะแก่การเพาะปลูกไม้ผล ไม้ดอก อาชีพสำคัญของเมืองคือการทอผ้าไหม (၅၅) ผ้าไหมจากเมืองเฉวต่อง (၅၅) มีชื่อเสียงมากเป็นพิเศษ

ในทางวรรณกรรม บุคคลผู้มีชื่อเสียงของอำเภอเฉวต่อง คือ พระอาจารย์เฉวต่องจีและทั้ (၅၅) ผู้รวบรวมคัมภีร์ชินตลปกาสนี (၅၅) และ แส่วโส่งจ่อ (၅၅) และพระอาจารย์พะหม่อ (၅၅) มีชื่อเสียงในสมัยพระเจ้ามินดง (၅၅)

จากประมาณการในปี ค.ศ. ၁၉၅၆ อำเภอเฉวต่องมีประชากร ၄၄,၅၅၀ คน ส่วนในเมืองเฉวต่องประมาณการในปี ค.ศ. ၁၉၆၅ ว่ามีประชากร ၅,၅၅၅ คน

၁၄. แต้โกง (၅၅)

เมืองแต้โกงเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอแต้โกง (၅၅) อยู่ด้านตะวันตกของกิ่งจังหวัดปองแต้ (၅၅) จังหวัดแปร (၅၅) มณฑลพะโค (၅၅) เมืองแต้โกงตั้งอยู่ห่างจากเมืองย่างกุ้ง ၅၅.၅ ไมล์ ห่างจากเมืองแปร ၅.၅ ไมล์ และอยู่บนเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-เมืองแปร

พื้นที่อำเภอแต้โกงเรียกกว้าง เป็นพื้นที่ดินอุดมสมบูรณ์ ในอำเภอมีหนองน้ำใหญ่ เรียกว่าอิงมะ (၅၅) ยาว ၅ ไมล์ กว้าง ၄ ไมล์ ในฤดูฝนระดับน้ำลึก ၅ ฟุต แต่ในฤดูแล้งน้ำจะเหือดแห้ง ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ၁၉၅၅ อำเภอมีขนาด ၅၅ ตารางไมล์ ประกอบด้วย ၅၅ หมู่บ้าน ตามทะเบียนราษฎรในปี ค.ศ. ၁၉၅၅ ในอำเภอแต้โกงมีประชากรราว ၅,၅၀၀ คน ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ၁၉၅၅ ประชากรในตัวเมืองมี ၅,၅၀၅ คน ชาวเมืองเป็นชาวพม่าที่นับถือศาสนาพุทธ มีชาวกะเหรี่ยงที่นับถือศาสนาคริสต์อาศัยอยู่เป็นส่วนน้อย ผู้ที่อาศัยในเขตตัวเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเป็นพนักงานของรัฐ และเป็นนายหน้าค้าขาย (၅၅) คนในท้องถิ่นส่วนใหญ่ทำอาชีพเพาะปลูกทำไร่ทำนา

ผลผลิตที่สำคัญ คือ ข้าว แม้ว่าบริเวณนี้จะเป็นพื้นที่มีฝนน้อย แต่ยังคงพึ่งพาเพียงน้ำฝนในการเพาะปลูก ไม่มีการเพาะปลูกแบบทดน้ำจากลำเขื่อนเป็นเรื่องเป็นราว มีพื้นที่ไม่ก่เอเคอร์ที่เพาะปลูกด้วยการทดน้ำ ซึ่งเป็นการนำน้ำมาจากหนองน้ำอิงมะ (๖๖:๖) ในหนองน้ำอิงมะมีการประกอบอาชีพประมงหนองน้ำ (๖๖:๖๖๖) อย่างกว้างขวาง หมู่บ้านอิงมะ (๖๖:๖๖๖) เป็นหมู่บ้านใหญ่ที่มีประชากรหนาแน่นแห่งหนึ่งในอำเภอเตโกง ภายในอำเภอยังมีหมู่บ้านขนาดใหญ่ ที่มีผู้คนหนาแน่นจนกล่าวได้ว่าเป็นเหมือนเมืองเล็กๆ คือ หมู่บ้านปะติโกง (๖๖:๖๖๖) และ หมู่บ้านสิ่ง-มยิ-แซว (๖๖:๖๖๖)

ภายในเมืองมีเจดีย์สำคัญ ๒ องค์ คือ เจดีย์มหาแก่งแหล่ (๖๖:๖๖๖) อยู่ทางด้านทิศตะวันออก และ เจดีย์โหมกอง (๖๖:๖๖๖) อยู่ทางด้านทิศเหนือ ส่วนทางด้านตะวันออกของเจดีย์โหมกองมีโรงเรียนมัธยมปลาย (๖๖:๖๖๖) และ โรงเรียนเกษตรระดับชั้นกลาง (๖๖:๖๖๖) ถือเป็นสิ่งก่อสร้างที่สง่างามของเมือง การติดต่อกับภายในและนอกอำเภอใช้ได้ทั้งเส้นทางรถไฟและรถยนต์

๑๕. ปองแต้ (๖๖:๖๖๖)

เมืองปองแต้เป็นเมืองที่ว่าการเขตปองแต้ (๖๖:๖๖๖) ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดแปร (๖๖:๖๖๖) เมืองปองแต้ตั้งอยู่บนเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร ห่างจากเมืองย่างกุ้ง ๑๓๐ ไมล์ และห่างจากเมืองแปร ๓๒ ไมล์ และยังมีถนนสายย่างกุ้ง-แปรตัดผ่านเมือง

เขตปองแต้ประกอบด้วย ๒ อำเภอ คือ อำเภอปองแต้ (๖๖:๖๖๖) และ อำเภอเตโกง (๖๖:๖๖๖) ในอำเภอปองแต้ประกอบด้วยเมืองปองแต้ และหมู่บ้านราว ๒๕๐ หมู่บ้าน อำเภอปองแต้มีพื้นที่ ๓๖๕ ตารางไมล์ เมืองปองแต้มีผู้คนอยู่หนาแน่นเป็นอันดับสองรองจากเมืองแปร ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๕๕๓ มีประชากรจำนวน ๑๗,๒๘๖ คน

ในสมัยก่อนสงคราม เรือรบปองแต้ (๖๖:๖๖๖) ใช้เป็นคุกขังนักโทษผู้ใหญ่ พอหลังสงครามได้ใช้เป็นที่คุมขังเยาวชน ในเรือนจำจะสอนวิชาชีพ (๖๖:๖๖๖) และจัดกิจกรรมปรับสภาพจิตใจ (๖๖:๖๖๖) ให้แก่เยาวชนที่ต้องโทษ

จากการที่มีเส้นทางรถยนต์และรถไฟตัดผ่าน ทำให้เมืองนี้มีเศรษฐกิจดี อาชีพหลักของอำเภอนี้คือการเพาะปลูกข้าว (๖๖:๖๖๖) และการผลิตผ้าฝ้าย (๖๖:๖๖๖)

บนถนนสายหลักระหว่างย่างกุ้ง-แปร ตรงทางออกจากเมืองปองแต้จะมีเจดีย์หมู่บ้านคู่มือง ๒ องค์ คือ เจดีย์มิงและหย่าตรี (๖๖:๖๖๖) และ เจดีย์มิงและเวตรี (๖๖:๖๖๖) ภายในเจดีย์มิงและหย่าตรีบรรจุพระเขี้ยวแก้วจำลอง (๖๖:๖๖๖) องค์หนึ่ง ประดิษฐานอยู่ในคันธกุฎี (๖๖:๖๖๖) ในเดือนต่อตะลิ่ง (๖๖:๖๖๖ - กันยายน) ของทุกปีจะมีการจัดงานแห่

สักการะพระเจี๊วแก้ว (အကုန်တော့ဝံလှည့်ပွဲ) ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำของเดือนต่อตะลิ่ง เหตุที่จัดงานในวันนี้ เพราะเป็นวันที่พระเจี๊วแก้วมาถึงเมืองปองแต่ในปี ๑๒๕๕ ในวันงานฉลองจะมีผู้คนมากันส้นหลาม ทางรัฐบาลจึงจัดให้มีบริการรถไฟสายพิเศษ นอกจากนี้ ที่เมืองปองแต่ยังมีการจัดงานที่มีชื่อเสียงอีกงานหนึ่ง คือ งานแห่ดอกไม้แปดหมื่นสี่พัน (ဝန်းရှစ်သောင်းလေးထောင်လှည့်ပွဲ) ในเดือนหว่าช่อง (ဝါခေါင်လ - สิงหาคม)

๒๐. นัตตะลิ่ง (နတ္တလင်းမြို့)

เมืองนัตตะลิ่งเป็นที่ว่าการอำเภอ นัตตะลิ่ง ในเขตชีโกง (ဇီးကုန်းနယ်) จังหวัดตายาวดี (သာယာဝတီပြည်) ทางด้านตะวันออกของเมือง ติดเทือกเขาพะโค (ပဲခူးတောင်) ด้านตะวันตกติดแม่น้ำหลาย (လှိုင်မြစ်) ด้านใต้ติดเมืองชีโกง ด้านเหนือติดเมืองปองแต่ (ပေါင်းတည်)

เมืองนัตตะลิ่งตั้งอยู่บนเส้นทางรถยนต์และเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร (ရန်ကုန်-ပြည်) ห่างจากเมืองย่างกุ้งตามเส้นทางรถไฟ ๑๒๕ ไมล์ และห่างจากเมืองแปร ๓๗ ไมล์ แต่ตามเส้นทางรถยนต์จะห่างจากเมืองย่างกุ้ง ๑๓๘ ไมล์ และห่างจากเมืองชีโกง ๕ ไมล์ ห่างจากเมืองปองแต่ ๕.๕ ไมล์ ห่างจากตัวเมืองไปทางด้านเหนือราว ๒ ไมล์มีหมู่บ้านชื่อ โพต่าอ่องโกง (ဘိုးဘာအောင်ကုန်းရွာ) บริเวณสะพานโพต่าอ่องโกงมีหลักเขต (နယ်ခြားမှတ်တိုင်) บกเขตจังหวัดตายาวดีกับจังหวัดแปร เมืองนัตตะลิ่งมีขนาดพื้นที่ ๐.๕๒ ตารางไมล์

ที่ตั้งเมืองนัตตะลิ่ง เดิมมีคลองผ่อง (ဖောင်ချောင်း) ไหลผ่าน ลำคลองผ่องนี้ไหลจากเขาตองโง เทือกเขาพะโค (ပဲခူးရိုးမတောင်ညို) ลงสู่แม่น้ำหลาย (လှိုင်မြစ်) ในตอนนั้นยังไม่มีเมืองนัตตะลิ่ง มีแต่หมู่บ้านตั้งปางโกง (ဝင်ဝန်းကုန်း) จึงยาโกง (ဂျင်းသားကုန်း) หย่อมะ (ရွာမ) ต่าลี (သာลี) ชีโกงกะเล (ဇီးကုန်းကလေး) เท่านั้น ที่บริเวณใกล้ย่านหย่อมะ (ရွာမရပ်ကွက်) มีต้นแคป่า (သွတ်ဝင်) ต้นหนึ่ง และมีศาลนัตหลังหนึ่ง (နတ်ဝင်) ตั้งอยู่ เล่ากันว่าเจ้าตายาวดี (သာယာဝတီမင်း) และเจ้าแปร (ပြည်မင်း) มักมาตีไถกันที่นี่ ที่แห่งนี้ไม่มีผู้คนมาเผื่อวาง แต่กลับเป็นลานโล่งเตียนอยู่ตลอด จึงเชื่อกันว่ามีเทพคอยปรับลานให้อยู่ตลอด ที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่าเมืองนัตตะลิ่ง (ลานเทพ) ในภายหลัง แม้ต้นไทร (ညောင်ဝင်) จะขึ้นปรกไม้แคป่าต้นนั้น แต่ศาลเทพนัตก็ยังโดดเด่น

บริเวณใกล้เคียงเมืองนัตตะลิ่งมีป่าสวางน (သစ်တောကြီးဝိုင်း) จึงเป็นแหล่งผลิตไม้ อาทิ ไม้สัก (ကျွန်း) ไม้แดง (ပျဉ်းတတိုး) และ ไม้ค้อยราคา (သစ်ရိုင်း) สินค้าเกษตรมี อาทิ ข้าว ถั่ว นอกจากนี้เมืองนัตตะลิ่งยังเป็นเมืองที่เดินทางค้าขายได้สะดวก เพราะมีทางรถไฟและทางรถยนต์จากทั้งที่ใกล้ที่ไกลผ่านถึงหลายสาย ในพื้นที่ห่างจากด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองไปราว ๖ ไมล์เป็นเมืองต่าปุ่น (တော့ရှ်မြို့) จากเมืองต่าปุ่นสามารถติดต่อค้าขายกับเมืองต่างๆที่อยู่ในเส้นทางแม่น้ำอิรวดี อาทิ เมืองมย่นอ่อง (မြန်အောင်) จังคิง (ကြိုင်) ใต้ด้วย

เป็นที่ตั้งของอำเภอโอะโฮ (ฮุคซึโฮ) มีลำคลองมโยะแห่ (โฮลลวอร์ด - คลองกลางเมือง) และ คลองกะเหวซุ (ทอซุ) หรือที่เรียกว่า คลองกะโมง (ทอซุ) ไหลผ่านเมือง ด้านทิศเหนือ เป็นที่ตั้งของอำเภอชิโกง (ชิโกง) มีคลองแวกะ (ทอซุ) และ คลองมิงบู (ทอซุ) ไหลผ่าน

ด้านทิศตะวันตกของเมืองมีเจดีย์มหาซันคำตีหะ (ทอซุ) ด้านทิศตะวันออก มีเจดีย์มหาลอกะตีรี (ทอซุ) และเจดีย์จ๊ะสว่า (ทอซุ) ตั้งอยู่ห่างจาก เมืองประมาณ ๑๒ ไมล์ เจดีย์นี้เป็นเจดีย์สำคัญ สร้างขึ้นโดยพระเจ้าจ๊ะสว่า (ทอซุ) กษัตริย์สมัย พุกาม ในช่วงเดือนคะบอง (๑๖ - มีนาคม) ของทุกปีจะมีการจัดงานบูชาเจดีย์ เป็นงานที่ผู้คนมา เกี่ยวกันคับคั่ง

๒๓. มิ่งหละ (ทอซุ)

เมืองมิ่งหละเป็นเมืองที่ตั้งที่ทำการอำเภอเมืองมิ่งหละ (ทอซุ) จังหวัดตาวาดี (ทอซุ) เขตพม่าตอนล่าง (ทอซุ) เนื่องจากในจังหวัดตะเยะ (ทอซุ) มณฑล มะเกว (ทอซุ) เขตพม่าตอนบน (ทอซุ) มีเมืองมิ่งหละเช่นกัน จึงเรียกชื่อเมือง สองแห่งนี้ให้ต่างกันเป็น เมืองมิ่งหละตอนบน (ทอซุ) กับเมืองมิ่งหละตอนล่าง (ทอซุ)

เมืองมิ่งหละตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร สถานีรถไฟเมืองมิ่งหละเปิดในปี ค.ศ. ๑๙๖๗ นับเป็นสถานีหนึ่งที่เปิดใช้ในระยะเวลาแรก ๆ เมืองมิ่งหละตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองตาวาดี ๒๓ ไมล์ และอยู่ทางเหนือของเมืองย่างกุ้ง ๕๑ ไมล์ ส่วนเมืองแปรนั้นอยู่ห่างจากเมืองมิ่งหละลงไปทาง ใต้ตามเส้นทางรถไฟราว ๑๐ ไมล์ เส้นทางรถไฟย่างกุ้ง-แปรจะตัดผ่านตัวเมืองมิ่งหละ แต่เส้นทาง รถยนต์สายย่างกุ้ง-แปรจะไม่ผ่านตัวเมือง แต่จะผ่านเขตชานตอ (ทอซุ) ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมือง ออกไป ๒ ไมล์ นอกจากนี้ ยังมีถนนจากเมืองมิ่งหละไปยังเมืองเสะปะดาน (ทอซุ) และมีถนน จากเมืองมิ่งหละไปยังเมืองโมโหญ่ (ทอซุ)

เมืองมิ่งหละมีชื่อในด้านการค้าข้าว ในตัวเมืองจึงมีโรงสีหลายโรง นอกจากค้าข้าวแล้วไม่มี กิจการขนาดใหญ่อย่างอื่น มีบ้างก็เพียงกิจการค้าทั่วไป แต่ก็เป็นการขนาดเล็ก พอเหมาะกับความ ต้องการของชาวเมือง ในปี ค.ศ. ๑๙๖๒ มีประชากร ๗,๑๕๖ คน

๒๔. โมโฮญ (ਉਂਦੀਊ.)

เมืองโมโฮญเป็นเมืองที่ตั้งที่ว่าการเขตโมโฮญ (ਉਂਦੀਊ) และเขตซีโกง (ਉਂਦੀਊ) จังหวัดตยาวัตติ (੭੭੭੭੭੭) เมืองโมโฮญตั้งอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำอิรวดี เป็นเมืองเดียวในจังหวัดตยาวัตติที่เป็นเมืองที่ทำการรัฐ แต่ไม่ได้ตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟ

พื้นที่ของอำเภอโมโฮญ ด้านเหนือติดกับจังหวัดแปร (ਪ੍ਰੋਵਿੰਦ) ด้านตะวันออกติดกับอำเภอนัตตะลิ่ง (ਨਟਲਿੰਗ) อำเภอซีโกง (ਉਂਦੀਊ) และอำเภอโจ๊ะบั้งเก๊า (ਯੋਭਿੰਗ) ด้านใต้ติดกับอำเภอและปะดาน (ਲਕੌਂਦਰ) ด้านตะวันตกมีแม่น้ำอิรวดีเป็นเส้นแบ่ง ขนาดของพื้นที่อำเภอมี ๒๕๒ ตารางไมล์ มีหมู่บ้าน ๔๑ หมู่บ้าน ในปี ค.ศ.๑๙๕๖ มีประชากร ๕๘,๒๗๑ คน

พื้นที่ของอำเภอส่วนใหญ่เป็นป่าและน้ำท่วมถึง โดยเฉพาะด้านตะวันตกมีดินตมทับถม นอกจากจะปลูกข้าวแล้ว ในแปลงดินปลายพื้นที่น้ำท่วมถึงจะปลูกผักและพืชผล อาทิ แดงโม แดงกวา พริก ใบยาสูบ มะเขือ และมะเขือเทศ นอกจากนี้ยังมีหนองน้ำที่สามารถจับปลาได้หลายแห่ง กิจการประมงหนองน้ำ (ਅੰਦੀਊ) ของโมโฮญถือเป็นแหล่งใหญ่ที่สุดของจังหวัดตยาวัตติ ตลาดเมืองโมโฮญเป็นตลาดปลาที่จับได้จากแม่น้ำอิรวดี

เมืองโมโฮญมีเส้นทางรถยนต์ติดต่อกับเมืองมิงหละ (ਮਿੰਗਲ) แต่เส้นทางขรุขระ ในตัวเมืองมีที่ทำการรัฐ โรงเรียน และโรงพยาบาล แต่ไม่มีอาคารหรือสถานที่ที่มีชื่อ ในปี ค.ศ.๑๙๕๓ เมืองโมโฮญมีประชากร ๕,๐๓๐ คน

๒๕. แล๊ะปะดาน (ਲਕੌਂਦਰ)

เมืองแล๊ะปะดานเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอแล๊ะปะดาน (ਲਕੌਂਦਰ) จังหวัดตยาวัตติ (੭੭੭੭੭੭) เป็นเมืองที่มีประชากรหนาแน่นที่สุดของจังหวัด เพราะเป็นชุมทางรถไฟจึงเดินทางไปมาค้าขายสะดวก ทางรถไฟที่ผ่านคือสายย่างกุ้ง-แปร (ਯਾਂਗਕੁੰ-ਪ੍ਰੋਵਿੰ) และทางรถไฟจากเมืองแล๊ะปะดาน (ਲਕੌਂਦਰ) ไปยังเมืองต่าละวอ (੭੭੭੭) ในเส้นทางสายย่างกุ้ง-พะสิม (ਯਾਂਗਕੁੰ-ਪਹਿੰ) เมืองแล๊ะปะดานตั้งอยู่ห่างจากเมืองตยาวัตติ ซึ่งเป็นเมืองที่ว่าการประมาณ ๘ ไมล์ ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๕๓ มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น ๒๒,๔๑๕ คน เมืองนี้มีสถานีรถไฟที่ใหญ่ที่สุดของเส้นทางสายย่างกุ้ง-แปร จึงมีที่โรงซ่อมบำรุงรถไฟ (ਉਂਦੀਊ) และมีคณะกรรมการเทศบาล (ਯਾਂਗਕੁੰ-ਪ੍ਰੋਵਿੰ)

เส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-แปรนั้นไม่วิ่งผ่านตัวเมืองแล๊ะปะดาน แต่จะผ่านบริเวณทางแยกกุนทะเลใกล้ท่านบกันน้ำ (ਕੁੰਦਰ-ਕੋਲ-ਕੰਨ-ਨੰ-ਵਾ-ਨੰ-ਗ-ਕ-ਨ-ਨ-ਕ-ਨ) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองแล๊ะปะดานราว ๓ ไมล์ ชาวเมืองแล๊ะปะดานประกอบอาชีพค้าข้าวเป็นหลัก มีโรงพยาบาล โรงเรียนมัธยมปลาย (ਅੰਦੀਊ) และที่ว่าการต่างๆ

๒๖. ตายาวดี (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖)

เมืองตายาวดี (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖- ต่าหยาดี) เป็นเมืองที่ว่าการจังหวัดตายาวดี ตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองย่างกุ้ง ห่างจากเมืองย่างกุ้งตามเส้นทางรถไฟ ๖๘ ไมล์ และ ๘๘ ไมล์ตามเส้นทางรถยนต์ เมืองนี้ตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟและเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-แปร ช่วยให้การคมนาคมสะดวกสบาย

แม้ตัวเมืองตายาวดีจะเป็นเมืองที่มีการคมนาคมสะดวก แต่ผู้คนกลับไม่คับคั่งอย่างเมืองใหญ่อื่น ๆ มีประชากรอาศัยอยู่พอกพอกกับเมืองอื่นของจังหวัดตายาวดี อาทิ เมืองและปะดาน (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) เมืองโตงแส (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) และเมืองโจ๊ะบั้งเก๊า (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) นอกจากนี้ เมืองตายาวดียังไม่มี ความเจริญทางการค้า แต่ในปี ค.ศ.๑๘๘๘ กัปตันเพาะ (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) ผู้ว่าการจังหวัดตายาวดี ได้กำหนดเมืองตายาวดีเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด อาจเพื่อสะดวกทางการปกครองดูแล เพราะตัวเมืองตายาวดีนั้นตั้งอยู่กึ่งกลางจังหวัด

ก่อนปี ค.ศ.๑๘๘๘ ในช่วงหลังสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่สองสิ้นสุดลง รัฐบาลอังกฤษได้เข้าครอบครองมณฑลพะโค ในเวลานั้นอังกฤษได้รวมจังหวัดตายาวดีเข้ากับจังหวัดสิงตะตะ (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) และต่อมาในปี ค.ศ.๑๘๘๙ มีการแยกตายาวดีออกจากสิงตะตะ แล้วแยกเป็นจังหวัดต่างหาก หลังจากที่ได้เป็นจังหวัด ผู้ปกครองได้พยายามเลือกเมืองเพื่อเป็นที่ตั้งสำนักงาน อาทิ เมืองโตงแส (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) เมืองและปะดาน (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) หรือเมืองมิงหละ (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) แต่ทั้งสามเมืองนั้นไม่ทำเลไม่เหมาะต่อการปกครองดูแล เพราะมิได้อยู่ตรงกลางพื้นที่ อีกทั้งไม่ใช่ที่ที่ชนชั้นปกครองชาวยุโรปเหมาะจะอยู่ เนื่องจากขาดแคลนน้ำ ดังนั้นจึงยังไม่ตัดสินใจเลือกเมืองที่ตั้งจังหวัด จนเมื่อปี ค.ศ.๑๘๘๘ ก็หมายเอาพื้นที่ที่เรียกว่า คุนะห่วย (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) ซึ่งอยู่ห่างจากสถานีรถไฟเมืองโจ๊ะบั้งเก๊า (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) ไปราว ๔ ไมล์ เป็นที่ตั้งที่ว่าการจังหวัด แต่ว่ากัปตันเพาะไม่พอใจสถานที่นั้น สุดท้ายจึงมาได้ที่ตั้งเมืองตายาวดีดังปัจจุบัน เพราะที่ตรงนี้ไม่มีปัญหาเรื่องน้ำเช่นพื้นที่อื่น ชื่อเมืองตายาวดีนั้นมาจากนามเจ้าชายตายาวดี (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖๖๖) ผู้เคยมาประทับ ที่นี้ห่างจากเมืองโจ๊ะบั้งเก๊าไปทางตะวันออก ๘ ไมล์ พื้นที่ที่สร้างเมืองเป็นที่ราบต่ำและกว้าง ป่าไม้แน่นหนา และถนนหนทางดี แต่ว่าเมืองตายาวดีไม่มีคณะกรรมการเทศบาล เทศบาลนั้นจะรวมอยู่กับเมืองโตงแส ซึ่งอยู่ห่างออกไปราว ๒ ไมล์ พนักงานรัฐบางคนจะไปพำนักที่เมืองโตงแส แล้วเดินทางมาทำงานที่สำนักงานในเมืองตายาวดี

ในเมืองตายาวดีมีสำนักงานข้าหลวงจังหวัด สำนักงานป่าไม้จังหวัด สำนักงานกรมทาง คูค โรงพยาบาล ตลาด เช่นเดียวกับจังหวัดอื่น นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนมัธยมปลาย ๑ โรงเรียนมัธยมต้น และโรงเรียนชั้นประถม ในตัวเมืองมีหนองน้ำใหญ่ (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) และมีบ่อน้ำบาดาลขนาดใหญ่ (๐๖๖๖๐๐๖๖๖๖) ซึ่งขุดมาตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๘๐๕ มีระบบการจ่ายน้ำส่งผ่านท่อเข้ายังตัวเมือง ในปี ค.ศ.๑๘๘๑ เมืองตายาวดีมีประชากรราว ๑๓,๐๐๐ คน

พระเจดีย์และพระพุทธรูปสำคัญของเมืองตายาวดี คือ เจดีย์สัตตฐานะ (သတ္တဌာနဘုရား) และ พระพุทธร่องฆางต่ำ (အောင်ချမ်းသာလှပွားတော်ကြီး) พระเจดีย์สัตตฐานะตั้งอยู่ในเขตกั้งจี (ကန်ကြီးရပ်) สร้างขึ้นในปี ๑๒๘๐ พอในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองก็โดนภัยสงครามจนชำรุดเสียหาย มามีการบูรณะขึ้นใหม่ในปี ๑๓๒๕ และมีการสร้างเจดีย์ธัมมจักร (ဓမ္မစကြာဘုရား) เสริมเข้าไปอีก สำหรับ พระพุทธร่องฆางต่ำ ซึ่งประดิษฐานในเขตเหย่เห่ว (ရှေ့ဝဲရပ်) นั้น สร้างขึ้นเมื่อวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือนระดอ (၂၀-၁၀-၁၉၀၀) ศักราช ๑๒๘๘ เป็นพระพุทธรูปทึงดงามและเป็นที่ศรัทธาของชาวบ้าน และเหตุที่อยู่ในเขตเหย่เห่ว จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อว่า เหย่เห่วพะยา แปลว่า พระถิ่นเหย่เห่ว

๒๗. โดงแ่ (သုံးဆယ်မြို့)

เมือง โดงแ่ เป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นเมืองหนึ่ง ตั้งอยู่ในอำเภอตายาวดี (သယံဇာတမြို့နယ်) เขตจังหวัดตายาวดี (သယံဇာတပြည်နယ်) เมืองตายาวดีห่างจากเมืองโดงแ่เพียง ๒ ไมล์ แม้เมืองตายาวดีจะเป็นเมืองที่ว่าการเขตอำเภอและจังหวัด แต่ผู้คนกลับไม่คับคั่งเท่ากับเมือง โดงแ่ จึงเป็นเหมือนเขตชานเมือง (ဆင်ခြေပွဲ) ของเขตเทศบาลเมืองโดงแ่ (သုံးဆယ် မျူနီစီပယ်နယ်နိမိတ်) เท่านั้น ในปี ค.ศ. ๑๙๕๗ ได้ก่อตั้งคณะกรรมการเทศบาล (မျူနီစီပယ်အဖွဲ့) เพื่อจัดการดูแลเมืองโดงแ่ (မြို့ရွာ သန့်ရှင်း စည်ပင်ရေး) ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๙๖๕ เมืองโดงแ่มี ประชากรจำนวน ๑๔,๔๔๓ คน แม้ว่าเมืองโดงแ่จะไม่ใช่ที่ว่าการเขตอำเภอก็ตาม แต่มีพนักงานรัฐมา อาศัยอยู่ที่นี่เป็นจำนวนมาก ในทุกๆวันพนักงานเหล่านี้จะต้องเดินทางไปยังที่ทำงานที่ตั้งอยู่ที่เมือง ตายาวดี ห่างออกไปทางด้านทิศเหนือราว ๒ ไมล์

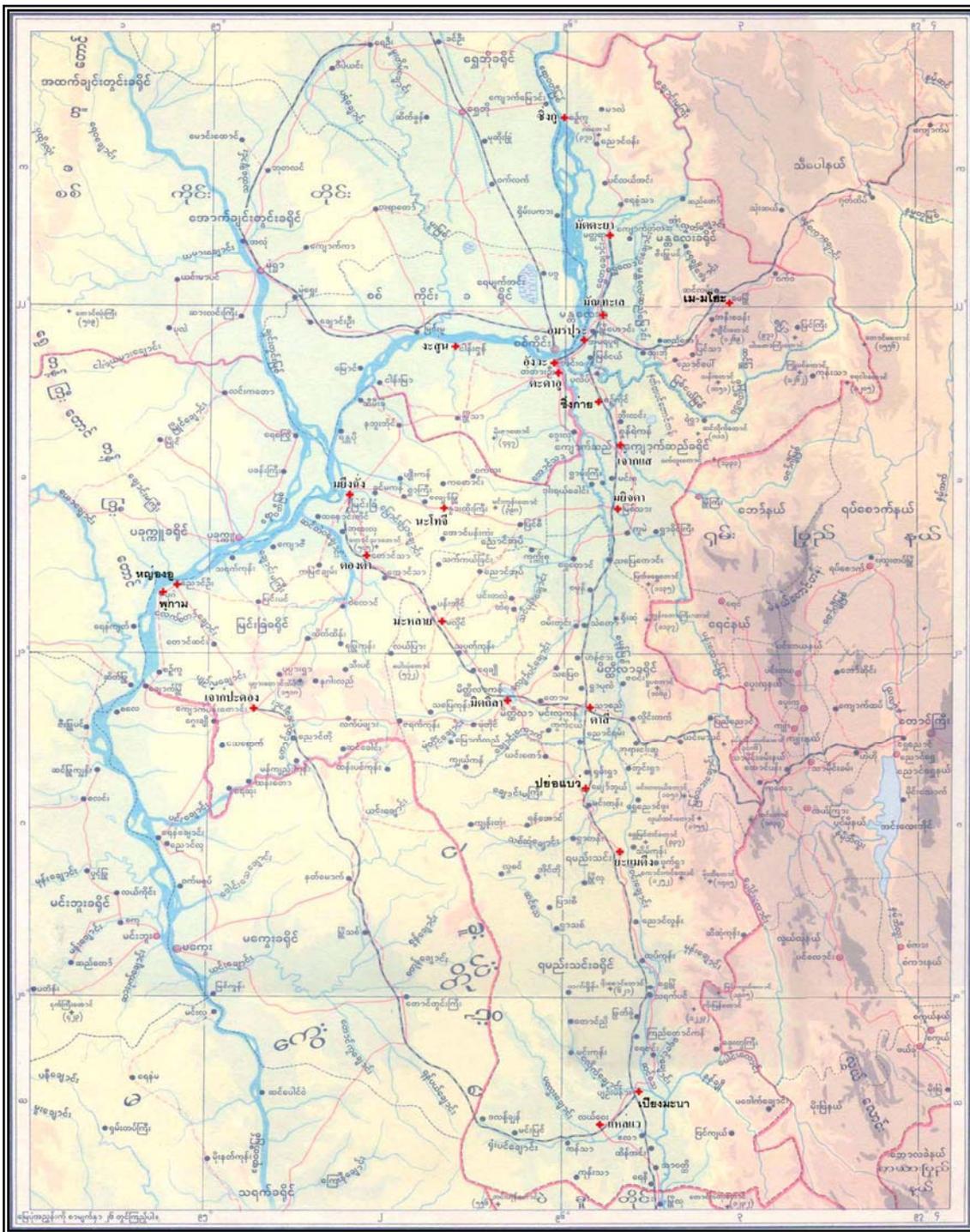
เมืองโดงแ่ตั้งอยู่บนเส้นทางรถยนต์และรถไฟสายย่างกุ้ง-แปร (ရန်ကင်း-ပြည်) ห่างจากเมือง ย่างกุ้ง ๖๖ ไมล์ และห่างจากเมืองแปร ๕๓ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ แต่ห่างจากย่างกุ้ง ๑๕ ไมล์ตาม เส้นทางรถยนต์ จากการที่มีเส้นทางคมนาคมขนส่งที่ดี และสามารถขนส่งสินค้าได้ทั้งทางรถยนต์และ รถไฟ จึงทำให้การค้าขายเจริญ ในบริเวณรอบเมืองนั้นจะเห็นว่า มีการล่องซุงไม้สักมาจากคลองเมือง โดงแ่ (သုံးဆယ်မြို့ရေချောင်း) จึงมีกิจการค้าไม้ ภายในเมืองมีวัดเจดีย์ต่าง ๆ อาทิ วัดโกทัะจี (ကိုထပ်ကြီးဘုရား) วัดมหาเชตีหละปะโทด้อ (မဟာစေတီလှပူထိုးတော်) วัดห้วยโป่งซีโข่งเชตีด้อ (ရွာပုံစည်ခုံစေတီတော်) วัดภูป่าโหย่ง (ပူပါရုံ) และมีโรงเรียนมัธยม สร้างเสร็จในปี ๑๙๕๓-๑๙๕๔ มี นักเรียนประมาณ ๘๐๐-๑,๐๐๐ คน ภายในเมืองยังมีสถานีตำรวจ (ပြည်သူ့ရဲတပ်ဖွဲ့စခန်း) ไปรษณีย์ (စာတိုက်) และคลินิก (ဆေးပေးခန်း) นอกจากนี้ ตรงกลางใจเมืองยังมีสระใหญ่ชื่อ เจ่วสิงต้า (ရွှေဘိတ်ရေကန်ကြီး) เป็นสระทึงดงามแห่งหนึ่ง

บริเวณที่ตั้งของเมืองโดงแ่นี้ ก่อนเกิดเมืองโดงแ่ จะมีเพียงหมู่บ้านต่าง ๆ อาทิ หมู่บ้านห้วย มะ (ရွာမ) หมู่บ้านสังยะเว (ခဲရွေး) และหมู่บ้านสังซู่ (ဆင်စု) หมู่บ้านห้วยมะนั้นตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งคลอง

เมืองโตงแส้ แรกเริ่มมีเพียงกระท่อมราว ๑๐ หลัง (๑๑๖๐๓๑๑๖) แต่เพราะมีการค้าไม้สัก หมู่บ้านจึงมีคนมากขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ ในตอนที่ผู้คนเพิ่งเข้ามาตั้งรกราก (अव्रिर्क) ในหมู่บ้านห้วยมะ นั้น ผู้คนจากหมู่บ้านสังยะเวซึ่งแต่ก่อนเป็นหมู่บ้านเล็กก็ได้เคลื่อนย้ายมายังหมู่บ้านห้วยมะเพื่อทำไม้ (११६०३६) บางส่วนได้อาศัยในหมู่บ้านห้วยมะ บางส่วนได้มาตั้งรกรากที่หมู่บ้านสังข์ที่ริมฝั่งคลองที่ตั้งเมืองโตงแส้ เมื่อการทำไม้ขยายวงกว้างหมู่บ้านสังข์มีครัวเรือนราว ๒๐ หลัง ส่วนใหญ่เป็นควาญช้างที่ชำนาญการลากไม้ (११๬๐๓) และผูกแพซุง และเหตุที่มักจะมัดช้างรวมไว้ที่ได้ต้นไทรใหญ่ (११६๐๓) ริมคลอง จึงได้เรียกที่แห่งนี้ว่า สังข์ (१๑๬๐ -แหล่งรวมช้าง) หมู่บ้านสังข์นั้นไกลจากหมู่บ้านห้วยมะเพียงแค่อิน หมู่บ้านทั้งสองมีผู้คนอยู่มากก็เพราะการทำไม้นั่นเอง

ในช่วงเวลาที่หมู่บ้านเล็กๆเหล่านี้สงบสุขนั้นอยู่ในสมัยพระเจ้าปะจีดอ (१๑๖๐๓๑๑๖) เมื่อเกิดสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ ๑ (अर्क-११६० ११६๐๓) ในเวลานั้นทหารในพื้นที่พม่าตอนล่าง (अवर्क-११६๐ ११६๐๓) ได้รวมตัวกันตามคำสั่งของแม่ทัพนามว่า มหาพันธุละ (अवर्क-११६๐) ในการรวมพลจากหมู่บ้านห้วยมะและสังข์ รวมชายกล้าหาญ (अवर्क- ११๬๐) ได้ ๓๐ คน พอหลังสงครามพม่า-อังกฤษครั้งที่ ๑ จึงเรียกหมู่บ้านห้วยมะและสังข์ว่าโตงแส้ (११६๐ -สามสิบ) นับว่าทำชนสงฆ์ไม้ (११๬๐) ตลาด และบ้านเรือนของเมืองโตงแส้เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่สมัยพระเจ้าปะจีดอมาโดยลำดับ

မဏ္ဍိတမင်္ဂလာ

วัดผ่องคำอู - เมืองโมโก๊ะ

เขาโปปา - ไกล่เมืองเจ้ากัปะดอง

พระเจดีย์แถวซีโขง - เมืองหญ่องอู

เจดีย์ - เมืองพุกาม

เจดีย์โลกमारชิน - เมืองเปียงมะนา

พระเจ้ากัคค้อจี - เมืองมัตตะเล

วัดมหาอ่องมะเหยโป่งสั่ง - เมืองอังวะ

หอคอยนันทมยั้ง - เมืองอังวะ

หนองน้ำ - เมืองมิตถิลา

สนามบิน-เมืองหนอง

พระเจดีย์ไอ้ปะตตะตันนิ - เนปยีดอ

ตลาดราชธานี - เนปยีดอ

อาคารที่พักของพนักงานรัฐ- เมืองเนปยีดอ

ตลาดมโยะมะเซ - เมืองเนปยีดอ

โรงแรม- เมืองเนปยีดอ

หนองน้ำต่องตะหมั่ง สะพานอุเป็ง แปลงเพาะปลูก - เมืองอมรปุระ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี - เมืองเจ้ากั้เส้

สะพานโก้ะเล้ะ - เมืองเม-ม โยะ

งานเดินช้าง - เมืองเจ้ากั้เส้

บ้านทรงยุโรปใน - เมืองเม-ม โยะ

เขื่อนเก็บกักน้ำส้อจี้ - เมืองเจ้ากั้เส้

น้ำตกอะนิชะคาน - เมืองเม-ม โยะ

สวนรุกขชาติ - เมืองเม-ม โยะ

มณฑลมันตะทะเล (มฺลลวละ:วฺลฺลิตฺ)

มณฑลมันตะทะเล (มฺลลวละ:วฺลฺลิตฺ-มันตะทะเล) ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕.๒๐- ๒๓.๔๕ องศาเหนือ กับเส้นแวงที่ ๙๔.๔๕-๙๗.๐๐ องศาตะวันออก มีขนาดพื้นที่ ๑๔,๒๙๔.๗ ตารางไมล์ ด้านเหนือติดกับ มณฑลสะกาย (๑ธฺกฺวฺลฺลิตฺ:วฺลฺลิตฺ) ด้านตะวันตกติดกับมณฑลสะกายและมณฑลมะเกว (๑ลฺลวละ:วฺลฺลิตฺ) ด้านใต้ ติดกับมณฑลพะโค (๑ลฺลวละ:วฺลฺลิตฺ) และรัฐกะเหรี่ยง (ကရင်ပြည်နယ်) ส่วนด้านตะวันออกติดกับรัฐฉาน (ရှမ်းပြည်နယ်)

มณฑลมันตะทะเลมีประชากร ๖,๓๑๓,๙๓๘ คน เป็นพื้นที่ที่มีผู้อยู่อาศัยอยู่มากเป็นลำดับที่ ๒ ของประเทศพม่า ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย ๔๒๔ คนต่อ ๑ ตารางไมล์ คนในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า (๖๖) ส่วนในที่ราบสูงตะวันออกมีชาวไทใหญ่ (ရှမ်း-ชาน/ฉาน) ชาวธนู(၀း-คน) ๓๐ ลีซอ (လိဆူး-ลีซู) และชาวปะหล่อง (ပလောင်) ส่วนในเมืองเหล่าเวและปยีงมะนามีชาวจีนพื้นราบ (မြေပြင်ချင်း-အရှမ်းချင်း) อยู่เล็กน้อย นอกจากนี้ ในพื้นที่ของมณฑลยังมีชาวกะฉิ่น กะเหรี่ยง ฉิ่นอาศัยอยู่ ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ และมีผู้นับถือศาสนาฮินดู อิสลาม และศาสนาคริสต์อยู่ด้วย ผู้คนส่วนใหญ่พูดภาษาพม่า

ลักษณะของพื้นที่

มณฑลมันตะทะเลมีพื้นที่สูงอยู่ ๒ ด้าน ได้แก่ ด้านตะวันออกของมณฑลจะเป็นแนวเขาต่อกับ ที่ราบสูงฉาน ซึ่งเรียกว่าที่ราบสูงด้านตะวันออก (အရှေ့ဘက်ကုန်းမြင့်ဒေသ) พื้นที่นี้มีความสูงมากที่สุด ในมณฑล ราว ๖,๐๐๐-๗,๐๐๐ ฟุต และด้านตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลเป็นเขตเทือกเขาพะโค ซึ่ง ตอนบนเป็นที่ตั้งของภูเขาโปปา ๓๐ มีความสูง ๔,๙๘๑ ฟุต เขาโปปานั้นเป็นภูเขาไฟที่ดับแล้ว ส่วนที่

^{๓๐} ธนู (เ- คน) เป็นชนชาติในตระกูลภาษาทิเบต-พม่ากลุ่มเดียวกับพม่า และเชื่อว่าชาวนั้นสืบเชื้อสายชาวพม่าโบราณ ปัจจุบันอาศัย ในพื้นที่ตอนระหว่างรัฐฉานกับพื้นที่ราบตอนกลางของพม่า พบมากในเขตเมืองเม-มโยะของจังหวัดมันตะทะเล และเมืองมายโหล่ง (မိုင်းလုံ) ในรัฐฉานเป็นต้น จำนวนประชากรมีมากกว่า ๖,๐๐๐ คน ชาวนั้นจะแบ่งกลุ่มย่อยตามภาษาและวัฒนธรรมที่ใช้ร่วม คือ ถ้ารับ วัฒนธรรมไทใหญ่ จะเรียกว่า ชานธนู (ရှမ်း၀း) แต่ถ้ารับวัฒนธรรมพม่า จะเรียกว่า เมียนมาธนู (မြန်မာ၀း) ส่วนการแต่งกาย หากใกล้ชิด กับคนไทใหญ่ ก็จะแต่งแบบไทใหญ่ แต่ถ้าใกล้ชิดกับคนพม่าก็จะแต่งแบบพม่า แต่ก็ยังมีผ้าโทกหัวอย่างคนไทใหญ่ ชาวนับถือศาสนา พุทธ และยังเชื่อว่าชาวนั้นจะสืบเชื้อสายผสมระหว่างพม่ากับไทใหญ่

^{๓๑} เขาโปปา เป็นภูเขาไฟที่ดับแล้ว ตั้งอยู่ห่างจากเมืองเจ้ากัปะดอง (ကျောက်ပဲခူးတောင်) ราว ๑๐ ไมล์ คนพม่าถือว่าเขาโปปานั้นเป็นแดน ของเหล่าเทพนาค โดยเปรียบกับเมืองหล่องซึ่งอยู่ใกล้กันให้เป็นแหล่งผู้คนหลายเชื้อชาติ อาทิ คนผู่ คนมอญ คนพม่า และคนสิงหล เป็น ต้น ส่วนที่มาของชื่อเขาโปปานั้นมีกล่าวไว้ ๓ แนว บ้างว่ามาจากคำว่า เขาปุพะ (ပုပ္ပ) หรือเขาบุรพา เนื่องจากเขาภูนี้อยู่ทาง ตะวันออกของเขตโหยง-ฮลุด-จุ่น (ယုန်လွှတ်ကျွန်း) เมืองหลวงแห่งแรกของพุกาม บ้างว่ามาจาก ป่าปุพะ (ပုပ္ပ) หมายถึงเขา

๑๐๕๖) และด้านใต้คือที่ราบลุ่มแม่น้ำสะโตง (๑๐๕๖๖๖:๑๐๕๖๖๖) ส่วนแถบเมืองมยিংฉิ่ง (๑๐๕๖๖๖) นั้นจะเป็นพื้นที่สบน้ำของแม่น้ำชินวิน (๑๐๕๖๖๖) ที่ไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำอิรวดี เกิดเป็นเกาะใหญ่ผืนดินอ่อน พื้นที่สบน้ำสำคัญอีกที่หนึ่งจะอยู่ใกล้กับเมืองอังวะ (๑๐๕๖๖-อังวะ) เกิดจากแม่น้ำ ๒ สายไหลจากเขตรัฐฉานมาบรรจบกับแม่น้ำอิรวดี แม่น้ำนั้นคือแม่น้ำมยิจ์แห่ง (๑๐๕๖๖๖) หรือ แม่น้ำทูลูวดี (๑๐๕๖๖๖-โตะทะวะตี) หรือ แม่น้ำนัมตู่ (๑๐๕๖๖๖) ซึ่งอยู่ด้านตะวันออก กับแม่น้ำปางหล่อง (๑๐๕๖๖๖) ซึ่งไหลขึ้นมาจากทางใต้ นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำซอจี (๑๐๕๖๖๖) ไหลจากรัฐฉานลงสู่แม่น้ำมยิจ์แห่ง และมีแม่น้ำสะโหม่ง (๑๐๕๖๖๖) ไหลจากเทือกเขาพะโคขึ้นไปสู่แม่น้ำปางหล่องก่อนจะพบกับแม่น้ำมยิจ์แห่ง ซึ่งไหลลงแม่น้ำอิรวดี จากข้อมูลปัจจุบัน ในที่ราบสูงตะวันออก ซึ่งมีความสูงกว่า ๓,๐๐๐ ฟุต จะมีป่าไม้ปกคลุม ส่วนในพื้นที่ต่ำกว่า ๓,๐๐๐ ฟุตรวมถึงพื้นที่บนเทือกเขาพะโคจะเป็นป่าไม้ผลัดใบ ในอำเภอเปียงมะนานั้นมีป่าเต็งรัง (๑๐๕๖๖๖:๑๐๖๖) ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ จะเป็นป่าไม้พุ่มหนาม (๑๐๕๖๖๖) และในที่ฝนตกน้อยบริเวณแม่น้ำอิรวดีจะมีไม้ตระกูลตะบองเพชร มณฑลมัณฑะเลมีป่าสงวน (๑๐๕๖๖๖:๑๐๖๖) ๕๔ แห่ง กินพื้นที่กว่าราวสองล้านสี่แสนเอเคอร์ และพื้นที่ห้ามล่าสัตว์นอกเขตป่าสงวน (๑๐๕๖๖๖:๑๐๖๖) กินพื้นที่กว่าแปดแสนเอเคอร์ (ค.ศ.๑๕๕๕)

มณฑลมัณฑะเลจะมีที่ราบอยู่ตอนกลาง และถูกขนาบด้วยเทือกเขาสองด้าน ด้านตะวันออกจะมีแนวเขาที่ราบสูงฉานทอดขนานจากเหนือลงใต้ ส่วนในพื้นที่ด้านตะวันตกตอนล่างจะมีแนวเทือกเขาพะโคขนาบอยู่ ส่วนทางตะวันตกตอนบนและตอนกลางจะมีแม่น้ำอิรวดีไหลผ่าน นอกจากนี้ ยังมีลำคลองและหนองน้ำที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาที่รายรอบไหลลงมาหล่อเลี้ยงพื้นที่ ส่วนที่ตั้งเมื่อนั้น บางเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ราบริมแม่น้ำลำคลอง เช่น เมืองหญ่องอูและเมืองงะสุนจะอยู่ริมแม่น้ำอิรวดี เมืองอังวะอยู่บริเวณสบน้ำอิรวดีกับแม่น้ำมยิจ์แห่ง และมีคลองมยิจ์ต่ำเชื่อมแม่น้ำ ๒ สายอยู่ทางด้านตะวันตกและด้านใต้ ทำให้เมืองอังวะเป็นเสมือนเกาะ เพราะมีแม่น้ำ ๓ สายไหลโอบกั้น ในอดีตเมืองอังวะจึงมักถูกเลือกให้เป็นเมืองหลวงอยู่หลายครั้ง เพราะมีทำเลดีตรงเข้าศึกเข้าถึงยาก ส่วนเมืองมยิจ์ตา

(๑๐๕๖๖) อมรปุระ(๑๐๕๖๖๖) และรัตนโป่ง (๑๐๕๖๖๖) หรือมัณฑะเล มีเพียงบางราชธานีที่อยู่ห่างจากแม่น้ำอิรวดี ดังเมืองตองอู (๑๐๕๖๖๖)เป็นอาทิ ในปัจจุบันมีเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจของพม่ากว่า ๓๐ เมืองที่ตั้งอยู่ ณ ริมแม่น้ำสายนี้ หากนับไล่จากเหนือมาได้มีอาทิ มยิจ์จินา (๑๐๕๖๖๖:๑๐๖๖) บะหม่อ (๑๐๕๖๖๖) เฉว่กู (๑๐๕๖๖๖) กะตา (๑๐๖๖๖) ทีไซ (๑๐๖๖๖) ตะกอง(๑๐๖๖๖) ตะเบะจิง (๑๐๖๖๖) มัณฑะเล (๑๐๖๖๖) สะกาย (๑๐๖๖๖) อังวะ(๑๐๖๖๖) มยিংหมู่ (๑๐๖๖๖) มยিংฉิ่ง(๑๐๖๖๖) ปะโตะกู (๑๐๖๖๖) พุกาม (๑๐๖๖๖) เซาร์ (๑๐๖๖๖) ชะเหล่ (๑๐๖๖๖) เหย่หน่งซง (๑๐๖๖๖) มะเกว (๑๐๖๖๖) มิงบู (๑๐๖๖๖) มิงหละ (๑๐๖๖๖) มิจองเย (๑๐๖๖๖) อ่องหลั่ง (๑๐๖๖๖) ตะเย้ (๑๐๖๖๖) แปร (๑๐๖๖๖) มยিংอ่อง (๑๐๖๖๖) จังคิง (๑๐๖๖๖) หิงคาตะ (๑๐๖๖๖) คนผู่ (๑๐๖๖๖) หญ่องโจง (๑๐๖๖๖) และมะอูโป่ง (๑๐๖๖๖) เป็นต้น

แต่เดิมมีสะพานข้ามแม่น้ำอิรวดีเพียงแห่งเดียว คือ สะพานอังวะ สะพานนี้เริ่มสร้างเมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ.๑๕๒๖ และเปิดใช้ในวันที่ ๒ มกราคม ค.ศ. ๑๕๓๔ แต่ปัจจุบันในช่วงปี ค.ศ. ๑๕๕๖ - ๒๐๐๓ รัฐบาลได้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำอิรวดีขึ้นอีก ๖ แห่ง ได้แก่ สะพานชะละมิงถิง (๑๐๖๖๖:๑๐๖๖) ในรัฐกะฉิ่น สะพานอโนธา (๑๐๖๖๖) และสะพานมิงบู-มะเกว (๑๐๖๖๖-๑๐๖๖๖) ในมณฑลมะเกว สะพานนวด (๑๐๖๖๖) ที่เมืองแปร สะพานโหมยัตทูน (๑๐๖๖๖) และสะพานมะอูโป่ง (๑๐๖๖๖) ในมณฑลเอยาวดี

จะอยู่ในพื้นที่ราบริมคลองปโยงปย่า ซึ่งเป็นคลองส่งน้ำที่ไหลจากเขื่อนกิ่งตา บางเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มน้ำและติดกับเชิงเขา เช่น เมืองมัตตะยาตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของคลองขุดเฉวตะของ เมืองมัทตะเลตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำอิรวดี อยู่ระหว่างแม่น้ำอิรวดีกับที่ราบสูงฉาน มีดอยมัทตะเลอยู่ด้านเหนือของเมือง ส่วนเมืองแจ้กส์ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำสอจีและอยู่ตรงเชิงเขาเฉวตาละของเมืองต่ำที่อยู่สูงเหนือระดับน้ำทะเลกว่า ๖๐๐ ฟุต เมืองป्योंแบวติดกับเขตฉานตอนใต้จึงมีแนวเขาอยู่มาก ส่วนเมืองยะเมตังเป็นเมืองที่อยู่สบาย เนื่องจากตั้งอยู่บนที่สูงและอยู่ติดปลายเขา นอกจากนี้ บางเมืองมีหนองน้ำใหญ่ เช่น เมืองอมรปุระมีหนองตองตะหมั่ง (ဝတင်ဝမုဒ်အင်း) เมืองมิตถิลามีหนองน้ำมิตถิลิตาที่ช่วยให้สภาพอากาศน่าอยู่ และเมืองเปียงมะนาใกล้ภูเขาสิ่งผุยและภูเขาเหล่าทวิง ซึ่งทอดตัวต่อจากเทือกเขาฉาน และมีหนองน้ำชื่อชานกั้ง (ရှမ်းတန်) อยู่ในหุบเขา แต่ทางตะวันออกของเมืองเปียงมะนาจะมีน้ำเค็ม ส่วนน้ำจืดสำหรับบริโภคจะได้จากภูเขาทางทิศตะวันตกของเมือง นอกจากนี้ มีบางเมืองตั้งอยู่บนพื้นที่สูง เช่น เมืองโมโก๊ะอยู่บนที่ราบสูงฉาน ตัวเมืองทั้งสี่ด้านจะรายรอบด้วยทิวเขา และเมืองเม-มโยะตั้งอยู่บนที่ราบสูงเป็นเขาขอดตัดทางตะวันออกของเมืองมัทตะเล และมีภูเขาเดี่ยวๆ โอบรอบเมือง

สภาพพื้นดินในมณฑลมีหลายลักษณะ กล่าวคือ บนพื้นที่สูงสุดของที่ราบสูงตะวันออกจะเป็นดินแดงเขาสูง (တောင်မြင့်မြင့်) ในที่ต่ำลงมาจะเป็นดินแดงคล้ำ (နိဗ္ဗိတောင်မြေ) และดินเหลืองคล้ำใต้ผืนป่า (ဝါညိုတောင်မြေ) ที่เนินต่ำจะเป็นดินแดงปนทราย (သဲဆန်သောမြေ) ที่ราบลุ่มจะเป็นดินนาเหนียว (စေးသောလယ်မြေ) ดินเหนียวสีดำ (စနယ်မြေ) และดินเหลืองออกดำ (ဝါမြေနက်) ส่วนตามเส้นทางแม่น้ำลำคลองกับพื้นที่เกาะตามลำน้ำจะเป็นดินตม

สภาพอากาศ

มณฑลมีสภาพอากาศที่หลากหลาย ในที่ราบสูงตะวันออกจะมีสภาพอากาศแบบอบอุ่นชื้น (ခွေးသမုဒ်ဝတ်ရာသီဥတု) ในเดือนเมษายน อากาศจะร้อนประมาณ ๓๐ - ๓๕ องศาฟาเรนไฮต์ ส่วนเดือนที่เย็นที่สุดจะมีอุณหภูมิเฉลี่ยต่ำกว่า ๖๐ องศาฟาเรนไฮต์ และมักเย็นถึงจุดเยือกแข็ง (ခရဲမှတ်) ส่วนด้านใต้สุดของมณฑลมีสภาพอากาศแบบทุ่งหญ้าสะวันนา (အပူပိုင်း သားနားရာသီဥတု) สำหรับพื้นที่อื่นนั้นจะมีสภาพอากาศเป็นแบบทุ่งหญ้าสเตปป์เขตร้อนหรือทุ่งหญ้าเมืองร้อน (အပူပိုင်းတက်) ในที่ราบลุ่ม มีอุณหภูมิเฉลี่ยราว ๘๘ องศาฟาเรนไฮต์ แต่ในตอนกลางวันมักจะมีอุณหภูมิสูงสุดถึง ๑๑๐ องศาฟาเรนไฮต์ ในฤดูหนาวมีอุณหภูมิสูงเฉลี่ย ๖๐ องศาฟาเรนไฮต์ และอุณหภูมิต่ำสุดอยู่ที่ราว ๕๐ องศาฟาเรนไฮต์

ด้านปริมาณน้ำฝน ในที่ราบสูงตะวันออกจะมีปริมาณน้ำฝนมาก ส่วนในที่ราบลุ่มจะมีปริมาณน้ำฝนน้อย ปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีนั้น ที่เมืองโมโก๊ะจะมากกว่า ๑๐๐ นิ้ว ที่เมืองป्योंแบวจะมากกว่า

๖๐ นิ้ว ส่วนในที่ราบลุ่มทางด้านใต้ เช่น ที่เมืองเปียงมะนามีปริมาณน้ำฝนราว ๕๖ นิ้ว และที่ราบลุ่มตอนกลาง อาทิ มณฑลเจ็กเก้แล้ว มิตถิลลา ปริมาณน้ำฝนจะอยู่ในราว ๓๒-๔๓ นิ้ว เมืองมยั้งฉิ่งเป็นพื้นที่ที่มีปริมาณน้ำฝนน้อยที่สุดเพียง ๒๗ นิ้ว แต่ในพื้นที่เขาโปปามีปริมาณน้ำฝนเกินกว่า ๔๐ นิ้วเพราะเป็นเนินเขาสูง

เขตการปกครอง

การแบ่งเขตการปกครองของมณฑลมณฑลเจ็กเก้ในปัจจุบันกับในช่วง ค.ศ.๑๕๔๕-๑๕๗๖ นั้นแตกต่างกัน ปัจจุบันได้มีการรวมเมืองโมโก๊ะ เมืองตะดาอุ เมืองอั้งวะและเมืองงะฮุ้นไว้ในมณฑลมณฑลเจ็กเก้ แต่ในช่วงก่อนนั้น เมืองโมโก๊ะ เมืองตะดาอุ เมืองอั้งวะและเมืองงะฮุ้นจะถูกจัดไว้ในเขตมณฑลสะกาย ดังนั้น เดิมมณฑลมณฑลเจ็กเก้จะประกอบด้วย ๕ จังหวัด คือ จังหวัดมณฑลเจ็กเก้ (๑๕๔๕) จังหวัดมิตถิลลา (๑๕๕๖) จังหวัดยะแมตติง (๑๕๖๖) และ จังหวัดมยั้งฉิ่ง (๑๕๗๖) โดยแต่ละจังหวัดประกอบด้วยเมืองสำคัญ ๆ ดังนี้

จังหวัดมณฑลเจ็กเก้ มีเมืองชิ่งกู (๑๕๔๕) มัตตะยา (๑๕๕๖) เม (๑๕๖๖) มณฑลเจ็กเก้ (๑๕๗๖)

อมรปุระ (๑๕๗๖)

จังหวัดเจ็กเก้แล้ว มีเมืองชิ่งก่าย (๑๕๕๖) เจ็กเก้แล้ว (๑๕๖๖) มยั้งฉิ่ง (๑๕๗๖)

จังหวัดมิตถิลลา มีเมืองมะหล่าย (๑๕๕๖) มิตถิลลา (๑๕๖๖) ต่าสี่ (๑๕๗๖)

จังหวัดยะแมตติง มีเมืองป๋อแบ่ว (๑๕๖๖) เปียงมะนา (๑๕๗๖) ยะแมตติง (๑๕๘๖)

เหล่าเว (๑๕๖๖)

จังหวัดมยั้งฉิ่ง มีเมืองหญ่งฮู (๑๕๖๖) เจ็กเก้ปะดอง (๑๕๗๖)

ต๋องต้า (๑๕๖๖) นะโทจี (๑๕๗๖) มยั้งฉิ่ง (๑๕๘๖)

จากข้อมูลปัจจุบัน มณฑลมณฑลเจ็กเก้มีเมืองมณฑลเจ็กเก้เป็นเมืองหลวง ประกอบด้วย ๘ จังหวัด ๓๑ อำเภอ ได้แก่ ^{๓๓}

^{๓๓} ในการตั้งชื่อเมืองในมณฑลมณฑลเจ็กเก้ เช่น เมืองมณฑลเจ็กเก้สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า มณฑล (๑๕๕๖) แปลว่า ดินแดนที่มีผู้คนเตรียมและอุดมสมบูรณ์ เมืองเจ็กเก้ปะดองมีโชคหินคล้ายม้าแร่เรียงราย เมืองเจ็กเก้แล้วหมายถึงเขื่อนหินเพราะมีเขื่อนและคลองส่งน้ำมากมาย เชื่อว่าสร้างเพื่อการเกษตรมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโนรธา เมืองมะหล่ายมาจากคำว่า ปางหล่าย (๑๕๕๖) หมายถึงแหล่งพรรณไม้ เมืองยะแมตติงมาจากการขุดคูเมืองแล้วมีน้ำสะอาดไหลซึมออกมา จึงเรียกว่า เข่มยั้งฉิ่ง (๑๕๖๖) หมายถึงที่อันควรชื่นน้ำ เมืองอมรปุระเป็นเมืองเก่า (๑๕๖๖) เรียกว่าเมืองใต้ (๑๕๖๖) เพราะตั้งอยู่ใต้ของกรุงมณฑลเจ็กเก้ เมืองอั้งวะเป็นเมืองราชธานีเก่าที่ตั้งขึ้นในคริสต์ศักราช ๑๓๖๔ ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำมยั้งฉิ่ง (๑๕๖๖) จึงได้ชื่อว่า อะวะ (๑๕๖๖-ปากทาง) และยังเป็นเมืองที่มีหนองน้ำอยู่ ๕ แห่ง จึงอาจได้ชื่อมาจากว่า อั้งนะวะ (๑๕๖๖) แปลว่า “เมือง ๕ หนอง” เมืองงะฮุ้นมาจากคำว่า งานฮุ้น (๑๕๖๖) หมายถึง เมืองอยู่บนปลายไรร่า เมืองตะดาอุหมายถึงเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณหัวสะพาน เมืองมยั้งฉิ่งมาจากคำว่า มยั้งฉิ่ง (๑๕๖๖) หมายถึงที่ตกค้างนอกเขตอำนาจของเจ้าเมือง เมืองมิตถิลลามายกชื่อมิตถิลลา (๑๕๖๖) หมายถึงดินแดนที่ไม่ถึงเขาโปปา เมืองป๋อแบ่วเดิมเป็นชายแดนและเป็น

จังหวัดปียงอุ-ลวี่ง (ປິ່ງອູ່ລຽງ) มี ๖ อำเภอ คือ ปียงอุ-ลวี่ง ปะเต่งจี มัตตะยา โมโก๊ะ ซิ่งกู
ตะเป๊ะจิ่ง

จังหวัดมยี่งฉั่ง (ມື່ງຊຶ່ງ) มี ๔ อำเภอ คือ มยี่งฉั่ง นะโทจี ต่องตำ เจ้ากัปะดอง

จังหวัดปะกัง-หญ่องอู (ປັກ-ຮຽງອູ) มี ๑ อำเภอ คือ หญ่องอู

จังหวัดมิตถิลา (ມິຕຊີລາ) มี ๓ อำเภอ คือ มิตถิลา มะหลาย ต่ำลี

จังหวัดยะแมตัง (ຮຸ່ມເມັດ) มี ๒ อำเภอ คือ ยะแมตัง ปย่อแบว

จังหวัดเนปยี่ดอ (ເນປຽງເດວ) มี ๓ อำเภอ คือ เปียงมะนา แหล่วเว ต๊ะโกง

จังหวัดเจ้ากัแส (ເຈົ້າກັສ) มี ๕ อำเภอ คือ เจ้ากัแส มยัจตา ซิ่งก่าย ตะดาอู งะสุน

จังหวัดมณฑะเล (ມົນທະເລ) มี ๖ อำเภอ คือ มณฑะเล อมรปุระ มณฑะเลตะวันออกเฉียงเหนือ
มณฑะเลตะวันออกเฉียงใต้ มณฑะเลตะวันตกเฉียงเหนือ และมณฑะเลตะวันตกเฉียง
ใต้

สังคมวัฒนธรรม

ในมณฑลมณฑะเลมมีชนหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ ได้แก่ ชาวพม่า ชาวจีน ชาวไทใหญ่ ชาว
ปะหล่อง และชาวลีซอ นอกจากนี้ยังมีจีน แยก และมุสลิมอยู่ปะปน ในพื้นที่ตอนกลางของมณฑลจะมี
ชาวพม่าอาศัยเป็นส่วนใหญ่ เช่น ในเขตเมืองมยี่งฉั่ง เมืองปย่อ-บเว เมืองเปียงมะนา และเมืองยะแมตัง
ส่วนในพื้นที่ภูเขาด้านตะวันออกจะมีไทใหญ่และชนเป็นชนกลุ่มใหญ่ ดังเช่น ในอำเภอโมโก๊ะส่วนมาก
เป็นไทใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนา มีคนจีนและแยกอินเดียบ้างเล็กน้อย ส่วนในเมืองเม-มโยะมีทั้งพม่า
จีน ลีซอ ปะหล่อง และฉานจีน กล่าวกันว่าเมืองเม-มโยะเดิมนั้นเป็นที่อยู่ของชาวจีน พอในสมัยอาณาจักร
เมืองเม-มโยะกลายมาเป็นถิ่นอาศัยของชาวอังกฤษ จีน อินเดีย ไทใหญ่ และพม่า ส่วนในเมืองต่ำลี
นั้นประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าที่นับถือพุทธศาสนา ส่วนชาวจีนจะอาศัยในบริเวณด้านตะวันออก
ของอำเภอต่ำลี

ในด้านศาสนาความเชื่อ มณฑลมณฑะเลมมีทั้งศาสนาพุทธ อิสลาม คริสต์ และการนับถือผีนับต มี
ชาวพม่ามุสลิมที่สืบเชื้อสายมาจากทหารมุสลิมในสมัยพระเจ้ามินดงอยู่ด้วย ชาวเมืองปย่อแบวมมีทั้งชาว
พม่าที่นับถือศาสนาพุทธและชาวพม่ามุสลิม ในอำเภอปย่อแบวมมีนั้น ผู้คนแยกกันอยู่ตามเชื้อชาติและ

แหล่งข้อมูลของผู้บริหารราชภัฏ แต่กรั้นเจ้าชายหญ่องอาน (ຮຽງອູ່ລຽງ) เสด็จมา พระองค์ตรัสให้สร้างเมืองขึ้นใหม่และ
เรียกชื่อเมืองว่า ปย่อแบว (ເປຽງເບວ) หมายถึงสถานที่อันน่าอยู่ เมืองเปียงมะนาตั้งตามชื่อหมู่บ้านเปียงมะนาเก่า (ປຽງເມະນາ) ซึ่ง
ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ที่สุด เมืองมัตตะยา หมายถึงเมืองอำมาตย์ตั้ง หรืออาจหมายถึงเมืองที่อำมาตย์นั้นบรื้อช่วยกันสร้าง เมืองเม-มโยะ
เดิมมีชื่อว่า ปียงอุ-ลวี่ง พอในปี ค.ศ. ๑๘๘๖ นายพลเม (ຊີວິມຸງເຮີ) จากทัพทหารเบงกอลขึ้นมาตั้งทัพที่ปียงอุ-ลวี่ง จึงเรียกชื่อเมือง
เสียใหม่ตามชื่อนายพลผู้นั้น เป็นต้น

ศาสนา อย่างในหมู่บ้านยั้งค้อ (๑๑๕:๑๐๖) เป็นชาวพม่ามุสลิมทั้งหมดราว ๑,๕๐๐ คน ส่วนความเชื่อเรื่องผีน้ำ อาทิต ในเขตมัตตะยาจะมีการจัดงานบูชาเทพนัตในระดับชาติที่เจดีย์ชุตองปยี (๑๑๖:๑๐๖) ณ หมู่บ้านตองปะโยง และในเมืองเปียงมะนามิภูเขาสิ่งผยุและเหล่าทวิงที่ทอดตัวจากเทือกเขาฉาน ที่นั่นมีพระเจดีย์ที่เชื่อกันว่าผีน้ำสองพี่น้องเป็นผู้สร้างไว้

ในเมืองมณฑลละมูเสถียรสถานหลากหลาย อาทิ วัด เจดีย์ พุทธรูป กู่ปราสาท สถานวิปัสสนา โบสถ์คริสต์ และมัสยิด เช่น พระมหามัณนิ (๑๖๖:๑๐๖) - มหามุนิพะยา) ซึ่งอัญเชิญมาจากแคว้นยะไข่ พระมหาศกยสีหะ (๑๖๗:๑๐๖) ที่ตลาดเซโล่สร้างโดยพระเจ้าบะจิดอ เจดีย์มหาโลกรังสีเอ็งค้อหย่า (๑๖๘:๑๐๖) อยู่ทางตะวันตกของตลาดเซโล่ เยื้องไปทางเหนือของพระเจดีย์มหาศกยสีหะ ในกลางเมืองมณฑลละมูเสถียรพระเจิวจี-มยั้ง (๑๖๙:๑๐๖) ซึ่งมิ่งฉิ่งขอราชบุตรของพระเจ้าอลองสีตู่ทรงสร้าง เจ้ากัคค้อจีพะยา (๑๗๐:๑๐๖) เป็นพระพุทธรูปสมัยพระเจ้ามินดงอยู่เชิงคอยมณฑล ส่วนเยื้องไปทางตะวันออกนั้นจะมีพระจันทามุนิ(๑๗๑:๑๐๖ - ชันคามุนิ) พระเจ้ามินดงได้ทรงอัญเชิญมาจากเมืองเก่าอมรปุระมาประทับในอำโหยงข้งปราสาทในราชวังนันทมเยโป่งต่ำสั่งใกล้เขามณฑล พระเจดีย์กุโสค (๑๗๒:๑๐๖) เป็นเจดีย์ที่พระเจ้ามินดงสร้างไว้ มีอีกชื่อว่ามหาโลกมารชิน(๑๗๓:๑๐๖) ที่นั่นตั้งแผ่นหิน ๑๒๕ แผ่นบันทึกพระไตรปิฎกที่พระเจ้ามินดงทำสังคายนครั้งที่ ๕ และใกล้กับพระเจดีย์กุโสคยังมีวัดอะตุมะชิ (๑๗๔:๑๐๖) และวัดเฉวันนค้อ (๑๗๕:๑๐๖) ส่วนวัดอื่นๆในเมืองมณฑล เช่น วัดมะโซเหยง (๑๗๖:๑๐๖) วัดฉิ่งมะกั้ง (๑๗๗:๑๐๖) วัดโมกอง (๑๗๘:๑๐๖) วัดวิสุทธาโหยง (๑๗๙:๑๐๖) เมืองมณฑลนั้นถือเป็นเมืองที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่มากที่สุดในประเทศพม่า ส่วนที่เมืองอมรปุระมีพระเจดีย์สำคัญองค์หนึ่ง ชื่อ มหาวิษยรังสี (๑๘๐:๑๐๖) มีรูปทรงสถาปัตยกรรมหรือบะจิดอมีงสร้างไว้ ใกล้หนองน้ำตองตะหมั่งมีพระหินหลวง (๑๘๑:๑๐๖) สร้างโดยพระเจ้าปะกั้งมิ่ง ถือเป็นพระหินองค์ใหญ่ลำดับที่ ๓ ของประเทศ รองจากที่เมืองย่างกุ้ง และเมืองมณฑล ส่วนในเมืองอังวะมีวัดมหาอ่องมะเหยโป่งสั่ง (๑๘๒:๑๐๖) ซึ่งมเหสีแห่งนั้นสร้างถวายพระอาจารย์โปและพระอาจารย์อุโปะแห่งหน่องกัน ที่เมืองตะดาอุมิพระเจดีย์มิ่งกะลา (๑๘๓:๑๐๖) สร้างโดยพระเจ้าทุติยะมิ่งชอง ที่เมืองเจ้ากัคค้อ บนยอดเขาเฉวต่ำสะยอง (๑๘๔:๑๐๖) มีเจดีย์ที่สร้างโดยพระเจ้าอโนธธา ส่วนที่เชิงเขามิพระเจดีย์เฉว่มุจ (๑๘๕:๑๐๖) ส่วนที่อำเภอมยั้งฉิ่งมีเจดีย์สำคัญ เช่น เจดีย์สังสาราเอ (๑๘๖:๑๐๖) เจดีย์ยันอ่องมยั้ง (๑๘๗:๑๐๖) เจดีย์เฉว่มยั้งตั้ง (๑๘๘:๑๐๖) และเจดีย์นะเงะชิจัฐ (๑๘๙:๑๐๖) นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนพระปริยัติอาทิต วัดโกสอ้ง วัดสุธรรมมา วัดชุตองปยี และสถานปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน อาทิต ชุนลูนกู่จอง เฉว

หนึ่งตั้งจอง และมหาสี ที่เมืองหนองอูมีเจดีย์เฉวชีโขง (ရွှေစည်းခုံ၁၀၀၀) ที่เมืองเจ้าแก้วปะดองมีเจดีย์บนยอดเขา เจดีย์สำคัญคือ เจดีย์มยะเฉวกู้ และเจดีย์เฉวกู้ตองอู อยู่ห่างจากภูเขาโปปาราว ๘ ไมล์

ในเมืองมิตถิลามีเจดีย์สำคัญที่พระเจ้าอโนรธาทรงสร้างไว้หลายองค์ อาทิ เจดีย์ฉิ่งปิ้งกู่ (ရှင်ပင်ဂူ၁၀၀၀) เจดีย์เฉวกู้หละ (ရွှေဂူလှ၁၀၀၀) เจดีย์เฉวกู้จี้ (ရွှေဂူကြီး၁၀၀၀) เจดีย์เฉวกู้ชอลู (ရွှေ၁၀၀လူး၁၀၀၀) เจดีย์เฉวกู้ปิ้งสะยี้ (ရွှေပင်လှော်၁၀၀၀) ส่วนเจดีย์ที่พระเจ้าอลองสีตูทรงสร้างไว้ อาทิ เจดีย์เฉวกู้มยั้งตั้ง (ရွှေမြင့်တင်) เจดีย์มโยะควิงซุดตองปยี (မြို့တွင်းဆုတောင်းပြည့်) เจดีย์ผ่องค่ออู (ဖောင်တော်ဦး) ที่เมืองป्योंแบ่วมีเจดีย์มยะเตงตั้ง (မြောင်တော်၁၀၀၀)) ตั้งอยู่ริมเส้นทางสายมิตถิลา ที่เมืองเปียงมะนาทางด้านใต้มีเจดีย์มารเชง (မာရုဇိန်) พระเจดีย์นี้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ามิงดง ในบริเวณใกล้เคียงกันนั้นมีเจดีย์โลกะหย่นหน่ง (လောကရန်နှိမ်) สร้างโดยขุนนางพม่า ที่เมืองยะแมตึงมีเจดีย์ที่สร้างมาแต่ยุคราชวงศ์พม่า เช่น เจดีย์มิงหน่งตู่ (မင်းရံသူဘုရား) และเจดีย์เฉวกู้มยั้งตั้ง (ရွှေမြင့်တင်၁၀၀၀) และมีวัดเก่าแก่หลายแห่ง อาทิ วัดมิงตะมิ วัดเฉวกู้ วัดเตงอู วัดสังลู้ต และวัดสิ่งโจงตอยะ ส่วนที่เมืองโมโก๊ะมีเจดีย์ผ่องค่ออู (ဖောင်တော်ဦးဘုရား) ที่สร้างโดยพระเจ้าอลองสีตูแห่งพุกาม นอกจากนี้ ยังมีโบสถ์คริสต์สมัยรัฐบาลอังกฤษ และมัสยิดของชาวมุสลิม ส่วนที่เมืองเม-มโยะ ยังมีวัดคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกหลายแห่งที่สร้างมาแต่สมัยนั้น

ในด้านงานประเพณี มณฑลมัณฑะเลจะมีงานบูชาเจดีย์ งานทอดกฐิน งานเดินช้าง งานบูชาผีนัต งานบูชาเจดีย์มีหลายแห่ง อาทิ เมืองมยี้จ่าจะจัดงานฉลองเจดีย์เฉวกู้มฐอนในเดือนกะโပะแคว (၁၀.၀၅-กุมภาพันธ์) ที่เมืองมิตถิลามีการจัดงานเจดีย์เฉวกู้มยั้งตั้งบนยอดเขาเฉวกู้มิงหวู่ในเดือนกะโပะแคว (၁၀.၁၅-พฤษภาคม) ที่เมืองป्योंแบ่วและเมืองยะแมตึงจะจัดงานบุญในเดือนกะโပะแคว (၁၀.၁၅-พฤษภาคม) ส่วนงานเดินช้างนั้นจัดที่เมืองเจ้าแก้วแสะในเดือนตะดิงจู้ต (၁၁.၀၅-ตุลาคม) เชื่อว่าจัดมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโนรธา ในงานมีขบวนเดินหุ่ช้าง ชาวบ้านจากเมืองใกล้เคียงจะช่วยกันทำหุ่ช้างเพื่อแห่เข้าเมือง ส่วนงานบูชาผีนัตที่หมู่บ้านตองปะโยงนั้นจะจัดในช่วงเดือนหว่าก่อง (၀၂.၁၅- สิงหาคม)

การพัฒนาเมือง

มณฑลมัณฑะเลมีหน่วยงานราชการหลายแห่งที่สร้างมาแต่สมัยรัฐบาลอังกฤษและในสมัยเอกราช อาทิ ที่ว่าการมณฑล ที่ว่าการจังหวัด สำนักงานเทศบาล การคลัง พินาศศึกษา สถานีตำรวจ ศาล สถานีดับเพลิง สถานีรถไฟ ทางหลวง ป่าไม้ รั้ววัดที่ดิน ภาษี สหกรณ์ ไปรษณีย์โทรเลข มีโรงเรียนระดับต่าง ๆ เช่น โรงเรียนประถม โรงเรียนมัธยม และมีกองบัญชาการกองทัพ หน่วยงานทหาร และสนามบินของกองทัพในเมืองมิตถิลา

ในสมัยรัฐบาลอนุภูมิการสร้างสถานที่ราชการขึ้นใหม่ เช่น โรงเรียนฝึกหัดครูที่เมืองมิตติลา โรงเรียนชั้นสูงที่เมืองป्योंแบ่ว วิทยาลัยการเกษตรที่เมืองเปียงมะนา โรงพยาบาลประชาชน และโรงพยาบาลแม่และเด็กที่เมืองป्योंแบ่ว มหาวิทยาลัยทหารที่เมืองเม-มโยะ และมีการตั้งคณะกรรมการสุขภาพที่เมืองหญ่องอู นอกจากนี้ ยังมีการปรับปรุงซ่อมแซมเขื่อน โมกกองและเขื่อน มิงตัจที่เมืองป्योंแบ่ว และซ่อมสะพานที่เสียหายในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ดังเช่น สะพานใกล้เจดีย์ เฉวแจ๊ะแยะในเมืองเก๊าอังวะ เพื่อให้รถยนต์และรถไฟแล่นไปมาได้สะดวก สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น โครงหลังคาสะพานหมายเลข ๗ และ ๘ ชำรุด จึงมีการซ่อมแซม

เมืองมัณฑะเลตั้งอยู่ทางใจกลางของประเทศพม่า จึงมีการคมนาคมดี และจากการที่มีเส้นทาง น้ำ เส้นทางอากาศ เส้นทางรถไฟ และเส้นทางรถยนต์เชื่อมกับเมืองอื่น ๆ จึงทำให้การค้าขายรุ่งเรือง และเหตุที่มีแม่น้ำอิรวดีไหลผ่านและยังมีลำคลองอยู่มาก เส้นทางน้ำจึงมีความสำคัญ เช่น เมืองอังวะ เป็นเมืองชุมทางจากหลายเมือง เพราะอาศัยแม่น้ำอิรวดีเดินทางติดต่อกับพื้นที่ทางเหนือและทางใต้ของประเทศพม่า ส่วนเขตมัตตะยามีเส้นทางคมนาคมสะดวก มีถนน ทางรถไฟและทางน้ำเข้าถึง มีทางรถไฟจากเมืองมัตตะยาไปยังมัณฑะเล และมีถนนเลียบบคลองขุดเฉวตะของไปยังเมืองมัณฑะเล นอกจากนี้ ยังสามารถเดินทางไปยังรัฐฉานได้ด้วยรถล่องเรือแพในคลองขุดเฉวตะของและแม่น้ำมัตตะยา(คลองของมะจี) ส่วนเมืองที่อยู่บนภูเขาจะไม่มีรถไฟวิ่งผ่าน เช่น โมโก๊ะจะอาศัยเพียงทางเรือกับทางรถยนต์ ที่เมืองโมโก๊ะนั้นมีท่าเรืออยู่เพียงแห่งเดียว คือ ท่าเรือตะเบ๊ะจิง ตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำอิรวดี ท่าเรือแห่งนี้มีรถยนต์เข้าเทียบท่าเพื่อขนถ่ายสินค้าระหว่างเมืองมัณฑะเลกับเมืองพะหม่อ ในรัฐกะฉิ่น

ในด้านเส้นทางรถไฟของมณฑลมัณฑะเลนั้น เส้นทางสายย่างกุ้ง-มัณฑะเลเป็นสายหลักทาง ตะวันออกของเทือกเขาพะโค เมืองที่อยู่บนเส้นทางสายนี้ เช่น เมืองเจ้ากั๊สเส่ ต่าลี ป्योंแบ่ว ยะแมตัง ต๊ะโกง และเปียงมะนา ส่วนเมืองที่อยู่บนเส้นทางย่างกุ้ง-มัณฑะเลสายตะวันตกของแม่น้ำอิรวดี ซึ่งอยู่ ทางปากตะวันตกของเทือกเขาพะโคนั้น เช่น มยั้งฉั่ง หล่องอู และเจ้ากั๊ปะดอง สำหรับทางรถยนต์นั้น จะวิ่งขนานไปกับทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มัณฑะเลทั้งสองด้าน นอกจากนี้ ยังมีทางรถไฟจากเมือง เปียงมะนาผ่านเมืองแหล่แวงและต่องควิงจี ข้ามเทือกเขาพะโคไปยังเมืองเจ้ากั๊ปะดอง ซึ่งอยู่ห่างออกไป ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือราว ๑๓๕ ไมล์ และจากเปียงมะนานั้น มีถนนสำคัญ ๒ สาย สายหนึ่งจาก เมืองเปียงมะนาไปยังหมู่บ้านต่องโหญ่ด้านตะวันตกราว ๕๐ ไมล์ อีกสายหนึ่งจากเมืองเปียงมะนาไปยัง ริมฝั่งแม่น้ำปองลงทางตะวันออกราว ๗ ไมล์ เส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางสำคัญในการขนส่งไม้ ส่วน เมืองมิตติลาถือเป็นชุมทางรถยนต์ที่วิ่งระหว่างเมืองย่างกุ้งกับมัณฑะเล และระหว่างเมืองเหย่หนั่งของ กับเขตรัฐฉาน เส้นทางรถยนต์นั้น นอกจากจะใช้ติดต่อภายในพื้นที่แล้ว ยังเชื่อมต่อกับเส้นทางสู่พื้นที่

ชายแดนได้ด้วย เช่น เมืองอังวะมีถนนสายตะวันออกที่มาจากยูนนานของประเทศจีนและแถบที่ราบสูงฉาน และมีถนนสายด้านตะวันตกที่มาจากอินเดีย

ในเขตภูเขาบางพื้นที่ของมณฑลมณฑลเฉิงเฉิงเดินทางไม่สะดวกนัก อย่างเช่น เมืองเม-ม โยเซซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางรถยนต์สายมณฑลเฉิงเฉิง-ลาโซ หากมาเมืองมณฑลเฉิงเฉิงต้องใช้เวลาราว ๒ ชั่วโมง เพราะเส้นทางทางคดเคี้ยวและคดโค้งซ้อนกันเป็น ๓ ระดับอยู่หลายจุด แต่หากเดินทางด้วยรถไฟก็จะใช้เวลา นานกว่ามาก เพราะต้องวิ่งขึ้นเขาลงเขาอยู่ตลอด และในบางพื้นที่ไม่สามารถเดินทางในช่วงฤดูฝน เช่น เมืองป๋อแป่ว จะใช้ถนนได้เฉพาะในช่วงฤดูร้อนกับฤดูหนาวเท่านั้น ในการเดินทางนั้น ยังอาจอาศัยการเดินทางเท้า เช่น เมืองยะเมตติงซึ่งตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟและทางรถยนต์ระหว่างย่างกุ้ง-มณฑลเฉิง แต่ถ้าจะเดินทางไปเมืองกะลอสและเมืองสิ่งตองในรัฐฉานตอนใต้ หรือไปเมืองมะเกวจะต้องอาศัยการเดินทางเท้า

จากข้อมูลปัจจุบัน(ค.ศ.๒๐๐๗) ทางรถไฟสายย่างกุ้ง-มณฑลเฉิงเฉิงเป็นเส้นทางที่สำคัญที่สุด และจากเส้นทางหลักนี้มีการตัดเส้นทางเชื่อมไปยังเมืองในพื้นที่ต่าง ๆ อีกหลายเส้นทาง เช่น จากเมืองเปียงมะนาไปยังตำบลเจหนี (၈၉၆:၆) ในมณฑลมะเกว และจากเมืองต่าลี่ไปยังเมืองหญ่หญ่ (၈၉ ၆၆၆) ในรัฐฉาน หรือไปยังเมืองมยี่ฉิ่ง เมืองพุกาม และเมืองเจ้ากัปะดอง ซึ่งเป็นเมืองในฟากตะวันตกของมณฑลมณฑลเฉิงเฉิง จากเมืองมณฑลเฉิงเฉิงไปยังเมืองลาโซในรัฐฉานกับเมืองมยี่ฉิ่งในรัฐฉาน และจากเมืองมณฑลเฉิงเฉิงไปยังเมืองมัตตะยา เป็นต้น ส่วนเส้นทางรถยนต์มีเส้นทางสายสำคัญคือเส้นทางที่วิ่งระหว่างเมืองย่างกุ้งกับเมืองมณฑลเฉิงเฉิง เส้นทางย่างกุ้ง-มณฑลเฉิงเฉิงจะมี ๒ เส้นทาง คือ สายย่างกุ้ง-มณฑลเฉิงเฉิง ในเส้นทางสายตัดทอดไปตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสะโตง-สะโง (၈၆၆၆:๐-၈၆၆၆:๐) กับเส้นทางย่างกุ้ง-มณฑลเฉิงเฉิง ที่ตัดผ่านเมืองแปรและเมืองมะเกว ซึ่งเป็นเส้นทางที่ตัดไปตามที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดี นอกจากนี้ยังมีเส้นทางสายที่วิ่งไปยังฟากตะวันออก คือ สายมณฑลเฉิงเฉิง-ลาโซ (ลาเสี้ยว) ในรัฐฉาน สายมณฑลเฉิงเฉิง-มิตติลา-ตองจี-จายน์โด่ง-ต่าชีเล๊ะ (ทาจี้เหล็ก) สายมณฑลเฉิงเฉิง-โหม่งหยั่ว-หญ่หญ่ สายมณฑลเฉิงเฉิง-หญ่หญ่ และสายมณฑลเฉิงเฉิง-โมโก๊ะ ส่วนเส้นทางน้ำจะใช้เส้นทางแม่น้ำอิรวดี โดยสามารถเดินทางจากเมืองมณฑลเฉิงเฉิงไปถึงเมืองบะหม่อ (၆၆:ๆ) ทางตอนบน หรือเดินทางลงมาถึงเมืองย่างกุ้งทางด้านใต้

แต่เดิมนั้น ในมณฑลมณฑลเฉิงเฉิงมีสนามบินอยู่ ๓ แห่ง คือ เมืองมณฑลเฉิงเฉิง เมืองเม-ม โยเซ และเมืองมิตติลา ที่เมืองมณฑลเฉิงเฉิงมีสนามบินชื่อชางมยะต่าลี่ ที่เมืองเม-ม โยเซมีสายการบินมาเมืองย่างกุ้ง ส่วนเมืองมิตติลาเป็นสนามบินของกองทัพ ปัจจุบันมีสนามบินใหม่ที่เมืองหญ่หญ่อยู่ใกล้กับเมืองพุกาม และมีการสร้างสนามบินในมณฑลเฉิงเฉิงใหม่ที่อำเภอตะดาอู (၈၈:ๆ) เพื่อเป็นสนามบินนานาชาติ

ส่วนในด้านการสื่อสารนั้น มีการสร้างสถานีรับส่งสัญญาณวิทยุและโทรทัศน์ ๓ แห่งในพื้นที่ ปึงอู-ลิ่ง โมโก๊ะ และโปปา และยังมีการสร้างสถานีไมโครเวฟ (อิฐอิฐ๑๐๐๖๑๑๕) เพื่อส่งสัญญาณวิทยุ โทรทัศน์ในหลายพื้นที่ อาทิ ที่เมืองมิตถิลา ต่าสี ยะแมตัง ต๊ะโกง และ เปียงมะนา เป็นต้น

เศรษฐกิจท้องถิ่น

มณฑลมันตะเลในอดีตนั้นมีผลผลิตทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจ อาทิ ที่เมืองเม-มโยะมีอากาศหนาวเย็นเหมาะกับการปลูกผัก ผลไม้ ดอกไม้ จะเห็นแปลงพืชตามลาดหุบเขา อาทิ กาแฟ สตรอเบอร์รี่ สับปะรด กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก มะเขือเทศ ตลอดจนไม้ใหญ่อย่างยูคาลิปตัส สน ไม้ก่อกระดุม และมีไม้ดอกสวยงามอย่างเคเลียและเบญจมาศ ที่เมืองมัตตะยามีคลองขุดหลายสายเชื่อมกับแม่น้ำอิรวดีกับแม่น้ำมัตตะยา จึงเหมาะกับการทำนาและจับปลา นอกจากนี้ ยังมีการเพาะปลูกไม้ผล อาทิ มะม่วง กล้วย มะนาว มะนาวส้มโอ (๑๑๑๑๑๑ - เซกักตี) สับปะรด และหมาก เป็นต้น ที่เมืองมยั้งต่ามีคลองส่งน้ำจากเขื่อนกิงตาในลำน้ำปางหลวง ช่วยให้ชาวไร่ชาวนาเพาะปลูกทำกินได้ ส่วนด้านตะวันออกมีฝนน้อย จึงปลูกพืชประเภทข้าว ถั่ว และงา โดยอาศัยคลองส่งน้ำเหล่านั้น ที่เมืองต่าสีจะเพาะปลูกเป็นหลัก เช่น ข้าว งา ถั่ว ข้าวโพด และพริก โดยอาศัยน้ำจากหนองน้ำมิตถิลา หนองน้ำมิงหละ และหนองน้ำหญ่องฉวน ที่เมืองต่าสีและเมืองใกล้เคียงมีโรงเลื่อยหลายแห่ง โดยนำไม้มาจากเขตฉานและทางตอนล่าง ที่เมืองป्योंแ้วมีฝนน้อย จะปลูกพืชทนแล้ง อาทิ ข้าว ฝ้าย ถั่ว โดยจะทค้ำน้ำจากเขื่อนและหนองน้ำ เช่น จากหนองน้ำแจ๊กเส่ หนองน้ำตี เขื่อนโก่งมิง และเขื่อนมิงหย่าส่า ที่เมืองแหล่เวออาศัยหนองน้ำปี้โลงซางต่าในการทำนา มีโรงสี โรงเลื่อย และโรงหีบน้ำมันหลายแห่ง ที่เมืองโมโก๊ะขุดพลอย เจียรนัยพลอย ทำเครื่องประดับ ชาวเมืองจึงมีอาชีพขายพลอยและเป็นนายหน้าค้าพลอย ทับทิมของโมโก๊ะถือเป็นทับทิมชั้นเลิศ และเนื่องจากเมืองตั้งอยู่บนเขาสูง จึงเพาะปลูกเฉพาะพืชไร่ดอย และต้องอาศัยอาหารจากที่อื่น ที่เมืองเม-มโยะเป็นแหล่งการค้า มีพ่อค้าจากจีน จากรัฐฉาน และจากเมืองมันตะเลมาทำการค้าส่วนที่เมืองอมรปุระมีการทอผ้าไหมกันแทบทุกหลังคาเรือน ที่เมืองมยั้งต่ามีโรงงานน้ำมันพืช โรงเลื่อย โรงงานฝ้าย และที่เมืองมะหล่ายนิยมปลูกฝ้ายกันมาก จึงมีโรงงานทอฝ้ายหลายโรง มีการขนส่งฝ้ายไปขายยังเมืองมยั้งต่า เมืองนี้มีโรงงานทำน้ำมันพืช และมีการทำด้วยขามหม้อดินอยู่บ้าง

จากข้อมูลปัจจุบัน(ค.ศ.๑๕๕๕) พื้นที่ในมณฑลมันตะเลส่วนใหญ่ทำนาทำไร่ และมีพื้นที่ประเภทอื่น เช่น เกาะกลางน้ำ สวน ไร่ดอย ในพื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยการทค้ำน้ำจากคลองและเขื่อน จะปลูกข้าวและฝ้ายเป็นหลัก ส่วนในพื้นที่ที่อาศัยการชักน้ำจากบ่อ (๑๑๑๑๑) จะปลูกหอมกระเทียม ใบพลู และองุ่น ในอำเภอต๊ะโกง (๑๑๑๑๑: ๑๑๑๑) จะเพาะปลูกโดยอาศัยน้ำจากบ่อบาดาล ส่วนในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดีและมยั้งต่า (๑๑๑๑) จะเพาะปลูกโดยอาศัยเครื่องสูบน้ำ ในพื้นที่ไร่นาจะทำ

การเพาะปลูกควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว แกะ แพะ หมู และไก่ ผลผลิตสำคัญ ได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวสาลี ข้าวฟ่าง ข้าวโพด งา ถั่วลิสง เมล็ดทานตะวัน ถั่วฝักยาว อ้อย ยาสูบ พริก หอม กระเทียม ชา กาแฟ ผัก ไม้ดอก กัญชง มะม่วง พุทรา องุ่น พลู หมาก และตาล เป็นต้น ผลผลิตอื่นมีไม้สักและไม้เนื้อแข็งจากป่าผลัดใบบนเทือกเขาพะโคและจากที่ราบสูงตะวันออก นอกจากนี้ยังมีไม้ตะนาคา (၁၁၃၆) ^{๓๔}

^{๓๔} ตะนาคา (၁၁၃၆) เป็นเครื่องประทีนผิวของชาวพม่า ตะนาคาเป็นไม้ยืนต้นตระกูลเดียวกับไม้แก้ว มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า Limonia acidissima Linn. ชอบขึ้นในเขตร้อน ทนความแห้งแล้ง ลำต้นสูงราว ๒๐-๓๐ ฟุต มีเปลือกขรุขระ ใบเป็นช่อ เนื้อไม้ตะนาคาส่วนที่เป็นเปลือกและเนื้อไม้จะมีกลิ่นหอม สีเหลืองนวล ในประเทศพม่าพบต้นตะนาคามากทางภาคเหนือตอนล่าง แถบเมืองปะโค ปะคัน มยั้ง ลั้ง แปร ชวาโบ สะกาย และมัณฑะเลย์ ชาวพม่าทั่วไปคุ้นเคยกับตะนาคากันเป็นอย่างดี แทบทุกบ้านจึงมักมีต้นไม้อายุหลายสิบปีหรือมากกว่านี้ ผู้หญิงพม่ามักต้องใช้ตะนาคาทาผิวทุกครั้งหลังอาบน้ำเพื่อความเย็นสบาย อีกทั้งยังช่วยให้ผิวเกลี้ยงเกลา ดูเนียนและนุ่มนวล อีกทั้งยังช่วยรักษาผิวหนัง ขจัดสิวฝ้า และกันเปลวแดด ตะนาคาจึงเข้าตำรับยาพื้นบ้านของพม่า ที่เรียกว่า บะยะเซ (၁၁၃๖ - ๑๑๓๖) เพราะแก้อาการคัน คับคั่งคันผื่น แก้โรคลมบ้าหมู โรคผิวหนัง ไข้จับสั่น โรคท้องมาน ฯลฯ

ตามตำนานเชื่อว่าชาวพม่าเริ่มใช้ตะนาคาตั้งแต่ยุคตะกอน มีกล่าวถึงพระเจ้าอะลงสีตู่เสด็จไปยังคอคอยถึงมตะตอง (၅๐๓) เขตเมืองปะคัน ซึ่งเต็มไปด้วยต้นตะนาคา ขณะทรงแปรพระราชฐานอยู่ ณ ที่นั้น บังเอิญพระมเหสีได้ทำผอบเครื่องหอม (၅๐๓) ตก เป็นเหตุให้ต้นตะนาคาที่งอกใหม่มีกลิ่นหอมขึ้นมากกว่าแต่ก่อน นั่นคือตำนานความหอมของตะนาคา

วิธีใช้ตะนาคานั้น ให้เอาท่อนตะนาคา (၁၁๓๖) นำมาฝนบนแผ่นหิน เจือด้วยน้ำเล็กน้อยให้น้ำตะนาคา หรือน้ำคั้น (၅๐๓) เรียกแผ่นหินสำหรับฝนตะนาคานั้นว่า แจ็กเปียง (၅๐๓) ชาวพม่าถือว่าแจ็กเปียงเป็นของสูงเพราะใช้ฝนแป้งทาหน้า จึงต้องเก็บแจ็กเปียงไว้อย่างดีและห้ามเดินข้าม อีกทั้งยังเชื่อว่าแจ็กเปียงมีเทพนาคูแล ส่วนชนิดของหินที่นำมาทำแจ็กเปียงนั้นมักเป็นหินเนื้อดีจากเมืองสะกาย (๑๐๓) และเมืองมะเกว (๑๐๓) ซึ่งอยู่ทางตอนบนของประเทศ

คนพม่าจะใช้แป้งตะนาคาทาผิวตั้งแต่เกิดจนตาย เริ่มแต่วัยเด็ก ผู้ใหญ่จะทาตะนาคาให้ลูกหลานที่ยังเล็ก โดยแต้มแป้งน้ำตะนาคาทรงหน้าผากตั้งผูกและแก้ม แล้วละเลงทั่วใบหน้าจนถึงหูและลำคอตลอดจนลำตัว จากนั้นจึงป้ายตะนาคาเป็นวงบนแก้ม วงที่ดูงามต้องเป็นวงกลม ๑ สำหรับหญิงสาวจะป้ายวงตะนาคาบนแก้มทั้งสองข้างเป็นรูปวงหรือรีคล้ายตามขอบ บ้างป้ายเป็นวงกลมให้นูนารัก บ้างป้ายเป็นแถบให้ดูคมคาย บ้างป้ายเป็นแนวรูปโลยนิ้วมือชวนให้ดูเก๋ บ้างป้ายเป็นรีคล้ายให้ดูแปลกตา และบ้างทาเรียบไม่แต่งลายหรือป้ายวงเพื่อให้ดูเรียบร้อย การทาตะนาคาของสาวพม่าจึงจัดเป็นแฟชั่นและสะท้อนลักษณะนิสัยได้ในตัว และในเวลาที่เกี่ยวข้องกับงานแต่งงานสาวพม่ามักต้องทาตะนาคาที่อกันตลอดเวลาก่อนแต่งงาน และในบางเวลาอาจพบสาวพม่าทาแป้งตะนาคาตามท่อนแขน ขา และทั่วตัว ก็เพื่อประทีนผิว ส่วนผู้ชายหลังพ้นวัยเด็กแล้ว มักจะไม่ทาตะนาคาที่แก้ม แต่จะใช้ตะนาคาที่ต่อเมื่อเป็นสิ่ว แก้มผื่นคัน หรือ ทานเนื้อตัว ให้เย็นสบายคลายร้อน แม้ในงานบวชเชร ก็จะมีการแต่งแต้มหน้าทาหัวให้หน้าคนด้วยตะนาคาเช่นกัน นอกจากนี้ ตะนาคายังใช้ทาแต่งศพ แต่จะทาให้เฉพาะใบหน้า ไม่ทาที่หูและที่ลำคออย่างคนเป็น จะน้อมยามทาตะนาคาที่ใบหน้า จะต้องป้ายให้ถึงหูและคอ ถ้าทาเฉพาะหน้าให้ขาวออกเพียงส่วนเดียวอาจถูกทักว่าทาหน้าเป็นสีอย่างคนตาย ทำให้ดูไม่เป็นมงคล

ปัจจุบันรูปแบบของตะนาคาได้พัฒนาขึ้นจากขายเป็นท่อนมาเป็นผงด้วยเครื่องจักรทันสมัย แล้วบรรจุซอง บรรจุขวด ใส่คลัง ตลอดจนผสมเป็นแป้งน้ำ และอัดเป็นก้อน ตะนาคาจึงกลายเป็นสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงาน ไม่เพียงแต่วางขายเป็นท่อนอีกต่อไป ตะนาคาที่วางขายในตลาดจึงมีรูปแบบเพิ่มขึ้นมา อาทิ ตะนาคาก้อน (๑๑๓๖) ตะนาคาผง (๑๑๓๖) ตะนาคาน้ำ (๑๑๓๖) และ ตะนาคาแคปซูล (๑๑๓๖) อย่างไรก็ตาม ชาวพม่าก็ยังนิยมฝนตะนาคาใช้เอง เพราะผงจากท่อนตะนาคาแท้ ๆ จะมีกลิ่นและเนื้อแป้งดีกว่า ในขณะที่ตะนาคาสำเร็จรูปจะเจือเนื้อแถมไม้หรือรากที่จะทำให้คุณภาพด้อยลง ผงตะนาคาที่ดีที่สุดจะต้องเป็นเนื้อผงที่ได้จากผิวเปลือกและผิวเนื้อไม้เท่านั้น เพราะมีกลิ่นหอมและนุ่มละเอียดกว่าเนื้อไม้ตะนาคาจากส่วนอื่น ชาวพม่าได้จัดแบ่งชนิดของผงตะนาคาที่มีคุณภาพไว้ตามลำดับ คือ อะปวมัง (๑๑๓๖) เป็นผงที่ได้จากผิวเปลือกนอก อะเข้ากั่ม (๑๑๓๖) เป็นผงที่ได้จากเนื้อไม้ของเปลือก และ อะมยั่ม (๑๑๓๖) เป็นผงที่ได้จากราก นอกจากนี้ ชาวพม่ายังเลือกสรรตะนาคาที่มาจากแหล่งกำเนิดที่ดีอีกด้วย เพราะพื้นที่ที่ตะนาคาขึ้นนั้นมีส่วนกำหนดสี ความหอม และความละเอียดของเนื้อผงตะนาคา ตะนาคาที่ชาวพม่า

ตะบองเพชร (ฤๅ๑๑) และแอลบแดง หรือกระถินป่า (๑๑๑๑๑) ซึ่งได้จากป่าแล้ง (๑๑๑๑๑) ในพื้นที่ฝนน้อย

ใกล้กับเมืองปียงอุ-ลิ่งมีการผลิตเหล็ก (๑๑๑๑) จากเหมืองจา-ควิงเหย์ (๑๑๑๑๑๑) แล้วส่งไปยังโรงงานเหล็กที่อะนิชะคัน (๑๑๑๑๑) ส่วนแบไรต์ (๑๑๑๑๑) ผลิตได้จากภูเขาธาตุค้อ (๑๑๑๑๑) ซึ่งอยู่ด้านตะวันออกของเมืองแจ็กส์และที่เมืองปียงอุ-ลิ่ง (เมืองเม-มโยะ) จุดพบหินอลาบาสเตอร์ (๑๑๑๑๑) ได้ที่เขาชะจิง (๑๑๑๑๑) ในอำเภอมัดตะยา ทับทิม (๑๑๑๑) และไพลิติน (๑๑๑) ได้จากอำเภอโมโก๊ะ จุดทั้งสะเตน (๑๑๑๑๑) ได้จากเหมืองแร่ที่อยู่ทางตะวันออกของเมืองเปียงมะนา พบทองคำกับแมงกานีส (๑๑๑๑) ที่อำเภอตะเบะจิง (๑๑๑๑๑) และพบยิปซัม (๑๑๑๑๑) กับน้ำมันที่บริเวณด้านตะวันตกของมณฑลมันทะเล

มีโรงงานต่าง ๆ อาทิ โรงงานน้ำตาลที่เมืองเปียงมะนา โรงงานเหล็กและเบียร์ที่เมืองมันทะเล โรงงานอาหารกระป๋องที่เขตคำสี โรงงานผ้าและใยฝ้ายที่เขตมิตลากับเมืองปะละ โรงงานเส้นใยไหมที่เมืองปียงอุ-ลิ่ง โรงงานเหล็กและเหล็กกล้าที่ตำบลอะนิชะคัน โรงงานซ่อมบำรุงตู้รถไฟที่เขตมยี่แห่ง และมีโรงงานผลิตเครื่องจักรต่าง ๆ เช่น เครื่องสีข้าว เครื่องหีบน้ำมัน เครื่องแกะเปลือกถั่ว เครื่องทำเส้นไหม และเครื่องบดกาแฟ

นอกจากนี้ ในตัวเมืองมันทะเลยังมีหัตถอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น การหลอมเหล็ก (๑๑๑๑) การเจียรนัยพลอย การหล่อทองเหลือง การทำทองคำเปลว การปักดินเงินดินทอง การทำเครื่องทองเครื่องเงิน และการทำขนมกวน (๑๑๑๑) และขนมเปี๊ยะ (๑๑๑๑) เป็นต้น

ขึ้นชอบนั้นจะมาจากแหล่งกำเนิดสองแห่ง คือที่ค้อยฉิ่งมะตอง (๑๑๑๑๑) ในเมืองปะคัน (๑๑๑๑) ถือเป็นแหล่งผลิตตะนะคาที่มีกลิ่นหอมที่สุด และอีกแห่งหนึ่งคือที่เมืองชวโบ (๑๑๑) ถือเป็นแหล่งผลิตตะนะคาที่ให้เนื้อผงละเอียด สำหรับค้อยฉิ่งมะตองนั้นถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดไม้ตะนะคาแห่งแรก ก่อนจะกระจายปลูกกันไปทั่วเมืองปะคันและที่อื่น ๆ

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ป่าตะนะคาในธรรมชาติเริ่มน้อยลง ไม้ตะนะคาจึงขาดแคลนจนกลายเป็นสินค้าที่ไร้ราคา เช่นในปี ค.ศ. ๑๙๖๕ ชาวบ้านที่ค้อยฉิ่งมะตองเริ่มหารายได้จากป่าตะนะคาเพื่อยังชีพ เริ่มจากการดูแลต้นอ่อนที่งอกเองในไร่ นา เลี้ยงดูจนเติบโตแล้วจึงตัดขาย ที่สุดจึงกลายเป็นงานสวนเลี้ยงชีพ ชาวบ้านบางคนลงไม้ตะนะคาไว้ในสวนนับหมื่นต้น รายได้จากการทำสวนตะนะคานั้นนับว่าค่อนข้างดี ด้วยตลาดมีความต้องการมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ก็ต้องใช้เวลาในการปลูกราว ๑-๑๐ ปี จึงจะได้ตะนะคาเนื้อดี ส่วนการเพาะต้นกล้าและดูแลรักษาต้นตะนะคานั้นไม่ค่อยยุ่งยากนัก เริ่มด้วยการเพาะเมล็ดพันธุ์ในหม้อดิน เมื่อต้นอ่อนงอกออกมาราวหนึ่งสัปดาห์ จึงปลูกลงดิน หากรดน้ำบ้าง ได้รับน้ำฝนบ้าง และพรวนดินบ้าง ต้นก็จะเจริญงอกงามดี

ข้อมูลเมืองหลักของมณฑลมันตะเล

๑. โมโก๊ะ (มိုးคိုး)

โมโก๊ะเป็นเมืองที่ทำการของอำเภอโมโก๊ะ จังหวัดเฉวโบ (เฉวว) มณฑลสะกาย เมืองโมโก๊ะตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงของจังหวัดเฉวโบ ติดกับรัฐฉาน มี ๒ อำเภอ ได้แก่ อำเภอโมโก๊ะและอำเภอตะเบะจิง (มိုးคိုး) มีประชากร ๒๖,๓๒๘ คน (ค.ศ.๑๙๕๖) เฉพาะในเมืองโมโก๊ะมีประชากร ๘,๓๓๔ คน จากจำนวนครัวเรือนประมาณ ๑,๘๐๐ หลัง (ค.ศ.๑๙๕๓) เมืองนี้เป็นแหล่งผลิตพลอยประเภททับทิม (มိုးคိုး) และไพฑิน (มိုးคိုး) ที่มีชื่อเสียงถึงระดับโลก ทับทิมที่โมโก๊ะถือเป็นทับทิมชั้นเลิศ เมื่อแรกที่อังกฤษ (อังกฤษ) เข้ามายึดครองนั้น เมืองโมโก๊ะมีฐานะเป็นจังหวัด แล้วเรียกว่า จังหวัดบ่อพลอยทับทิม (มိုးคိုး) พม่าถือว่าเมืองโมโก๊ะเป็นแดนมีค่า (มိုးคိုး)

เมืองโมโก๊ะมีภูเขาหินพลอย (มိုးคိုး) เป็นจำนวนมาก มีคอกที่สูงกว่า ๘,๕๐๐ ฟุต หลายลูก และมีหุบเขามาก เป็นภูเขาหินไนส์ (มိုးคိုး) และหินปูน (มိုးคိုး) มีพลอยจำพวกทับทิม (มိုးคိုး) ไพฑิน (มိုးคိုး) พลอยแดง (มိုးคိုး) และยังมีอะเล็กซานไดรต์หรือพลอยเจ้าสามสี (มိုးคိုး-alexandrite) บุษราคัม (มိုးคိုး) หินฟีนมา (มိုးคိုး) พลอยเขียวเพริคอด (มိုးคိုး) พลอยแดง (มိုးคိုး) หินโมรา (มိုးคိုး) และ ทวีร์มารินดำ (มိုးคိုး) นอกจากนี้เมืองจั๊ตปี้ (มိုးคိုး) ในเขตโมโก๊ะเคยเป็นที่ตั้งของหน่วยงานดูแลบริษัททับทิม

เมืองโมโก๊ะอยู่ห่างจากแม่น้ำอิรวดีมาทางตะวันออกเฉียง ๓๖ ไมล์ และตั้งอยู่ปลายสุดของที่ราบสูงฉาน (มိုးคိုး) ด้านตะวันตกเหนือระดับน้ำทะเลราว ๔,๐๐๐ ฟุต ตัวเมืองรายรอบด้วยทิวเขากว่าคือ ด้านตะวันออกเฉียงของเมืองมีภูเขาเจนี (มိုးคိုး) สูง ๖,๗๓๓ ฟุต ด้านตะวันตกมีภูเขาบั้งกู (มိုးคိုး) สูง ๕,๓๔๕ ฟุต ด้านใต้ มีเขาถึงชู (มိုးคိုး) สูง ๕,๖๐๖ ฟุต และด้านเหนือมีภูเขาต้องแม (มိုးคိုး) สูง ๘,๕๔๔ ฟุต ตัวเมืองโมโก๊ะตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบระหว่างเขา รูปทรงของเมืองจึงเหมือนกระทะ (มိုးคိုး) และมีทิวเขาและป่าปกคลุมล้อมเมือง ทิวทัศน์เมืองจึงงดงามร่มรื่น สภาพอากาศของเมืองเย็นกว่าเมืองที่ตั้งอยู่ในที่ราบ ในฤดูหนาวเขตเมืองโมโก๊ะจะมีอุณหภูมิลดลงถึงระดับ ๓๗ องศาฟาเรนไฮต์ และเมืองที่หนาวเย็นที่สุดของเขตนี้ คือ เมืองบานัท (มိုးคိုး) เมืองนี้อยู่ห่างจากตัวเมืองโมโก๊ะไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ๑๐ ไมล์

อาชีพหลักของชาวเมืองโมโก๊ะคือ การขุดพลอย เจียรนัยพลอย ทำเครื่องประดับจากพลอย ขายพลอย และเป็นนายหน้าค้าพลอย สำหรับเจ้าของบ่อพลอยนั้น หากโชคดีขุดพลอยได้ดี ก็อาจร่ำรวยทันตาเห็น ด้านการเพาะจะปลูกได้เพียงพืชไร่บนคอก (มိုးคိုး) จึงไม่สามารถผลิตอาหารได้เพียงพอ

จำเป็นต้องนำเข้าอาหารจากแหล่งอื่น และที่นี่จะมีตลาดนัด ๕ วันครั้ง จึงเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับท้องถิ่น

เมืองโมโก๊ะไม่มีทางรถไฟผ่าน จึงต้องเดินทางโดยทางเรือและทางรถยนต์ มีท่าเรืออยู่เพียงแห่งเดียว คือท่าเรือเมืองตะเบ๊ะจิง (๑๖๐๘๗๕) เป็นท่าเรือที่ตั้งอยู่ทางด้านฝั่งซ้ายของแม่น้ำอิรวดี ท่าเรือนี้มีเรือยนต์ขนถ่ายสินค้าแล่นระหว่างเมืองมณฑลกับเมืองบะหม่อ (๑๖๖๖ - อยู่ทางใต้ของรัฐกะฉิ่น) ส่วนในทางรถยนต์ จะมีรถประจำทางวิ่งระหว่างตะเบ๊ะจิงกับโมโก๊ะ ระยะทาง ๖๑ ไมล์ แม้จะเป็นทางขึ้นเขา แต่ทางปูด้วยหิน (๑๖๖๗๑๕:๑๖๖๘) ทำให้การเดินทางสะดวก ถนนสายนี้ผ่านที่สูง ๔,๘๑๐ ฟุต ตรงด่านชะยะผู่เป๋มยั้ง (๑๖๖๘๑๖:๑๖๖๙) จุดนี้ถือเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างเมืองตะเบ๊ะจิงกับอำเภอโมโก๊ะ และในความสูง ๔,๕๐๐ ฟุตเป็นที่ตั้งของเมืองจั๊ตปั้ง (๑๖๖๘) สามารถมองเห็นแม่น้ำอิรวดีได้จากยอดคอย จากเมืองจั๊ตปั้งความสูงจะค่อยลาดลงไปยังเมืองโมโก๊ะ ซึ่งสูงเพียง ๑๐๐ ฟุต นอกจากนี้ยังมีถนนสายตัดใหม่เชื่อมถึงเมืองโมเม๊ะ (๑๖๖๙) ในรัฐฉานกับเมืองบะหม่อ จากบะหม่อก็เชื่อมต่อขึ้นไปยังเมืองมยิจั๊นนา และยังมีถนนเชื่อมระหว่างเมืองโมโก๊ะกับเมืองเจ้ากั๊ม (๑๖๖๙) ระยะทาง ๑๖ ไมล์

ในอำเภอโมโก๊ะ ไทใหญ่หรือฉาน (๑๖๖๙-๑๖๗๐) เป็นชนชาติกลุ่มใหญ่และนับถือพุทธศาสนา มีชาวจีนและแขกอินเดียอยู่ด้วยไม่มากนัก นอกจากนี้ ยังมีชนชาติพม่า ฌนุ (๑๖๗๑- ๑๖๗๒) ลีซอ (๑๖๗๓) ปะหล่อง (๑๖๗๔: ๑๖๗๕) และฉานจิ้น (๑๖๗๖)

ในเมืองโมโก๊ะมีหน่วยงานรัฐ โรงเรียนประถม โรงเรียนมัธยม คูค ตลาด บ้านชั้นดีมีระดับ และมีวัดกว่า ๓๐ แห่ง บนเทือกเขาเขตอำเภอและรอบเมืองมีวัดสวยงาม และมีเจดีย์ขาว พระเจดีย์สำคัญของเมืองโมโก๊ะ คือ เจดีย์ผ่องค่ออู (๑๖๗๖:๑๖๗๗) เชื่อว่าสร้างโดยพระเจ้าอลองสีตู (๑๖๗๘: ๑๖๗๙) แห่งพุกาม

ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่าเมืองโมโก๊ะตั้งขึ้นในศักราช ๕๑๕ ในขณะที่อยู่ใต้อำนาจของเจ้าฟ้าโมเม๊ะ (๑๖๗๙:๑๖๘๐) แห่งรัฐฉาน ภายหลังพม่าเข้ามาครอบครอง จึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์พม่า แต่เมื่อเจ้าฟ้าเมืองโมเม๊ะกลับมามีอำนาจอีก โมโก๊ะก็กลับไปอยู่ในมือของเจ้าฟ้าโมเม๊ะตามเดิม จนในสมัยพระเจ้าดำหลุ่น (๑๖๘๑:๑๖๘๒) ไทใหญ่สูญเสียโมโก๊ะแก่พม่า ครั้นถึงสมัยพระเจ้ามินดง (๑๖๘๓:๑๖๘๔) มีการขุดทัพบกที่โมโก๊ะเพื่อขายให้พ่อค้าชาวตะวันตก พอในสมัยพระเจ้าธิบอ (๑๖๘๕: ๑๖๘๖) ได้ให้สิทธิการขุดทัพบกในโมโก๊ะแก่ฝรั่งเศส ผลคือทำให้อังกฤษกังวลว่าฝรั่งเศสจะเข้าไปมีอิทธิพลในเขตแดนนั้น และคงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อังกฤษประสงค์จะยึดครองพม่าให้เร็วที่สุด ในปี ค.ศ. ๑๘๘๖ กองทัพอังกฤษยกมาถึงเมืองโมโก๊ะ ชาวโมโก๊ะนำโดยนายพลต่าตี้ (๑๘๘๗) และนายพลชู้ต (๑๘๘๘) เข้าต่อสู้อย่างถวายชีวิต แต่เมื่ออังกฤษยึดครองพม่าได้ จึงตั้งจังหวัดบ่อพลอย

ทับทิม (๐ธฺวฺระตฺวฺระอฺจฺฉฺ) และโมโก๊ะก็กลายเป็นเมืองที่ทำการจังหวัด จนถึง ค.ศ.๑๕๒๐ มีการยกเลิกจังหวัดบ่อพลอยทับทิมโมโก๊ะ แล้วยุบรวมเข้ากับจังหวัดกะต่า (๓๓๓ - เมืองในมณฑลสะกาย) ส่วนโมโก๊ะมีฐานะเป็นเพียงอำเภอและเป็นที่ว่าอำเภอเท่านั้น ต่อมาในปีค.ศ.๑๕๔๗ สมัยหลังสงครามโลก (๑ธฺวฺระ๑๑๑) มีความคิดที่จะรวมโมโก๊ะไว้ในรัฐฉาน (ฤๅธฺวฺระจฺฉฺวฺระ๑๑๑-รัฐในแดนเทือกเขา) แต่ไม่สำเร็จ ดังนั้นนับจากปี ค.ศ.๑๕๔๗ โมโก๊ะจึงจัดเป็นอำเภอในจังหวัดเฉวโบ (๑ธฺวฺระจฺฉฺฉฺ)

ชื่อเมืองโมโก๊ะนั้น เชื่อว่าเป็นคำที่มาจากภาษาไทยใหญ่ว่า มายกัต (ฤๅธฺวฺระกฺกฺ - เมืองกัต) มีความหมายว่า เมืองเย็น (ฤๅธฺวฺระ) หรือ อาจมาจากคำว่า มายกู้ต (ฤๅธฺวฺระกฺกฺ - เมืองกูป) ซึ่งมีความหมายว่า งามของเมือง (ฤๅธฺวฺระ๑๑๑) หรือ กระจกของเมือง (ฤๅธฺวฺระจฺฉฺ)

๒. ชิงกู (๑ธฺวฺระจฺฉฺ)

เมืองชิงกูตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำอิรวดี ห่างจากเมืองมณฑลเฉวไปทางด้านทิศเหนือราว ๔๐ ไมล์ เป็นเมืองที่ทำการอำเภอมัตตะยา (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) จังหวัดมณฑลเฉว (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) อำเภอชิงกูมีพื้นที่ ๘๐๐ ตารางไมล์ อาชีพเด่นคือการนำหินอ่อนขาว (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) จากภูเขาชะจิง (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) มาแกะเป็นพระพุทธรูป (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) และเป็นแผ่นศิลาจารึก (๑ธฺวฺระจฺฉฺ)

๓. มัตตะยา (๑ธฺวฺระจฺฉฺ)

มัตตะยา (๑ธฺวฺระ-มะคะหย่า) เป็นเมืองที่ทำการเขตมัตตะยา (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) จังหวัดมณฑลเฉว (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) ตัวเมืองตั้งอยู่ปลายทางรถไฟสายมณฑลเฉว-มัตตะยา บนฝั่งซ้ายของคลองขุดเฉวตะของ (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) ห่างจากมณฑลเฉวไปทางเหนือราว ๑๕ ไมล์ เมืองมัตตะยาตั้งอยู่เหนือระดับน้ำทะเล ๓๓๐ ฟุต ห่างจากอ่าวเบงกอล (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) ๒๗๕ ไมล์ และห่างจากอ่าวมะตะมะ (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) ๔๑๕ ไมล์ มีจำนวนประชากร ๓,๕๒๕ คน (ค.ศ. ๑๕๕๓)

ลักษณะพื้นที่ของเขตมัตตะยาเป็นเนินเขาหนาแน่นประจุกคลื่น ในเขตมัตตะยามีคลองขุดหลายสายเชื่อมกับแม่น้ำอิรวดี (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) กับแม่น้ำมัตตะยา (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) คลองนี้เป็นแหล่งน้ำสำหรับการทำนา ในเขตมัตตะยามีการทำนาราว ๓ ใน ๕ นอกนั้นจะเลี้ยงชีพด้วยการจับปลา ในเขตมัตตะยามีอุทยานของกษัตริย์พม่า มีการเพาะปลูกไม้ผลหลายชนิด อาทิ มะม่วง (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) กล้วย (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) มะนาว (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) มะนาวส้มโอ (๑ธฺวฺระจฺฉฺ - เช่ากัตี) สับปะรด (๑ธฺวฺระจฺฉฺ) และพลู (๑ธฺวฺระจฺฉฺ)

เขตมัตตะยามีการคมนาคมสะดวกทั้งทางถนน ทางรถไฟ และทางน้ำ มีทางรถไฟจากเมืองมัตตะยาไปยังมณฑลเฉว มีการทำถนนเลียบบตลอดคลองขุดเฉวตะของไปยังเมืองมณฑลเฉว นอกจากนี้ยัง

สามารถเดินทางไปยังรัฐฉานได้ด้วย ในทางน้ำ เรือและแพสามารถแล่นไปตามเส้นทางคลองซุดเฉว่ ตะซองและแม่น้ำมัตตะยา หรือ คลองซองมะจี (ခေတ်မာဒီး)

พระเจ้าดัยที่มีชื่อในเขตมัตตะยา อาทิ เจดีย์เฉว่กู่จี (ရွှေဂူကြီး၁၀၀) เจดีย์จี้จี้แม่ยะหน้า (ရှုမ္မာရ်ရွာ၁၀၀) เจดีย์เฉว่หญွ่งค้อ (ရွှေညောင်တော်) เจดีย์เฉว่มูธู (ရွှေမုဋ္ဌာ၁၀၀) และเจดีย์เฉว่ โป่งต่ำ (ရွှေဘုံသာ၁၀၀) ที่หมู่บ้านหลุ่นตอง (လွန်တောင်းရွာ) และเจดีย์ซุดตองปยี (ဆုတောင်းပြည့်၁၀၀) ที่หมู่บ้านตองปะโยง (တောင်ပြုံး) และที่หมู่บ้านตองปะโยงนี้ จะมีการจัดงานบูชาหน้าต (နတ်ပွဲ) ในเดือน หว่าก่อง (ဝါခေါင်လ - เดือนสิงหาคม) ผู้คนจากทั่วประเทศพม่าจะนิยมมาเที่ยวงานกันอย่างเนืองแน่น^{๓๕}

ชื่อเมืองมัตตะยา หรือ มะคะหย่า นั้น ในพงศาวดารพุกาม (ပုဂံရာဇဝင်) ในศักราช ๓๕๕ พระเจ้าอโนรธา (နော်ရထာမင်းစော) มีทรงประสงค์ให้ชาวฉานยวน (ရှမ်းယွန်း) ที่อยู่ตามแนวชายแดนเมือง

^{๓๕} ตองปะโยง (တောင်ပြုံး) เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ อยู่ห่างจากเมืองมัณฑะเลย์ไปทางเหนือราว ๒๐ กิโลเมตร พม่ามีตำนานเล่าว่าหมู่บ้านแห่งนี้ เป็นถิ่นกำเนิดของเทพนัตสองพี่น้อง เชื้อสายแขกผสมพม่า ผู้เคยเป็นข้ารับใช้ของพระเจ้าอโนรธา นามว่า *สองพี่น้องชาวพ็ญ* (ရွှေပျဉ်းမင်းညီနောင်) นัตทั้งสองจบชีวิตลงด้วยพระเจ้าอโนรธาสั่งประหารที่บ้านตองปะโยง เพราะละเลยหน้าที่ขนิษฐาคนละก่อนก่อน พุทธเจดีย์สมปรารถนา (ဆုတောင်းပြည့်ဘုရား) และด้วยเหตุผลกลไกดึกดำตื้นที่ ชาวพม่าจำนวนไม่น้อยได้ให้ความสำคัญกับนัตทั้งสองนี้ อย่างมาก โดยเฉพาะบรรดาราษฎรชนชั้นหรือชนชั้นค้อ (နတ်တော်) ต่างยกย่องนัตทั้งสองคนเป็นถึงนัตครู ทุก ๆ ปี ทั้งราษฎร สาธุศิษย์ และผู้ศรัทธาต่างเดินทางมาจากทั่วสารทิศ เพื่อมาเช่นไหว้บวงสรวงนัตสองพี่น้องชาวพ็ญ

ณ หมู่บ้านตองปะโยงนี้ ปีหนึ่ง ๆ กำหนดวันบูชาไว้ ๓ ครั้ง คือ ช่วงขึ้น ๑๔-๑๕ ค่ำ ของเดือนนัตค้อ (ตราวเดือนธันวาคม) เรียก งานฉลองวันออกศึก (ဝတ်ထွက်ပွဲ) ถือเป็นวันที่พระเจ้าอโนรธาและสองพี่น้องชาวพ็ญเริ่มยกทัพออกสู่เมืองจีน เพื่ออัญเชิญพระเจี๊วแก้ว ต่อมาในช่วงขึ้น ๑๐-๑๑ ค่ำ ของเดือนตะปอง (ตราวเดือนมีนาคม) เป็นงานฉลองวันยกทัพกลับ (ဝတ်ပြန်ပွဲ) ตำนานกล่าวว่าความตั้งพระทัยของพระเจ้าอโนรธาที่จะไปอัญเชิญพระเจี๊วแก้วมาจากเมืองจีนนั้นไม่เป็นผลสำเร็จ แต่พระองค์ก็ได้อัญเชิญพระมรกต (မြဘုရား) มาแทน และอีกช่วงหนึ่ง ระหว่างวันขึ้น ๑๐-๑๕ ค่ำของเดือนวาซ่อง (ตราวเดือนสิงหาคม) เป็นงานรับขมา (တန်တော်ပွဲ) งานนี้ถือเป็นเทศกาลไหว้วันที่สำคัญ และถือเป็นที่สุดของลัทธิบูชาหน้าตของชาวพม่า

อันที่จริงเทศกาลรับไหว้ขมานัตสองพี่น้อง กำหนดวันประกอบพิธีไว้เพียง ๖ วัน แต่ผู้คนจะเริ่มทยอยมาล่วงหน้าก่อนวันงานราว ๘ วัน งานจึงเริ่มตั้งแต่วันที่ ๓ ค่ำ และหลังงานรับไหว้ขมาที่จัดในช่วงขึ้น ๑๐-๑๕ ค่ำนั้น จะต่อยงานฉลองและปิดทองรูปสลักนัตอีก ๗ วัน และจบด้วยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระปริตรในวันแรม ๘ ค่ำ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของเทศกาล รวมวันงานบูชาหน้าตตองปะโยงทั้งสิ้น ๒๒ วัน ช่วงเทศกาลนี้ผู้คนจะมกกันเนืองแน่นเป็นเรือนแสน เหล่าพ่อค้าแม่ค้าและบรรดาราษฎรจะมารอนแรมปลูกบ้านค้าและตั้งศาลกันก่อนวันงาน

ในช่วงเทศกาลบูชาหน้าตสองพี่น้องแห่งตองปะโยง ช่วงเดือนสิงหาคมนั้น หมู่บ้านตองปะโยง ซึ่งเจียบสงบมาเกือบตลอดปี จะกลับฟื้นตัว กลายเป็นย่านธุรกิจที่เนืองแน่นไปด้วยผู้คนจากทุกภาคของพม่า บ้างมาด้วยรถยนต์ บ้างมาโดยรถไฟ และบ้างเดินทางมาทางเรือ ตลอดเส้นทางจากมัณฑะเลย์ตองปะโยงจะพบรถยนต์ เกวียน และพาหนะต่าง ๆ บรรทุกผู้คนและสิ่งของ ทยอยตามกันมาไม่ขาดสาย หากเป็นรถไฟ ก็จะคับคั่งไปด้วยผู้โดยสารจนล้นขบวน มีที่นั่งบนหลังคาและห้อยโหนรอบตัวรถ ส่วนตามเส้นทางน้ำ ริมฝั่งอ่าวจะมีเรือยนต์ เรือหางยาว และเรือแจว เข้าออกทำน้ำตองปะโยงตลอดเช้าจรดค่ำ ในช่วงเทศกาล หมู่บ้านตองปะโยงจึงกลายเป็นชุมทางของผู้คนอันหลากหลาย มีทั้งผู้เช่นไหว้วันตองปะโยง พ่อค้าแม่ค้า คณะละครเร่ หนังเร่ หมอลำ และผู้มาเที่ยวงาน อีกทั้งงานนัตตองปะโยงยังเต็มไปด้วยหญิงประเภทสองและแม่ม้ายแม่ร้าง นอกจากนี้ยังมีนักร้องหนัง เหล่ามิชลาชีพ และหญิงงามเมืองปะปนซ่อนเร้นอยู่ในงาน กล่าวกันว่าก่อนนี้งานตองปะโยงเป็นงานที่ค่อนข้างไร้ระเบียบ มักเกิดเรื่องรุนแรงอยู่เสมอ ด้วยเต็มไปด้วยพวกขี้เหล้าเมายาและเหล่าหัวขโมยมา ในระยะหลัง สภาพการณ์ดูจะดีขึ้นมาก ด้วยทางการส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจมากำกับดูแล

กัมโพช (ကမ္ဘောဇ) กับเมืองพม่า (မြန်မာပြည်) รวมตัวกัน จึงสั่งให้อำมาตย์และนายพลจัดแบ่งหน้าที่กันตั้งเมือง ๔๓ แห่ง และเมืองมัตตะยาก็เป็นหนึ่งในเมืองเหล่านั้น จึงได้ชื่อเมืองว่า มัตตะยา หมายถึง เมืองอำมาตย์ตั้ง (အမတ်တည်) บ้างเชื่อว่ามัตตะยามีความหมายว่าเมืองร้อยอำมาตย์ หมายถึงว่าอำมาตย์ผู้สร้างเมืองนั้นมีเป็นร้อย นอกจากนี้ ยังเชื่อว่า มัตตะยา ซึ่งเขียนว่า มัตตะยา นั้น มาจากภาษาบาลีสันสกฤตจากคำใช้เรียกอำมาตย์ในภาษาบาลีว่า อมิจจะ (अमिज्ज) ส่วนภาษาสันสกฤตจะใช้ว่า อมตยา (अमत्या) ที่แรกคงเรียกเมืองนี้ว่า อมตยา แต่มาลดเสียง อะ เหลือเพียง มตยา กลายเป็นเมืองมัตตะยา หรือ มะตะหย่าในที่สุด

๔. เม-มโยะ (မေတ္တိ) หรือ ปยั้งอุ-ลวี่ง (ပြင်ဦးလွင်)

เมืองเม-มโยะ เดิมมีชื่อว่า ปยั้งอุ-ลวี่ง เป็นเมืองที่มีอากาศเย็นสบาย และมีชื่อเสียงเป็นสถานที่ตากอากาศในช่วงฤดูร้อน เมืองเม-มโยะเป็นเมืองบนคอย (တောင်တန်း) รัฐบาลอังกฤษ (ဗြိတိသျှ အစိုးရ) ขึ้นมาปรับปรุงให้ดีขึ้น เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนในฤดูร้อนสำหรับผู้สำเร็จราชการ (ဘုရင်ခံ) และเจ้าหน้าที่รัฐระดับสูง

เมืองเม-มโยะเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเม-มโยะ (မေတ္တိနယ်) จังหวัดมณฑลทะเล ตั้งอยู่บนที่ราบสูงแบบเขาขดตัด (တောင်ကလပ်) ทางด้านตะวันออกของเมืองมณฑลทะเล ในความสูงราว ๓,๕๐๐ ฟุต เมืองเม-มโยะมีคอยเตี้ยโอบรอบ ขนาดพื้นที่ ๑๗ ตารางไมล์ ตัวเมืองอยู่ห่างจากอ่าวเบงกอล (ဗင်္ဂလားအော်) กว่า ๓๐๐ ไมล์ ห่างจากอ่าวมะตะมะ (မုတ္တမကွေ့) ราว ๔๐๐ ไมล์ และห่างจากเมืองมณฑลทะเลตามเส้นทางรถยนต์เพียง ๔๓ ไมล์ อีกทั้งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางรถยนต์สายมณฑลทะเล-ลาโซ (လားရှိုး - လာရှီယ))

ในเมืองเม-มโยะมีที่ทำการรัฐ เช่น ฝ่ายปกครองอำเภอ (နယ်ပိုင်) ฝ่ายปกครองเมือง (မြို့ပိုင်) คลังศาล ป่าไม้ ทางหลวง รั้ววัดที่ดิน ตำรวจ โทรเลข และไปรษณีย์ นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนนายร้อย (ပိုင်သင်တန်း) มหาวิทยาลัยทหาร (၁၆တက္ကသိုလ်) เมืองเม-มโยะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งตั้งแต่สมัยรัฐบาลอังกฤษ ภายในเมืองมีวัดคริสตนิกายโรมันคาทอลิก (ဗရင်သာသနာပြုကျောင်း) หลายแห่ง นอกจากนี้ ยังมีโรงพยาบาล ตึกอาคารร้านค้า สระว่ายน้ำของบีทีบราเทอร์ (ဝီ၊ ဝီ ဘရားဘာ - BT brother) อุทยานของรัฐขนาด ๓๕๐ เอเคอร์ โรงทอผ้า และโรงงานนมข้นหวาน

ในด้านการคมนาคม มีทั้งทางอากาศ ทางรถยนต์ และทางรถไฟ สามารถเดินทางจากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองเม-มโยะด้วยเครื่องบิน จากเมืองมณฑลทะเลและเมืองลาโซ จะใช้เส้นทางรถไฟหรือรถยนต์ หากเดินทางด้วยรถยนต์จะใช้เวลาราว ๒ ชั่วโมง เส้นทางรถยนต์เป็นทางคดเคี้ยว มีทางคดโค้ง

ชั้น ๓ ชั้น (๖:๐๐-๑๐:๐๐) หลายจุด แต่หากเดินทางด้วยรถไฟ จะใช้เวลานานกว่ามาก เพราะต้องวิ่งไต่ขึ้นลงเขาอยู่ตลอดเวลา จึงไม่อาจทำความเร็วได้มาก

เมืองเม-ม โยะเป็นแหล่งรวมพ่อค้าจากหลายที่ อาทิ จากจีนด้านตะวันตก จากรัฐนาน และจากเมืองมันทะเล ที่เมืองเม-ม โยะจะมีตลาดนัดทุก ๕ วัน

เมืองเม-ม โยะมีอากาศเย็นตลอดปี และหนาวเย็นมากในฤดูหนาว อากาศจะเย็นกว่าเมืองมันทะเล ๒๐ องศา คนพื้นราบมักไม่ชอบที่แบบนี้ ต่างจากชาวอังกฤษหรือชาวยุโรปจะชอบสภาพอากาศอย่างเมืองเม-ม โยะ จึงได้มาปรับปรุงเมืองให้ร่มรื่นน่าอยู่ จนควบคุมความหนาวเย็นได้ เมืองเม-ม โยะจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมกับการรักษาสุขภาพ

จากการที่เมืองเม-ม โยะมีอากาศหนาวเย็น พื้นที่แถวเมืองเม-ม โยะจึงมีพืชพันธุ์งดงามร่มรื่น และสามารถปลูกผัก ผลไม้ ดอกไม้ได้ดี ดังจะเห็นแปลงพืชที่ปลูกตามลาดหุบเขา อาทิ กาแฟ สตรอเบอร์รี่ และ สับปะรด นอกจากนี้ยังปลูกกะหล่ำปลี กะหล่ำดอก มะเขือเทศ ตลอดจนพืชที่อังกฤษนำมาปลูก เช่น ยูคาลิปตัส (ยูคาลิปตัส) สน (สน) ไม้ก่อกระดุม (ไม้ก่อกระดุม) นอกจากนี้ยังมีไม้ดอกที่สวยงาม เช่น เดเลีย (เดเลีย - ไม้จำพวกรักเร่) และ เบญจมาศ (เบญจมาศ) ดอกไม้หลากหลายสีสนับสนุนให้เมืองเม-ม โยะเป็นเมืองที่สวยงาม

นอกจากพืชพันธุ์ที่งดงามในเมือง บริเวณนอกเมืองยังมีสถานที่พักผ่อนท่องเที่ยวอีกหลายแห่ง เช่น น้ำตกที่หมู่บ้านอะนิชะคาน (น้ำตกอะนิชะคาน) ห่างจากเมืองราว ๗ ไมล์ น้ำตกแเวะหว่ง (น้ำตกแเวะหว่ง-น้ำตกหมี) ห่างจากเมืองราว ๑๕ ไมล์ และสะพานโก๊ะเถ๊ะ (สะพานรถไฟ) ^{๓๖} ไกลออกไป ๓๕ ไมล์ บนเส้นทางถนนสายเม (เม-ม โยะ) -ลาโซ

เมืองเม-ม โยะมีชื่อเรียกในสมัยราชวงศ์ว่า ปยั้งอู-ลิ่ง จนใน ค.ศ. ๑๘๘๖ นายพลเม (เม) จากกองทหารราบเบงกอล ได้ขึ้นมาตั้งทัพที่เมืองปยั้งอู-ลิ่ง แล้วชื่อเมืองก็เปลี่ยนเป็นเมืองเม-ม โยะตามชื่อ นายพล เดิมชาวเมืองเม-ม โยะคือชาวฮัน (ฮัน - คน) พอสมัยอาณานิคมเมืองเม-ม โยะกลายเป็นที่อาศัยของชาวอังกฤษ จีน อินเดีย ไทยใหญ่และชนพื้นถิ่น เมืองเม-ม โยะมีประชากรราว ๒๘,๗๘๓ คน (ค.ศ. ๑๙๖๒)

^{๓๖} สะพานโก๊ะเถ๊ะ เป็นสะพานในเส้นทางรถไฟสายเมืองมันทะเล -ลาโซ -กุนโหล่ง (กุนโหล่ง) เปิดใช้เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ที่ตั้งสะพานอยู่เลขสถานีหนองไฉ่ (หนองไฉ่) เชื่อมต่อยอดเขาสองยอด บริษัทที่รับก่อสร้างคือบริษัทเพนซิลวาเนียและแมริแลนด์ของอเมริกา ใช้งบประมาณ ๑,๖๕๘,๒๐๐ ดอลลาร์ ตัวสะพานมีความยาว ๒,๒๖๐ ฟุต เสาสะพานบางแห่งสูงถึง ๑,๑๐๐ ฟุต ใช้เหล็กในการก่อสร้าง ๔,๓๑๑ ตัน หนักเหล็ก ๑,๐๐๐,๐๐๐ ตัน ส่วนเหล็กที่นำมาสร้างนั้นได้จากเหมืองแร่เมืองนัมซู (นัมซู) สะพานสายนี้มีประโยชน์ทางการค้าอย่างมากในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ฝ่ายสัมพันธมิตรทำลายสะพาน แต่มีเพียงเสาหมายเลข ๒ และ ๕ เท่านั้นที่ชำรุด หลังจากนั้นกองทัพญี่ปุ่นขณะถอยตัวจากประเทศพม่าก็ได้ระเบิดทำลายอีก ทำให้เสาหมายเลข ๕ ๑๐ ๑๑ และ ๑๒ ชำรุด ครั้นพม่าได้รับเอกราชจึงมีแผนจ้างบริษัทต่างชาติมาซ่อมแซม แต่ค่าแรงสูงมาก ทางการรถไฟพม่าจึงซ่อมแซมเอง โดยเริ่มซ่อมในเดือนพฤษภาคม ปี ค.ศ. ๑๙๔๘ และเหตุที่วัสดุหายากและการคมนาคมขนส่งก็ลำบาก จึงแล้วเสร็จในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๙๕๑ ใช้ค่าซ่อมแซมราว ๓,๒๐๐,๐๐๐ ดอลลาร์

จากข้อมูลปัจจุบัน เมืองเม-มโยะ เปลี่ยนกลับมาชื่อเมืองปียงอู-ลิ่งเช่นเดิม เมืองนี้เป็นเมืองตากอากาศบนดอย มีชื่อกล่าวขานว่าเป็นเมืองขึ้นบันไดคอย (တောင်လှကားမြို့) เมืองดอกไม้ (ဝန်းမြို့) เมืองในหมอก (နှင့်မြို့) และเมืองดอกเชอริ (ချော်ရီမြို့) อาชีพหลักคือการเพาะปลูก โดยเฉพาะสวนดอกเบญจมาศ บนเส้นทางขึ้นคอยเข้าสู่เมืองจะมีแปลงเกษตรและโรงงานตั้งอยู่ เช่น ในเขตอะนิชะกัน จะมีแปลงปลูกไม้ดอกและทุ่งเลี้ยงสัตว์บนลาดเขา ถัดจากอะนิชะกันใกล้ทางเข้าตัวเมืองจะมีสวนหม่อนไหม (ဝိုးဝဲဝဲ) และสวนกาแฟ จึงมีโรงงานทอผ้าไหมและโรงงานผลิตเมล็ดกาแฟ นอกจากนี้ ยังมีโรงงานผลิตเหล็กและเหล็กกล้า โรงงานปูนซีเมนต์และโรงงานบดหิน

กลางตัวเมืองมีตลาดเก่าแก่อายุราว ๘๐ ปี เรียกกันว่าตลาดเซจิ (ဓေးကြီး) หรือ ตลาดหลวง พอในปี ค.ศ. ๑๙๕๖ จึงเปิดเป็นตลาดทันสมัยมีร้านรวงจำนวนมากถึง ๖๕๐ ร้าน มีสินค้าท้องถิ่น เช่น หัวไชเท้า ผักกาดเขียว กะหล่ำปลี ดอกกะหล่ำ สตรอเบอร์รี่ ขิง และกระน้ำ สินค้าเหล่านี้ส่งขายไปทั่วประเทศ นอกจากนี้ ยังมีศูนย์ขายส่งอยู่ใกล้ตลาด จึงมีรถขนสินค้าจากหมู่บ้านนำพืชผลมาขาย เมืองนี้ยังมีต้นยูคาลิปตัสและต้นสนขึ้นอยู่ทั่วไป เมืองจึงดูสวยงาม ต้นไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของเมือง คือ ต้นเชอริ ต้นหางนกยูงสีน้ำเงิน และต้นบ๊วย มีการทำสวนบ๊วยในหลายหมู่บ้าน และมีการดองบ๊วยเค็มและการทำไวน์จากบ๊วย

ตรงทางเข้าเมืองเมืองปียงอู-ลิ่งมีเจดีย์สี่ทอน ชื่อ ชินมานอ่อง (ဝိနာမာဏ်အောင်စေတီ - ชินะหมั่นอ่องเซตี) แต่มักเรียกกันว่า เจดีย์เอกราช หรือ ลู๊ต-ลัดเยอองเซตี (လွတ်လပ်ရေးအောင်စေတီ) เพราะสร้างเพื่อรำลึกถึงวันเอกราชในวันที่ ๔ มกราคม เพิ่งสร้างเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๔ ส่วนกลางเมืองปียงอู-ลิ่ง นั้นนอกจากจะมีตลาดเก่าแก่แล้ว ยังมีหอนาฬิกาอายุกว่า ๑๐ ปี ภายในเมืองมีรถม้าแบบเปิดและปิดประทุน โดยหอนาฬิกากลับมาใช้ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๘๑ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วย ในปี ค.ศ. ๒๐๐๐ รัฐบาลได้สร้างอุทยานหนองน้ำ (အမျိုးသားကန်တော်ကြီးဥယျာဉ်) โดยปรับขยายหนองน้ำเดิมให้กว้างขึ้นถึงเท่าตัว รายรอบปลูกดอกไม้หมุนเวียนนานาพันธุ์ มีสวนนกธรรมชาติ สวนสัตว์ สวนสน สวนไผ่ และสวนหิน ทางด้านตะวันตกของหนองน้ำมีหอคอย ๑๒ ชั้น (နန်းမြင့်မြောက်စင်) สูง ๒๑๕ ฟุต จากยอดหอคอยสามารถมองเห็นทิวทัศน์ได้ทั่วอุทยานไปจนถึงตัวเมือง หอคอยแห่งนี้สร้างเสร็จในปี ค.ศ. ๒๐๐๓ ในพื้นที่ด้านหน้าของอุทยานมีขนาดพื้นที่ ๔๓๖.๕๖ เอเคอร์ แบ่งพื้นที่จำนวน ๕๖.๖๑ เอเคอร์ สำหรับ National Landmark Garden เพื่อเป็นสถานที่จัดแสดงทางวัฒนธรรมจาก ๑๔ มณฑล/รัฐทั่วประเทศ นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาเมืองใหม่ ชื่อ ยะคะนาโงเมืองใหม่ (ရတနာပုံမြို့သစ်) พร้อมกับสร้างเมืองใหม่ไอที (အိုင်တီမြို့သစ်) บนพื้นที่กว่า ๑,๐๐๐ เอเคอร์ สำหรับรองรับระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเชื่อมต่อกับโครงข่ายเมืองมันทะเล และเปิดการเรียนการสอนด้านคอมพิวเตอร์ระดับสูง

๕. มัณฑะเล (မန္တလေးမြို့)

เมืองมัณฑะเลเดิมเป็นเมืองหลวง นามว่า ราชธานียะดะนาโป่ง (ရတနာပုံ နေပြည်တော်) พระเจ้ามินดง (မင်းတုန်းမင်းတရား-มิง โคงมิงตะยา) ทรงสร้างเมื่อกว่าร้อยปีที่ผ่านมา ภายหลังเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัดมัณฑะเล (မန္တလေးခရိုင်) มณฑลมัณฑะเล (မန္တလေးတိုင်း) เมืองนี้ใหญ่เป็นลำดับสองรองจากเมืองย่างกุ้ง เมืองมัณฑะเลถือเป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมพม่าในพื้นที่ตอนกลางประเทศ แม้เมืองมัณฑะเลจะผ่านมาถึง ๓ สมัย คือสมัยราชวงศ์ สมัยอาณานิคม และสมัยเอกราช อายุกว่า ๑๐๐ ปี แต่ก็ยังคงเอกลักษณ์ไว้ได้ และแม้จะได้รับความเสียหายจากภัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่เมืองก็ฟื้นคืนได้ใหม่ ถึงแม้พระราชวังที่กษัตริย์พม่า ๒ พระองค์สุดท้ายเคยประทับจะไม่มีอีกแล้ว แต่ยังคงมีกำแพงเมืองและคูเมือง อีกสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมาก เมืองมัณฑะเลจึงมีสภาพแบบใหม่ปนเก่า ผู้เยือนเมืองมัณฑะเลจึงสามารถหวนคำนึงถึงเรื่องราวเก่าก่อน (ရှေးဦးတော်) ได้

เมืองมัณฑะเลตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิรวดี และอยู่บนที่ราบกว้างห่างจากที่ราบสูงฉาน (ရှမ်းတိုင်းပြည်) ราว ๘ ไมล์ แม้จะเป็นพื้นที่ราบ แต่ทางด้านเหนือของเมืองมีภูเขาสูง ๕๕๔ ฟุต ตั้งอยู่ คอยลูกนี้เรียกว่า มัณฑะเลตอง (မန္တလေးတောင်-เขามัณฑะเล) และจากด้านตะวันตกของเขามัณฑะเลออกไปราว ๑ ไมล์ครึ่งจะพบกำแพงเมืองและคูเมืองที่สร้างในสมัยพระเจ้ามินดง คงพบวังจำลองที่สร้างตามแบบราชวังเดิม ตั้งอยู่บนสถานที่เดิมของวังอะเนากันัน (အနောက်နန်း-วังพระมหาลี) กำแพงเมืองโดยรอบยาวราว ๖ ไมล์ ตัวเมืองมัณฑะเลกินพื้นที่ราว ๒๕ ตารางไมล์ แบ่งเป็น ๓๘ เขต มีประชากร ๒๑๕,๔๒๖ คน (ค.ศ. ๑๙๖๓) จากจำนวนราว ๓๕,๐๐๐ ครั้วเรือน ประชากรในเมืองมัณฑะเลประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติ สภาพอากาศโดยทั่วไปร้อนแล้ง และมักมีฝุ่นหนาคลุ้ง

หากมองจากเครื่องบินจากพื้นที่เหนือสนามบินชางมยะตาลี (ရှမ်းပြည်တည်) จะเห็นตัวเมืองเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่อยู่ทางด้านตะวันตกและด้านใต้ของกำแพงเมือง ถนนรอบกำแพงเมืองมัณฑะเลวางตัวเป็นเส้นตรงและหักมุมเป็นระเบียบ ตลอดเส้นทางมีต้นมะขามให้ร่มเงาเป็นแนวซื่อถนนในเมืองมีชื่อเป็นสายเอ สายบี สายซี และสายดี และยังกำหนดเลขถนนสายตัดผ่านเหนือใต้ เมืองมัณฑะเลนับเป็นเมืองที่มีการวางผังเมืองอย่างเป็นระเบียบ มีอาคารบ้านเรือนใหญ่โตโอ้อ่าจำนวนมาก สถานที่สำคัญ อาทิ สำนักงานภาค สำนักงานจังหวัด สำนักงานเทศบาล สถานีดับเพลิง เนินอาชาไนย (အာဇာနည်တန်း) โรงพยาบาล ไปรษณีย์ สถานีรถไฟ ตลาดเซโหล (ဈေးချိုတော်) และตลาดอื่น ๆ อีกหลายแห่ง มหาวิทยาลัย วิทยาลัยแพทย์ วิทยาลัยเกษตร โรงเรียนศิลปะและดนตรี (အနုပညာဝန်တူကျောင်း) โรงเรียนต่างๆ สนามฟุตบอล สนามกอล์ฟ สนามม้า สนามบิน ท่าเรือ สถาปัตยกรรมและวัดจำนวนมากอีกนับไม่ถ้วน ยังมีโรงภาพยนตร์ และร้านอาหารขนาดใหญ่หลายแห่ง

ย่านการค้าจะอยู่ด้านตะวันตกของเมือง นับจากหัวมุมคูเมืองด้านตะวันออกถึงคลองแคว่ตะของ (ရွှေတရား) ตลอดฝั่งซ้าย-ขวาของถนนอาพวิ ซี (အာပူဝိ ဝိလင်း) จากถนน ၂၄ ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือ ถึงตลาดห้วยสาย (ရွာပုင်းဈေး) ซึ่งอยู่ทางใต้สุด ตลอดแนวถนนสาย ၈၄ และนับตลาดเซโม่เป็น ศูนย์กลาง รายรอบไปทางตะวันออก ၃ ပယး (၉ - ရာ ၁ ပေလွှာ) ตะวันตก ၂ ပယး กับถนนชานแปว (ရှမ်းပွဲလင်း) ตลอดสาย จะเป็นย่านทำการค้าขาย นอกจากนี้ได้กำหนดให้บริเวณตลาดนั้นเช่า (ရုံးရှေးဈေး - ตลาดหน้าวัง) ตลาดมิงกะลา (မင်္ဂလာဈေး - ตลาดมงคล) ตลาดตู่แย (သူရဲဈေး - ตลาด วีรชน) และตลาดแสงปางกွน โห่ (ဝိန်းဝန်းဝန်းရုံးဈေး) เป็นย่านธุรกิจการค้า แต่การค้ายังไม่กว้างขวางนัก ในกลุ่มย่านการค้าต่าง ๆ นั้น มีเพียงย่านชางเอ่ต่าสั่ง (ချမ်းဧကဝဲ ၅ ရပ်ကွက်) เท่านั้นที่ได้เป็นย่านการค้าที่ กว้างขวางที่สุด ด้วยอาศัยตลาดเซโม่เป็นจุดศูนย์กลางทำการค้า ในบรรดาตลาดใหญ่ต่างๆ อาทิ ตลาด เซโม่ ตลาดมิงกะลา ตลาดห้วยสาย (ရွာပုင်းဈေး) ตลาดเซโม่เป็นตลาดที่ตั้งอยู่กลางเมืองและเป็นตลาด ใหญ่ที่ขึ้นชื่อของประเทศพม่า ตลาดเซโม่สร้างในปี ၁၅၀၃ ออกแบบโดยเจ้าฟ้าคาลดะรี (ကောင့်ကယ်လဒရီ-Count Caldary) ชาวอิตาลีเป็นผู้เป็นเลขานุการเทศบาลเมืองมณฑลคนแรก ภายใต้อาณัติสินค้านอกจากหลายพื้นที่ในประเทศพม่าวางขาย และสามารถพบเห็นชาวพื้นเมืองหลาย เผ่าพันธุ์มาจากรัฐต่างๆ เช่น รัฐฉาน รัฐกะฉิ่น เป็นต้น ชาวพื้นเมืองต่างถิ่นเหล่านี้มาหาซื้อสินค้าในเมือง มณฑล เช่นเดียวกับผู้คนที่อาศัยในเมืองย่างกุ้งก็จะหาซื้อสินค้าแบบพม่าดั้งเดิม (ရှေးဇာတိ) จากเมือง มณฑล เมืองมณฑลเป็นตลาดศูนย์กลางขายสินค้านานาชนิดที่ผลิตจากจังหวัดต่างๆที่อยู่รายรอบ เมืองมณฑล อาทิ ฝ้ายไหมและทองเหลืองจากเมืองอมรปุระ ผักผลไม้และดอกไม้จากเมืองเม-ม โยะ ผลไม้จากเมืองมัตตะยา ในบรรดาอาชีพหลากหลายของเมืองมณฑลนั้นมีอาชีพที่สืบทอดมาแต่ โบราณ คือ การแกะสลักพระพุทธรูปหิน และการทำแผ่นทองคำเปลวติดองค์พระ ในย่านแกะสลักหิน ซึ่งอยู่ด้านตะวันตกของเมืองมณฑลนั้น มีการแกะสลักพระพุทธรูปหินจำนวนมาก ส่วนการทำแผ่น ทองคำเปลวจะอยู่ในย่านมะแยป่า (မြတ်ပီးရပ်)

เมืองมณฑลตั้งอยู่ใจกลางประเทศ ประกอบด้วยมีการคมนาคมดี ทั้งทางน้ำ ทางอากาศ ทาง ธรไฟ และทางรถยนต์ จึงสามารถเชื่อมต่อกับเมืองใหญ่อื่นๆได้ ส่งผลให้การค้าเจริญรุ่งเรือง

พระเจดีย์และพระพุทธรูปที่กษัตริย์พม่าทรงสร้างไว้บูชา ยังคงเป็นที่ศรัทธาของชาวบ้าน ทางด้านใต้ของเมืองมีพระมหามัณเฑียร (မဟာမုနိဘုရားကြီး) ^{๓๓} ซึ่งอัญเชิญมาจากแคว้นยะไข่ (ရခိုင်ပြည်)

^{๓๓} พระมหามัณเฑียร หรือ พระมหามุนี เมืองมณฑลนั้นมีหลายชื่อ อาทิ มหามัณเฑียร (မဟာမြတ်မုနိ) พะยาจี (ဘုရားကြီး) หรือ ยะไข่พะยาจี (ရခိုင်ဘုရားကြီး) ในศักราช ၁၄၄၆ (ค.ศ. ၁၈၈၄) พระเจ้าโพต่อพะยา (ဘိုးတော်ဘုရား) ทรงให้ราชบุตรองค์โตเป็นผู้อุปราชยกทัพไปตี แคว้นยะไข่ ที่เรียกว่า ฐัณหวี (ဧကဝဲ) และให้นำพระมหามุนีซึ่งเป็นที่สักการะของกษัตริย์ยะไข่มาประดิษฐาน ณ เมืองอมรปุระ ดำเนิน พระมหามัณเฑียรมีอยู่ว่า ในสมัยพระพุทธกาล พุทธองค์เสด็จมายังแคว้นฐัณหวีของยะไข่ พร้อมเหล่าอรหันต์ ၅၀၀ รูป ในขณะนั้นพระเจ้า จันทสุริยะ (ဝိန္ဒူရီ) เป็นกษัตริย์ หลังจากพระพุทธองค์ทรงเทศนาธรรมสั่งสอนกษัตริย์และชาวบ้านเป็นเวลา ၁ พรรษา พระเจ้า

ประดิษฐานในราชวังนั้น-มเยโป่งต่ำสั่ง (နုန်း၈၉၁၅၅၅၅) โกล်เขามัณฑะเล ในสถานที่ใกล้กันนั้นมีพระเจดีย์กุโสดอ (ကုသိုလ်တော်ဘုရား - กุโศ ค่อ) ซึ่งเป็นเจดีย์ที่พระเจ้ามินดงทรงสร้างไว้ เจดีย์นี้มีอีกชื่อว่า มหาโลกมารชิน (မဟာလောကမာရ်ဒီတော် - มะหาลอกะมาระเส่งเซตีค่อ) นอกจากนี้ยังมีแผ่นหิน ๗๒๕ แผ่น เป็นแผ่นหินสีขาวจารึกพระไตรปิฎกที่พระเจ้ามินดงทางทำสังคายนา (၁၈၆၅) ครั้งที่ ๕ โกล်พระเจดีย์กุโสดอมีวัดอะตุมะชิ (အတုမုဂ္ဂိုဏ်းတိုက်) ข้างวัดอะตุมะชิมีวัดเฉว่นันค่อ (ရွှေ နုန်းတော်) นอกจากนี้ยังมีวัดอื่น ๆ อาทิ วัดมะไซเหย่ง (မိုးရိမ်တိုက်) วัดขิงมะกั้ง (ခင်မကန်တိုက်) วัดโมกอง (မိုးတောင်းတိုက်) วัดวิสุทธาโหย่ง (ဝိသုဒ္ဓါရုံတိုက်) เป็นวัดที่มีชื่อเสียงด้านการสอนพระปริยัติ (ဝရီယတ္တိတိုက်) และยังมีวัดอีก ๒๓๑ วัด มีพระเณรจำนวน ๕,๓๑๘ รูป เมืองมัณฑะเลเป็นเมืองที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่มากที่สุดในประเทศพม่า

พระเจ้ามินดงทรงสร้างเมืองมัณฑะเลรัตนาโป่ง (မန္တလေးရတနာပုံ ရွှေမြို့တော် - หมั่นคะเล ยะคะหน้าโป่ง) ในศักราชปี ๑๒๒๑ ศักราชนี้เป็นศักราชที่จารึกไว้ในบันทึก (ခေတ်ကွန်း) แต่ปีที่เริ่มสร้างที่แท้จริงคือปี ๑๒๑๘ ตรงกับศาสนศักราช ๒๔๐๐ จึงกำหนดเส้นรอบเมืองให้ยาว ๒๔๐๐ ต้า (တ) โดย ๑ ต้า เท่ากับ ๗ สอก ความยาวแต่ละด้านเท่ากันคือยาว ๖๐๐ ต้า ชาวมัณฑะเลได้จัดพิธีเฉลิมฉลองการก่อตั้งเมืองมัณฑะเลครบ ๑๐๐ ปี เมื่อศักราช ๑๓๒๑ (ค.ศ. ๑๘๕๕)

เมืองมัณฑะเลตั้งอยู่เชิงเขามัณฑะเล เขามัณฑะเลเป็นเขาพิเศษลูกเดียวที่ตั้งโดดเด่นอยู่ทางด้านเหนือของเมืองมัณฑะเล มีเรื่องราวบันทึกไว้ว่า ในศักราช ๑๒๖๕ ฤๅษีอูขันตี (ရသေ့ကြီး ဦးခွီ) ได้มายังเขามัณฑะเล และนำในการสร้างสถูปเจดีย์จำนวนมาก พร้อมปรับสภาพภูเขา มีชาวพุทธทั่วประเทศมาร่วมประกอบกุศลเป็นจำนวนมาก จากดินเขามีทางศาลาราย ๓ สายขึ้นไปบรรจบกันกลางทางก่อนถึงยอดเขามัณฑะเล เขามัณฑะเลตั้งอยู่ราวกับครอบเหนือเมืองมัณฑะเลไว้ เมื่อมองลงมาจากบนเขา จะเห็นภูมิทัศน์เมืองมัณฑะเลได้ทั่วถึง และเห็นกำแพงเมืองและคูเมืองได้อย่างดี หากมองไปทางตะวันตก จะเห็นเทือกเขานาน (ရှမ်းရိုးမတောင်) และทางด้านตะวันตกจะเห็นฝั่งแม่น้ำอิรวดี

เมืองมัณฑะเล (မန္တလေး) ออกเสียงแบบพม่าว่า มั่นคะเล มีการสันนิษฐานว่านามนี้มาจากคำว่า *มณฑล* (မန္တလ) เขียนว่า มัณฑะเล (မန္တလေး) แล้วออกเสียงว่า มั่นคะเล บ้างเชื่อว่าหมายถึงแผ่นดินผืนเรียบอุดม (ပျံ့ပျမ်းသာသာသောနယ်မြေ) บ้างเชื่อว่าคำนี้จะมาจาก *มันธร* (မန္တရ) ซึ่งแปลว่า ถิ่นศรีสง่า (ကျက်သရေတို့ကို ဆောင်သောအရပ်) แต่บางคนเห็นว่าเมืองนี้มีภูเข และเขานี้มีตำนานเล่าว่า เจ้าชายเมืองพุกามนามว่าเจ้าน้อยมิงฉิงซอ (မင်းရှင်စော မင်းကလေး) เคยมาหลบอาศัย จึงเรียกเขาภูเขานั้นว่า มิงกะเลตอง (မင်းကလေးတောင်) แปลว่า “เขาเจ้าน้อย” ภายหลังชื่อนี้ได้กลายมาเป็นชื่อเรียกภูเขามัณฑะเลตอง จนเมื่อมีการสร้างเมืองขึ้นในถิ่นบริเวณมัณฑะเลตอง เมืองนั้นจึงใช้ชื่อเมืองตามชื่อภูเขา

๖. อมรปุระ (अमरपुरी)

เมืองอมรปุระเดิมอยู่ในจังหวัดมณฑลทะเล (अमरपुरी) มณฑลทะเล (अमरपुरी) และเคยเป็นเมืองที่ว่าการเขตและที่ทำการอำเภออมรปุระ (अमरपुरी) ภายหลังอมรปุระเป็นเมืองที่ว่าการอำเภออมรปุระ มณฑลทะเล อำเภออมรปุระนั้นเดิมเป็นอำเภอด้านตะวันตกของเมืองอมรปุระ ทางเหนือเป็นเมืองมณฑลทะเล และอำเภอปะเต็งจี (पुर्वा) อำเภออมรปุระมีพื้นที่ ๕๑ ตารางไมล์ มีหมู่บ้านรวม ๔๖ หมู่บ้าน มีจำนวนประชากร ๑๐๖,๑๔๕ คน (ค.ศ. ๑๕๖๓)

เมืองอมรปุระตั้งอยู่บนเส้นทางรถไฟสายมณฑลทะเลด้านตะวันตกเฉียงใต้ กับเมืองมยิจีจนา (मयिजीजा) และอยู่บนเส้นทางรถยนต์มณฑลทะเล-สะกาย-เฉวโป (अमरपुरी - चेवपो) เมืองอมรปุระห่างจากมณฑลทะเลราว ๖ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ และห่างจากมณฑลทะเลเพียง ๕ ไมล์ตามเส้นทางรถยนต์

ใกล้ตัวเมืองอมรปุระมีหนองน้ำชื่อ ต่อต๊ะหมั่ง (तोरतुम) หม่องเป้ง (अमरपुरी) อารักษ์เมือง (अमरपुरी) ในสมัยพระเจ้าปะแก้มิง (ပုဂံမင်း) ได้บริจาคทานสร้างสะพานไม้ข้ามหนองน้ำเรียกว่า อูเป็งตะดา (အုပင်တဲး) ^{๓๕}

ด้านตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองอมรปุระ มีพระเจดีย์สำคัญองค์หนึ่ง คือ มหาวิชัยรังสี (မဟာဝိသုသိ) เป็นเจดีย์ทรงสถูป (တပုဒ်တုဒ်တုဒ်) ที่เจ้าสะกาย (အဲကဲးမင်း) พระนามหมั่งนั้นถึง บะจิดต่อมิง (မုခ်နန်းရှင် တပုဒ်တုဒ်) สร้างไว้บูชา อีกฟากหนึ่งของหนองน้ำต่อต๊ะหมั่งมีพระหินหลวง (ကျောက်တော်ဘုရား) สร้างโดยพระเจ้าปะแก้มิง

อาชีพสำคัญของชาวเมืองอมรปุระ คือ การทอผ้าไหม (ဝိုးထည်ရက်လုပ်ငန်း) แทบทุกหลังคาเรือนจะมีกี่ทอผ้า (ရက်ကန်းစင်) ในคริสต์ศักราช ๑๕๑๒ ตั้งโรงเรียนทอผ้า ชื่อ ซองดาแย้กาน (ဆောင်းဒါးရက်ကန်း) ณ ที่เมืองซองดา โดยให้ทุนการศึกษาสำหรับผู้เรียน

เมืองอมรปุระเป็นที่ว่าการอำเภอ จึงมีอาคารสำนักงานตั้งอยู่มาก อาทิ สถานีตำรวจ ไปรษณีย์ โรงพยาบาล โรงเรียน และตลาด มีประชากรราว ๑๐,๕๑๕ คน (ค.ศ. ๑๕๕๓) ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าที่นับถือพุทธศาสนา

เมืองอมรปุระเคยเป็นราชธานี (မင်းနေပြည်တော်) กษัตริย์ผู้สร้างเมืองคือ โปต๋อปะโด่งมิง ตะยาจี (တုးတော်ပုဒ်မင်းတရားကြီး- พระเจ้าปดุง) ทรงพระนามในวัยเยาว์ว่า หม่องวาย (မောင်ဝိုင်း) เป็นราชบุตรองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าอลองมิงตะยาจี (အလောင်းမင်းတရားကြီး-พระเจ้าอลองพญา) หลังจากพระเจ้าโปต๋อครองราชย์วังอังวะในศักราช ๑๑๔๓ ไม่นานก็ทรงสร้างเมืองอมรปุระ และได้ย้ายจากราชธานี

^{๓๕} สะพานอูเป้ง (အုပင်တဲး - อูเป็งตะดา) เป็นสะพานไม้สักเก่าแก่ใช้เดินข้ามหนองน้ำต่อต๊ะหมั่ง (တော်တုမ) ใกล้กับตัวเมืองอมรปุระ ตามประวัติกล่าวว่าหม่องเป้ง (အမရပူရီ) อารักษ์เมือง (အမရပူရီ) ในสมัยพระเจ้าปะแก้มิง (ပုဂံမင်း) ได้บริจาคทานสร้างสะพานไม้ข้ามหนองน้ำนั้น ดังนั้น สะพานไม้แห่งนี้จึงมีชื่อเรียกว่า อูเป็งตะดา (အုပင်တဲး)

อังวะ (အင်းဝနေပြည်တော်) มายังราชธานีอมรปุระ (အမရပူရနေပြည်တော်) เมื่อศักราช ๑๑๔๕ นามเมืองอมรปุระหมายถึง “สถานปราศจากความตาย ธานีอันสงบเย็น” (သေခြင်းကင်းရာ ပြည်သာယာ) กล่าวกันว่ากว่า ๑๕๐ ปีมาแล้ว อมรปุระได้เป็นเมืองราชธานีที่โอ้อ่าผู้คนกับคั่งคั่งเมืองสวรรคต (နတ်ဘုံနတ်နန်း) ดังโหวารกล่าวถึงเมืองอมรปุระในสมัยพระเจ้าโพด่อในช่วงบ้านเมืองเจริญว่า “*ปทุมมาบัวทอง ถิ่นพำนักโพด่อ ตั้งเมืองเทวา แคนโพด่อเสวย*” (ပုဒ္ဓမ္မရွှေကြာ၊ ဘိုးတော်ဝံရာ၊ နတ်ပြည်နှင့်တူလေခြင်း၊ ဘိုးတော်ဝံရင်း)

หลังจากพระเจ้าโพด่อทรงครองราชย์อยู่นาน ๓๖ ปี ในศักราช ๑๑๘๑ ก็ทรงสวรรคต (နတ်ရွာဝံ) จากนั้นพระเจ้าบะจิด่อ (ဘကြီးတော်) หรือ พระนัดดาชะกายมิ่ง (မြေးတော်ဝံဝံကိုင်းမင်း) ตายาวดีมิ่ง (သာယာဝတီမင်း) คอนบองมิ่ง (ကုန်းဘောင်မင်း- โกงบ่องมิ่ง) ประกัมมิ่ง (ပုဂံမင်း) และพระเจ้ามินดง (မင်းတုန်းမင်း- มิ่งโคงมิ่ง) ทรงสืบราชบัลลังก์อมรปุระมาโดยลำดับ จนศักราช ๑๒๑๕ พระเจ้ามินดงทรงทิ้งราชธานีอมรปุระ แล้วย้ายไปยังเมืองมณฑล (မန္တလေးမြို့တော်) เมืองอมรปุระจึงมีกษัตริย์ครองเพียง ๕ รัชกาล (မင်းဆက်ငါးဆက်) ในระยะเวลา ๖๔ ปี และนับเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองสงบสุข

ในบรรดาสถูปาสถูกร้างสำคัญในราชวังอมรปุระนั้น มีกู่ปราสาท (ပြဿာဒီ) ของพระเจ้าโพด่อ พระเจ้าบะจิด่อ และคอนบองมิ่งรวมอยู่ด้วย ภายหลังผู้คนนิยมเรียกเมืองอมรปุระว่า เมืองเก่า (မြို့ဟောင်း) หรือ เมืองใต้ (တောင်မြို့) เพราะตั้งอยู่ใต้เมืองมณฑล

๗. อังวะ (အင်းဝမြို့)

พม่าเรียกชื่อเมืองอังวะว่า อังวะ เป็นเมืองราชธานีเก่าแก่ของพม่า ตั้งขึ้นเมื่อปี ศักราช ๖๒๖ (ค.ศ. ๑๑๖๔) มีโหวารเพื่อให้จดจำปีตั้งเมืองง่าย ๆ ว่า “*โทะขุนต้า อังวะตี*” (တုတ်ခွန်သာ၊ အင်းဝတည်) หมายถึง “๖๒๖ ตั้งเมืองอังวะ” เมืองอังวะยังมักถูกเรียกว่า อะวะ (အဝ) ที่มาของชื่อเมืองนั้น บ้างกล่าวว่าเพราะเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ปากแม่น้ำมิจแห่ง (မြစ်ငယ်) จึงได้ชื่อว่า อะวะ (အဝ) แปลว่า “ปากทาง” และบ้างเชื่อว่าบริเวณที่ตั้งเมืองนั้นมีหนองน้ำ ๕ แห่ง จึงเรียกว่า อังนะวะ (အင်းနဝ) แปลว่า “เก้าหนอง” ภายหลังเสียงเพี้ยนเป็น อังวะ ส่วนหนองทั้ง ๕ แห่ง ได้แก่ หนองเหยง่า (ရှေ့ကြာအင်း - หนองบัวน้ำ) หนองชะนี (၁ရီးအင်း) หนองหญ่องเซ่า (ညောင်တောက်အင်း) หนองเว้าชี (ဝက်ချေးအင်း - หนองจี่หมู) หนองอู้นั้น (ဥဒုံအင်း) หนองหลังสั่ง (လင်စံအင်း) หนองอิงมะ (အင်မအင်း) หนองเบมมะ (ဘေးမဲ့အင်း - หนองไร่ภัย) และ หนองวางแบ (ဝမ်းဘဲအင်း- หนองเป็ด) ชื่อเมืองว่าอะวะนั้นพบเป็นครั้งแรกในจารึกทิลุกัง (ထိလုကန်ကျောက်စာ) หน้า ๒๕๐ (เอ) ด้านหลัง และยังพบในจารึกอื่นอีก อาทิ จารึกวัดแต๊ะแห่นว (တက်ရွယ်ကျောင်းကျောက်စာ) และ จารึกกองหมุด่อจี (ကောင်းမူတော်ကြီးကျောက်စာ) พอในสมัย

สร้างราชธานีรัตนปุระอังวะ (ရတနပူရအင်းဝ-ยะคะนะปุระอิงวะ) ขึ้นใหม่ และทรงย้ายไปประทับที่เมืองนี้ ดังนั้นจึงถือว่าพระเจ้าบะจี้คือมีงเป็นกษัตริย์ผู้สร้างเมืองอังวะในยุคที่ ๔ สมัยสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ เมืองอังวะเป็นยังคงเป็นเมืองราชธานี แต่เมื่อพระเจ้าตายาวดีมีง (သုဝေဝဝဝိမင်း) ขึ้นครองราชย์ ปีศักราช ๑๒๐๐ จึงได้ย้ายเมืองหลวงมายังอมรปุระ นับจากนั้นมาฐานะของเมืองอังวะก็ลดลงจากเมืองราชธานี แล้วที่สุดก็กลายเป็นเพียงเมืองเล็กๆ ในอำเภอตะดาอุ (တန့်တးဦးမြို့နယ်) มณฑลมัณฑะเล หลังจากที่อังกฤษยึดครองประเทศพม่าได้แล้ว ก็เคยให้เมืองอังวะเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด แต่ไม่นานก็ได้ย้ายสำนักงานจังหวัดไปยังเมืองสะกาย และย้ายที่ทำการเมืองไปยังตะดาอุ เมืองอังวะอยู่ไกลจากตะดาอุราว ๓ ไมล์

เมืองอังวะตั้งอยู่ในละติจูด ๒๑.๕๑ องศาเหนือ กับลองจิจูด ๙๖ องศาตะวันออก ตั้งอยู่บริเวณสบน้ำอิรวดีกับแม่น้ำมยี้แห่ง (မြစ်ဝကျွန်း) หรือเรียกว่าแม่น้ำทญฐวดี (ဒုဠဝတီ- โต้ะทะวดี) มีคลองมยี้ต่ำ (မြစ်သုရေဇင်း) เชื่อมแม่น้ำสองสายอยู่ทางด้านตะวันตกและด้านใต้ เมืองอังวะจึงเป็นตั้งเมืองที่ตั้งอยู่บนเกาะเล็กๆ ดังนั้นจึงมีคำกล่าวถึงสถานที่ตั้งของเมืองอังวะในงานวรรณกรรมในหลายชื่อ อาทิ อะเหล่จูน (အလယ်ကျွန်း- เกาะกลาง) ตั้งละแยะ โข่ง (သံလျက်ခုံ- เนินพระขรรค์) ตั้งละแยะจูน (သံလျက်ကျွန်း-เกาะพระขรรค์) เป็นต้น อุ่อ่งจี (ဦးအောင်ကြီး) เจ้าเมืองสี่แคว (စိသည့်) กล่าวถึงเมืองอังวะไว้ในงานประพันธ์ประเภทสุตา (လူးတး) “^{๔๐} ชื่อ สุตา ๑๒ ราศีนามเมืองอังวะ (အင်းဝမြို့ဝဲ့ ၁၂ ရာဝီ) ว่า “ช่างดีนัก อ่องมยี้ต่ำสั่ง สามสายน้ำล้อม ได้สุดเขามิงหว่ง (เขาสะกาย) บนเกาะพระขรรค์ ศาสนารุ่งเรือง เป็นสถานที่ตั้ง รัตนปุระ หมั่งกิ่งทองเมืองเจ้า” เมืองอังวะตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะเล็ก ภายหลังเมืองอังวะเป็นเพียงเมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่ง มีหมู่บ้านเล็กๆ ที่มีจำนวนครัวเรือนเพียงราว ๒๕ ครัวเรือนกระจายอยู่เป็นกลุ่มตรงโน้นข้างตรงนี้บ้าง เมืองอังวะมีต้นมะขามร่มรื่น ที่ตั้งเมืองไม่เหมือนกับเมืองปีงยะ (ဝင်းယ) แต่ตั้งอยู่บนที่ราบต่ำ ยามน้ำเอ่อก็จะท่วมถึง เมื่อน้ำท่วม ทำให้ไปมาไม่สะดวก ด้วยเชื่อว่าการที่มีแม่น้ำ ๓ สายไหลโอบกั้น จะช่วยให้ห่างไกลจากภัยศัตรู ดังนั้นอังวะจึงถูกเลือกเป็นเมืองราชธานีหลายครั้ง นอกจากนี้ เมืองอังวะยังตั้งอยู่ในเส้นทางหลายเส้นทางมาบรรจบกัน จึงสามารถติดต่อกับพื้นที่ด้านเหนือและด้านใต้ได้ด้วยแม่น้ำอิรวดี อังวะยังมีถนนหลายสายที่เข้ามาบรรจบ เช่น ถนนสายตะวันออกที่มาจากเมืองเมื่องยูนนาน (ယူနန်နယ်) ของประเทศจีนและที่ราบสูงฉาน และถนนสายด้านตะวันตกที่มาจากอินเดีย นอกจากนี้ยังมีทำเลที่ตั้งดี เพราะไม่ไกลจากที่ราบลุ่มเจ้าแก้ว (ကျောက်ဆည်လွင်ပြင်) อันถือเป็นฉางข้าว (စပါးကျ) ของประเทศพม่า

ในเมืองอังวะยังคงพบเห็นกำแพงเมืองอยู่ ๒ แห่ง คือ กำแพงเมืองด้านนอก (အပြင်မြို့ရိုး) และกำแพงเมืองด้านใน (အတွင်းမြို့ရိုး) กำแพงเมืองทั้งสองแห่งนี้หนามากและแข็งแรง กำแพงเมืองด้านใน

^{๔๐} สุตา เป็นคำประพันธ์ที่นำคำท้ายสุดของบทแรก มาผูกซ้ำเป็นคำแรกในบทต่อไป มักใช้ขับในการเห่หรือร้องแพ

แข็งแรงกว่ากำแพงเมืองด้านนอก กำแพงเมืองด้านนอกมีขนาดกว้าง ๔ ไมล์ กำแพงเมืองด้านในมีขนาดกว้าง ๑ ไมล์ ในครั้งที่ตั้งผยูฉิ่งมิง (ฉฉู่ฉู่ฉู่ฉู่ฉู่) ราชบุตรของอลองมิงตะยาจี (ออลองฉู่ฉู่ฉู่ฉู่) ได้ย้ายเมืองจากเฉ่วโบมายังเมืองเก๋ออังวะและสร้างวังขึ้นใหม่ขึ้น ในพื้นที่เมืองเก๋ออังคังมีบ้านเรือนและวัดวาอารามอยู่เป็นจำนวนมาก จึงทรงให้ขยายเมืองออกไปจากเดิมและสร้างกำแพงเมืองใหม่ขึ้น กำแพงเมืองใหม่จึงเป็นกำแพงเมืองด้านนอกที่ล้อมเอากำแพงเมืองเดิมไว้ด้วย ดังนั้นจึงเกิดเป็นกำแพงเมือง ๒ ชั้นดังที่เห็น นอกจากนี้ ยังมีการขยายเมืองจากบริเวณประตูจ้อโป่ง (เก๋อวู่ฉู่ฉู่ฉู่) ทางด้านตะวันตกของเมืองเก่าไปยังด้านใต้ ทำให้เมืองใหม่มีขนาด ๒,๓๕๐ ต่ำ (ราว ๕.๕ ตารางไมล์)

ด้านตะวันออกของเมืองมีมุม ๕ มุม (ฉฉู่ฉู่ฉู่) และเจาะประตูขึ้นใหม่ ๔ ช่อง คือ ประตูเชียงใหม่ (ฉฉู่ฉู่ฉู่ฉู่) ประตูเกาะตะมะ (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูโมกกอง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) และประตูจิตตกุฎ (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ทางด้านทิศใต้มีมุม ๕ มุม และเจาะประตู ๔ ช่อง คือ ประตูกายมา (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูหงสาวดี (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูมยั้งเต (ฉฉู่ฉู่ฉู่) และประตูโองบ่อง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ทางด้านทิศตะวันตกมีมุม ๑๑ มุม เจาะประตู ๔ ช่อง คือ ประตูคันทาลราช (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูจายเย (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูจันทบุรี (ฉฉู่ฉู่ฉู่) และประตูจายโยง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ส่วนทางด้านทิศเหนือมีแม่น้ำอิรวดีวกไปทางตะวันออก มีมุม ๕ มุม เจาะประตูใหม่ ๒ ช่อง คือ ประตูตะนิงสารี (ฉฉู่ฉู่ฉู่-ประตูตะนาวศรี) และประตูโยคะยา (ฉฉู่ฉู่ฉู่) นอกจากประตูที่เจาะใหม่ ๑๔ ช่องที่สร้างขึ้นใหม่เมื่อขยายเมืองแล้ว ยังมีประตูเมืองเดิมสมัยอังวะยุคแรกอีก ๙ ประตู คือ ประตูทะเล (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูสังหยา (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูหวิงมะนา (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูจ้อโป่ง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูค่าลี (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูอูตี (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูอ่องทูน (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูหม่านอ่อง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ประตูกองเซ (ฉฉู่ฉู่ฉู่) รวมทั้งสิ้น ๒๓ ประตู กำแพงเมืองแห่งแรกเป็นแนวตรง แต่กำแพงเมืองด้านนอกที่สร้างเป็นแห่งที่ ๒ คดโค้งไม่เสมอกัน ในสมัยตั้งผยูฉิ่งมิง ประตูเมืองทั้ง ๔ ด้านมี ๓๐ แห่ง แต่สมัยชิงกุ้มิง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) ผู้เป็นราชบุตรได้ลดมุมกำแพงด้านเหนือลง ๒ แห่ง จึงพบเพียง ๒๘ แห่งเท่านั้น

ประตูกองเซที่อยู่ด้านแม่น้ำอิรวดีเป็นประตูที่กษัตริย์พม่าเสด็จออกในพิธีทรงพระเกศา จากปากประตูกองเซจะเห็นทิวทัศน์อันงดงาม เป็นภาพสะพานอังวะ^{๔๑} และแนวเขาสะกายที่เต็มไปด้วย

^{๔๑} สะพานอังวะ มีความสูง ๑๐๒ ฟุต ยาว ๓,๕๔๘ ฟุต เป็นสะพานรูปโค้ง (ฉฉู่ฉู่ฉู่) สร้างเสร็จเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ค.ศ. ๑๕๓๔ เปิดใช้โดยผู้สำเร็จราชการ เซอร์ฮิวส์ตีเฟนสัน (ฉฉู่ฉู่ฉู่) แต่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน ค.ศ. ๑๙๔๒ ขณะที่กองทัพญี่ปุ่นถอยทัพออกจากประเทศพม่านั้น ก็ได้ระเบิดทำลายสะพานเสีย ทำให้โครงสะพานหมายเลข ๑-๘ ชำรุดและหลังจากที่พม่าได้รับเอกราชมาหลายปี ก็ยังไม่อาจซ่อมแซมได้ จนเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๕๓ นายกอนุนได้เร่งรัดกรมรถไฟให้ซ่อมแซมสะพาน แล้วเปิดใช้เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๕๔ เสียค่าใช้จ่ายทั้งหมดกว่าห้าล้านเจ็ดแสนเจ็ดพันบาท สะพานแห่งนี้ช่วยเชื่อมเส้นทางระหว่างเมืองย่างกุ้งกับเมืองมอจีนา (รัฐกะฉิ่น) ซึ่งอยู่ห่างกัน ๑๒๔ ไมล์

วัดวาอาราม ภายในกำแพงใจกลางเมืองมีนันทอโกง (နန်းတော်တန်း) เป็นเนินดินที่ตั้งวังโบราณ แต่ไม่เหลือซากวังแล้ว หากยังคงพบหอคอย (မျှော်စင်) เก่าเพียงสิ่งเดียว หอคอยนี้มีความสูง ๕๐ ฟุตอยู่ในสภาพเอียงไปทางด้านเหนือ เนื่องจากถูกภัยจากแผ่นดินไหวในปี ค.ศ. ๑๘๑๘ พบต่อเสาไม้ที่กำแพงอิฐบนยอดหอคอย จึงคะเนว่าน่าจะเคยมีอาคารไม้บนยอดหอคอยอย่างในพระราชวังมณฑลทะเล และไม่ไกลไม่ไกลจากด้านตะวันตกเฉียงเหนือของหอคอยมีสระน้ำ ๑ แห่ง ด้านทิศใต้มีสระน้ำ ๒ แห่ง สระน้ำด้านใต้อยู่ในสภาพตื้นเขิน สระด้านตะวันตกกว้างราว ๑๕๐ ตารางฟุต แนวกำแพงอิฐมีช่องทั้ง ๔ ด้าน กล่าวกันว่าเป็นสระที่เจ้าชายสะจำ (စကြာမင်းတလေး-เจ้าชายจักรา) มาเล่นน้ำ ภายหลังสถานที่ตั้งวังมีการไถพรวนเพื่อการเพาะปลูก พบวัดทรุด เจดีย์โทรม อิฐแตกหักกระจายไปทั่ว

ที่กำแพงด้านนอกมีคูเมือง ๑ ชั้น ที่กำแพงเมืองด้านในมีกำแพงเมือง ๑ ชั้น รวมเป็นคูเมือง ๒ ชั้น คูเมืองทั้ง ๒ แห่งเหลือเพียงด้านตะวันออก ตะวันตก และด้านใต้เท่านั้น ทางด้านแม่น้ำอิรวดีนั้น ไม่มีเหลือให้เห็นแล้ว จึงดูเหมือนแม่น้ำอิรวดีเป็นคูเมืองธรรมชาติ ในสมัยหนึ่งผมูมิง บริเวณเมืองที่สร้างขยาย ได้ขุดคูเมืองให้ลึกและกว้าง โดยลึก ๑๒ ศอกและกว้าง ๑๕ ต่ำ (๑๐๕ ศอก) ถนนภายในเมืองเป็นถนนเส้นตรงที่ตรงกับประตูกำแพงเมืองด้านใน

ส่วนอาคารวัดวาอารามที่ยังคงพบเห็นในเมืองอังวะนั้น พบว่าภายในเมืองมีวัดมหาอ่องมะเหยโป่งสั่ง (မဟာအောင်မြေဘုံ) เป็นวัดอาคารก่ออิฐ ซึ่งมเหสีหม่มนุ (မိဖုရားကြီးမယ်နု) สร้างถวายพระอาจารย์อุโป (ဦးပိုး) และพระอาจารย์อุโป๊ะ (ဦးပုတ်) แห่งหล่องกั๊น (ညောင်ကန်) พระเจดีย์ที่หลายเจียง (ထီးလှိုင်ရှင်ဘုရား) และเจิวี่ชีโข่ง (ရွှေစည်းခုံစေတီ) ซึ่งสร้างโดยพระเจ้าจันสิตตา (ကျန်စစ်သား) เจดีย์หม่มนุอ่องยะคะนา (မာန်အောင်ရတနာစေတီ) ดิจ์สำได้กั๊พยา (သစ္စာဝိုက်ဘုရား) เจดีย์อ่องสะจำ (အောင်စကြာစေတီ) กู้ต้อติจัพยะยา (ကူတော်ဝတ်ဘုရား) เจดีย์หม่มหามูฐอ (မဟာမုဇ္ဈာ) ชุทูปันพะยา (ဆုထူးပန်ဘုရား) วัดโยะโส่ง (ရုပ်ခုံကျောင်းဝိုက်) คุกที่เคยกุมขังบาทหลวงจัดสัน (ဆရာယုဒဝန်-สมัยสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑) มยะเตงตันพะยา (မြသိန်းတန်ဘုရား) ส่วนที่นอกเมืองมีเจดีย์ลอกะตะระผู้พะยา (လောကသရူဘုရား) หมั่งสี่พะยา (မံစိဘုရား) เจิวี่ชีโข่งพะยา (ရွှေစည်းခုံဘုရား) ยะคะนาสี่มีพะยา (ရတနာဆီမီးဘုရား) แว-ปั้งพะยา (ဝဲပြန်ဘုရား) เจดีย์หม่มโยะด็อง (မြို့စောင့်စေတီ) เลถึะจีพะยา (လေးထပ်ကြီးဘုရား) ชันคามุนิพะยา (စန္ဒာမုနိဘုရား) วัดปะกั๊ง (ပုဂံကျောင်း) วัดสุ่คา (ဆူခါးဝိုက်ကျောင်း) วัดโบสถ์เต่งต้อจี (သိမ်တော်ကြီး) วัดจ่ออ่องสั่งทา (ကျော်အောင်စံထားကျောင်းဝိုက်) วัดหม่องโอ (မောင်အို ဝိုက်ကျောင်း) วัดอะโหล่ง (အလုံဝိုက်ကျောင်း) วัดเจิวี่จอง (ရွှေကျောင်း) วัดมโยะหละหွ่ง (မြို့လှဝန်ကျောင်း) วัดแะวะและ (ဝက်လက်ကျောင်း) วัดบาคะหย่า (ဗားကရာကျောင်းဝိုက်) ซึ่งเป็นวัดที่พระชวามอญ คือ พระธัมมเชตี (ဓမ္မစေတီ) และพระธัมมปาละ (ဓမ္မပါလ) เคยพำนัก วัดแต่ียง

(သဲအင်းကျောင်း) วัดหนองกั๊ก (ညောင်တန်ကျောင်း) นอกจากนี้ด้านนอกคูเมือง ไกลแม่น้ำอิรวดี ยังพบ เพนียดช้าง (ခင်ကျားတော်)

เมืองอังวะแม้จะเปลี่ยนแปลงจากเมืองราชธานีมาสู่เมืองเล็กๆ แต่ยังคงมีสะพานอังวะ สะพานแห่งนี้สร้างโดยเจ้าสีหบุตรปติแห่งเมืองแปร ผู้เป็นทนายกวัดอู่ป่าโหยง (ဝူဝါဂုံ) ในปีศักราช ၈၁၄ แต่ที่ว่าสร้างในปีศักราช ၈၁၄ ก็มี หลังจากนั้นในปีศักราช ၈၂၁ มิงเยนันทมิต ราชบุตรพระเจ้าต่าหลุ่นมิง (သလွန်မင်း) ได้สร้างสะพานนั้นด้วยไม้สักในปีศักราช ၈၈၂ พระองค์ทรงสร้างสำหรับการเสด็จพร้อมด้วยไพร่พลไปยังพระเจดีย์อู่ป่าโหยงที่เมืองสะกาย พอในสมัยรัฐบาลอังกฤษ ปี ค.ศ. ၁၈၂၇ มีการสร้างสะพานใกล้เจดีย์เฉ่วแจ๊ะแย๊ะ (ရွှေကြက်ဝက်ဘုရား) ในเมืองเก่าอังวะ เพื่อให้รถยนต์และรถไฟแล่นไปมาได้ สะพานเสร็จในปี ค.ศ. ၁၈၈၄ สมัยสงครามโลกครั้งที่ ၂ โครงการหลังคาสะพานหมายเลข ၅ และ ၈ ชำรุด จึงซ่อมแซมในปี ค.ศ. ၁၈၈၈ แล้วเสร็จในปี ค.ศ. ၁၈၈၉

၈. ဘဲလွင် (ဝဲလွင်မြို့)

เมืองဘဲလွင် ตั้งอยู่บนฝั่งด้านใต้ของแม่น้ำอิรวดี ระหว่างเมืองมยিংหมုံ (မြင်းမူမြို့) กับเมืองสะกาย (ဝဲလွင်မြို့) จังหวัดสะกาย (ဝဲလွင်ခရိုင်) เมืองนี้เป็นทั้งเมืองท่าเรือ (ဝဲလွင်ဝဲလွင်မြို့) และเป็นทั้งการอำเภอဘဲလွင် (ဝဲလွင်မြို့နယ်)เมืองมีพื้นที่ ၄၈ ตารางไมล์ จากที่มีเส้นทางรถยนต์เชื่อมต่อกับเมืองมยော (မြို့သို့) ทางด้านใต้ จึงทำให้การค้าขายมากพอสมควร เนยที่ผลิตในเมืองဘဲလွင်เป็นที่รู้จักกันดีในประเทศพม่า จึงเรียกชื่อเนยตามชื่อเมืองว่า เนยဘဲလွင် (ဝဲလွင်ဝဲလွင်) พืชผลชนิดอื่นที่ปลูกในเมืองนี้คือ ถั่ว (ပဲ) ข้าวโพด (ပဲလင်း) ยาสูบ (ဆေး) และพริก (ပဲလင်း) นอกจากนี้ยังปลูกข้าวบ้างเล็กน้อย ชื่อเมืองဘဲလွင်นั้น เชื่อว่าเป็นชื่อที่เพี้ยนมาจากคำว่า งานလွင် (ခင်းလွင်) แปลว่า “ปลายไร่ปลายนา” (လယ်ယာခင်း) เมืองนี้อยู่ใกล้กับเมืองဘဲလွင် (ခင်း) ซึ่งเพี้ยนมาจาก งาน-လွင် (ခင်းလွင်) แปลว่า “ไร่สนาม”

၉. တဲလွင် (တဲလွင်မြို့)

เมืองတဲလွင်เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอတဲလွင် (တဲလွင်မြို့နယ်) เขตสะกาย (ဝဲလွင်ခရိုင်) จังหวัดสะกาย (ဝဲလွင်ခရိုင်) ในปีศักราช ၁၈၈၂ สมัยพระเจ้าบะจิดอ (ဘကြီးတော်) เจ้าชายหม่องโอ (မောင်အိုမင်းသားကြီး) เจ้าเมืองชะลิ่ง (ခင်းမြို့စား) ผู้เป็นพระอนุชาของอัครมหาเสนาบดี (နန်းမတော် ဝိနည်းမင်း) ได้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำมยิดจ่า (ဝဲလွင်မြို့) เชื่อมเมืองอังวะ (ခင်းမြို့) กับเมืองတဲလွင် (တဲလွင်မြို့) ด้วยเหตุที่เมืองนี้ตั้งอยู่บริเวณหัวสะพาน จึงเรียกกันว่า တဲလွင် (တဲလွင်-หัวสะพาน) เมืองเก่าอังวะ (ခင်းမြို့တောင်း) ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของสะพานราว ၈ ไมล์ จากการที่ในเมืองเก่าอังวะมีพระราชวัง กำแพงเมือง และวัดก้ออิฐถือปูน (အုတ်ကျောင်း) ของพระอัครมหาเสนาบดี พื้นที่บริเวณ

เขื่อนหิน จึงได้เรียกว่าแจ้ห่ม แต่แปลว่า เมืองเขื่อนหิน แล้วก็เป็นที่มาของชื่อเรียกเมืองนี้ ตัวเมืองแจ้ห่ม มีประชากรมากที่สุดในเขตจังหวัด มี ๘,๖๖๘ คน (ค.ศ.๑๕๕๓) และมีการตั้งเป็นเทศบาล (เมือง) เพื่อดูแลงานสุขาภิบาล (๑๙๖๕) ในปีค.ศ.๑๙๘๘

เมืองแจ้ห่มมีการจัดงานเดินช้าง (๑๙๖๕) ในเดือนตะตึงจู้ต (๑๙๖๕ - ตุลาคม) เป็นประจำ ทุกปี ตำนานว่างานนี้จัดมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอินทราแห่งพุกาม เพื่อให้ผู้คนจากเมืองเหล่าดิ่งโกขย่าย (๑๙๖๕) ^{๔๒} มากราบไหว้บูชาพระเจดีย์ที่พระองค์ทรงให้สร้างไว้บนเขาเฉวตำละยอง โดยในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนตะตึงจู้ต จะมีขบวนเดินห่านช้าง ชาวบ้านจากเมืองใกล้เคียง จะจัดทำห่านช้างแห่เข้าเมือง แต่ในสมัยก่อนนั้นจะใช้ช้างจริง พอเสร็จงานบูชาพระเจดีย์เฉวตำละยอง (๑๙๖๕) ต่างก็แยกย้ายกันไป งานนี้เป็นงานรื่นเริงสนุกสนาน วัยรุ่นจึงชอบมาร่วมงาน

๑๒. มยิจ์ตา (เมือง)

เมืองมยิจ์ตาเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอเมืองมยิจ์ตา (เมือง) จังหวัดแจ้ห่ม (เมือง) ตัวเมืองตั้งอยู่สุดคลองคลองป๋องป๋าย (เมือง) คลองส่งน้ำที่ไหลแยกมาจากเขื่อนกิงตา (เมือง) เขื่อนตัวบนสุดของลำน้ำปางหลวง (เมือง) ซึ่งอยู่ห่างจากแจ้ห่มไปทางใต้ ๑๒ ไมล์ ณ บริเวณนี้เป็นเส้นทางบรรจบของเส้นทางรถไฟสายอย่างกึ่ง-มันทะเลกับเส้นทางรถยนต์สายมยิจ์-มันทะเล คลองส่งน้ำป๋องป๋ายช่วยให้ชาวไร่ชาวนาเพาะปลูกทำกินได้ สำหรับเส้นทางรถไฟสายอย่างกึ่ง-มันทะเลที่วิ่งตัดผ่านอำเภอทำให้ตัวเมืองดูเหมือนถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนฟากตะวันออกกับส่วนฟากตะวันตกของเส้นทางรถไฟ อำเภอเมืองมยิจ์ตามีพื้นที่ ๓๔๔ ตารางไมล์ ประกอบด้วย ๘๖ หมู่บ้าน มีประชากรราว ๖๔,๓๔๕ คน (ค.ศ. ๑๕๕๖)

อำเภอเมืองมยิจ์ตาด้านตะวันออกเป็นบริเวณพื้นที่ฝนเบาบางมาก แต่เพาะปลูกพืชประเภทข้าว ถั่ว และงาได้โดยอาศัยคลองส่งน้ำ (เมือง) ที่มาจากแม่น้ำปางหลวง พื้นที่ในส่วนนี้เป็นพื้นที่ราบ

^{๔๒} เหล่าดิ่งโกขย่าย เป็นพื้นที่เขตแจ้ห่ม เรียกรวมกันว่า เขย-สแลว-โก-ขย่าย (เมือง) -พื้นที่ซันน้ำทั้งเก้า) ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่าพื้นที่นี้มีน้ำและข้าวอุดมสมบูรณ์ โดยอาศัยน้ำจากแม่น้ำปางหลวง (เมือง) และแม่น้ำสอจี (เมือง) เมืองที่พึ่งพาแม่น้ำปางหลวงนั้นประกอบด้วยเมืองซอหละ (เมือง) ปิงเหล่า (เมือง) มยิจ์ตา (เมือง) มยิจ์มะนา (เมือง) หรือ เปียงมะนา (เมือง) ส่วนเมืองที่พึ่งพาแม่น้ำสอจินั้นประกอบด้วยเมืองมยอหละ (เมือง) มยิงโจงค้าย (เมือง) แม็กขะรา (เมือง) เมืองปะหนัง (เมือง) เป้ากัมย่าย (เมือง) และเมืองหมิงชาย (เมือง) ในศักราช ๓๑๕ (ค.ศ.๑๐๑๓) พระเจ้าอินทราประสงคฺจะให้มีเขื่อนห้วยหนองคลองบึงทั่วพื้นที่ จึงเสด็จขึ้นไปเขาตำละยอง (เมือง) ดูพื้นที่นา ทรงเห็นว่าการทำนนั้นจะเป็นอาชีพของราษฎรได้ยาวนาน จึงทรงให้สร้างเขื่อนกันน้ำในแม่น้ำปางหลวงและแม่น้ำสอจีไว้หลายแห่ง เพื่อช่วยการเพาะปลูกข้าว พื้นที่แจ้ห่มจึงเป็นเหมือนศูนย์กลาง(เมือง)ของเมืองพุกาม หลังจากสมัยพระเจ้าอินทรา กษัตริย์องค์ต่อมาที่ยังคงดูแลคลองส่งน้ำเหล่านี้กันสืบมา และพบว่าเมืองหลวงของพม่าทางตอนบนมักจะตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณเหล่าดิ่งนั้น

(๑๖๖๖) แต่ทางด้านตะวันออกสุดเป็นส่วนของที่ราบสูงฉาน (๑๖๖๖) ส่วนด้านตะวันตกจะรับน้ำจากแม่น้ำสะโหม้ง (๑๖๖๖) และคลองขุดสะหมา (๑๖๖๖)

อำเภอเมืองมีพื้นที่จากเหนือไปใต้ยาวราว ๑ ไมล์ ๒ เฟลตอง และจากตะวันออกไปยังตะวันตกเป็นพื้นที่ราบกว้างราว ๖ เฟลตอง มีแม่น้ำปางหล่อง (๑๖๖๖) ไหลผ่านในทิศทางจากด้านตะวันออกเฉียงใต้ไปยังด้านตะวันตกเฉียงเหนือ จากการที่เมืองเมืองมีพื้นที่ว่าราชการอำเภอ จึงมีอาคารที่ทำการรัฐ โรงพยาบาล โรงเรียนมัธยมปลาย (๑๖๖๖) และมีโรงสี (๑๖๖๖) ด้านตะวันออกสุดของใจกลางเมืองเป็นที่ตั้งพระเจดีย์ชื่อ เจ้ามุข (๑๖๖๖) สร้างโดยพระเจ้าสิริธรรมาสอกะ (๑๖๖๖) มีการจัดงานบูชาพระเจดีย์เป็นประจำทุกปี ในช่วงขึ้น ๘ ค่ำ ถึง แรม ๒ ค่ำ เดือนกะโปะแคว (๑๖๖๖- เดือนกุมภาพันธ์) ผู้คนจะมากันล้นหลาม มีเส้นทางรถยนต์จากเมืองเมืองมีพื้นที่ถึงเมืองเมืองมีพื้นที่ ระยะทาง ๕๓ ไมล์ มีประชากร ๑,๕๕๓ ครัวเรือน จำนวน ๔,๓๐๒ คน

๑๓. เมืองมีพื้นที่ (๑๖๖๖)

เมืองเมืองมีพื้นที่เป็นเมืองที่ว่าการจังหวัดเมืองมีพื้นที่ (๑๖๖๖) มณฑลมันตะเล (๑๖๖๖) ทางพม่าตอนบน (๑๖๖๖) เมืองเมืองมีพื้นที่เป็นเมืองท่าเรือ (๑๖๖๖) ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำอิรวดี ห่างจากเมืองย่างกุ้ง ตามเส้นทางน้ำ ๕๑๕ ไมล์ และไกลจากเมืองมันตะเลราว ๘๐ ไมล์ ในฤดูร้อนเรือสามารถเทียบท่าได้แค่บริเวณนอกฝั่งแม่น้ำเท่านั้น เมืองเมืองมีพื้นที่มีสถานีรถไฟปลายทางสายตาสี-เมืองมีพื้นที่ (๑๖๖๖) โดยจุดเริ่มต้นอยู่ที่เมืองตาสี จังหวัดมิตติลา (๑๖๖๖) ในสมัยก่อน มีเส้นทางรถไฟจากเมืองเมืองมีพื้นที่วิ่งผ่านเมืองนะโทจี (๑๖๖๖) ไปยังสถานีปะละ (๑๖๖๖)

มีถนนลาดยางหลายสายจากเมืองเมืองมีพื้นที่ไปยังเมืองอื่น ๆ อาทิ สายเมืองมีพื้นที่-นะโทจี (๑๖๖๖) ยาว ๒๐ ไมล์ และต่อไปยังจังหวัดเจ๊ก์แต่ ๔๒ ไมล์ สายเมืองมีพื้นที่-หนองอู (๑๖๖๖) ๕๕ ไมล์ และสายเมืองมีพื้นที่-เจ๊ก์ปะดอง (๑๖๖๖) ยาว ๕๕ ไมล์ จากเมืองเจ๊ก์ปะดองมีทางแยกเป็นถนนดินแดงยาว ๑๔ ไมล์ ถนนที่วิ่งจากเมืองเมืองมีพื้นที่ผ่านเมืองเจ๊ก์ปะดองไปยังเขตเมืองมิตติลาตามเส้นทางเจ๊ก์โปงตาง (๑๖๖๖) มีความยาวราว ๘๑ ไมล์ จากเมืองเมืองมีพื้นที่ไปถึงคลองปิง (๑๖๖๖) เขตแดนมณฑลมะเกว ยาว ๑๕ ไมล์ และไปตามเส้นทางตำบลเกวโน (๑๖๖๖) จนถึงเมืองเจ๊ก์ปะดอง เมืองทางด้านตะวันตกของมณฑลมะเกว ยาวราว ๖๕ ไมล์ และจากเมืองเมืองมีพื้นที่ไปถึงตำบลสะมะโฮ่ง (๑๖๖๖) ยาว ๒๒ ไมล์ ด้วยเหตุที่เมืองเมืองมีพื้นที่เป็นศูนย์กลาง (๑๖๖๖) เส้นทางรถไฟ รถยนต์ และ เรือ จึงมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และนับว่าเป็นเมืองที่มีผู้คนหนาแน่นเมืองหนึ่ง

เมืองมยিংฉั่งมีพื้นที่ ๓.๗ ตารางไมล์ มีประชากร ๓๗,๘๕๐ คน จาก ๗,๕๖๐ ครัวเรือน (ค.ศ. ๑๕๖๓) ในเมืองมีเขตชุมชน (ลู่กวง) ๑๘ แห่ง อาทิ ปยอปปย่า (เป๋อระเป๋อ) เกวเจี (เกอ.ทรี) กั่งอู (กั้ชี่) จี้ต๋อยะ (กั้ชี่ทอว์ลู่) และ เอจิง (เออะทวี่)

เมืองมยিংฉั่งเป็นที่ว่าการจังหวัด จึงมีอาคารและโรงงานเป็นจำนวนมาก อาทิ ที่ทำการรัฐ โรงเรียนชั้นประถม โรงเรียนมัธยมต้น โรงเรียนชั้นมัธยมปลาย โรงพยาบาล คุก เทศบาล โรงงาน น้ำมันพืช โรงเลื่อย โรงงานฝ้าย ชาวเมืองมยিংฉั่งทำการค้าขายฝ้ายและถั่ว เมืองมยিংฉั่งยังเป็นแหล่งผลิต ผ้าฝ้ายเนื้อหยาบ (อึ้วทวี่) และ สบู่ (ลู่ทวี่)

ผู้คนในอำเภอมยিংฉั่งส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า นับถือพุทธศาสนา มีวัดสำคัญหลายวัด พระเจดีย์ที่สำคัญ คือ เจดีย์สังสาราเอ (ฉวอวอเออะเอเอ) เจดีย์หย่นอ่องมยี่ง (ลู่เออะอึ้วทวี่) เจดีย์เฉวมยี่งตี่ง (ลู่ทวี่ทอว์ลู่ทวี่) เจดีย์นะเจ๊ะชี่จี่ (ลู่ทวี่ทวี่ทวี่) เจดีย์ฉี่งปี่งเหย่ป้อ (ลู่ทวี่ทวี่) และ เจดีย์พยาโตง (ทวี่ทวี่) ในช่วงงานวัดประจำปีจะมีการจัดงานฉลองใหญ่โต ผู้คนมากันเนืองแน่น นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนพระปริยัติสำหรับสงฆ์ (อึ้วทวี่ทวี่) อาทิ วัดโกสอ้ง (ทวี่ทวี่) วัดสุวรรณมา (อึ้วทวี่) วัดชุตองปยี (อึ้วทวี่) และสถานปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ทวี่ทวี่) อาทิ ชุนลุนกู่จอง (อึ้วทวี่) เฉวหมี่งตี่งจอง (ลู่ทวี่) และ มหาสี่ (อึ้วทวี่)

ที่มาของชื่อเมืองมยিংฉั่งนั้น มาจากคำว่า มยี่งจ่าง (ลู่ทวี่) ในสมัยก่อน แม่น้ำอิรวดีไหลลงบริเวณห่างจากที่ตั้งเมืองมยี่งฉั่งไปทางตะวันตกราว ๖ ไมล์ แล้วไหลไปจนถึงอำเภอเหย่สะโจ้ (ลู่ทวี่) ในจังหวัดปะโค้เก้ หมู่บ้านเหย่แล (ลู่ทวี่) ตั้งอยู่หว่างกลางคลอง ๒ สาย ทางใต้เป็นคลองชุนลุน (อึ้วทวี่) ส่วนทางเหนือเป็นคลองปยอปปย่า (เป๋อระเป๋อ) ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองมยี่งฉั่งนั่นเอง อีกฟากของลำน้ำมีหมู่บ้านสี่เต (ลู่ทวี่) ในศักราช ๑๕๕๕ (ค.ศ. ๑๘๓๗) ยุคราชวงศ์คอนบอง พระเจ้าเฉวโบ (ลู่ทวี่) พบว่ามีคนร้ายสังหารคนคนหนึ่งในราวป่าห่างจากด้านตะวันออกของหมู่บ้านเหย่แลราว ๕๐๐ หลา พอดตรวจสอบ กลับไม่ได้ตัวผู้ต้องหา สถานที่เกิดเหตุอยู่ใกล้เขตดูแลของผู้ใหญ่ (ลู่ทวี่) ๔ คน เมื่อหาฆาตกรไม่ได้ผู้ดูแลพื้นที่ต้องถูกปรับเงิน ๓ เป๊ะตา (๑ ๐๐๐ - ๑.๖๓ กิโลกรัม) ผู้ใหญ่ทั้ง ๔ คน ต่างโต้เถียงกันว่าที่เกิดเหตุไม่ได้อยู่ในเขตของตน และได้ลากเส้นกำหนดเขตดูแล ทำให้สถานที่เกิดเหตุอยู่นอกเขตดูแลของตน เกิดเป็นที่ตักค้ำนอกเขตกำกับดูแล ขณะนั้นที่หมู่บ้านเหย่แล มีนายหน้าชื่ออูเป่ (ลู่ทวี่) อูเป่ได้รับการนับถือจากชาวบ้าน เพราะเป็นคนอยู่ในศีลในธรรม อูเป่ได้รับอนุญาตให้ตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ตักค้ำนั้น จึงแจ้งขอจ่ายเงินค่าชดใช้ ๓ ปีต๋า แล้วก็ได้ที่ดินผืนนั้นมา ต่อมาตลิ่งฝั่งน้ำอิรวดีเกิดพัง หมู่บ้านเหย่แลก็พังตามไปด้วย น้ำได้เข้ามาถึงด้าน

เมืองหนองอูเป็นเมืองท่าหยุดพักเรือสำหรับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวกราบไหว้พระเจดีย์ในเมือง
พุกามเก่า เมืองโบราณที่อยู่เหนือเมืองพุกามขึ้นไปราว ๔ ไมล์ เมืองหนองอูเป็นเมืองที่ผู้คนรู้จักกันดีว่า
เป็นแหล่งผลิตเครื่องเงิน (ကျောက်ဘဲလုံးထည်- เครื่องเงินเจ้าเก่า เป็นเครื่องเงินที่ผลิตจากตำบลเจ้าเก่า
เมืองโหม่งหยั่ว) อำเภอหนองอูปลูกถั่วลิสงได้ดี จึงมีโรงงานหีบน้ำมัน (ဆီဝက်) อยู่หลายแห่ง

๑๗. พุกาม (ပုဂံမြို့)

เมืองพุกาม (ပုဂံ -ပဲခင်) ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิรวดีด้านทิศตะวันออก ทางตอนใต้ของเมืองมายิ่งฉิ่ง
(မြင်းခြံ) เมืองพุกามอยู่ในเขตจังหวัดมยিংฉิ่ง เคยเป็นเมืองราชธานีของราชวงศ์พุกาม เมืองเก่าพุกามมี
พื้นที่ราว ๑๖ ตารางไมล์

ตามพงศาวดารฉบับหอแก้ว หรือ มังนักราชวงศ์ (၇၃၃-၇၅၀-မင်္ဂလာရာစာ) กล่าวว่า
พระเจ้าสมุททราช (၁၁၅၅-၁၁၆၀) เป็นผู้ตั้งเมืองพุกามเมื่อปีศักราช ๒๕ (ค.ศ. ๖๖๗) บนพื้นที่ที่เรียกว่า
โหยงฮลุดจุน (၁၁၅၅-၁၁၆၀) -เนินปล่อยกระต่าย) พระเจ้าสมุททราชเป็นพระราชนัดดาของกษัตริย์
องค์สุดท้ายแห่งเมืองศรีเกษตร (၁၁၅၅-၁၁၆၀) เมื่อแรกตั้งเมืองนั้น พระเจ้าสมุททราชได้รวบรวม
หมู่บ้านจำนวน ๑๕ แห่งแล้วตั้งขึ้นเป็นเมืองใหม่ ในจำนวนนั้นหมู่บ้านปยู (ပျံ) เป็นหมู่บ้านหนึ่ง
รวมอยู่ด้วย จึงได้มีการนำชื่อหมู่บ้านปยูนั้นมาเป็นชื่อเมือง เรียกว่า ปู-คามะ (ပု-ဂါမ) หมายถึงถิ่นของ
ชาวปยูหรือพยู ต่อมากลายเป็นปะกั๋ง หรือ พุกาม เมืองพุกามมีชื่อภาษาบาลีว่า อริมัททปุระ
(အရိမတ္တပူရ) หมายถึงเมืองของผู้บดขยี้ศัตรู ส่วนภาษามอญมักจะเขียนว่า ပုဂံဝံ หรือ ပုဂံဝံ
ပုဂံဝံ พุกามเป็นเมืองหลวงมานานกว่า ๒๓๐ ปี ในสมัยของพระเจ้าเต้แห่งจ๋องมิง (၁၁၅၅-၁၁၆၀
၁၁၆၀) กษัตริย์องค์ที่ ๗ แห่งราชวงศ์พุกาม จึงทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่ ณ บริเวณพื้นที่ลอกะหนันทา
(လောကနန္တ - ลอกะหนันตา) และเรียกเมืองใหม่นี้ว่า สิริปีจยา (သီရိပိဇယ - สิริปีจยะหย่า) ตัวเมือง
แห่งนี้จะตั้งอยู่ทางใต้ของเมืองพุกามในปัจจุบัน

พระพุทธรูปมรดก ๑ องค์ และพระอุณาโลม ๑ องค์ พระเจี๊วแก้วนั้นได้มาจากสิงหล(ศรีลังกา) มีตำนานเล่าว่าเดิมทีพระเจ้าอโนรธา
ประสงค์จะนำพระเจี๊วแก้วนี้ไปบูชาที่หอพระในราชสำนัก (၇၃၃-၇၅၀) แต่พระเถระรังเกียจและแนะนำให้ไปประดิษฐานนอกพระราชวัง
เพื่อให้เทพเทวา ประชา และมวลสัตว์ได้บูชา ดังนั้น จึงทรงอัญเชิญพระเจี๊วแก้วขึ้นหลังช้างเผือก อธิษฐานให้ไปยังที่ประสงค์จะประทับ
ช้างเผือกมาหยุดที่เนินทรายนอกเมืองพุกาม พระเจ้าอโนรธาทรงไม่สบายพระทัย พระอินทร์จึงเข้าพระสุบินว่าเป็นสถานที่อันเหมาะสม
แล้วนรมิตให้แผ่นดินผืนนั้นกลายเป็นหินและล้อมวงเหล็กไว้ พระพุทธรูปมรดกนั้นได้มาจากเมืองจีน ส่วนพระอุณาโลมนั้นได้มาจาก
พระเจดีย์ของพระเจ้าพุทธะบ่อง (ပုဂံဝံ) แห่งตะเยเขตตะยา (ศรีเกษตร) การสร้างเจดีย์นั้นไม่อาจแล้วเสร็จในสมัยพระเจ้าอโนรธา
พระองค์ทรงสวรรคตเสียก่อนในศักราช ๔๕๖ (ค.ศ. ๑๐๖๔) จนศักราช ๔๕๑ (ค.ศ. ๑๐๖๙) พระเจ้าจางสิตตา (ကျန်စိတဝံ) จึงได้
ดำเนินการสร้างต่อ โดยสร้างองค์ใหม่ครอบองค์เดิม พร้อมลดขนาดฐานให้เล็กลงกว่าที่พระเจ้าอโนรธาทรงประสงค์ สำหรับหินที่นำมา
ก่อสร้างนั้นเป็นหินขนาดกว้าง ๓ คืบ หนา ๑ คืบ ซึ่งนำมาจากเขาดังวะ (တုံဝံ) พระเจดีย์สร้างเสร็จและขึ้นฉัตรในวันเพ็ญเดือน
กะโล้ง ศักราช ๔๕๒ (ค.ศ. ๑๐๖๐) ในบางตำนานเล่าว่าเจดีย์สร้างเสร็จในสมัยพระเจ้าอโนรธา แต่พระเจ้าจางสิตตาทรงสร้างองค์ใหม่
ครอบองค์เก่า เจดีย์แก้วซึ่งนับเป็นเจดีย์แบบพุกามคอนกรีต และกลายเป็นต้นแบบของเจดีย์ในยุคหลัง

พวกกุละ หลังสมัยพระเจ้าอโนรธาต่อมาภิษัตริย์ปกครองอีก ๑๐ องค์ ในสมัยของพระเจ้าสีตู (စည်သူ) หรือพระเจ้าตะโຍးเปยเม็ง (တရပ်ဥြးမင်း -พระเจ้าหีนีจัน) ศักราช ๖๔๖ (ค.ศ.๑๒๘๔) ทหารกองทัพจัน ได้ยกมาถึงพุกาม พระองค์จึงหนีไปยังเมืองพะสิม หลังจากนั้นเมืองพุกามอันเกรียงไกรจึงค่อยๆเสื่อมลง ในศักราช ๗๓๐ (ค.ศ.๑๓๖๘) ยังคงมีกษัตริย์รุ่นลูกรุ่นหลานสืบมาราว ๓๐ องค์ แต่พุกามก็ไม่มีอำนาจแล้ว ในที่สุดราชธานีพุกามก็กลายเป็นหมู่บ้านหนึ่งเท่านั้น

เมืองพุกามในปัจจุบันอยู่ห่างจากเมืองมยিংฉั่ง ๔๖ ไมล์ มีเส้นทางรถยนต์เชื่อมต่อ แต่ก็ใช้ได้เฉพาะช่วงฤดูร้อนเท่านั้น ส่วนท่าเรือก็เกิดคอนทราย ทำให้เรือขนาดใหญ่เข้าเทียบท่าไม่ได้ จึงต้องทำการติดต่อค้าขายกันผ่านทางท่าเรือเมืองหญองอู ดังนั้นแม้จะกำหนดให้พุกามเป็นอำเภอ แต่ที่ว่าการกลับไปตั้งในเมืองหญองอู ซึ่งอยู่ห่างเมืองพุกามไปทางด้านเหนือราว ๔ ไมล์ ในปีค.ศ.๑๕๕๓ เมืองพุกามมีประชากร ๒,๘๒๕ คน พุกามมีชื่อเสียงในด้านการผลิตเครื่องเงิน และมีสถาปัตยกรรม วัฒนธรรมแห่งสหภาพจึงจัดงานสัปดาห์เทศกาลเมืองพุกาม (ပုဂံပွဲတော်) แสดงเรื่องราวน่ารู้เกี่ยวกับเมืองเมืองพุกามในอดีต

ในบรรดาพระเจดีย์จำนวนมากนั้น มีพระเจดีย์สำคัญ เช่น เจดีย์อานันดา (အနန္ဒ) สัพพัญญู (ဝဗ္ဗညု -ดับบั้งญ) เหว่กู่ (ရွှေဂူ) กะเคาะปะลิ่ง (ဂေါတမ္ပဝုဋ္ဌ) มหาโพธิ (မဟာဗောဓိ -มหาบอดิ) ชัมมรังจี (ဓမ္မရံကြီး -คัมมะหยังจี) ฐพามณิ (ဓူဠာမဏိ -สู่หล่ามะนิ) ที่โหล่มิงโหล (ထီးလုံမင်းလုံ) ญะเย่ากจี (ကုဗြော်ကြီး) และยังมีอุโมงค์ตะมี-สเว๊ (ဝမ်းပုဂံပုမင်) อุโมงค์จางสิตตา (ကျန်စစ်သားပုမင်) อุโบสถอุบาตี (ပုဂံလိလိမ်) และ หอไตรปิฎก (ဝိဇ္ဇာတော်တိုက်)

๑๘. เจ้ากัปะดอง (ကျောက်ပဲခူးတောင်မြို့)

เมืองเจ้ากัปะดองเป็นเมืองที่ว่าการเข้าเมือง (မြို့အုပ်ရုံး) ภายในเขตพุกาม (หญองอู) (ပုဂံညောင်ဦးနယ်) จังหวัดมยিংฉั่ง (မြင်းခြံခရိုင်) เมืองนี้อยู่ไกลจากเมืองมยিংฉั่ง ๕๘ ไมล์ มีขนาดพื้นที่เมืองราว ๒ ตารางไมล์ มีประชากรราว ๕,๔๘๐ คน (ค.ศ. ๑๕๕๓) ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ ผลผลิตสำคัญของอำเภอ คือ น้ำตาลโตนด (ဝမ်းလျက်) ถั่วลิสง (မြေပဲ) งา (နှမ်း) น้ำมันพืช (ဆီ) มะขาม (မန်ကျည်းသီး) และไม้ตะนกะ (ဝန်ပဲခါးခေါက်)

เมืองเจ้ากัปะดองเป็นเมืองที่พระเจ้าอโนรธา (အနော်ရထာမင်း) แห่งเมืองพุกาม (ပုဂံပြည်) ทรงสร้างขึ้น พระองค์ทรงใช้สถานที่แห่งนี้เป็นแหล่งรวบรวมไพร่พลต่อต้านพระเจ้าสุกกะเต (သုတ္တဝေးမင်း) ผู้เป็นพระเชษฐา แล้วทรงให้สร้างบ้านเมืองขึ้น เมืองนี้อยู่สูงจากระดับพื้นล่างราว ๖๐-๗๐ ฟุต มีลักษณะเป็น โขดหิน (ကျောက်ခိုင်ကျောက်တုံး) รูปทรงคล้ายม่านระย้า (ပန်းတောင်း) เรียงรายจากลักษณะหมู่โขดหิน จึงเป็นที่มาของชื่อเมือง เจ้ากัปะดอง แปลว่า “ม่านหิน” มีการสร้างพระเจดีย์ไว้บนโขดหินบางลูก เจดีย์สำคัญ คือ เจดีย์มยะเหวกู่ (မြရွှေဂူ) และเจดีย์เหว่ตองอู (ရွှေတောင်ဦး) อยู่ไกล

จากภูเขาโปปา (ပုဂံ:တောင်-ပိုဒဲးပာတံ) ราว ๘ ไมล์ เขาโปปาเป็นภูเขาสูง ๔,๕๘๑ ฟุต ตั้งเยื้องไปทาง ตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเจ้ากัปะดอง

ในด้านการคมนาคม นอกจากจะมีเส้นทางรถไฟสายแยกจากเมืองเปียงมะนา (ပျံးမနား) มายัง เมืองเจ้ากัปะดองแล้ว ยังมีทางรถยนต์จากเมืองเจ้ากัปะดองไปยังเมืองต่างๆ อาทิ เมืองมยั้งฉั่ง เมือง มิติลา (မိတ္တီလာ) และเมืองมะเกว (မကွေး)

๑๕. มะหล่าย (မလှိုင်မြို့)

เมืองมะหล่าย เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอมะหล่าย (မလှိုင်မြို့နယ်) จังหวัดมิติลา (မိတ္တီလာ) เมืองมะหล่ายตั้งอยู่บนเส้นทางรถไฟสายตาสี่-มยั้งฉั่ง (သာစည်-မြင်းခြံ) กับเส้นทางรถยนต์สายมิติลา- มยั้งฉั่ง เมืองมะหล่ายห่างจากเมืองมิติลา ๒๒ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ อำเภอมะหล่ายมีพื้นที่ ๔๓๑ ตารางไมล์ มีหมู่บ้าน ๕๔ หมู่บ้าน มีประชากรราว ๘๕,๑๗๐ คน (ค.ศ. ๑๙๕๖) ในเมืองมะหล่ายมี สำนักงานปกครองเมือง (မြို့ပိုင်) สำนักงานเกษตร สำนักงานสหกรณ์ และ สถานีตำรวจ ในตัวเมืองมี สวนเกษตร (รัฐ) ของรัฐ ในตัวเมืองมีประชากร ๖,๕๔๓ คน (ค.ศ. ๑๙๕๓)

การที่เมืองมะหล่ายตั้งอยู่บนเส้นทางรถไฟและเส้นทางรถยนต์ ทำให้การค้าขายดี ในวันมีตลาด นัด ชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงจะมาค้าขายกัน เมืองมะหล่ายเป็นเมืองเพาะปลูกฝ้าย (ဝါဝှမ်း) อย่าง กว้างขวาง จึงมีโรงงานทอฝ้าย (ဝါဝှမ်းတံ) จำนวนหลายแห่ง มีการขนส่งฝ้ายไปขายยังเมืองมยั้งฉั่ง เป็นจำนวนมาก ในเมืองมะหล่ายยังมีโรงงานทำน้ำมันพืช (ဆီတံ) หลายแห่ง ชาวเมืองส่วนใหญ่ยึด อาชีพเพาะปลูก บางส่วนทำถ้วยชามและหม้อดิน

พระเจดีย์สำคัญของเมืองมะหล่าย คือ พระเจดีย์เฉว่มุญฐอ (ရွှေမုဋ္ဌာတေဝီတေဝီ) มีการจัดงาน พระเจดีย์เป็นประจำทุกปี

เดิมเมืองมะหล่ายเคยเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอ (နယ်ပိုင်) ในยุคราชวงศ์นั้นเจ้าเมือง (ဝန်) และ นายทัพ (တံ) เคยปกครองเมืองมะหล่าย ในสมัยที่เกิดกบฏเจ้าชายมยั้งฉั่งและเจ้าชายมยั้งฉั่งค่าย (မြင်းတန်းမြင်းဆူတိုင်း) ขึ้นนั้น เจ้าเมืองมะหล่ายชื่อ หม่องซิจ์สะหยา (မောင်ချစ်စရာ) ได้ร่วมเป็น กบฏต่อพระเจ้ามินดง (မင်းတုန်း) แม้พระเจ้าธิบอ (ဝိပေါင်း) จะช่วยให้พ้นภัยและยกให้เป็นผู้กล้า แต่ ที่สุดก็ถูกประหาร

ในปี ค.ศ. ๑๘๘๖ เมื่ออังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนบน (အထက်မြန်မာပြည်) ได้แล้ว อังกฤษได้ ยกทัพเข้าตีผ่านทางเมืองมะหล่ายไปถึงเมืองมิติลา

ที่มาของชื่อเมืองมะหล่ายนั้นเชื่อว่ากลายชื่อมาจากคำว่า ปางหล่าย (ပန်းလှိုင်) แปลว่า “ดอก หลาย” ตำนานเล่าว่าในสมัยพระเจ้าสิริธัมมาสอกะ (ဝိရိယုဿဘုရား) ทรงให้สร้างเจดีย์จำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ในจำนวนนี้มีพระเจดีย์เฉว่มุญฐอ (ရွှေမုဋ္ဌာ) รวมอยู่ด้วย อาจเป็นเพราะบริเวณเจดีย์นั้น

คงมีมวลดอกไม้คายนั่น หรือไม้ก็มีผู้นำดอกไม้มาถวายเป็นอันมาก จึงตั้งชื่อเมืองที่มีเจดีย์องค์นี้ว่า ปางหลาย ภายหลังจึงกลายเป็น มะหลาย

๒๐. ตำบล (๑๑๑๑๑๑)

เมืองตำบล เป็นเมืองชุมทางรถไฟที่สำคัญในมณฑลมณฑลทะเล (๑๑๑๑๑๑) และที่ว่าภารกิจ จังหวัด (๑๑๑๑๑) ของจังหวัดตำบล ซึ่งเป็นกิ่งจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดมณฑล (๑๑๑๑๑๑๑) กิ่งจังหวัดตำบล (๑๑๑๑๑๑๑) ประกอบด้วยอำเภอตำบล (๑๑๑๑๑๑) และอำเภอวาง-ควัง (๑๑๑๑๑๑) เมืองตำบลเป็นเมืองชุมทางรถไฟสายปางกึ่ง-มณฑลทะเล (๑๑๑๑๑-๑๑๑๑๑) สายตำบล-มยั้ง (๑๑๑๑๑-๑๑๑๑๑) และสายตำบล- เหว่หู่ (๑๑๑๑๑-๑๑๑๑๑) นอกจากนี้ยังมีถนนหลวงหลายสายตัดผ่านเมืองตำบล อาทิ สายปางกึ่ง-มณฑลทะเล และสายมณฑลทะเลผ่านรัฐนานตอนใต้ มาถึงชายแดนไทย

เมืองตำบลห่างจากเมืองมณฑลทะเลไปทางตะวันออก ๑๑ ไมล์ ห่างจากเมืองมณฑลทะเลตามเส้นทางทางรถไฟ ๑๑ ไมล์ และห่างจากเมืองปางกึ่ง ๑๑ ไมล์ เขตของตัวอำเภอด้านตะวันออกติดกับเขตตะมะ-คาน (๑๑๑๑๑) เขตโจง (๑๑๑๑๑) และเขตเปวหะ (๑๑๑๑๑) ของเมืองนาน (๑๑๑๑๑) ด้านใต้ติดกับจังหวัดยะแมตัง (๑๑๑๑๑) ด้านเหนือติดกับกิ่งจังหวัดเจ้าแก้ว (๑๑๑๑๑) ด้านตะวันตกติดกับอำเภอมณฑลทะเล (๑๑๑๑๑)

เมืองตำบลตั้งอยู่เหนือระดับน้ำทะเลกว่า ๑๑๑๑ ฟุต ในพื้นที่ต่อกับคอยเฉว่มีงหู่ (๑๑๑๑๑) ด้านตะวันตกของอำเภอเป็นที่ราบ (๑๑๑๑๑) แต่ด้านตะวันออกเป็นพื้นที่ค่อย ๆ สูงขึ้นไปจรดเชิงเขา (๑๑๑๑๑) ขนาดพื้นที่ของอำเภอ ๑๑๑๑ ตารางไมล์ มีประชากร ๑๑๑,๑๑๑ คน (ค.ศ. ๑๑๑๑) ในอำเภอตำบลมีหมู่บ้าน ๑๑๑ หมู่บ้าน ตัวเมืองตำบลมีพื้นที่ราว ๑ ตารางไมล์ ประชากรทั้งในเมืองและในอำเภอตำบล ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าที่นับถือพุทธศาสนา และมีชนเชื้อสายชุน (๑๑๑๑๑) ในบริเวณด้านตะวันออกของอำเภอ นอกจากนี้ยังพบชาวพมามุสลิมจำนวนมากในเขตอำเภอตำบล ชาวมุสลิมกลุ่มนี้เป็นชาวมุสลิมที่สืบเชื้อสายมาจากทหารมุสลิม (๑๑๑๑๑) สมัยพระเจ้ามินดง (๑๑๑๑๑-๑๑๑๑๑)

เมืองตำบลเป็นชุมทาง จึงมีการค้าขายดี นอกจากจะเปิดตลาดรายวันแล้ว ยังมีตลาดนัด ๑๑ วันครั้ง (๑๑๑๑๑) พ่อค้าจากท้องถิ่นต่างๆ ในอำเภอจะมาจำหน่ายสินค้าหลากชนิด ดังนั้นชาวเมืองส่วนใหญ่จึงเป็นพ่อค้าขายส่งสินค้า (๑๑๑๑๑) นอกจากนี้ จากการที่เมืองตำบลเป็นชุมทางรถไฟ จึงมีคนงานรถไฟอาศัยอยู่กว่า ๑,๑๑๑ คน การเพาะปลูกเป็นอาชีพสำคัญ นอกจากปลูกข้าวแล้วยังปลูกพืชผลที่เหมาะกับสภาพฝนน้อย อาทิ งา (๑๑๑) ถั่ว (๑) ข้าวโพด (๑๑๑) และพริก (๑๑๑) เหตุที่

ฝนน้อย ดังนั้นในการเพาะปลูกจึงต้องพึ่งน้ำจากหนองน้ำมิตถิลา (อิฏฐิลวคฺคฺสวโรทฺธิ) “หนองน้ำมิ่ง
หละ (ฉะลฺลวคฺคฺ) และ หนองน้ำหญ่องญาน (ฉวอวคฺคฺสวโรทฺธิ) นอกจากนี้ยังมีการทำไม้ โดยนำไม้มา
จากพื้นที่ฉาน (ฉฺฉว) และจากเมืองทางค้ำนใต้ ในเมืองต่าสี่และเมืองโกสี้เกียงจึงมีโรงเลื่อยไม้
(ฉฉฉฉ) จำนวนมาก

ในยุคราชวงศ์พม่า ต่าสี่เป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่ไม่โดดเด่น มีประชากรเพียง ๑๕ ครัวเรือน แต่
เป็นสถานีหยุดพัก (ทฺทฺฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ) บนเส้นทางติดต่อค้าขายระหว่างเมืองฉานตอนใต้กับ
ดินแดนพม่า (ฉฉฉฉฉฉ) (ฉฉฉฉฉฉ)

ในช่วงที่อังกฤษปกครองประเทศพม่าตอนบน พื้นที่ที่ภายหลังกลายเป็นเมืองต่าสี่นั้นแยก
กลุ่มบ้านออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ พื้นที่ด้านตะวันออกของเมืองต่าสี่ ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า แจวแหล่ปิง
(ทฺทฺฉฉฉฉฉฉ) มีประชากรเพียง ๑๕ ครัวเรือน และมีเจดีย์เก่าองค์เล็กอยู่องค์หนึ่ง ชื่อเจดีย์ตะวะกู
(ฉฉฉฉฉฉ) ห่างจากแจวแหล่ปิงไปทางตะวันตกราว ๒ เฟลลอง บริเวณทางรถไฟสู่เมืองมิตถิลา
(อิฏฐิลว) ทางด้านตะวันออกของตลาดต่าสี่ มีกลุ่มบ้านขนาดเล็กกราว ๑๕-๒๐ ครัวเรือน ชื่อว่า
หมู่บ้านต่าสี่ (ฉฉฉฉฉฉ) และทางตะวันตกของเมืองในย่านถ่งกั้ง (ฉฉฉฉ) มีกลุ่มบ้านเล็ก ๆ กลุ่ม
หนึ่งขนาด ๑๐ ครัวเรือน

๔๔ หนองน้ำมิตถิลา เป็นหนองน้ำที่รู้จักกันดี เพราะมีกล่าวถึงไว้ในเพลงกล่อมเด็ก “ของปลอมเล็กน้อย จากได้หนองน้ำมิตถิลา จับกบให้
หม่นอย” (ฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ) หนองน้ำมิตถิลาตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของ
เมืองมิตถิลา มีขนาดพื้นที่ ๓.๕ ตารางไมล์ ยาว ๑ ไมล์และกว้าง ๐.๕ ไมล์ หนองน้ำแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ บ่อเหนือกับบ่อใต้ มีเส้นทาง
รถไฟวิ่งตัดผ่านสองบ่อนั้น ในฤดูฝนน้ำที่ไหลเข้ามาจะลงที่บ่อเหนือก่อนแล้วจึงถ่ายเทลงสู่บ่อใต้ บ่อเหนือจะมีประตูระบายน้ำ ๒ แห่ง
ส่วนบ่อใต้จะมีประตูระบายน้ำ ๑๑ แห่ง และมีประตูระบายน้ำใหญ่ขนาด ๓๐ ฟุต ๑ แห่ง ชาวเมืองมิตถิลาอาศัยน้ำจากบ่อแห่งนี้ในการ
บริโภคและทำนาเพาะปลูก กล่าวกันว่าบ่อน้ำแห่งนี้มีความพิเศษอยู่ ๕ อย่าง อาทิ น้ำใส ไร้กลิ่น ไร้สาหร่าย และมีปริมาณน้ำมาก นอกจากนี้ยัง
เป็นที่สถิตของผีนต์ก่อนหลุดพ้น หนองน้ำมิตถิลาเป็นหนองน้ำขุด มิได้เกิดตามธรรมชาติ มีตำนานกล่าวไว้ว่า พระอัยกาของพระพุทธเจ้า
นามอั้งสะนะมิ่ง (ฉฉฉฉฉ) เป็นผู้ให้สร้างหนองน้ำและเรียกว่า ฉฉฉ (ฉฉฉฉฉ-มะขามป้อม) ตามสภาพพื้นที่ซึ่งมีต้นชบาขึ้นอยู่ราย
รอบ ในจุลศักราช ๔๑๔ นักบวชอะเชจี (ฉฉฉฉฉฉฉฉ) จำนวน ๑,๐๐๐ รูปเข้ามาถวญความวุ่นวายในบริเวณหนองน้ำ ชาวบ้านจึง
ร้องเรียนพระเจ้าโนรธาให้ลงมาปราบ จากนั้นราว ๕ เดือนพระเจ้าโนรธาก็ยกพลตามคำทูลของพระฉฉฉฉฉ (ฉฉฉฉฉ-ฉฉฉฉฉ)
ลงมายังแหล่ฉฉฉ (ฉฉฉฉฉ) ซึ่งอยู่ทางใต้ของหนองน้ำ ขณะหยุดพักที่คฉฉฉฉฉ (ฉฉฉฉฉฉฉฉฉ) ผีนต์จากหนองน้ำฉฉฉมา
ปรากฏกาย เล่าเรื่องราวของหนองน้ำและแนะนำให้พระเจ้าโนรธาถมดินปรับปรุงหนองน้ำขึ้นใหม่ การปรับปรุงหนองน้ำสำเร็จลงใน
จุลศักราช ๔๑๖ การปรับปรุงหนองน้ำมีสืบต่อมาในสมัยหลัง เช่น สมัยพระเจ้าอลองสีตู (ฉฉฉฉฉฉฉฉ) และพระเจ้านรปติสีตู
(ฉฉฉฉฉฉฉฉ) แห่งพุกาม พระเจ้ามิ่งฉฉฉฉฉ (ฉฉฉฉฉฉฉฉฉ) และพระเจ้าหญ่องญานมิ่งฉฉฉ (ฉฉฉฉฉฉฉฉฉ) แห่ง
อังวะ พระเจ้าโพคะพะยา (ฉฉฉฉฉฉฉฉ) และพระเจ้ามิ่งฉฉฉ (ฉฉฉฉฉฉฉฉ) แห่งกอนบอง (ฉฉฉฉฉฉ) จนถึงสมัยรัฐบาล
อังกฤษก็ได้มีการทำประตูระบายน้ำ หนองน้ำแห่งนี้มีชื่อหลาย เช่น กาวาพะกะ (ฉฉฉฉฉ) มังคลา (ฉฉฉฉ) เมตตา (ฉฉฉฉ) แต่ชื่อ
มิตถิลาเป็นชื่อที่พระเจ้าโนรธาตั้งให้เหตุเพราะน้ำจากหนองน้ำไหลไปไม่ถึงเขาโปปา กล่าวคือ พระเจ้าโนรธาได้ให้พลม้า
(ฉฉฉฉฉฉ) ไปคว้าน้ำจากหนองน้ำแห่งนี้ไหลขึ้นไปถึงเขาโปปาหรือไม่ พลม้าเร่งกลับมาอย่างเหนื่อยอ่อน แล้วทูลว่า “มะฉฉฉฉ”
(ฉฉฉฉฉ) แปลว่า “ไปไม่ถึง” แล้วก็ล้มลงขาดใจตายกลายเป็นผีนต์นาม มะทองคำ (ฉฉฉฉฉ) แล้วผีนต์หนองน้ำมิตถิลา

เนื่องจากเมืองต่าลี่เป็นเมืองที่ว่าการของกิ่งจังหวัด จึงมีอาคารที่ทำการจำนวนมาก อาทิ สำนักงานเขต (နယ်ပိုင်) สำนักงานเมือง (မြို့ပိုင်) ศาล (တရားရုံး) สถานีตำรวจ (ပြည်သူ့ရဲတပ်ဖွဲ့စခန်း) สำนักงานปกครองท้องถิ่น (ဒေသန္တရအုပ်ချုပ်ရေးအဖွဲ့ရုံး) สำนักงานป่าไม้ (သစ်တောရုံး) สำนักงานเกษตร (ခိုက်ပျိုးရေးရုံး) สำนักงานศึกษาธิการ (ပညာအုပ်ရုံး) โรงเรียนมัธยมปลาย (အထက်တန်းကျောင်း) โรงเรียนมัธยมต้น (အလယ်တန်းကျောင်း) และโรงเรียนประถม (မူလတန်းကျောင်း) นอกจากนี้ ยังมีอาคารการรถไฟ (ဇီးရုထူးဌာန) หลายหลัง เพราะต่าลี่เป็นเมืองชุมทางทางรถไฟที่สำคัญ จากการที่ต่าลี่เป็นเมืองชุมทางรถยนต์และชุมทางรถไฟ จึงเป็นเมืองที่มีการคมนาคมติดต่อสะดวกสบาย

๒๑. มิตถิลา (မိတ္ထီလာမြို့)

เมืองมิตถิลาเป็นที่ว่าการอำเภอมิตถิลา (မိတ္ထီလာမြို့နယ်) จังหวัดมิตถิลา (မိတ္ထီလာစိုင်း) ตั้งอยู่บนที่สูง ๘๐๐ ฟุตบนเนินคอยมิงหว่ง (မင်းဝံကျွန်းတန်း) ห่างจากเมืองย่างกุ้งตามเส้นทางรถยนต์ ๓๓๘ ไมล์ ไกลจากเมืองมัณฑะเลย์ ๕๕ ไมล์ และห่างจากเมืองต่าลี่ (သာတပျို့မြို့) ๑๔ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ เมืองมิตถิลามีทางรถยนต์ระหว่างย่างกุ้ง-มัณฑะเลย์กับรัฐฉาน-เมืองเหย่หนั่งของ (ရှေ့နံ့ချောင်း) ผ่าน และมีเส้นทางรถยนต์ติดต่อกับเมืองมยিংถั่ง (မြင်းခြံ) อีกทั้งยังมีเส้นทางรถไฟเชื่อมเมืองต่าลี่กับเมืองมยিংถั่ง จึงเป็นชุมทางการเดินทาง (လမ်းဆုံလမ်းခွ) และมีผู้คนหนาแน่นเมืองหนึ่งในตอนกลางของประเทศ ตัวพื้นที่เมืองยึดตามเส้นทางรถยนต์ โดยยาว ๑ ไมล์ ๑ เฟลลองตามเส้นทางไปยังย่างกุ้ง ยาวราว ๑ ไมล์ ๗ เฟลลองตามเส้นทางไปยังมัณฑะเลย์ ยาว ๑ ไมล์ ๓ เฟลลองตามเส้นทางไปยังเมืองมยিংถั่ง และยาว ๕ เฟลลองตามเส้นทางไปยังแจ้กัปะดอง (ကျောက်ပန်းတောင်း) ในปี ค.ศ. ๑๙๖๓ เมืองมิตถิลามี ๑๔ แขวง (ရပ်ကွက်) มีประชากร ๒๕,๘๕๑ คน จาก ๓,๗๓๐ ครัวเรือน

ในเมืองมิตถิลาด้านตะวันตกเป็นที่ว่าการรัฐ มีอาคารหน่วยงาน อาทิ ที่ว่าการจังหวัด เกษตร รั้ววัดที่ดิน ภาษี สรรพสามิต ป่าไม้ สหกรณ์ ตำรวจ กรมทาง ชลประทาน ศาล นอกจากนี้ในเมืองมิตถิลายังมีกองบัญชาการกองทัพ และสนามบินกองทัพ โรงเรียนชั้นประถมถึงโรงเรียนมัธยม และโรงเรียนฝึกหัดครู (ဆရာအတတ်သင်သိပ္ပံကျောင်း)

ทางด้านตะวันตกของเมืองมิตถิลา มีหนองน้ำที่เป็นจุดเด่นของเมือง ชื่อ หนองน้ำมิตถิลา (မိတ္ထီလာကန်) นอกจากนี้ ยังมีโรงเรียนสงฆ์และพระเจดีย์จำนวนมาก เจดีย์สำคัญเป็นเจดีย์ที่พระเจ้าอโนรธาทรงสร้างไว้ อาทิ เจดีย์ถั่งปิงกู่ (ရှင်ပင်ဂူစေတီ) เจดีย์เฉว่กู่หละ (ရွှေဂူလှစေတီ) เจดีย์เฉว่กู่จี้ (ရွှေဂူကြီးစေတီ) เจดีย์เฉว่ชอลู (ရွှေစောလူးစေတီ) เจดีย์เฉว่ปิงสะยี้จี้ (ရွှေပင်ယော်စေတီ) และเจดีย์ที่กษัตริย์อลองสี่ตู๋ทรงสร้างไว้ อาทิ เจดีย์เฉว่มยี่งตั้ง (ရွှေမြင့်တင်) เจดีย์มโยะควิงซุตองปยี (မြို့တွင်းဆူတောင်းပြည့်) เจดีย์ฟ่องต่ออู (ဖောင်တော်ဦး) เจดีย์อะควิงเฉว่จอง (အတွင်းရွှေကျောင်း) เจดีย์อะปยีงเฉว่

จง (अर्धेन्द्र कपर्देः) เจดีย์เฉลิมยิ่งมิ (ရွှေမြင့်မိ) เจดีย์โถกะเฑาะปั้ง (လောကဝိဝိဝန်) และเจดีย์เฉว่แล๊ะ
หละ (ရွှေလက်လှ) เจดีย์เฉลิมยิ่งตั้งตั้งอยู่บนยอดเขาเฉว่มิ่งหว่ง (ရွှေမင်းဝံတောင်) มีการจัดงานพระเจดีย์
ทุกปีในวันเพ็ญเดือนกะโส่ง (ကဆုန်လ-พฤษภาคม) และวันเพ็ญเดือนคะสอง โมง (တန်ဆောင်မုန်းလ -
พฤศจิกายน) มีการปรับพื้นที่ใกล้บริเวณพระเจดีย์เพื่อสร้างอาคารสำหรับกองทัพ (၁၆၀၀) ทำให้เห็น
พระเจดีย์เฉลิมยิ่งตั้งเหมือนตั้งอยู่บนที่ราบ กองทัพได้ให้การสนับสนุนการจัดงานพระเจดีย์เป็นประจำ

ด้วยเมืองมิตถิลาเป็นชุมทางการเดินทาง (၁၅:၀၆:၁၀:၀၆:၀) ไปยังเมืองและจังหวัดรายรอบ ทำให้
ให้เศรษฐกิจดีและเป็นที่รู้จักกันดี หนองน้ำมิตถิลายังช่วยให้สภาพอากาศดีดินดี แม้จะแห้งแล้งแต่
อากาศก็ยังบริสุทธิ์ (၁၀:၀၀:၀:၁၀:၀၀) เหมาะต่อสุขภาพ จึงเหมาะที่เป็นสถานพักผ่อนสำหรับผู้ป่วย
โดยเฉพาะผู้ป่วยโรคปอด (အဆုတ်နာရောဂါ) โรคหัวใจ (နှလုံးရောဂါ)

แต่ก่อนเมืองนี้มีชื่อว่า นิชา (သျှိသျှးမြို့- มะขามป้อม) ตามชื่อหนองน้ำ ครั้นหนองน้ำเปลี่ยนชื่อ
ชื่อเมืองก็เปลี่ยนตาม ชื่อมิตถิลานั้น สันนิษฐานว่ามาจาก มถิลา (မထိလာ) ในสมัยพระเจ้าอโนรธา
หมายถึงว่าเมืองที่ไปไม่ถึงเขาโปปา ภายหลังกลายเป็น มิตถิลา

๒๒. ปย่อแบ่ว (ပျော်ဘွယ်မြို့)

เมืองปย่อแบ่ว เป็นเมืองที่ว่าการอำเภอปย่อแบ่ว (ပျော်ဘွယ်မြို့နယ်) จังหวัดยะแมตัง
(ရမည်းသင်း) มณฑลมันตะเล (မန္တလေးတိုင်း) ตั้งอยู่ห่างจากเมืองย่างกุ้ง ๒๘๘ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ
สายย่างกุ้ง-มันตะเล และ ๓๑๒ ไมล์ตามเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มันตะเล

อำเภอปย่อแบ่วทางด้านตะวันออกติดกับเขตแดนฉานตอนใต้ (တောင်ပိုင်းရှမ်းပြည်) จึงมีแนว
เขาหลายลูก เช่น มีภูเขาชะโลง (၉:၀:တောင်) ภูเขาโทง (၀:တောင်) ภูเขาโมกอง (မိုးတောင်:တောင်)
ภูเขาขุนน้ำใจ (ခွန်းနန်းကြိုးတောင်) ภูเขาจ๊ะแต (ကြပ်တည်း:တောင်) และภูเขาตะปเย (သပြေတောင်) ภูเขา
เหล่านี้อยู่แนวเทือกเขาฉาน (ရှမ်းရိုးမ-ชานโยมะ) ห่างจากเมืองปย่อแบ่วไปทางด้านตะวันออกราว ๑๔-
๑๕ ไมล์ ห่างจากเมืองปย่อแบ่วไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือราว ๘ ไมล์ มีแนวทิวเขาเตี้ยทอดยาว
ขนาด ๖ ไมล์ เป็นแนวเขาที่ประกอบด้วย เขาจี่ซง (ကျိတောင်း:တောင်) เขาชานชะคาน (ရှမ်းစခန်း:တောင်)
เขาแวง๊ะเอ๊ะ (ဝက်အိပ်:တောင်) เขาปะโซผยู่ (ပုဆိုးဖြူ:တောင်) เขาสะก่า (ငတာ:တောင်) และ เขาต่องผีหล่า
(တောင်ဖိလာ) ส่วนด้านเหนือของเมืองปย่อแบ่ว ห่างออกไปราว ๓ ไมล์ มีคอยมิงโหล่ค้อ (မင်းလို:တော်)
หรือเรียกอีกชื่อว่า คอยมิงเพวมิงเหว่ (မင်းမွေး:တောင်မင်းဝေ:တောင်) เป็นทิวเขาที่มีทิวทัศน์งดงาม

เขตแดนของอำเภอปย่อแบ่ว ด้านตะวันออกติดกับเชิงเทือกเขาฉาน (ရှမ်းရိုးမ:တောင်ခြေ) ด้าน
ตะวันตกติดกับอำเภอนัตเม้าก์ (နတ်မောက်မြို့နယ်) จังหวัดมะเกว (မကွေးခရိုင်) ทิศเหนือติดกับอำเภอ
มิตถิลา (မိတ္ထီလာမြို့နယ်) และอำเภอต่าลี่ (သာတည်မြို့နယ်) มีขนาดพื้นที่ราว ๒๖๐ ตารางไมล์
ประกอบด้วย ๕๒ ตำบล แต่ในปี ๑๙๕๕ ในจังหวัดยะแมตัง (ရမည်းသင်းခရိုင်) มีอำเภอตะโกง

หรือที่มักเรียกกันว่า เขื่อนป्योंแบว (ပျော်သွယ်ခေည်) และ หนองวดี (ဝတ်းကန်) อยู่ใกล้เมืองป्योंแบว มีการปลูกฝายในบริเวณพื้นที่หนอง (ရနောင်အရပ်ဒေသ) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองป्योंแบวไปทางด้านตะวันตกราว ๗ ไมล์ มีการปลูกถั่วแขก (ကုလားပဲ) ในพื้นที่ที่อาศัยน้ำจากเขื่อนและหนอง มีทั้งปลูกเชิงเดี่ยวและปลูกผสมกับข้าว และมีการปลูกถั่วแระ (ပဲဥပဲ) บนพื้นที่ในตัวเมืองบริเวณที่ไม่อาจอาศัยน้ำจากเขื่อนหรือหนอง

ผลิตภัณฑ์ขึ้นชื่อของเมืองป्योंแบว คือ เครื่องสัมฤทธิ์และเครื่องเหล็ก (ကြေးထည်သံထည်) อาทิ กรรไกรหนีบหมาก (ကွမ်းညှပ်) กรรไกรตัดผ้า (ကတ်ကြေး) ซ้อน (ခွန်း) ใบพัด (ထယ်သွား) และมีด (ဝေး) ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ผลิตจากหมู่บ้านมิงदान (မင်းဒမ်း) และหมู่บ้านฉาน (ရှမ်းစုရွာ) บ้านมิงदानอยู่ห่างจากเมืองป्योंแบวไปทางด้านใต้ราว ๑ ไมล์ ส่วนหมู่บ้านฉานอยู่ห่างจากเมืองป्योंแบวไปทางด้านตะวันตกราว ๖ ไมล์ มีดมิงदानมีชื่อเสียงมากที่สุด นอกจากนี้ ยังมีผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์พม่า คือ หมากพลู (ကွမ်း) จากหมู่บ้านเฉว้ดา (ရွှေစားရွာ) หมู่บ้านนี้อยู่ห่างจากเมืองป्योंแบวไปทางด้านใต้ราว ๖ ไมล์

การเดินทางติดต่อระหว่างเมืองป्योंแบวกับเมืองอื่นๆนั้น นอกจากเส้นทางรถไฟและรถยนต์สายย่างกุ้ง-มัณฑะเลย์แล้ว ยังมีเส้นทางบกอีกหลายเส้นทาง แต่ใช้ได้เฉพาะในช่วงฤดูร้อนกับฤดูหนาว อาทิ เส้นทางสายน้ำตแม่ไก่ (နတ်မောက်) เมืองด้านตะวันตก ห่างจากเมืองป्योंแบว ราว ๔๐ ไมล์ เส้นทางเมืองเฉว้หญ่องปุ (ရွှေညောင်ပူး) และเมืองเจ้ากัซเซ่ (ကျောက်ချပ်) เมืองด้านตะวันออก ห่างจากเมืองป्योंแบว ๑๒ ไมล์ และเส้นทางสายหมู่บ้านกิ่งหยั่ว (ကင်းရွာ) ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากเมืองป्योंแบวราว ๑๓ ไมล์

เจดีย์ที่มีชื่อเสียงในอำเภอป्योंแบว อาทิ เจดีย์มิงยามะ (မင်းရာမစေတီ) สร้างโดยพระเจ้ามิงจิใหญ่แห่งเกตุมตี (ကေတုမတီမင်းကြီးညို) และเจดีย์เฉว้ปยีต้า (ရွှေပြည်သာစေတီ) มีเจดีย์ที่มีอยู่ก่อนการสร้างเมืองป्योंแบว ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองป्योंแบวไปทางด้านตะวันออกราว ๑ เฟลอลอง ได้แก่ เจดีย์มยะเตงคั่น (မြသိန်းတန်စေတီ) ริมเส้นทางสายมิตถิลา (မိတ္ထီလာ) ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองป्योंแบว และเจดีย์ชุ่นนานโจ (ခွန်နန်းကြီးစေတီ) เจดีย์ตะปเย่ต่อง (သပြေတောင်စေတီ) เจดีย์จี้ะแต่ต่อง (ကြိတ်တည်းတောင်စေတီ) เจดีย์ต่องค้อ (တောင်တော်စေတီ) เจดีย์ชะโล่งต่อง (လင်းတောင်စေတီ) อยู่บนเชิงเทือกเขาลาน (ရှမ်းရိုးမ) ห่างจากเมืองป्योंแบวไปราว ๑๔-๑๕ ไมล์

งานฉลองสำคัญ คือ งานพระเจดีย์ในตัวเมืองป्योंแบว และบริเวณใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีงานประเพณีสำคัญ คือ งานกฐินสามัคคี (ဘုံကထိန်ပွဲတော်) ซึ่งจัดขึ้นในเดือนคะต่องโอมง (တန်ဆောင်မုန်း-พฤษภาคม) ของทุกปี

เมืองป्योंแบว นอกจากจะมีสิ่งก่อสร้างจำนวนมาก อาทิ เจดีย์ วัด สำนักงาน และ ตลาด แล้ว ในสมัยป्योंค้อดำ (ပြည်တော်သာခေတ်-สมัยอนุ) ยังได้สร้างโรงเรียนของรัฐในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (အစိုးရတန်းမြင့်ကျောင်း) โรงพยาบาลประชาชน (ပြည်သူ့ဆေးရုံ) และโรงพยาบาลแม่และเด็ก (သားဖွားရုံ) และมีการซ่อมแซมเขื่อนโมกกอง (မိုးတောင်းဆည်) และเขื่อนมิงตางิ (မင်းသားကြီးဆည်) อาคารที่เชิดหน้าชูตาของเมืองป्योंแบว คือ ศาลว่าการเมือง (မြို့တော်ခန်းမကြီး) เป็นอาคารที่ปรึกษา โดยยายเทง (အဖွားထိမ်း) เหลนของอูโหม่ง (ဦးမုံ) ผู้ตั้งเมืองป्योंแบว

สมัยรัฐบาลอังกฤษได้ตั้งกองอำนาจการตำรวจรักษาความมั่นคง (စစ်ပုလိပ်အဖွဲ့) เป็นการเฉพาะไว้ในเมืองป्योंแบว และเปิดหน่วยเลี้ยงม้าสายพันธุ์ดี (မိုးသန့်မြင်းများမွေးမြူရာဌာန) ในพื้นที่ใกล้เมืองเพื่อใช้ในหน่วยตำรวจนั้น นอกจากนี้ เมืองป्योंแบวยังเป็นเมืองที่พ่อค้าวัวจากพม่าทั้งตอนบนตอนล่าง และจากจังหวัดใกล้เคียง ป्यों-ปเวจึงเป็นที่รู้จักกันดีในนาม ตลาดวัว (ရွေးဈေး)

๒๓. ยะแมตัง (ရမည်းသင်းမြို့)

เมืองยะแมตังเป็นเมืองที่ว่าการจังหวัด (ရခိုင်ဝန်ရုံးစိုက်မြို့) ของจังหวัดยะแมตัง (ရမည်းသင်းဝရိုင်) มณฑลมัณฑะเล (မန္တလေးတိုင်း) เมืองนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางรถไฟและเส้นทางรถยนต์อย่างกึ่ง-มัณฑะเล เมืองยะแมตังอยู่ห่างจากเมืองย่างกุ้งตามเส้นทางรถยนต์ ๒๕๕ ไมล์ แต่จะห่างเพียง ๒๗๔ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ

ที่มาของชื่อเมืองยะแมตังมีตำนานอ้างจากตำราพงสาวดารดวงพระชะตา (ခေတ်တော်ပုံရာဇဝင်ကျမ်း) เล่าว่า พระมหะสีสิ่งพยูหม่ม (ဆင်ဖြူမယ် ဝိပုဇား) เป็นผู้ตั้งเมืองยะแมตังเมื่อปี ค.ศ. ๑๓๐๓ (ศักราช ๖๖๕) ในตอนปลายของสมัยพุกาม ในตอนสร้างเมืองนั้น มีการขุดคูเมือง (ကျုံးတော်) ขณะที่ขุดลำคูอยู่นั้น เกิดมีน้ำไหลซึมออกมา ครั้นลองชิมดู พบว่ามีรสชาติดี จึงเรียกที่นั่นว่า เข้มยี่ตัง (ရေမြည်းသင့်) แปลว่า “ที่ควรชิมน้ำ” ต่อมาแปรเสียงเป็นยะแมตัง บ้างสันนิษฐานว่าพระมหะสีสิ่งพยูหม่มสั่งให้ถางป่าเพื่อสร้างเมือง ขณะที่ถางป่าอยู่นั้น พบวัวดำฝูงหนึ่งหากินอยู่แถวนั้น จึงเรียกที่นั่นว่า นัวแมตเตตัง (ရွာမည်းတသင်း) แปลว่า “วัวดำ ๑ ฝูง” ภายหลังจึงกลายเสียงเป็นยะแมตัง เมืองยะแมตังเป็นเมืองที่กษัตริย์ส่งเจ้าเมือง (မြို့စား) มาปกครองอย่างต่อเนื่อง มีเจ้าเมืองยะแมตังที่ประภฏชื่อในพงสาวดารพม่า คือ สีลวะ (ရမည်းသင်းစား သီလဝ)

เมืองยะแมตังนี้ แม้จะจัดเป็นเมืองในเขตร้อน (အပူပိုင်းဒေသ) ของพม่าตอนบน แต่ก็ว่ากันว่า เป็นเมืองที่อยู่สบายที่สุด (ရေခင်းထိုင်ခင်း အကောင်းအမွန်ဆုံးမြို့) เมืองยะแมตังมีพื้นที่ ๑.๘๕ ตารางไมล์ เมืองตั้งบนเนินดินสูง (မိုးမောက်) ส่วนอีกด้านทอดจากแนวปลายเขา (တောင်စွယ်တောင်တန်း) เมืองอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๕๐ ฟุต

ประชากรในเมืองมี ๑๔,๕๑๘ คน (ค.ศ.๑๕๖๗) ส่วนใหญ่เป็นชาวพม่านับถือพุทธศาสนา เมืองยะแมติงทำการเพาะปลูก (လယ်သာခိုက်ပျိုးရေးလုပ်ငန်း) มากกว่าทำอุตสาหกรรม (တက်မှုလက်မှုလုပ်ငန်း) มีคำกล่าวที่ว่า “น้ำที่สกาย ระลอกคลื่นที่ปะคันแห่ง นาที่ต้องต้วิ่ง ข้าวที่ยะแมติง” (၈၅ ၁၈၆ကိုး၊ လှိုင်းပဝန်းငယ်၊ လယ် တောင်တွင်း၊ ၁၀၊ ရမည်းသင်း) ในบรรดาผลผลิตของอำเภอยะแมติงนั้น ข้าวเปลือกจะเด่นที่สุด นอกจากนี้ยังผลิตพริก (ငြုတ်) ถั่ว (ပဲ) ฝ้าย (ဝါ) ข้าวโพด (ပြောင်း) งา (နှမ်း) และมะขาม (မန်ကျည်း)

จากการที่เมืองยะแมติงเป็นทางผ่านของเส้นทางรถไฟและรถยนต์หลายสาย ทำให้การเดินทางไปมาสะดวก ช่วยให้ผู้คนที่ทั้งในอำเภอและจังหวัดติดต่อกัน (ကူးသန်းရောင်းဝယ်ရေး) นอกจากนี้มีทางเดินเท้า (ခွေလျင်လမ်း) ไปถึงเมืองกะลอ (ကလော) เมืองสิ่งต่อง (ဆင်တောင်) ในรัฐฉานตอนใต้ (တောင်ပိုင်းရင်းပြည်) และไปถึงจังหวัดมะเกว (မကွေးခရိုင်) ยะแมติงยังเป็นเมืองสำคัญด้านการทหาร (တပ်ရေး) การปกครอง (အုပ်ချုပ်ရေး) และการคมนาคม (ကူးသန်းသွားလာရေး) เมืองหนึ่ง

เทศบาล (မူနီซิพอล) เมืองยะแมติงตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๑๑ เพื่อดูแลงานเทศกิจ (တည်ပင်သာရာရေး) จากนั้นมีการก่อตั้งสภาเมือง (မြို့မတောင်စီ) เพื่ออำนวยความสะดวกท้องถิ่น (ဒေသန္တရအုပ်ချုပ်မှု) และจากการที่เมืองยะแมติงเป็นที่ว่าการจังหวัด จึงมีอาคารสำนักงานรัฐหลายแห่ง อาทิ สำนักงานจังหวัด ศาล และสำนักงานคณะปกครองท้องถิ่น เมืองนี้จึงเป็นเขตที่พำนักของพนักงานของรัฐ (အမှုထမ်း အရာထမ်းများမြို့ရပ်တွက်) นอกจากนี้ยังมีโรงพยาบาล โรงเรียนมัธยมปลาย (အထက်တန်းကျောင်း) โรงเรียนมัธยมต้น (အလယ်တန်းကျောင်း) และ โรงเรียนประถม (မူလတန်းကျောင်း) อีกด้วย

ในเมืองยังมีเจดีย์ที่สร้างมาแต่สมัยราชวงศ์ โบสถ์คริสต์สมัยรัฐบาลอังกฤษ และมัสยิดของมุสลิม ส่วนพระเจดีย์สำคัญ เช่น เจดีย์เฉวมุฐอ (ရွှေ မုဒ္ဒေဘုရား) เจดีย์เฉวปยีต้า (ရွှေ ပြည်သာဘုရား) เจดีย์ขันอ่องมยี่ (ရန်အောင်မြင်စေတီ) เจดีย์มิงตะมี (မင်းသိမ်းစေတီ) เจดีย์มิงหนั่งตู่ (မင်းနံ့သုဘုရား) เจดีย์เฉวซีโซ่ง (ရွှေ စည်းခုံစေတီ) และเจดีย์เฉวมยี่ตึ่ง (ရွှေ မြင်တင်စေတီ) สำหรับพระเจดีย์มิงหนั่งตู่ นั้น มีตำนานเล่าว่าเป็นเจดีย์สำหรับกระทำสัจจะในคติความ พระเจดีย์เฉวมยี่ตึ่งตั้งอยู่บนเขาเฉวมยี่ตึ่ง (ရွှေမြင်တင်တောင်) อยู่ห่างเมืองยะแมติงไปทางตะวันตกราว ๖ ไมล์ ถือเป็นเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์ (တန်းခိုးကြီး) องค์หนึ่ง ในทุกปีจะจัดงานบูชาเจดีย์ในเดือนคะบอง (တပေါင်းလ-มีนาคม) ผู้คนจากหลายท้องถิ่นจะเดินทางมาเที่ยวงาน อาทิ จากมิตถิลลา (မိတ္ထီလာ) เจ้ากัแส (ကျောက်ဆည်) มยี่นึ่ง (မြင်းခြံ) และมะเกว (မကွေး)

เมืองยะแมติงมิได้โดดเด่นเพียงพระเจดีย์โบราณเท่านั้น แต่ยังมีวัดเก่าแก่ (ရှေးကျောင်းကြီး) เป็นจำนวนมาก อาทิ วัดมิงตะมี (မင်းသိမ်းကျောင်း) วัดเฉวมู่ (ရွှေ ကူကျောင်း) วัดเต่งอู (သိမ်းခြံကျောင်း) วัด

สังฐิต (อัญจนทวารวดี) และ วัดสิ่งโจงตอยะ (อัญจนทวารวดี-วัดป่าสิ่งโจง) งานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่สำคัญของเมืองยะแมตัง คือ งานบุญกฐินสามัคคี (กฐินสามัคคี) ซึ่งจะจัดประจำปีในเดือนคธสงโมง (คธสงโมงคฤ-พฤศจิกายน)

๒๔. เปียงมะนา (อุฎฺธะอุฎฺธะ)

เมืองเปียงมะนา (อุฎฺธะอุฎฺธะ - ปียงมะนา) เป็นเมืองที่ว่าการของอำเภอเปียงมะนา (อุฎฺธะอุฎฺธะอุฎฺธะ) และเขตเปียงมะนา (อุฎฺธะอุฎฺธะอุฎฺธะ) จังหวัดยะแมตัง (อุฎฺธะอุฎฺธะ) เขตเปียงมะนาประกอบด้วยอำเภอเปียงมะนา และอำเภอแหล่เว (๑๑๑๑) เปียงมะนาตั้งอยู่ทางด้านใต้ของคลองงะไล้ (๑๑๑๑) และอยู่ในแนวเขาทางด้านเหนือของเทือกเขาพะโค (อุฎฺธะอุฎฺธะ) เมืองเปียงมะนาอยู่ห่างจากตัวเมืองยะแมตัง ที่ว่าการจังหวัด ๔๕ ไมล์ ตัวเมืองเปียงมะนามีทั้งทางรถไฟและทางรถยนต์สายอย่างกึ่ง-มันทะเลวิ่งผ่าน เมืองเปียงมะนาอยู่ห่างจากเมืองอย่างกึ่ง ๒๒๔ ไมล์ และไกลจากเมืองมันทะเล ๑๖๑ ไมล์ตามเส้นทางรถไฟ

เมืองเปียงมะนามีมาตั้งแต่ในสมัยราชวงศ์ ในสมัยนั้น เปียงมะนา ถูกเรียกในหลายชื่อ คือ แหน่จ่าง (อุฎฺธะอุฎฺธะ) แหน่น้าง (อุฎฺธะอุฎฺธะ) หรือ นิงจาง (อุฎฺธะอุฎฺธะ) คำว่า แหน่จ่าง หรือ แหน่น้าง มีความหมายว่า “ดินแดนละเวิน” กล่าวคือ ในสมัยราชวงศ์นั้น หากมีการเดินทัพ หรือมีการเก็บภาษีจากท้องที่ เมืองเปียงมะนาจะไม่ถูกเดินทัพผ่านและจะถูกเว้นการเก็บส่วย ทั้งนี้เพราะบริเวณเมืองนี้เต็มไปด้วยป่าทึบและดินชุ่มน้ำ ส่วนคำว่า นิงจาง ซึ่งหมายถึง “ท่าข้าม” นั้น กล่าวเป็นเพราะว่า ในสมัยนั้นเมืองหยั่วเก้ากัยะ (อุฎฺธะอุฎฺธะ) เป็นเมืองการค้า เมืองนี้ตั้งอยู่อีกฟากของเมืองเปียงมะนา และตั้งอยู่ทางด้านเหนือของคลองงะไล้ ดังนั้นจึงมีการพาดสะพานไม้ไผ่ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้คนที่ข้ามฟากไปมาค้าขายกัน

ต่อมาในสมัยรัฐบาลอังกฤษ ได้เปลี่ยนชื่อ แหน่น้าง หรือ นิงจาง เป็น เปียงมะนา เพราะในสมัยนั้นมีปัญหาการสะกดชื่อเมืองเป็นภาษาอังกฤษ เมืองนิงจางสับสนกับชื่อเมืองมยั้ง (อุฎฺธะอุฎฺธะ) ทำให้จดหมายถูกส่งผิดที่อยู่เสมอในเวลาส่งงานทางไปรษณีย์จนเกิดความล่าช้า ดังนั้นเพื่อขจัดปัญหาดังกล่าวจึงยกเลิกชื่อเมืองนิงจางมาใช้เปียงมะนาแทนตามชื่อหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ที่สุด คือ ลางเปียงมะนา (อุฎฺธะอุฎฺธะ) หรือ เปียงมะนาเก่า (อุฎฺธะอุฎฺธะ) หมู่บ้านเปียงมะนาที่อยู่ห่างจากเมืองเปียงมะนาเก่าราว ๕ ไมล์

เมืองเปียงมะนามีพื้นที่ราว ๒ ตารางไมล์ ตัวเมืองถูกแบ่งเป็นซีกตะวันออกกับซีกตะวันตกด้วยทางรถไฟสายอย่างกึ่ง-มันทะเล ประชากรมีมากกว่า ๕,๐๐๐ คน มีวัดกว่า ๖๐ วัด และมีประชากรกว่า ๒๐,๐๐๐ คน (ค.ศ.๑๙๕๓) ชาวเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวม่านับถือพุทธศาสนา รองลงมาเป็น

ชาวมุสลิม และชาวจีน อาชีพหลักของชาวเมือง นอกจากรับราชการแล้ว ก็ทำไร่ทำนา และค้าขาย ผลผลิตการเกษตรที่สำคัญ คือ ข้าว ข้าวโพด งา ถั่ว และอ้อย กิจการใหญ่ ๆ ได้แก่ การทำไม้สัก (ฏรุ้ะ) และไม้แดง (ฏรุ้ะ:คคค) และการปลูกอ้อย เมื่อมีการเปิดโรงงานน้ำตาลไชยวดี (๑๑๑๑๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐) ซึ่งอยู่ลงมาทางเมืองตองอู (๑๐๐๐๐๐) เมืองเปียงมะนาจึงขยายพื้นที่การเพาะปลูกอ้อย และกลายมาเป็น เมืองที่ผลิตอ้อย ภายหลังรัฐบาลยังมีแผนสร้างโรงงานน้ำตาลขึ้นที่บริเวณใกล้แม่น้ำปองลอง (๑๑๑:๑๑๑๑:๑๑๑) ห่างจากเมืองเปียงมะนาไปทางด้านตะวันตกจรด ๕ ไมล์ ทำให้ในแต่ละวัน สามารถทำน้ำตาลได้ถึง ๑,๕๐๐ ตัน

ในด้านการคมนาคม ชาวเมืองจะอาศัยรถม้า เกวียน รถยนต์และรถไฟในการเดินทางและ ค้าขาย ทางรถไฟจากเมืองเปียงมะนาจะผ่านเมืองแหล่แวงและตองคิงจี (๑๐๐๐๐๐๐:๐๐๐) ข้ามเทือกเขา พะโคไปยังเมืองเจ้ากัปะคอง (๑๑๑๑๑๑๑๑:๑๑๑๑) ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือราว ๑๓๕ ไมล์ สำหรับทางรถยนต์นั้น มี ๒ สาย สายหนึ่งจากเมืองเปียงมะนาไปยังหมู่บ้านตองโหล (๑๐๐๐๐๐๐๐) ทางด้านตะวันตกราว ๕๐ ไมล์ อีกสายหนึ่งจากเมืองเปียงมะนาไปยังริมฝั่งแม่น้ำปองลอง ทางด้านตะวันออกราว ๗ ไมล์ เส้นทางรถยนต์ดังกล่าวเป็นเส้นทางสายสำคัญในการขนส่งไม้

ในปีค.ศ.๑๘๘๘ มีการก่อตั้งเทศบาลเมืองเปียงมะนา และมีการก่อสร้างอาคารสำนักงานต่าง ๆ เช่น โรงงาน ที่ทำการ และศาลปกครองบนเนินดินทางด้านทิศตะวันตกของเมือง ส่วนทางด้าน ตะวันออกของเมืองนั้น หากมองผ่านทุ่งนาแปลงผักและแม่น้ำสะโตง (๑๑๑๑๑๑:๑๑๑) ออกไปจะพบ ภูเขาสิ่งผู่ (๑๑๑๑๑๑๑๑) และภูเขาเหล่าทวิง (๑๑๑๑๑๑:๑๑๑๑) ซึ่งเป็นภูเขาที่ทอดแนวมาจากเทือกเขา ฉาน (๑๑๑:๑๑๑) บนเขาสิ่งผู่และเขาเหล่าทวิงนั้นมีพระเจดีย์สร้างไว้ ตามตำนานเล่าว่า ผีนตสองพี่น้อง เป็นผู้สร้าง โดย มะแม-ผู่ (๑๑๑๑๑๑) นัตพี่น้องเป็นผู้สร้างเจดีย์บนเขาสิ่งผู่ ส่วนบนเขาเหล่าทวิง (เดิม เรียก ๑๑๑๑๑๑:๑๑๑๑ - เขาเหล่าทวิง) หม่มโหล (๑๑๑๑๑) นัตผู้พี่เป็นผู้สร้าง และทุกปีในเดือนตะคู (๑๑๑๑๑:๑-เมษายน) จะมีการไหว้เจดีย์ ผู้คนนิยมมากราบไหว้กันเนืองแน่น

ทางด้านใต้สุดของเมืองมีพระเจดีย์ชื่อมารเซง (๑๑๑๑๑) พระเจดีย์นี้สร้างขึ้นในปี ค.ศ.๑๘๗๖ สมัยพระเจ้ามินดง (๑๑๑:๑๑๑:๑๑๑:๑๑๑) กษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์การจัดทำสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่ ๕ บริเวณใกล้เคียงกับพระเจดีย์องค์นี้มีพระเจดีย์ชื่อว่า โลกะหย่นหน่ง (๑๑๑๑๑๑๑๑) ซึ่งเป็นเจดีย์ที่ สร้างขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ โดยขุนนางนามว่า แล๊ะแวงค้อมู (๑๑๑๑๑๑:๑๑๑๑) กับมยิงซุจิหว่ง (๑๑๑:๑๑๑:๑๑๑) พร้อมด้วยชาวเมือง ต่อมาในปีค.ศ.๑๘๙๔ ได้มีการสร้างศาลาเก้าห้องถวายไว้ ณ เชิงเขา ของพระเจดีย์องค์นี้

เดิมสถานที่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของชาวไทใหญ่ จึงเรียกชื่อเทือกเขาบริเวณนี้ว่า ชานเจ้ากัคตอง (๑๑๑:๑๑๑๑๑๑๑-เขาหินฉาน) และในบริเวณหุบเขา (๑๑๑๑๑๑) มีหนองน้ำอยู่แห่งหนึ่ง หนองน้ำแห่ง

นี้มีชื่อว่า ชานกั๋ง (จู่:ต๋อ-หนองฉาน) ชาวเมืองถือว่าหนองน้ำนี้เป็นศรีของเมือง สิ่งพิเศษอีกอย่างของเมืองเปียงมะนาก็คือ ในทางด้านตะวันออกของเมืองจะมีแต่น้ำเค็ม ส่วนน้ำจืดที่ใช้ดื่มนั้นจะได้จากบริเวณภูเขาทางด้านทิศตะวันตกของเมืองเท่านั้น

ในเมืองเปียงมะนามีโรงเรียนมัธยมปลาย (အထက်တန်းကျောင်း) ๒ โรง โรงเรียนมัธยมต้น (အလယ်တန်းကျောင်း) ๒ โรง และโรงเรียนประถม (မူလတန်းကျောင်း) ๗ โรงในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ รัฐบาลได้จัดตั้งวิทยาลัยการเกษตรขึ้นมาใหม่ จากเดิมที่เป็นแค่โรงเรียนการเกษตรที่เปิดสอนในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยมีครูสอนศาสนาชาวอเมริกันชื่อ บีซีเค (B. S. Kay) เป็นผู้ดูแล นอกจากนี้ยังมีอุทยานศูนย์กลางการเกษตรของรัฐบาลตั้งอยู่ในบริเวณใกล้หมู่บ้านตะปเย่หะ (တပျဲလှ) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเปียงมะนาไปทางตะวันตกราว ๒ ไมล์

๒๕. แห่เว (လယ်ဝေးမြို့)

เมืองแห่เวเป็นเมืองที่ว่าการอำเภอแห่เว (လယ်ဝေးမြို့နယ်) กิ่งจังหวัดเปียงมะนา (ပျဉ်းမနားခရိုင်) จังหวัดยะแมตัง (ရမည်းသင်းခရိုင်) มณฑลมันตะเล มีพื้นที่ราว ๔ ตารางไมล์ ตั้งอยู่ห่างจากเมืองเปียงมะนามาทางตะวันตกเฉียงใต้ ๑๐ ไมล์

เมืองแห่เวตั้งอยู่ในเส้นทางรถไฟสายเปียงมะนา-แจ้กัปะดอง (ပျဉ်းမနား-ကျောက်ပန်းတောင်) และเป็นเมืองการค้าที่คึกคัก เพราะมีเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มันตะเลผ่านตัวเมือง แห่เวเป็นเมืองศูนย์กลางส่งข้าว (ဆန်စပါးတင်ပို့ရန်အချက်အချာ) แห่งหนึ่ง

มีตำนานเล่าว่า ศักราช ๑๑๕ มีนุรุษชื่อหม่องแน่วะ (မောင်ရွှေ) ก่อตั้งเมืองบนคดอยแห่งหนึ่ง ในตอนแรก เมืองนี้จึงมีชื่อว่า เมืองงะแน่วะ โกง (ငွေ့ကုန်းမြို့) หรือ งะหน่วย โกง (ငွေ့ကုန်းမြို့) ภายหลังเรียกว่า วาหน่วย โกง (ဝါးရွှေကုန်း) และใช้ชื่อว่า แห่เว ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๘๘ เป็นต้นมา นอกจากนี้ยังมีเรื่องกล่าวถึงพระมารดาของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ (တပင်ရွှေဝီး) กษัตริย์เกตุมาตีตองอู (ကေတုမာတိတောင်ငူရွှေနန်း) ซึ่งครองราชย์ในศักราช ๘๕๒ นั้น ก็เป็นธิดาของเจ้าเมืองงะหน่วย โกง (ငွေ့ကုန်းမြို့သူကြီး)

ครั้นเมื่อขุดลอกหนองน้ำใหญ่ ชื่อ ปโย่โลงซางต่ำ (ပြည်လုံးချင်းသာ-สุขทั่วเมือง) หรือที่เรียกอีกชื่อว่า สิ่งโอง (ဆင်အုံကုန်း-หนองซ้างล้อม) นั้น จึงช่วยให้การทำนาปลูกข้าวในเมืองแห่เวดีขึ้น มีโรงสี (ဆန်စက်) โรงเลื่อยไม้ (ဝစ်စက်) และโรงหีบน้ำมัน (ဆီစက်) หลายแห่ง และเหตุที่เมืองนี้ติดกับเขตป่าสงวน (သစ်တောကြီးဝိုင်း) จึงทำให้เป็นเมืองที่มีการทำไม้ (သစ်လုပ်ငန်း) ที่สำคัญแห่งหนึ่ง แห่เวมีประชากร ๕,๘๓๐ คน (ค.ศ. ๑๙๕๓)

๒๖. เนปยีดอ (၁၉၂၅-၁၉၄၅)

เนปยีดอ (၁၉၂၅-၁၉၄၅) แปลว่า “ราชธานี” เป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองแห่งใหม่ของประเทศพม่า รัฐบาลพม่าได้ย้ายที่ทำการรัฐจากเมืองย่างกุ้งมายังเนปยีดอในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๒๐๐๕ ตัวเมืองใหม่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองเปียงมะนา มีขนาดพื้นที่ราว ๑๗๖ ตารางไมล์ โดยมีความยาวจากเหนือลงใต้ราว ๒๒ ไมล์ และกว้างราว ๘ ไมล์ ลักษณะพื้นที่ของเนปยีดอโอบล้อมด้วยภูเขา ด้านตะวันออกตั้งอยู่เชิงเทือกเขาฉาน (ရှမ်းရိုးမ) ส่วนด้านตะวันตกตั้งอยู่ชายเทือกเขาพะโค (ပဲခူးရိုးမ) พื้นที่ด้านตะวันออกเป็นเขตทหาร และมีลานสำหรับเดินสวนสนามในวันกองทัพ ในลานนั้นมีอนุสาวรีย์ ๓ กษัตริย์ คือ พระเจ้าอโนรธา (အနော်ရထာ) พระเจ้าบุเรงนอง (ဘုရင့်နောင်) และพระเจ้าอลองพญา (အလောင်းဘုရား) ส่วนพื้นที่ด้านตะวันตกเป็นที่ทำการกระทรวงต่าง ๆ และมีอาคารที่พักสำหรับพนักงานของรัฐ ตามรัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ. ๒๐๐๘ กำหนดให้เนปยีดอเป็นจังหวัด (ရခိုင်) หนึ่ง ประกอบด้วย ๘ อำเภอ คือ ไชยาสีรี (ဇေယျာဝိရှိ - ဧဟာတီရီ) ชมพูสีรี (ဓမ္မပူဝိရှိ - ခမ်ပူတီရီ) ทักจินสีรี (ဒက္ခိဏဝိရှိ - ထဲခိဏတီရီ) อุตตรคีรี (ဥတ္တရဂိရှိ - ဝိဇဲတဲတဲတီရီ) ပုပ္ဖတီရီ (ပုပ္ဖဝိရှိ - ပီပဲဘဲတီရီ) ပျံးမဲးမဲး (ပျံးမဲးမဲး - ပျံးမဲးမဲး) แห่လဲ (လဲလဲလဲ) และ တီးဂွံ (တီးဂွံ)

ในตัวเมืองเนปยีดอนั้น ด้านเทือกเขาพะโคมีอาคารรัฐสภาประชาชนและศาลาว่าการมหานคร (ပြည်ထောင်စုရုံး) ส่วนบ้านพักรัฐมนตรีอยู่ฟาก ส่วนด้านเทือกเขาฉานเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการทหาร (၁၉၂၅-၁၉၄၅) รัฐบาลสร้างโรงเรียนมัธยมขึ้นใหม่หลายแห่ง ส่วนสถานศึกษาที่มีอยู่เดิม ได้แก่ มหาวิทยาลัย ๓ แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยเกษตร มหาวิทยาลัยสัตวภิบาล และมหาวิทยาลัยป่าไม้ มหาวิทยาลัยเหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยสังคมนิยม (ค.ศ. ๑๙๖๒- ๑๙๘๘) นอกจากนี้ยังสร้างโรงพยาบาล และ โรงแรมขึ้นหลายแห่ง ทางรัฐกำหนดที่พักสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติเฉพาะในเขตโรงแรม (ဝိတ်ဝဲလဲ) เท่านั้น อาทิ ที่อำเภอแห่ลဲ ซึ่งอยู่ตรงทางเข้าเมืองเนปยีดอ

สำหรับสถานที่พักผ่อนหย่อนใจนั้น มีสวนสัตว์ที่สร้างขึ้นใหม่ในปีเดียวกับที่สร้างเมือง ต่อมาจึงได้เปิดอุทยานสวนน้ำ ในปลายปี ค.ศ. ๒๐๐๕ (၁၉၂၅-၁၉၄၅) และเปิด National Landmark Garden ในปี ค.ศ. ๒๐๑๐ ภายในสวนแห่งนี้มีหมู่บ้านวัฒนธรรมชนชาติเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของแต่ละรัฐและมณฑล และในปีนั้นยังเปิดโรงภาพยนตร์ทั้งแบบสองมิติและสามมิติ นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำพุร้อน (၁၉၂၅-၁၉၄၅) ในหมู่บ้านบนดอยใกล้ถนนปิงลอง (ပင်လုံလမ်း) อีกด้วย

ด้านการคมนาคมนั้น มีสนามบินนานาชาติใกล้เมืองเอ่หล่า (၁၉၂၅) อีกทั้งยังมีเส้นทางรถไฟ และเส้นทางรถยนต์สายย่างกุ้ง-มัณฑะเลวิ่งผ่าน และยังมีรถประจำทางวิ่งตรงระหว่างเมืองย่างกุ้งกับเมืองเนปยีดอ ปัจจุบันมีการสร้างถนนสายใหม่จากเมืองย่างกุ้งไปยังเมืองมัณฑะเล โดยใช้เวลาเดินทางจากย่างกุ้งถึงเมืองเนปยีดอเพียงราว ๔ ชั่วโมง นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนสายใหม่จากเนปยีดอไปยัง

พื้นที่ต่าง ๆ อาทิ ถนนสายเนปยีดอ-ปิ้งลอง (รัฐฉาน) และ สายเนปยีดอ-มะเกว ส่วนสถานีขนส่งแห่งใหม่ของเนปยีดอมีชื่อว่า บอคะตีรี (ဘောကတီရီ)

ในเมืองเนปยีดอมีเจดีย์ประจำเมืององค์ใหม่นามว่า โอะปะป่าตะตันนิ (ဝူပါတပူဝိတတံ) เจดีย์นี้จำลองรูปทรงจากพระเจดีย์เลวคากอง (เลวตะโกง) ในเมืองย่างกุ้ง องค์เจดีย์มีความสูง ๓๒๕ ฟุต สร้างเสร็จและขึ้นฉัตรในปี ค.ศ.๒๐๐๕ ต่อมาในปี ค.ศ.๒๐๑๐ ได้จับช้างเผือกพังอีกเชือกจากเมืองมองคองในรัฐยะไข่มาไว้ที่โรงช้างในเขตพระเจดีย์นั้น แล้วตั้งชื่อช้างเชือกนี้ว่า ภัททวดี (ဘဒ္ဒဝတီ)

นอกจากนี้ มีการสร้างตลาดขึ้นหลายแห่งพร้อมกับการสร้างเมืองใหม่นั้น อาทิ ตลาดเนปยีดอ มโยมะเซ (နေပြည်တော်မြို့မဇေး - ตลาดราชธานี) มิงกะลาเซ (မင်္ဂလာဇေး - ตลาดมงคล) และ Ocean Shopping Center พอในปี ค.ศ.๒๐๑๐ มีโรงงานปูนซีเมนต์ใหม่ ๒ แห่งในพื้นที่ใกล้เคียงเขาตองผิ่ล่า ซึ่งเป็นเขาหินปูนในเขตอำเภอเหล่าเว โรงงานแห่งหนึ่งนั้นเป็นของรัฐ ส่วนอีกโรงเป็นของเอกชน

ในพื้นที่เหย่ซึ่ง (ရှေ့ဇင်း) ซึ่งเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยเกษตรนั้น มีการปลูกพืชไร่จำพวกถั่วเป็นจำนวนมาก และบางที่ก็ปลูกข้าวแต่ก็เป็นจำนวนน้อย การเพาะปลูกพืชในพื้นที่นี้จะอาศัยน้ำจากเขื่อนเหย่ซึ่ง (ရှေ့ဇင်းဆည်) ซึ่งมีมาแต่เดิม และปัจจุบันได้มีการสร้างเขื่อนเพิ่มขึ้นอีก ๘ แห่ง อาทิ เขื่อนสิ่งเต้ (ဆင်တေ) เขื่อนงะไล้ (ငလိက်) เขื่อนชองมะจี (ချောင်းမကြီး) และเขื่อนปองลอง (ပေါင်းလောင်း) เป็นต้น โดยเฉพาะเขื่อนปองลองนั้นมีโรงงานผลิตไฟฟ้าพลังน้ำอยู่ด้วย

เจดีย์ชเวดตองพญา - เมืองมะเข่าก่อ

ถ้ำน้ำเล-มโหะ

สนามบิน- เมืองซีจั่ว

ทะเล - เมืองเจ้ากัผยู

แม่น้ำนัต (นาฟ)
พรมแดนพม่า-บังคลาเทศ

ท่าเรือ - เมืองบูตีตอง

อุโมงค์ - เส้นทางช่องเขาเมยู ระหว่างเมืองบูตีตอง - มงคอก

รัฐยะไข่ (ရခိုင်ပြည်နယ်)

รัฐยะไข่ (ရခိုင်ပြည်နယ် -ยะข่าย/ระข่าย) ตั้งอยู่ทางตะวันตกสุดของประเทศพม่า ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๗.๓๐-๒๑.๓๐ องศาเหนือ กับเส้นแวงที่ ๙๒.๑๐-๙๔.๕๐ องศาตะวันออก ทางด้านเหนือติดกับรัฐฉิ่น (ချင်းပြည်နယ်) ด้านตะวันออกติดกับมณฑลมะเกว (မကွေးတိုင်း) มณฑลพะโค (ပဲခူးတိုင်း) และมณฑลอิรวดี (ဧရာဝတီတိုင်း) ด้านตะวันตกติดกับอ่าวเบงกอล (ဘင်္ဂလားပင်လယ်အော်) ด้านตะวันตกเฉียงเหนือติดกับบังกลาเทศ (ဘင်္ဂလားဒေ့ရှ်နိုင်ငံ) เส้นเขตแดนระหว่างบังกลาเทศกับพม่าทางด้านตะวันตกมีความยาว ๑๖๘ ไมล์ โดยเขตแดนด้านบนจะเป็นแผ่นดิน ส่วนเขตแดนด้านล่างจะเป็นร่องแม่น้ำนัต (နတ်မြစ်) หรือ Naf River รัฐยะไข่มีขนาดพื้นที่ ๑๔,๒๐๐ ตารางไมล์ ก่อนปี ค.ศ.๑๙๖๔ ยะไข่มีฐานะเป็นมณฑล พอในปี ค.ศ.๑๙๖๔ ได้เปลี่ยนฐานะเป็นรัฐตามรัฐธรรมนูญฉบับสังคมนิยม

รัฐยะไข่เป็นพื้นที่ที่มีป่าเขาหนาแน่นและมีที่ราบน้อย ทำให้มีผู้อยู่อาศัยอยู่ไม่มาก จำนวนประชากรในรัฐมีราว ๒.๕ ล้าน เมืองซิจ์เตว (စစ်တွေ) เป็นเมืองที่มีประชากรมากที่สุดของรัฐ ชาวยะไข่และชาวพมามักอาศัยอยู่ในตามลุ่มแม่น้ำ (မြစ်ဝှမ်း) และอยู่บนเกาะรัมแบร (ရမ်ပြင်ကျွန်း) กับเกาะหมั่นอ่อง (မာန်အောင်ကျွန်း) ส่วนชาวฉิ่น (ချင်း) จะอาศัยในเขตเทือกเขาด้านบน และยังมีชนเผ่าอื่นๆ อาทิ มโย (မြို့) แต้ะ (တဲ) ขมี (ခမီ) คายเน๊ะ (ကျင်းနတ်) มะระมาจี (မရမာကြီး) และกมั่ง (ကမံ) อาศัยอยู่บนเทือกเขาด้านเหนือและด้านตะวันตกของที่ราบลุ่มซิจ์เตว (စစ်တွေ) ประชากรของรัฐส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ส่วนภาษาที่ใช้ในรัฐ คือ ภาษายะไข่ (ရခိုင်စကား) เบงกาลี (ဘင်္ဂালီစကား) และภาษาพม่า (မြန်မာစကား)

ลักษณะของพื้นที่

ในพื้นที่รัฐยะไข่มีเทือกเขายะไข่ (ရခိုင်ရိုးမ -ยะไข่โยม) ^{๔๕} มีความสูงกว่า ๓,๐๐๐ ฟุต ทอดตัวยาวจากเหนือลงใต้ โดยแนวตอนบนของเทือกเขาจะสูงแล้วลาดต่ำลงทางใต้ ด้านเหนือมียอดเขาสูง ๖,๕๐๐ ฟุต สภาพพื้นที่ของรัฐยะไข่จึงเป็นไปตามลักษณะของเทือกเขา กล่าวคือ ในพื้นที่ตอนเหนือ

^{๔๕} ยะไข่โยม (ရခိုင်ရိုးမ) หรือเทือกเขายะไข่เป็นแนวภูเขาที่ทอดตัวจากเหนือลงใต้ ตามแนวพรมแดนประเทศพม่ากับประเทศบังกลาเทศ และทอดตัวขนานไปกับแนวชายฝั่งทะเล พื้นที่ประกอบด้วยเนินเขายะไข่ (ရခိုင်တောင်တန်းဒေသ) ภูเขาฉิ่น (ချင်းတောင်) และภูเขาหมู่เอ่ หรือ หลู่ชา (လူရှေး -လူရှင်းတောင်) เทือกเขายะไข่เป็นแนวเขาระหว่างจังหวัดมิงบู (မင်းဘူး) ตะเย๊ะ (တဲ) แปร (ပြည်) สิงตะคะ (ဘင်္ဂဘူ) และพะสิม (ပုသိမ်) ทางฟากตะวันออก กับจังหวัดซิจ์เตว (စစ်တွေ) เจ้ากัศยู (ကျောက်ဖြူ) และตั้งแต่ว (သံတွဲ) ของรัฐยะไข่ทางฟากตะวันตก เทือกเขายะไข่มีความสูงเฉลี่ยราว ๔,๐๐๐-๕,๐๐๐ ฟุต สภาพพื้นที่สูงชัน มีป่าทึบ แต่ไม่มีไม้มีค่าอย่างไม้สัก คนท้องถิ่นเป็นชาวฉิ่นที่ดำรงชีวิตด้วยการทำไร่ข้าวฟ่างและนาถอย

ของรัฐจะเป็นที่สูง แล้วค่อยลาดตัวลงในด้านใต้ ในระหว่างเขาจะมีที่ราบลุ่มแม่น้ำ (မြစ်ဝှမ်းလွင်ပြင်) ที่ราบลุ่มแม่น้ำในพื้นที่ตอนบนจะแคบ แต่ที่ราบลุ่มในพื้นที่ตอนล่างจะกว้าง ที่ราบลุ่มที่กว้างขวางที่สุดในรัฐยะไข่ คือ ที่ราบลุ่มชีจ์เตว (စိတ္တဝေလွင်ပြင်) ซึ่งเป็นที่ราบที่แผ่กว้างไปเชื่อมต่อกับพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำ (မြစ်ဝကျွန်းပေါ်) ส่วนในพื้นที่ใกล้แนวชายฝั่งด้านบนและตรงกลางของรัฐจะมีเกาะมากมาย บางเกาะมีร่องน้ำตื้น (ရေထိပ်ဝိုင်း) เนื่องจากตะกอนดินใต้ไหลทับถมระหว่างเกาะกับแนวชายฝั่งทะเล นอกจากนี้ ตลอดแนวชายฝั่งยังมีแนวโขดหิน (ကျောက်ဆောင်ကျောက်တန်း) อ่าว (ပင်လယ်ကွေ့) ชายหาด (သဲလောင်တန်းခြံ) อยู่นทั่วไป ส่วนในพื้นที่ตอนกลางและตอนใต้ของรัฐนั้น แนวเทือกเขาจะไล่จะทอดตัวขนานไปกับแนวชายฝั่ง และมีภูเขาแยกย่อยยื่นออกไปยังฝั่งทะเล ทำให้พื้นที่ราบแนวชายฝั่งทะเลแคบและไม่ต่อเนื่องเป็นผืนเดียว

นอกจากแนวเทือกเขา พื้นที่รัฐยะไข่มีลำน้ำหลายสาย ในพื้นที่ตอนเหนือของรัฐยะไข่มีแม่น้ำนัต (နတ်မြစ် - Naf River) ซึ่งใช้เป็นแนวพรมแดน (နယ်နိမိတ်) ระหว่างพม่ากับบังคลาเทศ (ဘင်္ဂလားဒેရှ်နိုင်ငံ) ด้านตะวันออกของแม่น้ำนัตมีแม่น้ำเหมยยู (မေယျမြစ်) หรือที่เรียกกันในท้องถิ่นว่า แม่น้ำมยู (မယျမြစ်) แม่น้ำกะลาตัน (ကုလတန်မြစ်) หรือที่เรียกว่าแม่น้ำกัจสะปะนะดี (ကချင်နဒီ) และแม่น้ำเล-มโยะ (လေးမြို့မြစ်) ที่ไหลขนานกันไป แม่น้ำเหล่านี้มีลำน้ำสาขาจำนวนมาก เมื่อลำน้ำสาขาต่างไหลมาเชื่อมต่อกันจึงก่อให้เกิดที่ราบลุ่มดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ส่วนในพื้นที่ทางใต้มีเพียงลำน้ำสายสั้นๆ ไหลจากคันทันน้ำ (မြစ်ဖူးခဲ) บนเทือกเขายะไข่ ลำน้ำเหล่านี้ประกอบด้วยคลองตะเล่ (ဒလက်ချောင်း) คลองอาม (အမ်းချောင်း) คลองอิง (အင်းချောင်း) คลองมะฮี (မအိချောင်း) คลองตานแลว (တန်းလွဲချောင်း) คลองต่องโก๊ะ (တောင်ကုတ်ချောင်း) คลองตั้งแตว (တံတွဲချောင်း) คลองเจ่งตะหลี่ (ကျိန်တလီချောင်း) และคลองกัวะ (ဂွချောင်း) โดยเรียงตัวจากทางเหนือไล่ลงมาทางใต้ตามลำดับ

รัฐยะไข่อยู่ในเขตเทือกเขายะไข่ ดังนั้น เมืองหลายเมืองจึงตั้งอยู่ตามแนวเขา เช่น เมืองต่องโก๊ะ และเมืองอามมีแม่น้ำลำคลองที่ไหลจากคดอยกระจายอยู่ในพื้นที่ มีเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำ เช่น เมืองเจ้ากั๋ตตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำกะลาตัน เมืองโปงฉาจุนตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำกะลาตันและแม่น้ำมะหู่ และเมืองต่องโก๊ะตั้งอยู่บนปากแม่น้ำต่องโก๊ะ เมืองเหล่านี้จะมีพื้นที่ราบกว้างดินดี เหมาะต่อการปลูกข้าว นอกจากนี้ยังมีเขตภูเขาไฟโคลน ^{๔๖} เช่น ที่เมืองเจ้ากั๋ตและเมืองหมั่นอ่อง

^{๔๖} ภูเขาไฟโคลน พื้นที่ทะเลนอกชายฝั่งและพื้นที่ตามแนวชายฝั่งรัฐยะไข่มีบ่อน้ำมันและบ่อก๊าซเป็นจำนวนมาก ดังที่พบน้ำมันจำนวนมากในพื้นที่บริเวณใกล้เมืองเจ้ากั๋ต และพบหลุมแก๊สจำนวนมากในพื้นที่เขตนอกชายฝั่ง ซึ่งขุดเจาะแล้วในหลายพื้นที่ แต่มีความกังวลว่าการที่มีแนวสายน้ำมัน มีบ่อน้ำมัน และหลุมแก๊สนั้น จะทำให้เกิดรอยแยกบนพื้นดิน (အင်္ဂါကြောင်း) และแก๊สจะซึมออกมาจากรอยแยกนั้น ดังพบบ่อโคลนเดือด (နဂါးပွတ်အိုင်) ในอำเภอเจ้ากั๋ต บ่อโคลนเดือดบางบ่อกลายเป็นภูเขาไฟที่ยังระเบิดและมีเปลวไฟพวยพุ่ง โดยเฉพาะในแนวชายฝั่งระหว่างชีจ์เตวและเจ้ากั๋ตมีบ่อโคลนเดือดและภูเขาไฟโคลนหลายแห่ง บางครั้งเกิดการระเบิดมีเปลวไฟลามเลียไปบนผืนน้ำ รัฐยะไข่จึงมีภูเขาไฟโคลนระเบิดเกิดขึ้นได้บ่อย ดังเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ค.ศ. ๒๐๐๘ ในพื้นที่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง

ที่จริงรัฐยะไข่อยู่ในเขตแห้งแล้ง แต่เนื่องจากมีปริมาณน้ำฝนมาก จึงมีเขตป่าดิบเมืองร้อน (အခြေခံအပူပိုင်းသစ်တော) ทั่วทั้งรัฐมีพื้นที่ป่า ๘,๔๗๐ ตารางไมล์ โดยจัดเป็นพื้นที่ป่าสงวน (ကြီးဝိုင်းသစ်တော) ๘๖.๕ ตารางไมล์ นอกจากนี้ยังมีป่าชายเลน (ဒီရေတော) หลายพื้นที่อยู่ติดชายฝั่งที่น้ำทะเลเข้าถึง ในที่ราบลุ่มแม่น้ำ (မြစ်ဝှမ်းလွင်ပြင်) จะมีป่าพรุ (ဝိဇုံတော) ในเนินหาดทรายที่อยู่ริมฝั่งทะเลจะมีป่าชายหาด (သဲခုံတော) ส่วนบนพื้นที่คอยจะมีป่าไผ่ (ခရင်းဝါး) ^{๔๗}

สภาพอากาศ

รัฐยะไข่มีอากาศแบบมรสุมเขตร้อน (အပူပိုင်းမုတ်သုံရာသီဥတု) แต่ด้วยเหตุที่เป็นพื้นที่เขตชายฝั่งทะเล จึงช่วยให้สภาพอากาศไม่ร้อนหรือเย็นเกินไป อุณหภูมิที่เมืองซิจ์เตวี่ในเดือนพฤษภาคม ซึ่งเป็นเดือนที่ร้อนที่สุด จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยที่ ๘๔ องศาฟาเรนไฮต์ และในเดือนมกราคม ซึ่งเป็นเดือนที่หนาวเย็นที่สุด จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยที่ ๗๐ องศาฟาเรนไฮต์ ในฤดูฝนจะมีฝนชุก ด้วยมีลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ (အနောက်တောင်မုတ်သုံလေ) พัดผ่าน นอกจากนี้ยังได้รับฝนจากลมมรสุมจากอ่าวเบงกอล ทำให้ในแต่ละปีมีปริมาณน้ำฝนมาก เช่น ที่เมืองตังเตวี่วัดได้ ๒๒๑ นิ้ว ที่เมืองซิจ์เตวี่วัดได้ ๒๐๓ นิ้ว และที่เมืองเจ้ากัศยู้วัดได้ ๑๘๖ นิ้ว

ลมมรสุมจากอ่าวเบงกอลจะมีกระแสมแรง ก่อให้เกิดคลื่นลมแรงและฝนตกหนัก เมื่อพัดผ่านพื้นที่รัฐยะไข่ มักทำให้อาคารบ้านเรือนพังเสียหายเป็นจำนวนมาก และน้ำก็ท่วมพื้นที่ต่ำใกล้แนวชายฝั่งทะเล ลมมรสุมมักจะเกิดในช่วงต้นและปลายฤดูฝน แต่ในบางครั้งก็อาจเกิดในกลางฤดูฝนได้จากข้อมูลปัจจุบัน พื้นที่ชายฝั่งทะเลยะไข่ด้านอ่าวเบงกอล ซึ่งมีความยาว ๔๔๓ ไมล์ เป็นพื้นที่ที่มักประสบภัยจากลมพายุ แม้ว่าจะไม่ถูกพายุพัดกระหน่ำโดยตรง แต่ด้วยความเร็วของลมพายุ ทำให้ตลอดแนวชายฝั่งได้รับลมและคลื่นที่รุนแรง ประกอบกับมีภาวะน้ำขึ้นสูง ส่งผลให้ผู้อาศัยตามริมฝั่งแม่น้ำ

เจ้ากัศยู้มีภูเขาไฟระเบิด ๒ ลูก บนพื้นที่ห่างจากหมู่บ้านสายโง้ง (ဝိုင်ခြံကျေးရွာ) ไปทางตะวันออก ๑.๕ ไมล์ ภูเขาไฟลูกหนึ่งได้พ่นเปลวไฟสูงราว ๓๐๐ ฟุตและมีการปล่องลาวา (ချော်ဂျပ်) ออกมา แต่ในการระเบิดครั้งนั้นไม่ส่งผลกระทบต่อชีวิตผู้คนและสัตว์ เพราะเป็นช่วงหลังเก็บเกี่ยวข้าว ในพื้นที่หมู่บ้านสายโง้งนี้มีภูเขาไฟโคลนถึง ๑๑ ลูก จากการที่มีแก๊สใต้ดินรั่วไหลออกมาจากภูเขาไฟที่ระเบิดนั้น พื้นที่แถบเมืองซิจ์เตวี่และเจ้ากัศยู้จึงอาจเกิดแผ่นดินไหวได้ตลอด เนื่องจากเมืองทั้งสองอยู่ในรอยเชื่อมต่อกับแนวแผ่นดินไหว (ငလျင်ကြော) ของเมืองสะกาย

^{๔๘} ป่าไผ่ รัฐยะไข่มีป่าไผ่มาก แต่ก็เริ่มลดลง เพราะธรรมชาติของไผ่นั้นจะออกดอกเมื่อมีอายุ ๕๐ ปี ในช่วงนี้จะส่งผลให้ไผ่รุ่นเก่าสูญพันธุ์ แล้วรอไผ่รุ่นใหม่งอก ดังเช่นในปี ค.ศ.๑๕๕๕-๑๕๖๐ ไผ่ได้ออกดอกพร้อมกันเป็นจำนวนมาก แล้วส่งผลให้ต้นไผ่ตาย พอในปี ค.ศ. ๒๐๐๕ ป่าไผ่หลายแห่งเริ่มออกดอกและออกเพิ่มขึ้นในปี ค.ศ. ๒๐๐๗ เช่น ในเขตป่าสงวนกะลาตัน (ကုလားတိန်သစ်တောကြီးဝိုင်း) แถบแม่น้ำกัศปะนตีตอนบน และพื้นที่สันปันน้ำ (ရေခဲဝေလွင်) แถบเมืองอาม จึงจะเนกกันว่าป่าไผ่ในรัฐยะไข่จะลดลงจนหมดภายในปี ค.ศ.๒๐๑๐

ลำคลอง โดยเฉพาะบ่อกึ่งที่อยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านและไม่มีที่เนินสูงหลบภัยมักต้องประสบปัญหาภัยน้ำท่วม ดังในปี ค.ศ.๒๐๐๔ เกิดลมพายุใหญ่จนทำให้อำเภอเป่าก้อต (๑๐๑๖๐๐) มะเหยโป่ง (๑๒๐๐) เจ้ากัผยู (๑๓๐๐) และอาม (๑๓๐๐) มีผู้คนล้มตายและสูญหายไปเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันได้แก้ปัญหานี้โดยสร้างเนินหลบภัยราว ๔๐ แห่ง และสร้างฝายกั้นน้ำเค็ม (๑๓๐๐๐๐๐๐) ในพื้นที่ปากอ่าวและปากน้ำเพื่อกั้นน้ำเค็มเข้านา ในพื้นที่อำเภอชายทะเลของรัฐยะไข่จำนวน ๑๒ อำเภอมีการสร้างฝายกั้นน้ำทะเลถึง ๓๑ แห่ง และมีการปลูกป่าชายเลนไว้กันคลื่นลมตามพื้นที่ต่าง ๆ ที่อยู่ริมฝั่งทะเล อาทิ ที่อำเภอตั้งแควมีการปลูกป่าไม้ชายเลน ๔,๘๐๐ ต้น อำเภอต่องโก๊ะ ๖,๐๐๐ ต้น และอำเภอแก้วะ ๕,๗๐๐ ต้น รวม ๑๖,๕๐๐ ต้น และมีการรณรงค์ปลูกป่าสาธารณะ นอกจากนี้ ยังมีการขยายเครือข่ายโทรศัพท์ไร้สายเพื่อให้แจ้งเตือนภัยอีกด้วย

เขตการปกครอง

แต่เดิม ยะไข่ถูกกำหนดเป็นมณฑล ประกอบด้วย ๓ จังหวัด คือ จังหวัดซีจี้เตว (๑๖๐๐) จังหวัดเจ้ากัผยู (๑๓๐๐) และจังหวัดตั้งแคว (๑๖๐๐) ดังนี้

จังหวัดซีจี้เตว มีเมืองมอคงค (๑๖๐๐) เจ้ากัผยู (๑๓๐๐) มโยะฮอง (๑๓๐๐)

โปงฉาจูน (๑๓๐๐) ซีจี้เตว (๑๖๐๐) และ มิงปยา (๑๓๐๐)

จังหวัดเจ้ากัผยู มีเมืองมะเหยโป่ง (๑๒๐๐) อาม (๑๓๐๐) เจ้ากัผยู (๑๓๐๐) รัมแบร (๑๓๐๐)

และ หมั่นอ่อง (๑๓๐๐)

จังหวัดตั้งแคว มีเมืองต่องโก๊ะ (๑๖๐๐) และ ตั้งแคว (๑๖๐๐)

จากข้อมูลปัจจุบัน รัฐยะไข่มีขนาดพื้นที่ ๑๔,๒๐๐ ตารางไมล์ ประกอบด้วย ๕ จังหวัด คือ ซีจี้เตว (๑๖๐๐) มอคงค (๑๖๐๐) บูตีตอง (๑๖๐๐) เจ้ากัผยู (๑๓๐๐) และตั้งแคว (๑๖๐๐) มี ๑๗ อำเภอ และอีก ๓ กิ่งอำเภอ (๑๓๐๐) จำนวน ๑,๑๖๔ หมู่บ้าน เมืองซีจี้เตวเป็นเมืองหลวงของรัฐ^{๔๘}

^{๔๘} ในการตั้งชื่อเมืองในพื้นที่รัฐยะไখনั้น เช่น เมืองต่องโก๊ะตั้งอยู่บนเทือกเขายะไข่มองเป็นรูปโค้งจึงได้ชื่อนี้มา เมืองเจ้ากัผยูมาจากชื่อพระเจดีย์ตามพุทธตำนานว่า พระพุทธองค์เคยเสด็จมายังแคว้นธัญวดีของยะไข่ แล้วทรงหยุดยืนบนเขามอระปีพะตะ ซึ่งเป็นที่ตั้งเจดีย์เจ้ากัผยู พระพุทธองค์นั้นเคยเสวยพระชาติเป็นช่างกลึงในที่นี้ จึงมีพุทธทำนายว่าที่แห่งนี้จะเป็นที่บรรจุพระธาตุ จึงได้ชื่อตามนามพระเจดีย์นั้น เมืองโปงฉาจูนเรียกอีกชื่อว่าเมืองอูยี่ตองตามนามพระเจดีย์ที่บ้านคูเมือง ส่วนเมืองซีจี้เตวมีอีกชื่อว่าเมืองอะจัต เป็นชื่อที่ตั้งตามชื่อพระเจดีย์อะจัตตอ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งด้านอ่าวเบงกอล

สังคมวัฒนธรรม

ในรัฐยะไข่มีผู้คนหลายชาติพันธุ์ ชนชาติหลักคือชาวยะไข่ ซึ่งพูดภาษาพม่าสำเนียงท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีชาวมุสลิมและชาวจีน เช่น ในเมืองมอญคองมีชาวมุสลิมอาศัยอยู่มากราว ๓ ใน ๔ ของประชากรทั้งเมือง ส่วนในเมืองมะเหยโป่งและในพื้นที่เนินเขาเขตป่าของอำเภออามจะเป็นที่อยู่ดั้งเดิมของชาวจีน ในรัฐยะไข่มีทั้งศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม และการนับถือผี ชาวยะไข่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ส่วนชาวจีนมีทั้งที่นับถือศาสนาคริสต์และนับถือผี ชาวจีนที่นับถือคริสต์ เช่น ชาวจีนในเมืองตั้งแต่ช่วง ส่วนชาวจีนที่นับถือผี เช่น ชาวจีนในเมืองมะเหยโป่งและในเขตป่าเขาของอำเภออาม ศาสนสถานในรัฐนี้ มีทั้ง วัด เจดีย์ โบสถ์คริสต์ และสุเหร่า โดยเฉพาะวัดและเจดีย์จะมีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตเมืองราชธานีเก่า เช่น เมืองมโยะฮอง ยังคงพบพระเจดีย์ที่กษัตริย์ยะไข่ทรงสร้าง เช่น เจดีย์ซิจ์ตองพยา (ရှုဝဲဝဲဝဲဘုရား) เจดีย์ไค้ชะเต่ง (ခုက္ခဝိမ်ဘုရား) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีพระเจดีย์ผ่องต่ออู (၁၇၀၀၀၀၀၀) ที่เมืองตองโก๊ะ ซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าโพต่อพะยาเมื่อครั้งที่เดินทัพผ่านตองโก๊ะหลังจากตียะไข่ได้ในศักราช ๑๑๔๖ ส่วนประเพณีสำคัญของยะไข่ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ โดยเฉพาะที่เมืองอาม และประเพณีถวายภัตตาหารแด่ภิกษุในวัดประจำหมู่บ้าน

งานประเพณีสำคัญของรัฐยะไข่ เช่น วันรัฐยะไข่ (ရခိုင်ပြည်နယ်နေ့) จัดในวันที่ ๑๕ ธันวาคมของทุกปี งานฉลองพระเจดีย์สังค่อฉิ่ง (ဆံတော်ရှင်ဘုရား)^{๔๕} ซึ่งตั้งอยู่ปากตะวันตกของเกาะพะโหยงเก่า (ဘရုံဘာကျွန်း) งานพระเจดีย์ซิจ์ตอง (ရှုဝဲဝဲဝဲဘုရား) ในเมืองมะเย่าก้อ และงานพระเจดีย์พุทธโหม่อ

^{๔๕} พระเจดีย์สังค่อฉิ่ง (ဆံတော်ရှင်ဘုရား) ตั้งอยู่บนเกาะมะเหยโป่ง (မဲဉ်ကျွန်း) เป็นเกาะหนึ่งของหมู่เกาะพะโหยงเก่า (ဘရုံဘာကျွန်း) เขตอำเภอเป้ากตอง องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนยอดเขาชื่อ นีลาปีพะตะ (နီလာပိတေ) อยู่ทางใต้ของเกาะ และหันหน้าออกทะเลฝั่งอ่าวเบงกอล มีตำนานเล่าว่าในศาสนาพุทธ ๑๒๓ พระพุทธเจ้าเสด็จมายังเมืองธัญวดียะไข่ ในครานั้นพระเจ้าจันทสุริยะ (စန္ဒရူပိယဘုရား) กษัตริย์ธัญวดีโปรดให้หล่อพระมหามัญมนีขึ้นในที่ใกล้เมืองธัญวดี พระพุทธองค์จึงประทานโอพระอุระสถิตในองค์พระมหามัญมนีนั้น ขณะเสด็จกลับทรงหยุดพักที่ยอดเขานีลาปีพะตะ หมู่เทพและนาคที่หากินอยู่ในท้องทะเลบริเวณนั้นได้นำอาหารมาถวายและเฝ้าปรนนิบัติ แล้วได้ขอประทานพระเกศาเพื่อบรรจุลงในพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นจากหิน บ้างกล่าวว่าเมื่อพระเจ้าจันทสุริยะทรงทราบเรื่องพระเกศานั้น จึงเสด็จมา ณ เกาะแห่งนี้ แล้วทรงสร้างพระเจดีย์ทรงมงกุฎบรรจุพระเกศาธาตุ แล้วบูรณะสืบต่อกันมา พระเจดีย์สังค่อฉิ่งอยู่ห่างจากเมืองซิจ์เตวราว ๑๘ ไมล์ เดิมการเดินทางไปยังพระเจดีย์ยากลำบาก และต้องใช้เวลานาน เพราะต้องนั่งเรือข้ามฟากจากเมืองซิจ์เตวไปฝั่งเกาะมะเหยโป่ง กินเวลานาน ๒ ชั่วโมงครึ่ง แล้วเดินทางเท้าขึ้นเขาต่อไปยังองค์พระเจดีย์ ผู้คนนิยมเดินทางมากกราบไหว้พระเจดีย์กัน ในช่วงงานฉลองพระเจดีย์ ที่จัดขึ้นในเดือนธันวาคม (၁၀-၁၅- ธันวาคม) แต่ในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ มีศรัทธาพระเจดีย์ผู้หนึ่งตัดถนนผ่านช่องเขาจากท่าเรือโซแมจ (ဆဲးမဲးဆဲးဆဲး) ฝั่งเกาะมะเหยโป่งบริเวณเขาที่ตั้งพระเจดีย์ ถนนยาว ๒ ไมล์ ๔ เฟลลิ่ง เส้นทางสายนี้มีชื่อว่าช่องเขามะดอง (မဲးသေ့ဆဲးဆဲးဆဲး-ช่องเขามะดอง) ช่วยย่นเวลาการเดินทางเหลือเพียง ๑ ชั่วโมง นอกจากงานฉลองพระเจดีย์แล้ว ในช่วงวันเพ็ญเดือนคธสง โมง (တန့်တန့်တန့်- พุทธศักราช) จะมีงานถวายข้าวใหม่ (တော်ဘိုးဆွမ်းတော်ပွဲ) และจีวรใยบัวแด่องค์พระเจดีย์ ข้าวใหม่เป็นข้าวยอดแรกที่เกี่ยวข้องแล้วนำมาหุง

(๒๕๖๖) ในเมืองซิจ์เตว่ งานประเพณีอื่นที่น่าสนใจ เช่น งานจักรถ (๑๐๐๖:๐๖๖) ^{๕๐} จัดในเดือน
ตะโป๊ะเตว (๐๖๖:๐๖๖ - กุมภภาพันธุ์) ส่วนงานเทศกาลสงกรานต์ (๐๖๖:๐๖๖) ในรัฐยะไข่ นั้น ก่อนถึงวัน
สงกรานต์จะจัดงานฝนไม้ตะนะคา (๑๖๖:๐๖๖) งานฝนไม้หอมตะนะคาเป็นงานของบรรดาหนุ่มสาว
วันถัดมาจะไปวัดเพื่อทำความสะอาดบริเวณวัด องค์พระเจดีย์ และพระพุทธรูป โดยสรงด้วยน้ำหอม
ตะนะคา หลังจากสรงน้ำพระแล้ว จึงมีพิธีเปิดงานมหาสงกรานต์และเล่นสาดน้ำกัน นอกจากนี้ ยังมีงาน
ดำข้าวออกพรรษา (๐๖๖:๐๖๖) และงานแข่งเรือเดือนตะกู (๐๖๖:๐๖๖) (๐๖๖:๐๖๖-การแข่งเรือเดือนเมษายน)

การพัฒนาเมือง

รัฐยะไข่มีเทือกเขาสูงกั้นอยู่ทางตะวันออก และมีลำน้ำหลายสาขากระจายอยู่ทั่วพื้นที่ตอนกลาง
อีกทั้งมีทะเลขนานอยู่ทางตะวันตก จึงทำให้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางที่สำคัญ โดยเฉพาะ
ภายในพื้นที่นั้นจะอาศัยทางน้ำเป็นหลัก ส่วนเส้นทางเดินเรือมีทั้งเส้นทางเดินเรือสมุทรและเส้นทางเรือ
ยนต์ เช่น เส้นทางซิจ์เตว่ - ปะเล๊ะวะเป็นเส้นทางเรือตามลำน้ำกะลาคั้น เส้นทางนี้เชื่อมต่อเมืองซิจ์เตว่
กับเมืองตอนบนและเขตฉิ่น เส้นทางซิจ์เตว่ - มิงปยา - เจ้ากัผุ่ยเป็นเส้นทางแล่นลงใต้ ใช้เชื่อมต่อเมือง
ซิจ์เตว่กับเมืองเจ้ากัผุ่ย เส้นทางซิจ์เตว่ - เจ้ากัผุ่ย - อามเป็นเส้นทางเชื่อมต่อจากเมืองเจ้ากัผุ่ยไปยังเมือง
อาม เพื่อข้ามช่องเขาอามไปยังพื้นที่ปากตะวันออกของเทือกเขายะไข่ ส่วนเส้นทางบกนั้น มีทางรถยนต์
เชื่อมต่อพื้นที่ภายในเพียงบางสาย เช่น ถนนสายมิงปยา - มโยะฮอง - เจ้ากัต่อเป็นเส้นทางเชื่อมพื้นที่
ภายในรัฐยะไข่ ถนนสายอาม - มิงบูเป็นถนนสายเชื่อมพื้นที่ยะไข่กับพื้นที่ตอนกลางของประเทศ
อย่างไรก็ตาม การเดินทางในพื้นที่ยะไข่ นั้น บางเส้นทางไม่สามารถเดินทางด้วยรถยนต์หรือเรือยนต์ได้
เนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าทึบหรือมีแคลำคลองที่เรือขนาดใหญ่ไม่อาจเข้าถึงได้ จึงต้องอาศัยสัตว์เป็นพาหนะ
เช่น ในบางพื้นที่ของเมืองอามเป็นป่าเขาและลำคลองแคบ จึงต้องอาศัยวัวและล่อเป็นพาหนะ ส่วนการ
เดินทางระหว่างย่างกุ้งกับยะไข่ นั้น ทางเครื่องบินจะสะดวกที่สุด ดังนั้นในอดีตพื้นที่ยะไข่จึงเสมือนถูก
ตัดขาดจากย่างกุ้งเพราะการคมนาคมลำบาก

^{๕๐} งานจักรถ (๑๐๐๖:๐๖๖) เป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่งานหนึ่งของชาวยะไข่ เพราะเป็นงานที่มีคนมาร่วมกันมาก เพื่อแสดงพลังรวมใจ
ของชาวบ้าน งานจัดกันหลายที่ แต่ที่เมืองมอจค (๐๖๖:๐๖๖) ถือว่าโดดเด่น เพราะจัดกันเป็นประจำทุกปี ส่วนตำนานความเป็นมา
นั้น เล่ากันว่ามีงานนี้มาตั้งแต่สมัยมะเยากัอู (๐๖๖:๐๖๖) ใน ค.ศ. ๑๕๑๖ กษัตริย์ได้จัดขึ้นมาเพื่อรำลึกถึงอุมยะหว่า
(๐๖๖:๐๖๖) ผู้เคยทำนายชะตาเมืองว่าจะล่ม เว้นแต่สังเวชชีวิตคนที่เกิดวันพฤหัสบดี แต่เขาได้สะเดาะเคราะห์ให้แก่เมือง โดยผ้าทอง
ตนเองแล้ววิ่งเอาใส่พันรอบวัง แล้วให้ฝังร่างของเขาตรงที่ล้มตาย แต่เนื่องจากกษัตริย์และชาวบ้านเห็นว่าที่ดังกล่าวไม่เหมาะ จึงขอให้ย้าย
ไปฝังในป่าช้า แต่อำมาตย์กลับยืนยันคำของอุมยะหว่า กษัตริย์จึงตัดสินใจโดยให้นำร่างของอุมยะหว่าวางบนแคร่ที่ประดับด้วยดอกไม้
(๐๖๖:๐๖๖) แล้วส่งให้ลุดย้อยแย่งกัน ที่สุดฝ่ายกษัตริย์ชนะ จึงฝังร่างในที่อื่น ต่อมาจึงจัดงานจักรถเพื่อสรรเสริญอุมยะหว่าผู้ยอมสละ
ชีวิตเพื่อบ้านเมือง หลังการชกแลกเสร็จสิ้น ก็จะเผาแคร่ที่ทำเป็นราชรถก่อนเที่ยงคืนวันเพ็ญ

จากข้อมูลปัจจุบัน เหตุที่รัฐยะไข่มีภูเขาหนาแน่น ทำให้การเดินทางในทางบกเป็นไปได้ยากลำบาก และมีแต่เส้นทางรถยนต์ ไม่มีเส้นทางรถไฟ อย่างไรก็ตาม เส้นทางรถยนต์มีได้เชื่อมต่อกันตลอด เนื่องจากมีแม่น้ำลำคลองหลายสาย ถนนสำคัญที่เชื่อมกับพื้นที่ตอนในของประเทศ (๒๖) มีอยู่ ๓ สาย คือ สายอาม-มิงบูในมณฑลมะเกว (အမ်း-မင်းဘူးလမ်း) สายต่องโก๊ะ-ปะดองในเมืองแปร (တောင်ကုတ်-ပုဂံတောင်လမ်း) และสายกวีะ-คลองงะตายในมณฑลอิรวดี (ဂွ-ငါးသိုင်းချောင်းလမ်း) ส่วนถนนสายสำคัญในรัฐยะไข่ คือ สายต่องโก๊ะ-ตั้งแตวกวีะ (တောင်ကုတ်-သံတွဲ-ဂွလမ်း) สายบูตีต่อง-มอดอ (ဘူးသီးတောင်-မောင်းတောလမ်း) สายเจ้ากั๋ว-มะเย่ากั๋ว (ကျောက်တော်-မြောက်ဦးလမ်း) สายเม้ากั๋ว-มิงปยา (မြောက်ဦး-မင်းပြားလမ်း) และสายรัมแบร-เจ้ากั๋ว (ရမ်းဗြဲ-ကျောက်ဖြူလမ်း) นอกจากนี้รัฐบาลมีแผนที่จะตัดถนนหลวงสายอย่างกึ่ง-ซิจ์เตว (ရန်ကုန်-ဝစ်တေလမ်းမကြီး) โดยต้องสร้างสะพานขนาดใหญ่ ๕ แห่งพร้อมสะพานขนาดเล็กอีกหลายแห่ง ส่วนในเส้นทางน้ำนั้น จะอาศัยล่องไปตามแม่น้ำและแนวชายฝั่ง มีเรือแล่นไปตามแนวชายฝั่งทะเลระหว่างเมืองอย่างกึ่งกับเมืองตั้งแตวกวีะ (သံတွဲ) เจ้ากั๋ว (ကျောက်ဖြူ) และเมืองซิจ์เตว (ဝစ်တေ) เป็นเรือของบริษัทแจงา-ปวิ้ง (ကြယ်ငါးပွင့်-ငါးကောင်) ^{๕๑} เพื่อขนส่งผู้โดยสาร สินค้า และน้ำมัน

แต่เดิมเส้นทางระหว่างรัฐยะไข่กับเมืองอย่างกึ่งนั้น จะพึ่งเส้นทางเรือเรียบชายฝั่งทะเล ไม่มีการติดต่อทางรถยนต์ แต่ต่อมามีความจำเป็นในการติดต่อและขนส่งสินค้า จึงต้องมีการสร้างถนนเชื่อมเมืองในฟากตะวันออกกับภาคตะวันตกที่กั้นด้วยเทือกเขายะไข่ ในปลายปี ค.ศ. ๒๐๐๘ ได้มีการเปิดเส้นทางเดินรถประจำทางทุกวัน โดยจะออกจากเมืองซิจ์เตวทุก ๗ โมงเช้าและถึงเมืองอย่างกึ่งในเวลาค่ำของอีกวันหนึ่ง เส้นทางเดินรถมีดังนี้ เส้นทางซิจ์เตว-อาม-อย่างกึ่ง เส้นทางนี้เป็นเส้นทางรถยนต์ใช้เวลาเดินทาง ๒ คืน ค่าเดินทาง ๑๕,๐๐๐ จ๊ิต เส้นทางซิจ์เตว-ต่องโก๊ะ-อย่างกึ่ง โดยเดินทางด้วยเรือจากซิจ์เตวถึงต่องโก๊ะ แล้วต่อรถจากต่องโก๊ะไปยังเมืองอย่างกึ่ง ใช้เวลาเดินทาง ๒๔ ชั่วโมง ค่าเดินทาง ๓,๕๐๐๐ จ๊ิต นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางซิจ์เตว-เนปยีดอ (နေပြည်တော်) แต่เดิมการที่จะเดินทางจากเมืองซิจ์เตวไปยังเนปยีดอนั้นจะต้องเดินทางไปต่อรถที่เมืองอย่างกึ่ง ปัจจุบันสามารถเดินทางไปยังเนปยีดอได้โดยใช้เส้นทางซิจ์เตว-มันทะเล-มิดธิลา-ค่าสี่-เปียงมะนา เส้นทางสายมันทะเลช่วยให้การค้าระหว่างรัฐยะไข่กับเมืองมันทะเลสะดวกขึ้น ในยามที่ยะไข่ขาดแคลนสินค้าจำพวกพริกแห้ง แอปเปิ้ล กล้วยปลี และมะเขือเทศ ก็จะสั่งมาจากมันทะเล นอกจากนี้ ยะไข่ยังได้อาศัยเมืองมันทะเลเป็นจุดเชื่อมต่อ

^{๕๑} บริษัทเดินเรือแจงา-ปวิ้ง (ကြယ်ငါးပွင့်) ของกระทรวงการขนส่ง ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๕๕ เพื่อขนส่งสินค้าระหว่างประเทศ และขนส่งสินค้าและผู้โดยสารภายในประเทศ เส้นทางเดินเรือมี ๒ แบบ คือ สายในประเทศ และสายต่างประเทศ เส้นทางเรียบชายฝั่งทะเลจะผ่านเมืองต่าง ๆ เช่น ซิจ์เตว เจ้ากั๋ว ตั้งแตวกวีะ ภูเขาสอง และเกาะโกโก ส่วนในเส้นทางต่างประเทศ จะส่งสินค้าไปจีน ฮองกง เกาหลีใต้ ญี่ปุ่น สิงคโปร์ มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เวียดนาม ไทย อินเดีย ศรีลังกา และบังกลาเทศ

สินค้าจำพวกอาหารทะเล และปลาน้ำจืดไปยังชายแดนประเทศจีน และส่งสินค้าจำพวกผ้า ยา และ รองเท้าจากจีนไปยังรัฐยะไข่ ในปี ค.ศ.๒๐๐๘ มีการเปิดเส้นทางรถยนต์สายซิจ์เตว-มันทะเล ค่าโดยสารคนละ ๒,๕๐๐ จั๊ต ใช้เวลาเดินทาง ๑ คืน และยังมีเส้นทางรถยนต์สายซิจ์เตว-มันทะเล-อาม ซึ่งจะวิ่งจากซิจ์เตวผ่านเมืองโปงฉานจูน เมืองเจ้ากั๋ตอ เมืองมะเย่ากั๋อ เมืองมิงปยา แล้วสุดเส้นทางที่เมือง อาม

เส้นทางสายมอดอ-อะแหล่ตั้งจ่อ-อะหู่หม่อ (မောင့်တော-အလယ်ဘူကော်-အုဂ္ဂမော်) เป็น เส้นทางเลียบชายฝั่งอ่าวเบงกอล เชื่อมต่อเมืองมอดอกับหมู่บ้านอะหู่หม่อ ซึ่งเป็นหมู่บ้านท่าเรือฝั่ง ตรงข้ามกับเมืองซิจ์เตว ถนนสายนี้มีความยาว ๔๕.๒ ไมล์ เป็นถนนที่ปูด้วยหินหยาบในบางส่วน ถนน จึงมีสภาพขรุขระและเดินทางลำบากอยู่บ้าง การเดินทางต้องใช้เวลาราว ๔ ชั่วโมง แต่ก็นับเป็นถนนสาย ที่สั้นที่สุดระหว่างเมืองในรัฐยะไข่ทางเหนือกับเมืองซิจ์เตวทางตอนล่าง ถนนเส้นนี้ยังวิ่งขนานไปกับ ชายฝั่งทะเล จึงเป็นเส้นทางที่มีทิวทัศน์งดงาม จะเห็นแปลงเพาะปลูกตลอดริมทาง และตัดผ่านหมู่บ้าน ต่างๆ ที่ปลูกข้าว ถั่ว หอมแดง และแตงโม เพื่อส่งขาย เช่น ถั่วลิสงส่งขายที่เมืองซิจ์เตว ส่วนแตงโมจะ ส่งออกไปบังคลาเทศ เป็นต้น

เส้นทางช่องเขาเหม่ยู่ (မေယူတောင်ကြားလမ်း) เป็นเส้นทางที่สำคัญสำหรับการขนส่งสินค้า ระหว่างพื้นที่ชายแดนพม่ากับบังคลาเทศ และเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างเมืองมอดอกับเมือง บูดี้ตอง เส้นทางช่องเขาเหม่ยู่เป็นเส้นทางเดียวที่มีการขุดเจาะอุโมงค์ทำถนนผ่านภูเขา เดิมเป็นทาง รถไฟเริ่มใช้ในปี ค.ศ.๑๙๑๘ ตัวอุโมงค์มีความยาวราว ๖๕๐ ฟุต สูง ๑๐ ฟุต ๖ นิ้ว กว้าง ๑๕ ฟุต ๖ นิ้ว ทางกว้าง ๑๐ ฟุต ปัจจุบันรัฐบาลได้ดำเนินการซ่อมแซมเส้นทางสายนี้ เพราะตัวอุโมงค์เกิดปัญหาน้ำรั่วซึม และทรุดตัว ในระหว่างการซ่อมแซมได้มีการกำหนดช่วงเวลารถวิ่งผ่าน โดยให้วิ่งเฉพาะเวลากลางวัน ส่วนกลางคืนอนุญาตเพียงรถรับส่งผู้โดยสารของบริษัทเรือที่เข้าเทียบท่าได้ผ่านเท่านั้น เส้นทางช่องเขา เหม่ยู่นี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของถนนสายเอเชีย (တောင်အာရှင်္ဂိုလမ်းကြီး- ถนนสายเอเชียใต้) ที่เชื่อม ระหว่างพม่ากับบังคลาเทศ โดยผ่านทางเมืองตองปะโฮย (တောင်ပြီ) ซึ่งเป็นเมืองชายแดน มาสู่เส้นทาง มอดอ-บูดีตอง (ช่องเขาเหม่ยู่) แล้วต่อไปยังถนนสายบูดีตอง-เจ้ากั๋ตอ (ဘူးသီးတောင်-ကျောက်တောင်) ขึ้นสู่ถนนสายซิจ์เตว-ย่างกุ้ง (၁၆၀၇-ရှ်ကုန်း) แล้วจึงจะเข้าถนนสายเอเชีย และในปี ค.ศ.๒๐๐๔ มีการ ปรับปรุงถนนจากเมืองซิจ์เตวไปยังหมู่บ้านนางคิง (ရှ်ခင်းကျေးရွာ) อำเภอยะเต้ตอง (ရေသူတောင်) ^{๕๒}

^{๕๒} เมืองยะเต้ตอง (ရေသူတောင်) แปลว่า “คอกฤๅษี” มีขนาดพื้นที่ ๔๓๗.๗๖ ตารางไมล์ ประกอบด้วยที่ราบลุ่มร้อยละ ๖๔ พื้นที่ป่า ร้อยละ ๒๕ และแหล่งน้ำร้อยละ ๑๑ มีแม่น้ำเหม่ยู่เป็นแม่น้ำสายสำคัญ บนฝั่งแม่น้ำเหม่ยู่ปากหนึ่งจะมีพื้นที่ราบอยู่มาก ปลายสุดของ พื้นที่ราบด้านตะวันตกของแม่น้ำเหม่ยู่มีเทือกเขาเหม่ยู่ (မေယူတောင်တန်း) บริเวณเทือกเขาอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่า และเคย มีการพบช้างเผือกที่เทือกเขาภูกัน ต่อมาได้นำช้างนั้นไปเลี้ยงไว้ที่เนินมิงหม่มในเมืองย่างกุ้ง (ရှ်ကုန်းခင်းဓမ္မကုန်း တောင်) ส่วนทางด้าน ตะวันออกมีเทือกเขาก่าหม่ม (ကောမေ) ในพื้นที่ระหว่างเทือกเขาทั้งสองนั้นมีที่ราบลุ่มยาวสุดคาเป็นที่ปลูกข้าว ทางด้านใต้มีเทือกเขาโมลี

ระยะทาง ๗ ไมล์ เพราะแถวหมู่บ้านนางคิงนั้นมีเจดีย์ชื่อ บาทะเน่ต่อหย่า (ဝါဒေဝြေဝုဒ္ဓုဝေဝီ) ซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธรูป พระสงฆ์และชาวบ้านได้ร่วมมือกันบูรณะเจดีย์นี้ขึ้นใหม่ ผู้คนจึงเดินทางมากرابไหว้มากขึ้น แต่ก็ยังเดินทางลำบาก เพราะต้องอาศัยเรือ

สำหรับเส้นทางรถไฟนั้น เดิมรัฐยะไข่เคยมีเส้นทางรถไฟเปิดใช้ใน ช่วง ค.ศ. ๑๙๑๘-๑๙๒๕ เป็นเส้นทางระหว่างเมืองมอดอกกับเมืองบูตีตอง ระยะทาง ๑๖ ไมล์ รัฐบาลอังกฤษได้สร้างเส้นทางรถไฟสายนี้เพื่อใช้ลำเลียงข้าวสารจากเมืองบูตีตองผ่านเมืองมอดอกขนส่งข้ามแม่น้ำนัตไปยังประเทศอินเดีย แต่รถไฟสายนี้ยุติการเดินรถลงในปี ค.ศ. ๑๙๒๘ ปัจจุบันเส้นทางรถไฟสายนี้ถูกแปรสภาพเป็นเพียงทางรถยนต์ จึงไม่มีเส้นทางรถไฟในรัฐยะไข่ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลมีแผนว่าจะสร้างทางรถไฟเชื่อมเมืองซิจ์เตวกับเมืองอื่น ๆ อาทิ เส้นทางสายซิจ์เตว-โปงฉานจูน (၁၆၀၀-၄၀၀၀၀) เชื่อมต่อไปยังเมืองอาม และ เส้นทางรถไฟเชื่อมต่อยะไข่กับเมืองทางตะวันออกของเทือกเขายะไข่ เช่น ทางรถไฟสายมิงบู-ซิจ์เตว-อาม (၈၆-၁၆၀-၁၆၀) ซึ่งมีความยาวราว ๒๔๕ ไมล์ และสายซิจ์เตว-มิงปยา (၁၆၀-၁၆၀) สายนี้จะมี ความยาว ๕๕ ไมล์ โดยจะแบ่งเส้นทางออกเป็น ๔ ช่วงคือ จากมิงชอง (၈၆-၁၆၀) ในซิจ์เตวถึงโปงฉานจูน ระยะทาง ๒๖ ไมล์ จากโปงฉานจูนถึงเจ้ากั๋ว ระยะทาง ๓๔ ไมล์ จากเจ้ากั๋วถึงมะเย่ากั๋ว ระยะทาง ๒๓ ไมล์ และ มะเย่ากั๋วถึงมิงปยา ระยะทาง ๑๖ ไมล์

ส่วนเส้นทางน้ำที่ติดต่อกับย่างกุ้งนั้น ได้แก่ เส้นทางซิจ์เตว-ตองโก๊ะ-ย่างกุ้ง ในช่วงทางซิจ์เตว-ตองโก๊ะจะอาศัยทางน้ำ มีเรือชื้ออ่องตะปูน ๑ (အောင်ဝံရွှံ ၁) ให้บริการบรรทุกคนได้ ๒๐๐ คน มีระยะเวลาเดินทางขาล่องกับขาขึ้นต่างกัน กล่าวคือ ขาล่องไปยังเมืองตองโก๊ะ จะใช้เวลา ๑ คืน โดยเรือจะออกจากเมืองซิจ์เตวทุกวันศุกร์ แวะพักค้างคืนที่เมืองเจ้ากั๋วฝู่ ก่อนแล่น ไปถึงเมืองตองโก๊ะในวันเสาร์ ส่วนขาขึ้นจะใช้เวลา ๒ คืน โดยออกจากเมืองตองโก๊ะในวันอาทิตย์ แล้วแวะพักค้างคืนที่ปากน้ำกะเหล่งตอง (ကလိန်တောင်မြစ်) ๑ คืน และยังคงแวะพักแถวเมืองมะเหยโป่งอีก ๑ คืน ก่อนจะแล่นถึงเมืองซิจ์เตวในวันอังคาร ราคาค่าบริการในชั้นธรรมดา ๕,๐๐๐ จ๊ต ส่วนชั้นพิเศษราคา ๑๐,๐๐๐ จ๊ต นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางเรือแล่นเรียบชายฝั่งสายซิจ์เตว-เจ้ากั๋วฝู่-ตั้งเตว-ย่างกุ้ง ซึ่งเป็นเส้นทางเรือที่เชื่อมยะไข่ตอนเหนือ ตอนกลาง และตอนใต้เข้าด้วยกัน ใช้เวลาเดินทาง ๒ คืน เสียค่าใช้จ่าย ๑๕,๐๐๐ จ๊ต แต่เส้นทางนี้หยุดใช้เมื่อปี ค.ศ. ๒๐๐๔ สาเหตุเกิดจากปัญหาเรือเข้าเทียบท่าเมืองซิจ์เตวไม่ได้เพราะร่องน้ำตื้นเขิน เส้นทางเดินเรือระหว่างซิจ์เตวกับย่างกุ้งเป็นเส้นทางที่คนท้องถิ่นอาศัยเดินทางและขนส่งสินค้า โดยเรือขาขึ้นจะนำสินค้าจำนวนมากมาจาย่างกุ้ง สินค้าที่นำมาด้วยนั้นจะเป็นของกิน ของใช้

(๕:๕) ทอดยวชนานไปกับแม่น้ำจี้แคว (ကျီဝဲမြစ်) สองฟากฝั่งแม่น้ำสายนี้เป็นบ่อเลี้ยงกุ้ง โดยเฉพาะบนเส้นทางระหว่างเมืองยะเต้ต่อกับเมืองซิจ์เตว พบว่าจาก ๘๘ ตำบลของอำเภอมีการเลี้ยงกุ้งถึง ๗๓ ตำบล อาชีพหลักของชาวอำเภอยะเต้ต่อกจึงเป็นการเพาะปลูกและการประมง การคมนาคมในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำทางตอนล่างของอำเภอนิยมใช้รถอีนเด็ก (၈၀၀၀) เมืองยะเต้ต่อกเป็นเมืองท่าอครเรือที่วิ่งในเส้นทางระหว่างเมืองซิจ์เตวกับเมืองบูตีตอง ที่นี้จึงมีเรือขึ้นล่องระหว่างซิจ์เตวกับบูตีตองเข้าเทียบท่าทุกวัน

และวัสดุก่อสร้าง ส่วนชาล่องจะมีสินค้าจากยะไข่เป็นจำพวกเศษเหล็ก ขวดเปล่า ก่องกระดาดเก่า รำข้าว ข้าวท่อน กากถั่ว และกากงา การเดินทางบางสายนั้นแม้จะรวดเร็วแต่ราคาแพง ส่วนบางสาย แม้ประหยัดแต่ก็ชักช้า ปัจจุบันมีคนเดินทางมายังรัฐยะไข่มากขึ้น ผู้ที่มามากจะเป็นพวกพ่อค้าและครอบครัวพนักงานรัฐ ส่วนการเดินทางทางเรือในปลายฤดูหนาว มักจะประสบปัญหาหมอกหนาในพื้นที่ท่าเรือซิจ์เตว่ เรือจึงมองไม่เห็นฝั่ง บางครั้งเกิดเรือเกยตื้น ต้องรอชั่งน้ำหนักขึ้น หรือบางครั้งเรือก็ออกจากท่าไม่ได้จนกว่าหมอกจะจางลง ส่วนในฤดูแล้งราวเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤษภาคม น้ำในแม่น้ำลำคลองมีน้อย มีสันดอนผุด จึงต้องใช้ความระมัดระวังในการเดินเรือ เช่น เส้นทางสายซิจ์เตว่-มยิงปยา

ส่วนเส้นทางอากาศนั้น สนามบินที่ติดต่อกับย่างกุ้งมี ๓ แห่ง ได้แก่ สนามบินเมืองซิจ์เตว่ เจ้ากัผุ่ย และตั้งแต่ว สำหรับสายซิจ์เตว่-ย่างกุ้งนั้นจะเสียค่าใช้จ่าย ๓๗,๐๐๐ จ๊ิตสำหรับสายการบินรัฐบาล แต่ถ้าเป็นสายการบินของเอกชนจะเสียค่าใช้จ่าย ๘๐,๐๐๐ จ๊ิต เส้นทางอากาศนั้นแม้ว่าจะช่วยประหยัดเวลาก็ตาม แต่ก็ถือว่ามีราคาแพง อีกทั้งที่นี่ยังมีจำกัด จึงหาซื้อตั๋วเดินทางได้ยาก

ในด้านการสื่อสาร จากการที่อังกฤษเคยเข้ามาปกครองพื้นที่ยะไখনั้น มีการใช้เทคโนโลยีในการสื่อสาร ดังเช่นในช่วงก่อนสงครามโลก มีการเชื่อมสายโทรเลขติดต่อระหว่างประเทศพม่ากับประเทศอินเดีย ปัจจุบัน เนื่องจากรัฐยะไข่เป็นพื้นที่ที่มีป่าเขาหนาแน่น รัฐบาลจึงมีแผนที่จะติดตั้งสัญญาณดาวเทียม เพื่อส่งสัญญาณวิทยุและโทรทัศน์ให้มีความคมชัด ปัจจุบันรัฐยะไข่มีสถานีโทรทัศน์เครือข่ายในหลายพื้นที่ เช่น ในเมืองซิจ์เตว่ เมืองบูตีตอง และเมืองรัมแบร และมีสถานีไมโครเวฟ ๖ แห่ง ส่วนในพื้นที่ชายแดนระหว่างเมืองมอดอของรัฐยะไข่กับชายแดนบังคลาเทศนั้นสามารถติดต่อกันได้โดยใช้โทรศัพท์มือถือ พื้นที่ยะไข่จึงยังต้องการพัฒนาในด้านการคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร และพลังงานไฟฟ้า

ในปี ค.ศ.๑๙๕๒ รัฐบาลอู๋มีแผนพัฒนา “ปี๋ค่อต่า” (ပြည်တော်သစ်တိုင်း) หรือแผนพัฒนาประเทศร่มเย็น คลองชายดิ่ง^{๕๓} เป็น ๑ ใน ๓ แห่ง ที่รัฐบาลเคยกำหนดให้เป็นสถานที่สร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำ แต่เมื่อมีการสำรวจพื้นที่ ช่างชาวอเมริกันได้เสียชีวิตลงด้วยน้ำมือของผู้ก่อการร้าย ทำให้

^{๕๓} น้ำตกชายดิ่ง (ဝိုင်းတင်လှေခွန်) เกิดจากเขาชายดิ่ง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของคลองชายดิ่ง (ဝိုင်းတင်လှေခွင်း) น้ำตกชายดิ่งนี้เป็นน้ำตกขนาดใหญ่ที่สุดของรัฐยะไข่ อยู่ในเขตอำเภอมอดอ มีพื้นที่รองรับน้ำ ๓๕ ไมล์ ตัวน้ำตกมีความสูง ๗๐ ฟุต กำลังแรงของน้ำมีมาก สามารถนำมาผลิตไฟฟ้าพลังน้ำได้ ที่ตั้งของน้ำตกอยู่บนเส้นทางเรือซิจ์เตว่-บูตีตอง (၀၆၅၀-ဘူးဝါးတောင်) ในส่วนที่แยกไปทางคลองชายดิ่งราว ๕ ไมล์ น้ำตกชายดิ่งนี้ถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนในท้องถิ่น ในวันหยุดผู้คนในเมืองมอดอและเมืองบูตีตองนิยมไปที่ข่วงสถานที่แห่งนี้ กิจกรรมที่นิยม คือ ว่ายน้ำและล่องแพ แต่เส้นทางเดินทางท่องเที่ยวที่นี่ยังค่อนข้างลำบาก และต้องใช้เวลาอย่างน้อย ๒ คืน จึงนิยมเดินทางกันเป็นกลุ่ม นอกจากนี้ ยังมีการจัดรูปท่องเที่ยวจากเมืองซิจ์เตว่ปีละ ๑-๒ ครั้ง วิธีชีวิตของผู้คนริมคลองชายดิ่งนั้นปลูกผัก ลงแหหาปลา และล่องแพไม้ไผ่ ที่ชายดิ่งผลิตไม้ไผ่ได้ราวปีละ ๘-๑๐ ล้านลำ ส่งขายยังบังคลาเทศและพื้นที่ปากตะวันออกของเทือกเขา ไม้ไผ่เหล่านี้สามารถนำไปสร้างบ้าน ทำรั้ว และทำของใช้ ชาวพม่าใช้ไม้ไผ่ในวิถีชีวิตของตน นับแต่เกิดก็ทำเป็นไม้ตัดขาย สะคือ จนกระทั่งยามตายก็ใช้เป็นแคร่รอกศพ

โครงการต้องยุติลง เหลือเพียงโครงการไฟฟ้าที่ลอปิตะ (๑๖๖๐๐) ในรัฐกะยาเท่านั้น ในปีค.ศ.๑๙๕๑-๑๙๕๒ ได้มีการฟื้นฟูโครงการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำที่ชายฝั่งขึ้นใหม่ แต่เมื่อลงมือสำรวจ พบว่าสภาพแวดล้อมได้เปลี่ยนไป พื้นที่รับน้ำแคบลง แม้อันเนื่องฝนจะมีน้ำมาก แต่พอถึงฤดูแล้งน้ำจะแห้ง จึงยุติโครงการไปอีกครั้ง จนในปี ค.ศ.๒๐๐๕ รัฐบาลได้ประกาศแผนการพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำในรัฐยะไข่ โดยให้สร้างที่คลองตะเท (သူဠေးချောင်း) ในเมืองตั้งแคว คลองอาม คลองเล-มโยะ และคลองชายฝั่ง และได้มีการแก้ปัญหาในบางพื้นที่ โดยสร้างอ่างเก็บน้ำฝนและเก็บน้ำจากลำคลองสำหรับโรงงานไฟฟ้าพลังน้ำ และในปี ค.ศ.๒๐๐๕ ได้เริ่มดำเนินโครงการไฟฟ้าพลังน้ำคลองตะเท (သူဠေးချောင်းချောင်းလှုပ်ဝဲဝဲဝဲဝဲ) และคลองอาม (အမ်းချောင်းချောင်းလှုပ်ဝဲဝဲဝဲ) เมื่อสร้างเสร็จ โรงไฟฟ้าคลองตะเทจะผลิตไฟฟ้าได้ ๑๑๑ เมกกะวัตต์ อามได้ ๑๐ เมกกะวัตต์ เล-มโยะได้ ๕๐๐ เมกกะวัตต์ ชายฝั่งได้ ๑๕ รวมทั้งสิ้น ๖๙๖.๕ เมกกะวัตต์ จึงจะเพียงพอต่อการใช้ไฟฟ้าในพื้นที่รัฐยะไข่

ในด้านการขุดเจาะแหล่งพลังงาน ตามแนวชายฝั่งทะเลด้านรัฐยะไข่ พบบ่อน้ำมัน ๑๘ แห่ง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ บ่อน้ำมันใกล้ชายฝั่ง (ကမ်းခြေပိုင်း) ๗ แห่ง คือ แปลงเอ-๑ (A -1) ถึง เอ-๗ (A-7) บ่อน้ำมันทะเลน้ำลึก (ရေနက်ပိုင်း) ๕ แห่ง คือ แปลงเอดี-๑ (AD -1) ถึง เอดี-๕ (AD-9) และบ่อน้ำมันบนบก (ကုန်းတွင်းပိုင်း) ๒ แห่ง คือ แปลงเอ็ม-เจ้ากัผยู (M-ကျောက်ဖြူ) และแปลงแอล-ซิจ์เตว (L-ဝဲဝဲဝဲ) สำหรับแปลงแอล-ซิจ์เตว ครอบคลุมพื้นที่อำเภอมะเหยโปง (မြေပုံ) เป้ากัต (ပေါက်တေ) ยะเต้ตอง (ရေသုတောင်) ซิจ์เตว (ဝဲဝဲဝဲ) โปงฉานจูน (ပုဏ္ဏားကျွန်း) เจ้ากัต (ကျောက်တော်) มยิงปยา (မင်းပြား) และ มะเย่ากั (မြောက်ခြား) ในจังหวัดซิจ์เตว และอำเภอมอดอ (မောင်းတေ) กับอำเภอบูตีตอง (ကူးသီးတောင်) ของจังหวัดมอดอ ในจำนวน ๑๘ แปลงนั้น รัฐบาลได้มีการลงนามสัญญาให้ต่างชาติขุดเจาะแก๊สและน้ำมันแล้ว ๑๑ แปลง (ไม่รวม เอดี-๔ กับ เอดี -๕) ดังเช่น บริษัทน้ำมันและแก๊สธรรมชาติของพม่า (Myanmar Oil and Gas Enterprise -MOGE) ร่วมกับบริษัทแดวู พีเอ็นดีที จำกัด (Daewoo P&T Co.,Ltd) สำรวจพื้นที่ขุดเจาะน้ำมันนอกชายฝั่งทะเลแปลง A-1 และแปลง A-3 พบว่ามีหลุมแก๊สธรรมชาติ (သဘာဝဓာတ်ငွေ့) จึงได้มีการติดตั้งเครื่องมือตรวจสอบทางธรณีวิทยา (Seismic) เพื่อเก็บข้อมูล เช่น ความร้อนของน้ำใต้ท้องทะเล ความเร็วของคลื่น เพื่อเตรียมการวางท่อลำเลียงแก๊สได้นำไปขึ้นบกในพื้นที่ระหว่างเมืองซิจ์เตวกับเมืองเจ้ากัผยู นอกจากนี้ ในต้นปีค.ศ.๒๐๐๗ พม่ายังได้ทำสัญญาร่วมมือกับบริษัท ESSAR ของอินเดียในการขุดบ่อน้ำมันบนบกในแปลงหมายเลข L ในเขตเมืองซิจ์เตวของรัฐยะไข่ตอนเหนือ มีแผนในการทดลองขุดเจาะน้ำมันและแก๊สในบางพื้นที่ เช่น ที่เกาะมุแซ (မူလဲကျွန်း) ในอำเภอยะเต้ตอง เกาะบะโฮยงก่าด้านตะวันตก (ဘရုံဂါကျွန်း) ในอำเภอเป้ากัต บริเวณรอบเกาะกันต้อ (ကန်တော်) นอกเมืองซิจ์เตว และในอำเภอโปงฉานจูน

เศรษฐกิจท้องถิ่น

รัฐยะไข่เป็นพื้นที่เศรษฐกิจใกล้ทะเล มีท่าเรือหลายแห่ง และบนบกมีลำน้ำหลายสาย อาทิ ลำน้ำนัต แม่น้ำกะลาตัน จึงเป็นเมืองการค้าชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้านทางตะวันตกคือบังคลาเทศ และอินเดีย^{๕๔} เช่น เมืองมอญคอปเป็นเมืองที่อยู่ด้านตะวันตกสุดของรัฐยะไข่ เป็นช่องทางผ่านไปยังบังคลาเทศ จึงเป็นท่าเรือและด่านตรวจคนเข้าเมือง ที่นี้เคยเป็นฐานทัพที่สำคัญในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ส่วนเมืองเจ้ากัตอเป็นเมืองในเส้นทางเรือกลไฟจากเมืองซิจ์เตวไปยังเมืองปะและวะในเขตฉิ่น จึงเป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าจากคอยและสินค้าพื้นราบ ด้านเมืองอามมีช่องเขาเชื่อมต่อกับพื้นที่ปากตะวันตกกับตะวันออกของเทือกเขายะไข่ จึงเป็นจุดประตูกการค้า ส่วนเมืองตองโก๊ะมีถนนบนภูเขาเชื่อมต่อกับเมืองตองโก๊ะกับเมืองปะดอง (อยู่ตรงข้ามเมืองแปร) ในพื้นที่ราบตอนกลางของประเทศพม่า เมืองนี้เคยเป็นเส้นทางเดินทัพในสมัยพระเจ้าโพคอง ส่วนเมืองซิจ์เตวเป็นเมืองที่มีเส้นทางคมนาคมติดต่อได้ทั้งทางน้ำและทางบก และเป็นแหล่งค้าข้าว ในอดีตมีผลผลิตท้องถิ่นของบางเมืองที่สำคัญ เช่น งา เปลือก กะปิ พริก และยาสูบจากเมืองอาม ยาสูบ ถั่วลิสง อ้อย หมากและปอจากเมืองหม่นอ่อง และน้ำตาล ปูนขาว คราม และน้ำมันดิบจากเมืองรัมแบร

ส่วนที่จัดเป็นเมืองท่าทางการค้ากับต่างประเทศที่สำคัญ ได้แก่ เมืองเจ้ากัตอตั้งอยู่บนปากน้ำตั้งซิจ์บนเกาะรัมแบร เป็นเมืองท่าขนาดใหญ่สำหรับเรือเดินสมุทรที่สำคัญแห่งหนึ่ง และเมืองซิจ์เตวตั้งอยู่บนปากแม่น้ำกะลาตัน เป็นเมืองท่าเรือชายฝั่งที่อยู่ใกล้อินเดียมากที่สุด และมีท่าเลดีที่สุด เพราะปากแม่น้ำกะลาตันช่วยป้องกันคลื่นลม ซิจ์เตวมีทั้งท่าจอดเรือเดินสมุทรและสนามบิน

จากข้อมูลปัจจุบัน สินค้าสำคัญของเมืองต่าง ๆ ในรัฐยะไข่ เช่น สินค้าเมืองตั้งแต่จะเป็นพวก กุ้งน้ำเค็ม ปลาเค็มเกลือ ปลาทะเล ปลาหมึก โดยมักส่งออกไปยังท่าระนอง (ประเทศไทย) ปลาหมึกที่จับได้ในฝั่งทะเลพากยะไชนั้นมักจะมาจากตั้งแต่แควและกะวะ สินค้าเมืองกะวะคือปลาหมึกและปลาแห้ง (ငါးနီဝူ) สินค้าที่มีชื่อเสียงของเมืองมยิงปยา คือ ไข่กรอก มีวางขายในเมืองซิจ์เตว เมืองมะเย่ากู่ และเมืองเจ้ากัตอ สินค้าเมืองบูตีต้องมีมันฝรั่ง มันฝรั่งในตลาดพม่านั้นส่วนใหญ่จะมาจากรัฐยะไข่ และมีส่วนที่มาจากรัฐฉาน ซึ่งรู้จักกันในชื่อ โป่งเป้อาลู (ဘုံဘေဘေလူး - มันฝรั่งบอมเบย์) มันฝรั่งจากรัฐฉานจะต่างจากมันฝรั่งที่ปลูกในรัฐยะไข่ ตรงที่ของรัฐฉานนั้นจะมีผลใหญ่ แต่เนื้อร่วนไม่เหนียวและมี

^{๕๔} สินค้าจากอินเดีย จะผ่านเส้นทางจากรัฐฉิ่นที่หมู่บ้านมยิจวะ (၆၀၀၀ကျေးရွာ) ในอำเภอปะและวะ (၁၀၀၀၀၀မြို့နယ်) ของรัฐฉิ่น จุดนี้อยู่ริมฝั่งคลองปะและ (၁၀၀၀ကျေးရွာ) ซึ่งเชื่อมต่อกับแม่น้ำกะลาตันตอนบน พื้นที่เป็นภูเขาสูง การเดินทางลำบาก ในหน้าแล้งน้ำจะแห้ง จึงต้องอาศัยการเดินทางและขนส่งสินค้าผ่านเส้นทางภูเขา ดังนั้นจึงต้องใช้ลูกหาบทยอยขนสินค้า เช่น หัวจักรจะขนได้ทีละ ๑-๒ ตัว จักรยานทีละ ๑-๒ คัน และปู้ได้ทีละ ๑๐-๒๐ ถุง จากนั้นจะส่งสินค้าผ่านลงทางแม่น้ำกะลาตันมายังเมืองเจ้ากัตอในรัฐยะไข่

ความหวานน้อย ในขณะที่มันฝรั่งเมืองบูตีต้องของรัฐยะไข่จะมีผลเล็ก แต่เนื้อเหนียวและมีรสหวาน ขนาดของผลราวหัวนิ้วก็ยจนถึงขนาดเหรียญจืด (ကျပ်ပြားဝိုင်း)

ในรัฐยะไข่มีพื้นที่เพาะปลูกกว่าหนึ่งล้านเอเคอร์ โดยมีที่นา ๘.๕ แสนเอเคอร์ ที่ไร่อ้อย ๒ หมื่นเอเคอร์ ที่ปลูกผักชายฝั่งริมเกาะ (ကိုင်း-ကျွန်း) ราว ๑๕,๐๐๐ เอเคอร์ ที่ไร่อ้อย (တောင်ဝှာ) กว่า ๑๒,๐๐๐ เอเคอร์ และพื้นที่ป่าต้นจาก (ခရီး) กว่า ๑๓,๐๐๐ เอเคอร์ ในพื้นที่เพาะปลูกนั้น จะเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวถึงร้อยละ ๘๕ โดยปลูกข้าวนาปี (ိုးဝါး) กว่า ๘๖๐,๐๐๐ เอเคอร์ ส่วนข้าวนาปรัง (ရွှေဝါး) ปลูกในราว ๑๕,๐๐๐ เอเคอร์ และขยายพื้นที่ปลูกผักกาด (นำเมล็ดมาทำน้ำมัน) ถั่วลิสง หอม กระเทียม พริกและถั่วหลากชนิด ในพื้นที่ราบเชิงเขา (ဝဲဝဲကျွန်း) ซึ่งเป็นที่ราบที่กว้างที่สุดในรัฐยะไข่จะมีการปลูกข้าวเป็นหลัก และปลูกพืชผลอื่นๆ อาทิ ผักกาด งา กล้วย อ้อย พริก หอมกระเทียม มันฝรั่ง ข้าวโพด พลู หมาก ยาสูบ และผักต่างๆ ในอำเภอตั้งแต่และอำเภอที่จะปลูกยางพาราบ้าง จำนวนเล็กน้อย ตลอดแนวชายฝั่งทะเลมีสวนมะพร้าวจำนวนมาก ส่วนตลอดแนวฝั่งคลองจะมีสวนจาก อยู่ทั่วไป ในพื้นที่ชายฝั่งบางส่วน มีการประกอบอาชีพเพาะปลูกร่วมกับการประมง (ရေငုပ်ငန်း) ปลาขนาดเล็กที่มีชื่อเรียกในท้องถิ่นว่า งาหนีตู้ (ငါးနီတူ) เป็นผลผลิตพิเศษของรัฐอย่างหนึ่ง

ในเมืองซิจ์เตว่และเมืองเจ้ากั้ผุ่มีท่าจับปลาหลายแห่ง มีการจับปลาและกึ่งด้วยเรือทันสมัย ปลา และกึ่งที่จับได้นั้นส่วนใหญ่จะส่งไปยังเมืองย่างกุ้ง และมีบางส่วนที่ส่งไปยังต่างประเทศ ที่ตั้งต้อง (တပ်တောင်) ซึ่งตั้งอยู่ปากคลองอาม (အမ်းရောင်းဝဲ) มีห้องแช่แข็งปลาเป็นจำนวนมาก ส่วนในเมืองเจ้ากั้ผุ่มีโรงเรียนประมงหลายแห่ง บนเกาะอะป้อเหย่ (အပေါ်ရည်ကျွန်း) ใกล้เมืองตั้งแต่มีการเลี้ยง หอยมุก ซึ่งเป็นกิจการของรัฐ ตลอดแนวชายฝั่งมีการทำเกลือสมุทร (ရေငှမ်းဆေး) และเกลือสินเธาว์ (ချက်ဆေး) นอกจากนี้ยังมีผลผลิตจากป่า อาทิ ไม้ซุง ไม้ไผ่และพื้ ส่วนน้ำมันดิบจะพบได้ในที่ตื้นๆ จากบ่อน้ำมันในเกาะรัมแบร์ เกาะมานอ่อง เกาะแย (ရဲကျွန်း) เกาะพะโฮยง่า (ဝဲရဲကျွန်း) และเกาะโมลี (ိုးရဲကျွန်း) แต่ได้ปริมาณน้ำมันไม่มาก มีการผลิตหินอ่อนสีขาว (တောင်ကျောက်) ซึ่งได้จากเขาหน่ปุ (ရေပူတောင်) ใกล้อำเภอตองโก๊ะ (တောင်ကုတ်မြို့နယ်) เมืองซิจ์เตว่มีโรงสีขนาดใหญ่ในหลายโรง ส่วนโรงสีขนาดเล็กในเมืองอื่น เช่น เมืองเจ้ากั้ผุ่ ตั้งแต่และเมืองก๊วะ ในเมืองเจ้ากั้ค้อมีโรงงานน้ำตาล และมีโรงงานสุรา ในเมืองใหญ่มีโรงงานทำเชือกใยมะพร้าว โรงงานน้ำมันพืช และโรงไม้ นอกจากนี้ยังมีโรงงานทอผ้าพื้นบ้าน นอกเหนือจากการเกษตรดังกล่าว รัฐยะไข่ยังทำการค้าชายแดนกับบังคลาเทศ โดยผ่านทางด่านเมืองมอดอกกับเมืองซิจ์เตว่ ปัจจุบันรัฐยะไข่ยังต้องอาศัยสินค้าจากเมืองในพื้นที่ฝั่ง ตะวันออกของเทือกเขา (ိုးဝဲအရှေ့) มากกว่าสินค้าที่ผลิตได้ในท้องถิ่น^{๕๕}

^{๕๕} สินค้าแดนพม่า รัฐยะไข่พึ่งสินค้าจากฝั่งตะวันออกของเทือกเขา เช่น จิง กระเทียม มันฝรั่งจากเมืองอ่องปาง (အောင်ဝဲ) และแฮโ (ဟဲဟဲ) ในรัฐฉาน เมล็ดผักชี ขมิ้นแห้งจากเมืองป्योंแหว่และป्योंมะนาในมณฑลมัณฑะเล มะขามเป็ยกและพุทราแห้งจากเมืองเจ้ากั้

ในการทำประมง พื้นที่แนวชายฝั่งทะเลเป็นพื้นที่เพาะเลี้ยงและจับสัตว์น้ำได้มาก โดยเฉพาะการเลี้ยงกุ้ง ในเขตทะเลจะมีบ่อเลี้ยงกุ้งอยู่มากที่สุดของประเทศถึง ๑๕๕,๕๓๓ เอเคอร์ ส่วนปลานั้นยังไม่มี การเพาะเลี้ยงในบ่อ แต่จะมีการจับในท้องทะเล การจับสัตว์น้ำอย่างกุ้งและปลานั้น จะมีการจับทั้งใกล้ ฝั่งและไกลฝั่ง โดยเรือที่เข้ามาจับกุ้งปลานั้นจะเป็นเรือท้องถิ่น ไม่กี่ลำ ส่วนใหญ่จะเป็นเรือที่มาจากต่าง ถิ่น คือ เรือที่มาจากเขตอิรวดีกับย่างกุ้ง เนื่องจากเรือที่ออกจับปลาจะอยู่ในท้องทะเลได้นาน ๓๐-๔๕ วัน และเมื่อต้องการเสบียงอาหารหรือน้ำแข็งจะสามารถแวะเข้าที่เมืองชายฝั่ง อาทิ ตั้งแต่ เมืองซิจ์เตว่ หรือ เมืองเจ้าคัมพู่ จึงมีเรือเข้าจับปลาในเขตจับสัตว์น้ำของทะเลถึง ๓๐๐ ลำ สัตว์น้ำที่เรือเหล่านี้จับได้ มักจะเป็นปลามากกว่ากุ้ง และเมื่อจับได้จะนำส่งโรงงานในเมืองย่างกุ้งโดยตรง ในบรรดาสินค้าส่งออก ทั้งหมด ผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำ (aquaculture) จัดเป็นสินค้าขายดีลำดับที่ ๔ รองลงมาจากก๊าซธรรมชาติ อัญมณี และไม้ จึงมีความพยายามที่จะเพิ่มปริมาณการส่งออกสัตว์น้ำให้มากขึ้น ทำส่งออกสัตว์น้ำมี ๓ แห่ง คือ ทำเรือซิจ์เตว่ ทำเรือมองคอก และทำเรือตั้งแต่

ในด้านการจับกุ้งและปลาน้ำเค็มนั้นเป็นเป็นกิจการที่ทำเงินเข้าประเทศได้มาก ในรัฐ ทะเลนั้น การเลี้ยงกุ้งยังเพาะเลี้ยงตามธรรมชาติ ทำให้ผลผลิตต่ำกว่าที่อื่น อาทิในพื้นที่ด้านตะวันออก ของเทือกเขาจะเลี้ยงกุ้งเป็นระบบ ได้ผลผลิตราว ๒ ตันต่อ ๑ เอเคอร์ แต่ที่รัฐทะเลจะผลิตได้เพียง ๒๐ เป๊ะตา (0.๖๓๓ กิโลกรัม) ต่อ ๑ เอเคอร์ พม่าจะขายกุ้งให้ตลาดบังคลาเทศ เช่นในปี ค.ศ.๒๐๐๗ ที่ชายแดนมองคอกสามารถขายกุ้งไปยังบังคลาเทศถึง ๖๘๐ ตัน ส่วนใหญ่นั้นเป็นกุ้งจากเมืองมองคอก มี บางส่วนมาจากเมืองซิจ์เตว่ราว ๑๐๐-๑๓๐ ตัน เมืองมองคอกมีพื้นที่ทำบ่อกุ้งกว่า ๑๕,๐๐๐ เอเคอร์ บังคลาเทศจะสั่งซื้อกุ้งเพื่อผลิตเป็นสินค้าสำเร็จแล้วส่งขายประเทศที่สาม อย่างไรก็ตาม ราคากุ้งมักไม่ แน่นนอน เพราะกุ้งบ่อมักตัวเล็กลง ต้องปรับพื้นที่เพาะเลี้ยงและหากุ้งใหม่มาลง อีกทั้งบางปียังประสบ ปัญหาลมได้ฝุ่น ทำให้บ่อกุ้งเสียหาย ส่วนเรือประมงนั้นจะสนใจจับปลามากกว่ากุ้ง แล้วส่งขายในพื้นที่ ด้านตะวันออกของเทือกเขาทะเล จากนั้นจึงทำปลาเกลือส่งขายตลาดจีน ปลาเกลือนั้นจะทำในฤดูฝน หากเป็นฤดูหนาวจะทำปลาแห้ง ปลาที่จับได้ส่วนใหญ่เป็นปลาจระเม็ดขาว (ငါးမှတ်ဖြူ) ปลาแก้มแดง (ငါးပါးရဲ့) และปลาเก๋า (ကျောက်ငါး) ในฤดูหนาวนั้นสภาพอากาศจะดี พื้นที่ทะเลตอนใต้จะวางขายจับ ปลา (ကျောက်ပုခိုးပုခိုး) ปลาที่จับได้มากคือปลาหู (ပုခိုးတူးငါး) และปลาชิสลี (ငါးစွတ်စိ) ปลาชิสลีนี้ จะตากบนหาดทรายเพื่อให้แห้งเร็ว แต่มีข้อเสียคือปลาจะปนเปื้อนทราย การซื้อขายปลาจึงต้องแยกเป็น ปลาตากทราย (ခဲလှဲ) กับปลาตากเสื่อ (ပုခိုး) ปลาตากเสื่อนั้นแม้สะอาดแต่จะแห้งไม่เท่าตากทราย ปลาแห้งตัวใหญ่จะส่งขายยังตลาดฟากตะวันออกของเทือกเขา แต่ถ้าเป็นปลาเล็กจะส่งขายตลาด

ปะดองและปะ โคะกู่ในมณฑลมะเกว น้ำตาลก่อนจากเมืองเจ้าคัมปะดองและเหย่ชะ โจในมณฑลมะเกว หอมแดงจากเมืองเหย่หนั่งของใน มณฑลมะเกว และจากตองอูในมณฑลพะโค เหล็ก ปูนซีเมนต์ เหล้าและหัวเชื้อเหล้าจากเมืองย่างกุ้ง

บังคลาเทศ ปลาแห้งและปลาเค็มนั้นนับเป็นสินค้าส่งออก ๑ ใน ๑๐ ของรัฐยะไข่ ในบางพื้นที่มีการทำปลาร้า เช่นที่อำเภอต่งเตว อำเภอตองโก๊ะ อำเภอกวี และเจ้าก์หนี่หม่อ (ကျောက်နီမော) กับสิ่งแฉะหม่อ (ဆင်တင်မော) ของอำเภอรမ်แบร โดยอาศัยแรงงานจากชนบทของยะไข่ตอนเหนือ แรงงานเหล่านี้จะมาอยู่ในฤดูจับปลา พอถึงฤดูฝนจึงกลับคืนถิ่นเพื่อทำนาและหาหน่อไม้ ดังนั้นชาวบ้านจากรัฐยะไข่เหนือจะมาทำงานทางใต้ก็เฉพาะช่วงทำประมงในฤดูหนาว ส่วนแรงงานประมงนั้น ยะไข่ด้านใต้จะเป็นคนท้องถิ่น แต่ถ้าเป็นพื้นที่ยะไข่ทางเหนืออย่างแถบอำเภอซิจ์เตว อำเภอเป้ากัตอและอำเภอยะตะต้องมักอาศัยแรงงานมุสลิม

ในการทำนาเกลือ พื้นที่ในหลายอำเภอบริเวณชายฝั่งทะเลของรัฐยะไข่นั้น สามารถผลิตเกลือได้มาก โดยผลิตเกลือได้ราว ๘,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ เป๊ะต่อพื้นที่นาเกลือ ๑ เอเคอร์ ในปี ค.ศ. ๒๐๐๔ รัฐยะไข่ผลิตเกลือได้มากกว่า ๔๐,๐๐๐ ตัน ผลผลิตที่ได้จะขายในท้องถิ่นราว ๕,๓๐๐ ตัน ส่วนที่เหลือจะส่งออกขายยังตลาดชายแดนบังคลาเทศ แต่ในปี ค.ศ. ๒๐๐๕ การส่งออกไปยังบังคลาเทศน้อยลง เพราะส่งขายในพื้นที่ปากตะวันออกของเทือกเขา ราคาขายของเกลือดิบ (ဆူးကြမ်း) จะอยู่ในราวเป๊ะค่า (ဝိဃာ) ละ ๒๐-๒๕๐ จั๊ต หลังจากประสบภัยพิบัติพายุเฮอร์ริเคนในปี ค.ศ. ๒๐๐๘ ทำให้นาเกลือในภาคอิรวดีเสียหาย จำนวนเกลือมีน้อย ราคาเกลือจึงแพงขึ้น ขายได้ราคาถึงเป๊ะค่าละ ๒๐๐-๓๕๐ จั๊ต เหตุที่ภาคอิรวดีไม่สามารถผลิตเกลือได้นั้น ทำให้พ่อค้าเกลือจากรัฐยะไข่ได้โอกาสส่งเกลือมาขายยังตลาดปากตะวันออกของเทือกเขาได้ และยิ่งเมื่อภาคอิรวดียังไม่อาจฟื้นฟูการผลิตเกลือได้ทันภายในปี ค.ศ. ๒๐๐๘ ผู้ประกอบการนาเกลือในพื้นที่รัฐยะไข่จึงเพิ่มการผลิต เกลือที่ผลิตได้นั้นจะส่งขายยังตลาดในประเทศ ป้อนโรงงานอุตสาหกรรม และส่งขายยังต่างประเทศ สภาพการค้าเกลือในปี ค.ศ. ๒๐๐๘ คล่องตัว มีพ่อค้าเกลือมารับซื้อถึงบ่อเกลือ ราคาซื้อขายเกลือดิบจะไม่สูงนัก เพียงเป๊ะค่าละ ๑๒๐ จั๊ตเท่านั้น เพราะต้นทุนการผลิตต่ำ

ในด้านธุรกิจการท่องเที่ยว นับแต่ปี ค.ศ. ๑๙๙๖ ซึ่งเป็นปีการท่องเที่ยวพม่า (ပြန်လှည့်ခရီးသွားမှု) ชาวต่างชาติได้ให้ความสนใจสถานที่ท่องเที่ยวในรัฐยะไข่ตอนเหนือ นักท่องเที่ยวจะเดินทางมาในฤดูหนาว ราวเดือนกันยายนถึงเดือนธันวาคม สถานที่ที่นิยมมาเที่ยว คือ เมืองมะเยาก์อู แหล่งโบราณสถานของรัฐยะไข่ ชาวต่างชาติที่นิยมมาที่นี่จะเป็นชาวฝรั่งเศส เยอรมัน และอิตาลี นอกจากจะมาศึกษาแหล่งสำคัญทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังสนใจวัฒนธรรม วิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของผู้คนในเขตรัฐยะไข่ ในการเดินทางนิยมโดยสารเครื่องบินจากเมืองย่างกุ้งมาถึงเมืองซิจ์เตว เมืองหลวงของรัฐยะไข่ แต่มักไม่พักที่เมืองซิจ์เตว กลับเดินทางด้วยรถยนต์ต่อไปยังเมืองมะเยาก์อู โดยใช้เวลาจากซิจ์เตวไปยังมะเยาก์อูไม่น้อยกว่า ๕ ชั่วโมง แต่ในเวลาน้ำทะเลลด จะต้องวิ่งทวนน้ำ และใช้เวลานานขึ้นราว ๖-๗ ชั่วโมง ในเส้นทางจากซิจ์เตวมายังมะเยาก์อูนั้น นักท่องเที่ยวจะได้เห็นป่าเขา แม่น้ำ และวิถีชีวิตความ

เป็นอยู่ของคนท้องถิ่น หลังจากพักที่มะเย่าก็จะเดินทางไปเที่ยวยังคลองเล-มโยะ เส้นทางนี้จะได้ชมความงามของป่าเขา โตรกผา (จฺยฺ๑๒๖๑) และศึกษาชีวิตชาวน้ำที่ผู้หญิงสักแก้วลายแดงในพื้นที่เมืองเล-มโยะ จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามายังยะไข่ตอนเหนือเพิ่มขึ้น ในปี ค.ศ.๑๕๕๖-๑๕๕๗ มีจำนวน ๕๑๘ คน ในปี ค.ศ.๑๕๕๕-๒๐๐๐ มีจำนวนราว ๑,๐๐๐ คน และในปีค.ศ.๒๐๐๖-๒๐๐๗ มีราว ๒,๐๐๐-๒,๕๐๐ คนต่อปี จึงมีการสร้างโรงแรมและมีบริการรถยนต์สำหรับนักท่องเที่ยว เป็นเรือนั่งได้ ๖ คน ในราคาเหมาจ่าย ๑๒๐,๐๐๐-๑๓๕,๐๐๐ จี๊ด (ราว ๓,๖๐๐-๔,๐๐๐ บาท) นอกจากนี้ยังมีเรือเช่าเหมาลำสำหรับนักท่องเที่ยวเกิน ๖ คน ในราคา ๒๐๐,๐๐๐-๓๐๐,๐๐๐ จี๊ด (ราว ๖,๐๐๐-๘,๐๐๐ บาท) สำหรับที่พักของนักท่องเที่ยวต่างชาติ จะมีโรงแรมในราคา ๓๐-๓๕ เหรียญสหรัฐ และมีเกสต์เฮาส์ในราคา ๑๐-๑๕ เหรียญสหรัฐ แต่นับจากปี ค.ศ.๒๐๐๘ จำนวนนักท่องเที่ยวได้ลดน้อยลง

สภาพการค้าชายแดนด้านตะวันตกของประเทศพม่า^{๕๖} ก่อนปีค.ศ.๑๕๘๘ การค้าชายแดนระหว่างมองดอกับชายแดนบังคลาเทศจะเป็นการลักลอบค้าขาย (မှောင်ခိုဝိးပွားရေးလုပ်ငန်း) ต่อมาในปี ค.ศ.๑๕๕๕ ทางพม่าได้เปิดด่านการค้าชายแดนขึ้น ๒ ด่าน คือ ด้านมองดอกับซีจีเตว ส่วนบังคลาเทศเปิดท่าเรือนัดต่อง (နတ်တောင်ဝိပ်ကမ်း) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเต็กนาฟ (Teknaf) ไปทางเหนือ ๔ ไมล์ เมืองเต็กนาฟตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับเมืองมองดอ สินค้าหลักที่บังคลาเทศต้องการจากพม่าคือเครื่องเทศ (ပင်းဝတ်အမွှေးတိုင်) และของกินใช้ในครัว อาทิ ข้าว หอม กระเทียม ส่วนประเทศพม่านั้นต้องการยา (ဆေးဝါးပစ္စည်း) เครื่องจักรกล (ဝက်ကိရိယာ) ฝ้าย (အထည်အလိပ်) และเครื่องไฟฟ้า (လျှပ်စစ်ပစ္စည်း) นอกจากนี้จะค้าขายสินค้าที่ผลิตในประเทศแล้ว พ่อค้าพม่ายังส่งออกด้วยระบบ (Re-export-การค้าสินค้าขาเข้า ๘ ใน ๑๐ ส่วน ภายใน ๑ ปี) เช่น การรับสินค้าจีน อาทิ รองเท้า ภูเขาไฟ แจ็ค ไฟฉาย ผ่านเข้ามาในประเทศพม่าตามเส้นทางมูแสะ (မူဆယ်) ของรัฐบาลาน แล้วส่งมายังมองดอ ก่อนส่งออกไปยังบังคลาเทศ

^{๕๖} ด่านการค้า ประเทศพม่ามีการค้าทางชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ จีน อินเดีย บังคลาเทศ และไทย มีการตั้งด่านศุลกากรชายแดน (ကုန်သွယ်ရေးဝန်ရုံး) อาทิ ด่านซีจีเตวและด่านมองดอ เขตรัฐยะไข่ สำหรับค้าขายกับบังคลาเทศ ด่านตะมุริท์ (တပူးရိပ်) เขตมณฑลสะกาย สำหรับอินเดีย ด่านมูแสะ (မူဆယ်) แลว้แจ้ (လွယ်ဂျယ်) ซิงเฉว่ห่อ (ရှင်းရွှေပတ်) เขตรัฐบาลาน สำหรับจีน และท่าจีเหล็ก (တချိုလိတ် - ท่าจีเหล็ก) เขตรัฐบาลาน เมียวดี (မြေဝီ - มยะวดี) เขตรัฐกะเหรี่ยง เกาะสอง (ကျောက်ဆည် - เกาะสอง) และมะริด (မြိတ် - มะริด) เขตตะนาวศรี สำหรับไทย

ข้อมูลเมืองหลักของรัฐยะไข่

๑. มงคอก (မောင်တောမြို့)

เมืองมงคอกอยู่ในรัฐยะไข่ ริมชายแดนด้านตะวันตกของประเทศพม่า ติดกับบังกลาเทศ (เดิมคือปากีสถานตะวันออก-অস্ট্রালাตะวันออก) เมืองนี้เป็นท่าเรือที่สำคัญ และมีการตรวจตราคนเข้าออก (လူဝင်လူထွက်စစ်ဆေးရာ) อีกทั้งยังเคยเป็นฐานทัพ (စခန်း) ที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

เมืองมงคอกเคยเป็นเมืองที่ว่าการเขตมงคอก (မောင်တောနယ်) จังหวัดซิจิไต่ (စစ်ကိုင်းပြည်) อดีตมณฑลยะไข่ (ရခိုင်တိုင်း) ในสมัยนั้นเขตมงคอกประกอบด้วยอำเภอมงคอก (မောင်တောမြို့နယ်) และอำเภอโปงฉาจูน (ပုဆိုးကျွန်းမြို့နယ်) แต่ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๙๖๑ เขตมงคอกกลายเป็นจังหวัดใหม่ชื่อว่า เหม่ยู (မေယူ) และเนื่องจากเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ระหว่างชายแดนจึงเรียกว่าเหม่ยูแห่งชาชะหย่าย (မေယူနယ်ခြားစခန်း -จังหวัดกั้นกลาง) ต่อมาในวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๖๔ ได้รวมจังหวัดเหม่ยู (မေယူ) เข้าในจังหวัดซิจิไต่

อำเภอมงคอก (မောင်တောမြို့နယ်) เป็นดินแดนบนชายฝั่งคาบสมุทร (ကမ်းခြေငါးဒေသ) ฟากอ่าวเบงกอล (ဗင်္ဂလားအော်) เมืองนี้ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของปากน้ำนัต (နတ်မြစ်) แม่น้ำนัตเป็นแม่น้ำกั้นเขตแดนระหว่างประเทศพม่ากับบังกลาเทศ อำเภอมงคอกมีพื้นที่ ๕๒๖ ตารางไมล์ มีจำนวนหมู่บ้าน ๑๒๔ หมู่บ้าน และตามประมาณการปีค.ศ. ๑๙๕๖ มีประชากร ๑๓๘,๐๖๘ คน ในอำเภอมงคอกมีชาวมุสลิม (မုฮัมหมัด) อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากราว ๓ ใน ๔ ของประชากรทั้งหมด ส่วนประชากรของเมืองมงคอก ตามประมาณการปีค.ศ. ๑๙๕๓ มี ๓,๖๗๒ คน

อำเภอมงคอกมีปริมาณน้ำฝนตกเฉลี่ยปีละราว ๑๗๓ นิ้ว ในถิ่นที่ไกลจากชายฝั่งจะมีภูเขาหนาแน่น บริเวณที่ราบตลอดแนวชายฝั่งเป็นที่เพาะปลูก ในอำเภอมงคอกมีการทำนาปลูกข้าว และยังนิยมทำสวนและปลูกผักกาด (မုခ်ညင်း) อีกทั้งปลูกปอพันธุ์ปิตัว (ဝိသွာလျှော်) บ้างเล็กน้อย เพื่อใช้ฟั่นเชือก เมืองมงคอกมีทางลาดหิน (ကျောက်ခင်းလမ်း) ยาว ๑๕ ไมล์เพื่อเชื่อมต่อกับเมืองบูตีตอง (ဘူးသီးတောင်) เมืองบนลำน้ำมะหู่ (မဟူမြစ်) และสามารถเดินทางจากบูตีตองไปยังเมืองยะตะตอง (ရေညှော်မြို့) แต่ถนนช่วงนี้ไม่ดีนัก นอกจากนี้ ตลอดแนวชายฝั่งยังมีถนนเป็นเส้นทางดินขรุขระไปยังคลองมะจี (မန်ကျည်းချောင်း) หากข้ามแม่น้ำนัตไปอีกฝั่งจะเป็นเมืองเต็กนาฟ (တင်္ဂနာမြို့ - တဲชะนะ - Teknaf) และจากเมืองนี้ก็จะมิดนินไปยังเมืองซิจิไต่ (စစ်ကိုင်း - จิตตะกอง)

จากข้อมูลปัจจุบัน เมืองมงคอกเป็นเมืองการค้าชายแดนที่สำคัญของประเทศพม่าทางด้านตะวันตก ระหว่างพม่ากับบังกลาเทศ (မြန်မာ-ဘင်္ဂလားဒေ့ရှ်နယ်စပ်မြို့) แต่คนในท้องถิ่นจะเรียกเมือง

มองคองว่าเป็นเมืองประตูตะวันตก (ਅਢਕੌਰਵੱਲੀ:ਊ) เมืองมองคองตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำนัต (နတ်) หรือ Naf river ซึ่งกันเป็นพรมแดนระหว่างพม่ากับบังคลาเทศ ตัวเมืองมองคองแบ่งพื้นที่เป็น ๖ ตำบล (ရပ်ကွက်) มีจำนวนประชากร ๒๕,๔๕๐ คน จากราว ๔,๖๕๗ ครัวเรือน เมืองมองคองเป็นเมืองที่เติบโตขึ้นมาด้วยการค้าชายแดน และเป็นเมืองที่ส่งสินค้าออกได้มากที่สุดทางตะวันตกของประเทศ ในเมืองมองคองจึงมีผู้คนมาทำการค้าเป็นจำนวนมาก พ่อค้าที่มามีทั้งพ่อค้าชาวพม่าและพ่อค้าชาวบังคลาเทศ สภาพการค้าชายแดนที่เมืองมองคองนั้น ปริมาณสินค้าพม่าที่ส่งไปยังบังคลาเทศจะมากกว่าสินค้าที่มาจากบังคลาเทศ^{๕๗} สินค้าพม่าที่ส่งไปยังบังคลาเทศนั้นจะมาจากพื้นที่ต่างๆของพม่า โดยขนส่งมาทางเรือจากเมืองซิจ์เตว่เข้าแม่น้ำเหม่ยู (မေယျဉ္ဇြစ်) ผ่านเมืองยะเต้ตอง (ရသေ့တောင်) ถึงเมืองบูตีตอง (ဘူးဘီးတောင်) จากนั้นจะขนส่งไปตามถนนสายบูตีตอง-มองคองในระยะทาง ๑๖ ไมล์ จากเมืองมองคองไปยังบังคลาเทศต้องใช้เรือข้ามฟากแม่น้ำนัต (Naf river) ซึ่งจะมีเรือข้ามฟาก (ဝက်လှေငယ်) แล่นไปกลับอยู่ทุกวัน เส้นทางเดินเรือระหว่างเมืองซิจ์เตว่กับเมืองบูตีตองถือเป็นเส้นทางสายเดียวของรัฐยะไข่ที่แล่นขึ้นล่องทุกวันเป็นประจำ

๒. เจ้ากัตต่อ (ကျောက်တော်မြို့)

เมืองเจ้ากัตต่อเป็นที่ว่าการเมือง (မြို့ဝိုင်းရုံး) อยู่ในเขตมโยะสอง (မြို့ဟောင်းနယ် -เขตเมืองเก่า) จังหวัดซิจ์เตว่ (ဝစ်တောင်ရိုင်) เมืองเจ้ากัตต่อตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำกะลาตัน (ကုလားတန်မြစ်) ขนาดพื้นที่ของเมืองยาว ๓ ไมล์ และกว้าง .๕ ไมล์

^{๕๗} **ตลาดบังคลาเทศ** หากข้ามฟากไปยังฝั่งบังคลาเทศ สถานที่ที่พ่อค้านิยมไปกัน คือ เขตตลาดที่เรียกกันว่า เก้ากับะซา (ကျောက်ဘေး-Cox's Bazaar) เก้ากับะซาเป็นชื่อของนายพลชาวอังกฤษ ผู้สร้างเมืองนี้ให้เป็นเมืองตลาด แต่ชาวยะไข่จะเรียกชื่อเมืองนี้ว่าเมืองคะหลงเซ้ (ခလောင်ရှင်) หมายถึงเมืองที่ฝรั่งเศสสร้าง ชาวยะไข่สมัยก่อนจะเรียกชาวอังกฤษว่า ชาวคะหลง (เหมือนที่คนไทยเรียกชาวต่างชาติว่า ฝรั่งเศส) เมืองเก้ากับะซาอยู่ห่างจากเมืองเต็กนาฟ (တက္ကနာပိ - Teknaf) หรือที่คนยะไข่เรียกว่าเมืองกะหู่ของ (ကုလရှင်) ราว ๕๓ ไมล์ เมืองเต็กนาฟตั้งอยู่คนละฟากฝั่งแม่น้ำตรงข้ามกับเมืองมองคอง เดิมทีในราวปี ค.ศ.๑๕๘๑-๑๕๘๒ เมืองเก้ากับะซาเป็นเพียงจังหวัดเล็ก ๆ แต่ในปัจจุบันได้กลายเป็นเมืองธุรกิจขนาดย่อม มีโรงงานแข่งหลายโรงและมีกิจการเพาะเลี้ยงกุ้งหลายสิบแห่ง มีการนำเข้าวัตถุดิบจำพวกกุ้งและปลาจากฝั่งพม่า นอกจากบังคลาเทศจะนำเข้ากุ้งจากประเทศพม่าโดยตรงแล้ว ยังนำเงินมาลงทุนในพื้นที่รัฐยะไข่ด้วย โดยพ่อค้าจากบังคลาเทศจะออกเงินลงทุนในการเพาะเลี้ยง เมื่อได้ผลผลิตแล้วก็จะนำส่งขายยังผู้ลงทุนรายนั้น กุ้งและปลาที่นำเข้ามาจะวางขายในตลาดและส่งเข้าโรงงาน นอกจากนี้ยังแปรรูปส่งขายยังประเทศที่สามด้วย

การข้ามไปยังบังคลาเทศนั้น หากไม่ไชนันในพื้นที่จะเป็นเรื่องยาก เพราะรัฐบาลของทั้งสองประเทศอนุญาตให้เฉพาะนักธุรกิจหรือพ่อค้าถือวีซ่าธุรกิจ (ဝိသူးရေးဝိဇာ) ได้ ๗ วัน สำหรับพ่อค้าที่ได้วีซ่าจะสามารถข้ามไปยังเมืองเต็กนาฟ ไปยังเมืองจิตตะกอง และไปได้ถึงเมืองคักลา ส่วนพ่อค้าชาวบังคลาเทศ เมื่อจ่ายเงิน ๒๐ ดอลลาร์สหรัฐ ก็จะได้วีซ่ามายังเมืองมองคองและเข้าถึงเมืองซิจ์เตว่ได้ ทำให้สะดวกต่อการค้ามาก เพราะพ่อค้าได้พบและตกลงซื้อขายกันโดยตรง ตัดปัญหาความกังวลเรื่องการเลือกสินค้า การต่อรองราคา การส่งของและการชำระเงิน

บนภูเขาเจ้ากั๋ต่อ (ကျောက်တော်တောင်) ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำกะลาตันฝั่งตรงข้ามกับเมืองเจ้ากั๋ต่อ นั้นมีพระเจดีย์เจ้ากั๋ต่อ (ကျောက်တော်တော်) เรื่องราวความสำคัญของพระเจดีย์เจ้ากั๋ต่อปรากฏในพงศาวดารยะไข่ (ရခိုင်ရာဇဝင်) เล่าเป็นตำนานว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมายังแคว้นรัฐวดีของยะไข่ (၁၂၀၀၀၀ရခိုင်ပြည်) ก็ทรงหยุดยืนบนคอยมอระปีพะตะ (မောရုဗ္ဗတတောင်) ซึ่งเป็นที่ตั้งของเจดีย์เจ้ากั๋ต่อ ทรงรำลึกถึงคราที่พระองค์เคยเสวยพระชาติเป็นช่างกลึง (ဝန်ပွတ်) แล้วใช้ชีวิตในวัยเยาว์ ณ คอยแห่งนี้ พระองค์ทรงมีพุทธทำนาย (ဗျာဒိတ်) ว่า สถานที่นี้จะเป็นที่ประดิษฐานพระรัตนธาตุ (ကျောက်ရိုးတော်တော်) นามว่าเจดีย์เจ้ากั๋ต่อ ภายหลังจึงเรียกเมืองตามชื่อพระเจดีย์องค์นั้น

ในเมืองเจ้ากั๋ต่อมีตลาด โรงพยาบาล วิทยาลัย โทรเลข และโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย นอกจากนี้ยังมีวัด ๔ แห่ง คือ วัดขานหยั่ว (ရှမ်းဂွကျောင်း-บ้านฉาน) วัดมโยะติจ (ရှီ.ဝစ်ကျောင်း-เมืองใหม่) วัดเต่ง (ဝိဝ်ကျောင်း) และวัดเจ้ากั๋ต่อ (ကျောက်တော်ကျောင်း) รายรอบเมืองเจ้ากั๋ต่อ นั้นมีสระอยู่ทั่วไป ชาวบ้านจึงได้อาศัยน้ำกินและน้ำใช้จากสระเหล่านั้น

เมืองเจ้ากั๋ต่อตั้งอยู่บนเส้นทางเรือกลไฟ (ဝိ.ဝေ.ဝေ.လမ်း) ที่วิ่งจากเมืองซิจั้เตว (ဝစ်.ဝေ.ရှီ.) ไปยังเมืองปะแล้ะวะ (ပလက်ဝရှီ.) ในมณฑลปกครองพิเศษฉิ่น (ရှင်း.ဝိ.ဝေ.ဝေ.ဝိုင်း) จึงเป็นแหล่งแลกเปลี่ยน (ဖလှယ်ရာဒေသ) สินค้าระหว่างเขตเทือกเขา (တောင်တန်းဒေသ) กับเขตที่ราบยะไข่ (ရခိုင်မြေပြန့်.ဒေသ) ที่เมืองเจ้ากั๋ต่อมีการค้าขายยาสูบกะลาตัน ซึ่งเป็นยาสูบที่มีชื่อของอำเภอปะแล้ะวะ (เขตปกครองพิเศษฉิ่น) ในหมู่บ้านใกล้เมืองเจ้ากั๋ต่อมีการเปิดตลาดสัปดาห์ละครั้ง เพียงครั้งละ ๒ วัน

เมืองเจ้ากั๋ต่อสามารถผลิตข้าวได้ราวปีละ ๑๓,๐๐๐ ตัน คณะกรรมการซื้อขายข้าวพิษของรัฐบาล (ကောက်ဝဲဝိ.ရုံး.ရောင်း.ဝယ်.ရေး.အဖွဲ့) ได้รับซื้อข้าวส่วนเกินโดยตรง ข้าวที่มีชื่อเสียงของเขตนี้มีอยู่ ๒ ชนิด คือ ข้าวเง่ง (ငကြိန်.ဝိ) หรือที่เรียกกันว่าข้าวมีโดง (ဝိ.ຈုံး.ဝါး) และข้าวแฉะโยง (လက်.ຈုံး.ဝါး) หรือที่เรียกกันว่า ข้าวเง่ง (ငဝိ.ຈုံး.ဝါး) อย่างไรก็ตาม ข้าวสารที่นิยมนานกันมากที่สุด คือ ข้าวงาหย่าโบ (ငါး.ရာ.ပု.လ်-พลห้าร้อย)

ห่างจากเมืองเจ้ากั๋ต่อไปอีกฟากฝั่งทางด้านตะวันออกราว ๕ ไมล์ จะเป็นวัดที่ประดิษฐานดั้งเดิมของพระมหามัณเฑณี (မဟာမေ.မု.ရုံ.ရုပ်.ပွား.တော်) ซึ่งภายหลังถูกอัญเชิญมาไว้ในเมืองมัณฑะเล อย่างไรก็ตาม ที่วัดเดิมแห่งนี้จะมีพระพุทธรูปที่เสริมฐิชื่อ อูแยะจ่อตุ (ဦး.ရုံ.ကျော်.သူ) ได้สร้างถวายไว้ทดแทน ในเส้นทางสู่คันธกุฎีของพระมหามัณเฑณี (မဟာမု.ရုံ.တန်.ဆောင်း) จะสามารถเดินทางจากเมืองเจ้ากั๋ต่อไปยังเมืองมโยะสอง (ရှီ.ဟောင်း.ရှီ.) ได้

ชาวอำเภอเจ้ากั๋ต่อเลี้ยงชีพบนพื้นที่ชายเกาะ (လယ်.သ.ကု.င်း.ကျွန်း) เพื่อทำการเพาะปลูกบนชายหาด มีการปลูกข้าว งา (ရှမ်း) ถั่วลิสง (မြေပဲ) และยาสูบ (ဆေး) แล้วทำน้ำมันงาและน้ำมันถั่วลิสง ชาวบ้านบางส่วนจะเลี้ยงชีพด้วยการทำไม้ (ဝစ်.လုပ်.ငန်း)

จากข้อมูลปัจจุบัน เมืองแจ้ก่ต๋อมีผลิตภัณฑ์ขึ้นชื่อคือน้ำมันถั่วลิสง (๑๖๐๖) นอกจากนี้ยังมีสถานที่สำคัญ คือ เขาแจ้ก่ต๋อ มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า เตหล่าคีรี (๑๖๖๖๑๖๖๖๖๖) ภูเขาภูนี้ตั้งอยู่อีกฟากหนึ่งของเมืองแจ้ก่ต๋อ ทอดตัวเป็นแนวยาวเหนือจรดใต้เป็นระยะทาง ๕,๐๐๐ ฟุต มีตำนานกล่าวถึงว่าในศาสนาศักราช ๑๒๓ คราพระพุทธองค์เสด็จเมืองธัญวดีได้ทรงพำนักชั่วคราว ณ ภูเขาแห่งนี้ ปัจจุบันบนนรยทางภูเขาแห่งนี้จะมีเจดีย์และศาสนสถานจำนวนมากมายกระจ่ายอยู่ และตลอดแนวเขาจะมี เจดีย์ ๒๕ องค์และวัดป่า ๖ แห่ง ถือเป็นพื้นที่ศาสนา นอกจากนี้ยังกำหนดให้เป็นเขตป่าสงวน (๑๖๖๖๖๖๖๖) เพื่อป้องกันการขยายพื้นที่ทำไร่ ล่าสัตว์ เผาป่าทำไร่ และสงวนพันธุ์สัตว์ เช่น ชะนีและลิงคิ้วขาว ในพื้นที่ป่าของเทือกเขาชะไข่นีจะมีชะนีพันธุ์หายากและมีลิงคิ้วขาวอาศัยอยู่

๓. มโยะสอง (๑๖๖๖๖๖๖๖)

เมืองมโยะสองเป็นที่ว่าการอำเภอมโยะสอง (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) จังหวัดชิจิ่เตว (๑๖๖๖๖๖๖๖) อดีตมณฑลชะไข่น (๑๖๖๖๖๖๖๖) มีชื่อเรียกเดิมว่าเมืองธัญวดีชะไข่น (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ภายหลังเรียกว่าเมืองมะเย่ากู่ (๑๖๖๖๖๖๖๖) เป็นเมืองที่กษัตริย์ชะไข่นใช้เป็นที่ราชธานีสืบต่อกันมา จึงยังคงพบพระเจดีย์ที่กษัตริย์ได้ทรงสร้างเหลือไว้ให้เห็นในหลายพื้นที่ เจดีย์เหล่านั้น ได้แก่ เจดีย์ชิจิ่ตองพะยา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ^{๕๕} เจดีย์ไค้ชะเต่ง (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เจดีย์เลมเย่หน้า (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) และเจดีย์อั้งต้อ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังพบซากวังและกำแพงเมือง ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงความรุ่งเรืองในอดีต อย่างเมืองธัญวดี (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖) และเวสาลี (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖)

ในสมัยก่อน ราชธานีมะเย่ากู่หรือเมืองมโยะสองนั้นเป็นเมืองที่มีทำเลโดดเด่น เนื่องจากสถานที่ตั้งของเมืองมิได้เป็นพื้นราบ หากแต่ตั้งสง่างามอยู่บนเนินดิน โดยที่ตั้งราชวังนั้นจะอยู่บนเนินเขาตองโหญ่ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) และในพื้นที่ทางด้านเหนือของราชวังเป็นที่ตั้งเจดีย์ชิจิ่ตองพะยาและเจดีย์ไค้ชะเต่ง ส่วนพื้นที่ทางด้านใต้มีเจดีย์เฉวต้อ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ตั้งอยู่ นอกจากนี้ที่ตั้งของเมืองจะอยู่บนเนินดินแล้ว ยังตั้งอยู่ริมแม่น้ำสังฆนที (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) หรือที่เรียกอีกชื่อว่า คลองเฉวต้อตบยั้ง (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖)

^{๕๕} ชิจิ่ตองพะยา ตั้งอยู่บนเขาโพซ่ง (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) ห่างจากเมืองมะเย่ากู่ไปทางเหนือราว ๑ ไมล์ ชื่อพระเจดีย์นั้นเรียกตามพระพุทธรูปจำนวนแปดหมื่นองค์ที่ตั้งเรียงรายอยู่ภายในและภายนอก (๑) พระเจดีย์มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า ยันอั้งเซยชะเต่งค้อจี้ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖) เป็นชื่อที่เรียกเหตุการณ์เมื่อเจ้าชะไข่นทรงมีชัยในการรบกับแคว้นกุลา (๑๖๖๖๖๖๖๖) พระเจ้ามิ่งบั้งจี้ (๑๖๖๖๖๖๖๖-ค.ศ.๑๕๓๑-๑๕๕๓) โปรดให้ทรงสร้างพระเจดีย์โดยปรับพื้นที่บนเขาโพซ่งให้เรียบ แล้วบรรจุพระธาตุและเศษธาตุไว้ใต้องค์เจดีย์ และยังโปรดให้หล่อพระพุทธรูปขนาดเล็กตั้งถวายไว้ตามมุขต่างๆ รูปทรงองค์เจดีย์เป็นแบบฮินดู ภายในมีชอกหลีบมากราวเขาวงกต และทางเข้าออกมีเพียงทางเดียว จึงกะเนกกันว่าน่าจะมีวัดอุปสงฆ์ให้เป็นที่หลบและด้านภัยสงครามเสียมากกว่า พอปี ค.ศ. ๑๖๖๖ โคนระเบิดจากฝ่ายพม่า และในปี ค.ศ. ๑๖๖๖ ก็โดนระเบิดจากฝ่ายอังกฤษ ทำให้เสียหายมาก ไกลออกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ๖๖ ฟุต เป็นที่ตั้งของพระเจดีย์อั้งต้อ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖) และทางตะวันออกเฉียงเหนือ ราว ๓๐๐ ฟุต เป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ไค้ชะเต่ง (๑๖๖๖๖๖๖๖๖๖)

ซึ่งเป็นที่ลงเล่นน้ำ กวีชาวยะไข่ นามว่า อุกกา-บยั้ง (ဥကဘုရ်-ဥကဘု) เคยจากบ้านไปอาศัยอยู่ในราชธานีหงสาวดี ด้วยความคิดถึงบ้านเกิด จึงได้เขียนบทกวีชื่นชมความงามของเมืองมะเย่าก้อ เป็นยะตุ (ရတု)^{๕๕} ว่าด้วยประเพณีสิบสองเดือน

เมืองมโหะสองอยู่เหนือเมืองซิจ์เตวขึ้นไปราว ๕๐ ไมล์ และตั้งอยู่บนริมฝั่งคลองเฉว่นตบยั้ง (ရွှေနတ်ပြင်) ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำกะลาตัน (ကုလားတန်ပြင်) ท่าเรือของเมืองจะอยู่ห่างจากตัวเมืองเล็กน้อย ดังนั้นเมื่อนำเรือเข้าเทียบท่าที่เมืองมโหะสอง ต้องใช้เรือข้ามฟากต่อเข้าไปในตัวเมืองอีกทอดหนึ่ง จากนั้นต้องอาศัยทางบกเข้าไปอีกราวครึ่งไมล์ เนื่องด้วยสภาวะทางธรรมชาติที่มีลำคลองโอบรอบอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเป็นเมืองที่มีท่าเลตลอดคย อีกฟากของเมืองมีที่ราบกว้าง ถัดจากที่ราบกว้างจะมีแนวเขาถันอยู่ ผู้คนอาศัยที่ราบดังกล่าวเป็นที่ทำนาปลูกข้าว จากการสำรวจทะเบียนราษฎรในปีค.ศ. ๑๕๕๓ เมืองมโหะสองมีประชากร ๖,๕๕๕ คน

อำเภอมโหะสองมีขนาดพื้นที่ ๖๔๒ ตารางไมล์ จากการสำรวจทะเบียนราษฎรปีค.ศ. ๑๕๕๖ มีจำนวนประชากร ๖๗,๐๐๔ คน ทางด้านตะวันออกและด้านเหนือเป็นเนินเขาปกคลุมด้วยป่าไม้ ส่วนทางด้านใต้และด้านตะวันตกมีดินดี มีถนนตัดมาจากเมืองมิงปยา (မင်းပြား) ผ่านไปยังเมืองมโหะสอง แล้วต่อไปยังเมืองตะเย๊ะตะปั้ง (တရက်တပ်) ก่อนถึงเมืองเจ้าก้อต่อ (ကျောက်တော်) ในอำเภอมโหะสองนั้นปลูกข้าวเป็นหลัก

กษัตริย์องค์แรกที่ตั้งเมืองมโหะสอง (เมืองมะเย่าก้อ) เป็นราชธานี คือ พระเจ้าแปผยูมิง (ပဲဗြူမင်း) พระเจ้าแปผยูมิงทรงตั้งเมืองเวสาลี (ဝေသာလီ) แล้วสร้างเมืองมะเย่าก้อในศักราช ๓๓๘ (ค.ศ. ๘๗๖) และทรงครองราชย์มาจนถึงศักราช ๓๕๖ (ค.ศ. ๘๙๔)

หลังจากนั้นพระเจ้ามิงชอหมุ่น (မင်းစောမွန်) ได้สืบทอดราชบัลลังก์ยะไข่ในศักราช ๗๖๖ (ค.ศ. ๑๔๐๔) และในศักราช ๗๖๘ (ค.ศ. ๑๔๐๖) ฝ่ายพม่ามายึดเมืองตองแจ๊ะ (တောင်ချီ) หลังจากนั้นมอญก็เข้ามาตีอีก ทำให้แผ่นดินยะไข่ไร้กษัตริย์ ตกอยู่ในสภาพระส่ำระสาย พระเจ้ามิงชอหมุ่นทรงหนีไปอยู่ในแดนด้านตะวันตก ภายหลังได้บัลลังก์กลับคืนด้วยความช่วยเหลือของพระเจ้าสุรต่าน (သူရတန်မင်း) และตั้งเมืองมะเย่าก้อในวันอาทิตย์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือนระดอ (ရက်တော်လဲ - เดือนธันวาคม) ในพงศาวดารไม่นับว่าพระเจ้าแปผยูมิงเป็นผู้สร้างเมืองมะเย่าก้อยุคแรก แต่ถือว่ามิงชอหมุ่นคือผู้สร้างเมือง

^{๕๕} ยะตุ เป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง มีมาตั้งแต่สมัยปิงยะ (၀င်းဝဲ- ค.ศ. ๑๒๕๕-๑๓๖๔) แบบแผนการประพันธ์ยุคนั้น ใน ๑ วรรคมีเพียง ๔ คำ ใน ๑ บทมีไม่เกิน ๑๐๘ วรรค และไม่เกิน ๓ ตอน เนื้อหาหลากหลาย แต่นิยมกล่าวถึงฤดูกาล ยะตุเป็นงานประพันธ์ที่ใช้ในงานมงคล เช่น งานแต่งงาน งานบวชเณรและงานเจาหุ ที่มาของชื่อยะตุนี้ เชื่อว่ามาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ราสีอุสุ (ရာวีอุสุ) ซึ่งออกเสียงว่า หย่าต้ออุ ในภาษาพม่า หมายถึง ฤดูกาลทั้ง ๓ งานประพันธ์ยุคของอำมาตย์จตุริงคะพะละ (တရက်တပ်) สมัยปิงยะ ถือเป็นงานชิ้นที่เก่าแก่ที่สุด งานประพันธ์ยุคของนาวเคจี (နာဝေဒီးကြီး) สมัยตองอู (ค.ศ. ๑๕๒๗-๑๕๕๖) ถือเป็นงานเก่าสุด และงานประพันธ์ยุคของนัตตลิ่งหน่อง (နတ်တင်လှိုင်) สมัยตองอูถือเป็นงานชิ้นเลิศ

มะเยากู่ หลังสมัยพระเจ้ามิงซอหมุ่นมีกษัตริย์ปกครองสืบต่อมานับได้ ๑๒ องค์ เมืองมะเยากู่รุ่งเรือง มาจนถึงสมัยมิงซ่งราชา (๑๕:๑๑๔๑๑) และในศักราช ๘๕๓ (ค.ศ.๑๕๓๑) มิงปาจิ (๑๕:๑๑๖๖) เจ้าเมืองตั้งแต่ ผู้เป็นราชบุตรของพระเจ้ามิงซ่งราชา ได้ขึ้นครองเมืองมะเยากู่ ยิ่งทำให้เมืองมะเยากู่ ยิ่งใหญ่ขึ้น นับจากพระเจ้ามิงปาจิมีกษัตริย์ปกครองสืบกันมา ๕ รัชกาลจนถึงสมัยพระเจ้าสะเห่น (๑๕:๑๑๕) พอสิ้นพระเจ้าสะเห่น พระเจ้านรปติ (๑๕:๑๑๖) หลานของพระเจ้ามิงปาจิได้ขึ้นครองราชย์ และปกครองสืบกันมานับได้ ๒๘ รัชกาล ในวันเสาร์ แรม ๗ ค่ำ เดือนป๋ยาโต (๑๖:๑๑๗ -เดือนมกราคม) ศักราช ๑๑๔๖ (ค.ศ.๑๑๔๔) พระเจ้าโพค้อพยา (๑๖:๑๑๘) กษัตริย์พม่าได้เข้ายึดครองเมืองมะเยากู่ นับจากปีนั้นมาได้แต่งตั้งให้มิมโยะห้วง (๑๖:๑๑๙ -เจ้าเมือง) เป็นผู้ปกครองเมือง เจ้าเมืองคนแรก คือนันทะปะจัน (๑๖:๑๒๐) หลังจากนั้นทะปะจัน ได้มีเจ้าเมืองปกครองสืบต่อกันมาอีก ๘ คน

ในค.ศ.๑๘๒๗ เกิดสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ นายพลมอริสัน (General Morrison) แห่งกองทัพอังกฤษได้ตั้งค่ายที่เมืองมโยะฮอง (มะเยากู่) ทหารจำนวนมากเกิดล้มตายลงด้วยไข้ป่า ส่วนนายพลก็สุขภาพย่ำแย่แล้วสิ้นใจลงระหว่างการเดินทาง หลังสงครามสิ้นสุดลง ฝ่ายอังกฤษจึงได้ตั้งเมืองชิจ้เตว้ขึ้น และย้ายเมืองหลวงจากมะเยากู่มายังเมืองชิจ้เตว้

๔. โปงฉานจุน (๑๖:๑๒๑)

เมืองโปงฉานจุนเป็นที่ว่าการอำเภอโปงฉานจุน (๑๖:๑๒๒) อยู่ทางตอนกลางของจังหวัดชิจ้เตว้ (๑๖:๑๒๓) อำเภอโปงฉานจุน เป็นอำเภอที่มีรูปร่างเรียวยาว ตั้งอยู่ระหว่างกลางแม่น้ำกะลาตัน (๑๖:๑๒๔) กับแม่น้ำมะหู่ (๑๖:๑๒๕) มีขนาดพื้นที่ ๗๐๔ ตารางไมล์ ทางด้านใต้ของอำเภอมีกคลองเล็กคลองน้อยอยู่เป็นจำนวนมากไหลไขว้กันไปมาเหมือนร่างแห ส่วนทางด้านเหนือมีเนินเขาหนาแน่น เมืองโปงฉานจุนตั้งอยู่บนฝั่งขวาของปากแม่น้ำกะลาตัน เป็นที่ราบต่ำมีลำคลองลำธารไหลตัดไขว้กันไปมา เมืองโปงฉานจุนอยู่ไกลจากเมืองชิจ้เตว้ตามเส้นทางน้ำ ๑๖ ไมล์ บริเวณรายรอบเมืองโปงฉานจุนเป็นที่ราบกว้างดินดี จึงเหมาะต่อการปลูกข้าว ข้าวจึงเป็นสินค้าออกที่สำคัญของเมืองโปงฉานจุน ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ.๑๕๕๓ มีประชากร ๗๘๐ คน

พระเจดีย์สำคัญของเมืองโปงฉานจุน คือ พระเจดีย์อูยี้จ้ตอง (๑๖:๑๒๖) เมืองโปงฉานจุนจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองอูยี้จ้ตอง (๑๖:๑๒๗) ตามชื่อพระเจดีย์ประจำเมือง

๕. มิงปยา (๑๖:๑๒๘)

เมืองมิงปยาเป็นที่ว่าการอำเภอมิงปยา (๑๖:๑๒๙) เขตมิงปยา (๑๖:๑๓๐) จังหวัดชิจ้เตว้ (๑๖:๑๓๑) อดีตรมณฑลยะไข่ (๑๖:๑๓๒) เมืองมิงปยาตั้งอยู่ฝั่งขวาของลำน้ำสายแยกจาก

แม่น้ำเล-ม โยะ (๑๐๖:๕๕๖) และห่างจากเมืองซิจ์เตว่มาทางตะวันออกเฉียงเหนือ ๓๘ ไมล์ ตาม ทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๕๕๓ ประชากรของเมืองมิงปยามี ๕,๗๘๘ คน

เขตมิงปยา (๑๐๖:๕๕๖) ประกอบด้วยอำเภอมิงปยาและอำเภอเป้ากั๋ตอ (๑๐๖:๕๕๖) อำเภอมิงปยามีพื้นที่ ๑,๖๒๓ ตารางไมล์ จำนวนหมู่บ้าน ๑๓๖ หมู่บ้าน ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๕๕๖ มีประชากร ๑๐๔,๔๖๒ คน

เขตมิงปยาอาศัยพื้นที่ดินดีเป็นแหล่งเพาะปลูก จึงเป็นแหล่งผลิตข้าว ในการเดินทางติดต่อจะ อาศัยเส้นทางน้ำ มีเส้นทางน้ำไปยังเมืองซิจ์เตว่ เรือยนต์ที่เดินทางไปยังเมืองซิจ์เตว่และเมืองเจ้ากั๋ตอจะ จอดเทียบท่าที่เมืองมิงปยา นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางรถยนต์จากเมืองมิงปยาผ่านเมืองมยอง-แบว่ (๑๐๖:๕๕๖) เมืองมโยะสอง (๑๐๖:๕๕๖) เมืองเต่งโหญ่ (๑๐๖:๕๕๖) เมืองตะแยะตะปั้ง (๑๐๖:๕๕๖) ไปจนถึงเมืองเจ้ากั๋ตอ (๑๐๖:๕๕๖)

๖. ซิจ์เตว่ (๑๐๖:๕๕๖)

เมืองซิจ์เตว่เป็นที่ว่าการจังหวัดซิจ์เตว่ (๑๐๖:๕๕๖) และที่ว่าการอศิตมณฑลยะไข่ (๑๐๖:๕๕๖) นอกจากนี้ เมืองซิจ์เตว่ยังเป็นเมืองที่มีทำเลที่ดีที่สุด (๑๐๖:๕๕๖) ในพื้นที่ยะไข่

ในศักราช ๑๕๒๖ ก่อนที่จะมีการปกครองภายใต้สนธิสัญญาอันคะโป (๑๐๖:๕๕๖) เมือง มะเยากั๋อูเป็นเมืองหลวง (๑๐๖:๕๕๖) ของแคว้นยะไข่ (๑๐๖:๕๕๖) ขณะที่เมืองซิจ์เตว่เป็นเพียงหมู่บ้าน ประมง (๑๐๖:๕๕๖) เล็ก ๆ ที่ไม่สำคัญ พอสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ (๑๐๖:๕๕๖) สิ้นสุด ลง ชาวอังกฤษได้ยึดแคว้นยะไข่ และยุบที่ทำการ ณ เมืองมะเยากั๋อู ซึ่งอยู่ห่างชายฝั่งทะเล ๕๐ ไมล์ แล้ว ไปตั้งเมืองที่ทำการขึ้นใหม่ในหมู่บ้านประมงเล็ก ๆ ที่อยู่ปากน้ำกะลาตัน (๑๐๖:๕๕๖) ชายฝั่ง อ่าวเบงกอล (๑๐๖:๕๕๖)

กล่าวกันว่าที่แห่งนี้เคยเป็นที่ตั้งทัพ ในคราวสงครามอังกฤษ-พม่า จึงเรียกที่นี่ว่า ซิจ์เตว่ (๑๐๖:๕๕๖-เหล่าทหาร) นอกจากนี้ยังเรียกชื่อเมืองนี้ว่า อะจั๊ต (๑๐๖:๕๕๖) ตามชื่อพระเจดีย์อะจั๊ตค่อ (๑๐๖:๕๕๖) ซึ่งอาจมองเห็นได้ชัดเจนจากปากทะเล

ปากแม่น้ำกะลาตันที่ตั้งเมืองซิจ์เตว่ กว้างราว ๖ ไมล์ เป็นจุดที่สามารถป้องกันภัยลมและภัย คลื่นให้แก่เรือน้อยใหญ่ได้ จึงนับว่าเป็นท่าเรือที่ดีที่สุด (๑๐๖:๕๕๖) ของพื้นที่ยะไข่ และ ยังเป็นท่าเรือชายฝั่งที่อยู่ใกล้กับอินเดียมากที่สุด แต่เนื่องจากตัวเมืองมีความสูงจากระดับน้ำทะเลเพียง ๑๕ ฟุต รัฐบาลอังกฤษจึงต้องตัดถนนให้สูงเพื่อให้พื้นน้ำในขณะน้ำขึ้น และตั้งประการ (๑๐๖:๕๕๖) บน

เกาะด้านทางเข้าท่าเรือ^{๖๐} แม่น้ำกะลาตันช่วยให้เมืองซีจี้เตว้เป็นเมืองท่าที่ดีแห่งหนึ่ง และเหตุที่พื้นที่รอบเมืองซีจี้เตว้มีเส้นทางน้ำและทางบกใช้เดินทางได้อย่างสะดวก ทำให้มีการค้าขายข้าวกันอย่างกว้างขวาง ครั้นการค้าขายเจริญมากขึ้น ผู้คนจากถิ่นต่างๆ จึงเข้ามาอาศัยในเมืองซีจี้เตว้ อาทิจากเมืองซีจี้ตะกอง (ฉือตงคอง - จิตตะกอง) หย่ามู (ญ่ามู) และ มโยะฮอง (ญื่อคอง) เป็นต้น ด้วยเหตุนี้เมืองซีจี้เตว้จึงกลายเป็นเมืองท่าเรือขนาดใหญ่ที่สำคัญเมืองหนึ่งภายในเวลาไม่กี่ปี

ในเมืองซีจี้เตว้มีสถานที่สำคัญ อาทิ ที่ทำการรัฐ โรงเรียน โรงพยาบาล โรงเรียนข้าว และธนาคาร และมีคณะกรรมการเทศบาล (ญี่จื่ออ๋อ) ในปีค.ศ.๑๘๔๔

การติดต่อระหว่างเมืองซีจี้เตว้กับเมืองใกล้เคียงนั้น เส้นทางน้ำเป็นเส้นทางที่สะดวก ส่วนเส้นทางรถยนต์นั้นมีย่อย นอกจากซีจี้เตว้จะเป็นท่าจอดเรือเดินสมุทร (อ๋อคองคอง) และเรือเทียบชายฝั่งของรัฐบาล (อ๋อจื่อจื่อจื่อจื่อจื่อจื่อจื่อ) แล้ว ยังเป็นเมืองสถานีการบิน (อ๋อจื่อจื่อจื่อ) ที่ดีแห่งหนึ่ง ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๘๕๓ เมืองซีจี้เตว้มีประชากร ๔๒,๓๒๕ คน

จากข้อมูลปัจจุบัน เมืองซีจี้เตว้ตั้งอยู่บนแม่น้ำกะลาตัน (กอลงคอง) ที่ปากแม่น้ำกะลาตันนี้มีท่าเทียบเรือที่สำคัญคือ ท่าเทียบเรือฝ่องค้อจี้ (อ๋อจื่อจื่อจื่อจื่อจื่อจื่อ) แต่ทำนุ้ประสบปัญหาร่องน้ำตื้นเขิน อันเกิดจากคอนทราย ในเวลาที่น้ำลดลงต่ำสุด ร่องน้ำจะเหลือความลึกเพียง ๗ ฟุต ทำให้เรือเข้าเทียบท่าไม่สะดวก ต้องรอช่วงเวลาน้ำขึ้น นับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เรือแจง-ปวี่ ซึ่งขนส่งผู้โดยสารระหว่างเมืองอย่างกึ่งกับเมืองซีจี้เตว้ต้องหยุดเดินเรือลงในปี ค.ศ.๒๐๐๔ การเปิดเส้นทางเดินเรือของบริษัทแจง-ปวี่นี้ช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินทางของผู้คนในรัฐยะไข่ทางเหนือไปยังยะไข่ตอนล่าง ก่อนจะเดินทางข้ามไปยังพื้นที่ปากตะวันออกของเทือกเขา ดังนั้นในปี ค.ศ.๒๐๐๗ จึงมีการพัฒนาท่าเทียบเรือขึ้นใหม่ มีการขยายสะพานเทียบเรือที่มีอยู่เดิมให้ยาวขึ้นเป็นราว ๑,๐๐๐ ฟุต และขุดลอกร่องน้ำบริเวณท่าเทียบเรือฝ่องค้อจี้ เปิดพื้นที่ด้านข้างและด้านหน้าออกไปข้างละ ๕๐ ฟุต และขุดลึก ๒๔ ฟุต แม้ยังมีตะกอนทรายเข้ามาทับถมก็จะมีพื้นที่ร่องน้ำลึก ๑๘ ฟุต ที่ท่าเรือซีจี้เตว้มีสินค้าเข้าออกเดือนละ ๘,๐๐๐-๑๐,๐๐๐ ตัน ที่นี้มีเรือรับส่งผู้โดยสาร สินค้า และมีเรือประมงเข้าออกตลอดเวลา

^{๖๐} **ประกาศการเล็งตั้ง** (อ๋อจื่อจื่อจื่อ) ตั้งบนเกาะขนาดเล็ก มีพื้นที่ราว ๖ เฟดลอง (๖๖๖) อยู่ตรงปากแม่น้ำกะลาตัน ห่างจากเมืองซีจี้เตว้ไปทางใต้ราว ๕ ไมล์ ใช้เวลาเดินทางด้วยเรือขนาดเล็กราว ๔๕ นาที เกาะแห่งนี้เป็นที่ตั้งประกาศการซึ่งสร้างในปี ค.ศ.๑๘๔๔ เพื่อใช้เป็นจุดแสดงทางเข้ายังเมืองซีจี้เตว้ และช่วยหลบเลี่ยงเกาะแก่งหิน แต่เมื่อมีการสร้างประกาศการแห่งใหม่บนพื้นที่เมืองซีจี้เตว้ในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ จึงยุติการใช้ประกาศการเล็งตั้ง ในบริเวณเกาะประกาศการเล็งตั้งยังมีเกาะอะเน้าก๊ะบะโฮยงหว่า (อ๋อจื่อจื่อจื่อจื่อจื่อ) ตั้งห่างออกไปราว ๑ ไมล์ โดยมีช่องแคบเล็กกั้นอยู่ บนเกาะประกาศการแห่งนี้มีโขดหินมากมาย มีที่ราบคอนทรายเพียงเล็กน้อย ไม่มีผู้คนอาศัยบนเกาะ แต่ชาวประมงที่อยู่บนเกาะมเหย่หู่ (อ๋อจื่อจื่อจื่อ) ซึ่งอยู่ใกล้เคียงจะมาใช้เป็นที่พักชั่วคราวเพื่อจับปลา นอกจากนี้ ชาวเมืองซีจี้เตว้ยังนิยมนำผักก้นที่นี้ ในแต่ละสัปดาห์จะมีผู้คนเดินทางมาพักผ่อนราว ๒๐๐-๓๐๐ คน เพื่อปิกนิกและตกปลา

๗. มะเหยโป่ง (มะอู่ยี่)

เมืองมะเหยโป่งเป็นที่ว่าการอำเภอมะเหยโป่ง (มะอู่ยี่) ในจังหวัดเจ้าแก้ว (เมืองเจ้าแก้ว) อดีตมณฑลยะไข่ (รัฐฉะ) เมืองนี้ตั้งอยู่บนเกาะเล็ก ๆ ที่อยู่ชายฝั่งอ่าวอันตา (ทะเลอันตา) เมืองมะเหยโป่งอยู่ห่างจากเมืองเจ้าแก้วโดยทางน้ำ ๖๕ ไมล์ และห่างจากเมืองซิจ์เตว ๖๐ ไมล์ เมืองมีขนาดพื้นที่ ๘๖๖ ตารางไมล์ มีหมู่บ้าน ๕๗ แห่ง จากประมาณการปี ค.ศ. ๑๙๕๖ มีประชากร ๓๖,๔๗๔ คน ประชากรที่อาศัยอยู่ในอำเภอมะเหยโป่งนั้น ส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ (๖๖%) และมีชาวลีน (ลีน) ที่นับถือผีตั้งอยู่ประปราย ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๕๓ เมืองมะเหยโป่ง มีประชากร ๓,๔๒๕ คน

พื้นที่อำเภอมะเหยโป่งเป็นเนินเขา (เนินเขา) หนาแน่น จึงมีผู้คนอาศัยอยู่บางตา ส่วนในพื้นที่ราบมีแม่น้ำลำคลองเล็กหลายสาย ใช้อาศัยติดต่อกันได้สะดวก

อำเภอมะเหยโป่งมีการทำนาเช่นกัน แต่ส่วนใหญ่จะเลี้ยงชีพด้วยการจับปลา

๘. อาม (อาม)

เมืองอามเป็นที่ว่าการอำเภออาม (อาม) รัฐยะไข่ (รัฐฉะ) แต่เดิมเมืองอามอยู่ในจังหวัดเจ้าแก้ว (เมืองเจ้าแก้ว) แม้เมืองอามจะตั้งอยู่ในรัฐยะไข่ แต่มักติดต่อกับอำเภอและจังหวัดในภาคพื้นที่หลักของประเทศพม่า (พม่า-พื้นที่ราบตอนกลางของประเทศ) เสียมากกว่า โดยอาศัยช่องเขา อาม (อาม) ส่วนการติดต่อกับซิจ์เตว (๑๖๐) เมืองหลวงของรัฐยะไข่และกับเมืองเจ้าแก้วที่ว่าการจังหวัดในอดีตนั้นจะใช้เส้นทางเรือ โดยใช้เวลาเดินทาง ๓ วัน ๒ คืนจากซิจ์เตว และใช้เวลา ๑ วันจากเจ้าแก้ว แต่การเดินทางด้วยเรือไม่อาจถึงเมืองอามได้โดยตรง จะต้องต่อการเดินทางที่ตำบลชะกันหม่อ (๑๑๖) ชะกันหม่อเป็นท่าเรือของเมืองอาม อยู่ห่างจากเมืองอาม ๑๒ ไมล์ การเดินทางจากชะกันหม่อนั้น หากใช้การเดินทางจะเร็วกว่าทางเรือเสียอีก

เมืองอามตั้งอยู่บนลำคลองอาม (อาม) คลองอามไหลจากต้นน้ำบนเขาอาม (อาม) ภูเขาย่อย (ภูเขา) แยกจากเทือกเขายะไข่ (รัฐฉะ) เส้นทางน้ำจะไหลจากใต้ขึ้นเหนือ ลำคลองจะไหลผ่านตัวเมือง จึงแบ่งหมู่บ้านออกเป็นหมู่บ้านตอนบนกับหมู่บ้านตอนล่าง โดยเรียกหมู่บ้านตอนบนว่าบ้านใต้ (บ้านใต้) และเรียกหมู่บ้านตอนล่างว่าบ้านเหนือ (บ้านเหนือ) เมืองมีความยาวราว ๖ เฟลลง (๖๐) และกว้างราว ๒ เฟลลง จากการประมาณพบว่ามีประชากรราว ๗,๐๐๐ คน จากราว ๑,๓๐๐ ครัวเรือน ในบ้านใต้นั้นแบ่งพื้นที่เป็น ๓ เขต คือ เขตตะวันออก เขตกลาง และเขตตะวันตก พื้นที่บ้านใต้เป็นที่ตั้งอาคารที่ทำการรัฐ อาทิ ที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ และไปรษณีย์ นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนมัธยมปลายในเขตบ้านเหนือ และโรงเรียนมัธยมต้นในเขตบ้านใต้ ที่เมืองอามไม่มีตลาดแบบโรงเรียน (โรงเรียน) มีเพียงพ่อค้าแม่ค้าเร่ (พ่อค้าแม่ค้าเร่) มาวางของขายเท่านั้น

เมืองอามรายรอบด้วยคอยทั้งสี่ด้าน บนเขาปกคลุมด้วยป่าไม้เขียวครึ้ม ทำให้ทิวทัศน์งดงาม แม้ว่าที่ตั้งของเมืองอามจะไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลมากนัก แต่มีพื้นที่อยู่ในเขตเนินสูง (นุรุ้ะอู๋) ที่มีภูเขาล้อมรอบ จึงทำให้อากาศหนาวในฤดูหนาว และร้อนในฤดูร้อน ส่วนในฤดูฝนจะมีฝนตกมาก เมืองอามเป็นเมืองที่มีฝนชุกเมืองหนึ่ง

อำเภออามเดิมอยู่ในเขตตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดเจ้ากั๋มยู่ อำเภออามมีพื้นที่ ๒,๕๔๒ ตารางไมล์ ประกอบด้วย ๕๔ ตำบล ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๗๓ มีประชากร ๖๐,๖๓๒ คน ประวัติของเมืองอาม เล่ากันว่าชาวเมืองอามสืบเชื้อสายจากผู้ที่หลบหนีมาจากเขตพม่าตอนบนในแถบเมืองมัณฑะเลย์และเมืองใกล้เคียงในช่วงที่อังกฤษได้เข้ายึดพม่าตอนบน จึงพบว่าส่วนใหญ่จะพูดภาษาพม่า และยังคงรักษาขนบประเพณีวัฒนธรรมพม่าไว้ได้ แต่ในเขตบ้านได้จะพูดภาษาพม่าปนภาษาชะไซ่ ในอำเภอมีผู้นับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในพื้นที่เนินเขาเขตป่าของอำเภอเป็นที่อยู่ของชาวฉิ่น (จู่:ลู่) เดิมอำเภออามเป็นอำเภอที่ผลิตข้าวได้มากที่สุดของจังหวัดเจ้ากั๋มยู่ และผลผลิตสำคัญคือยาง ในอำเภออุดมด้วยป่าไม้และป่าไผ่ เป็นอำเภอที่ผลิตไม้แดง (จู่:วอ) ได้เป็นจำนวนมาก ผลผลิตอื่น ๆ มีอาทิ ยาสูบ (ฮอ:จู่) พริก (จู่) เกลือ (ฮอ) กะปิ (จู่) และปลาแห้ง (จู่)

อำเภออามมีป่าเขาหนาแน่น ทำให้การคมนาคมทางบกไม่สะดวก ส่วนคลองอามนั้นเรือใหญ่ไม่อาจไปถึงตอนบนได้สะดวกนัก ดังนั้นการติดต่อและค้าขายกันภายในอำเภอจึงต้องพึ่งพายาวและล่อ (ฮอ) ส่วนการติดต่อกับเมืองอื่น ๆ ในเขตรัฐชะไซ่นั้นจะอาศัยเส้นทางน้ำ เมืองอามจึงมีการติดต่อกับพื้นที่ราบตอนกลางของประเทศพม่า (จู่) มากกว่า และเป็นที่ยอมรับกันว่าช่องเขาอามเป็นประตู (ฮอ) ติดต่อกับพื้นที่ราบตอนกลางของประเทศพม่า เมื่อผ่านช่องเขาอามจะมีถนนสายอาม-มิงบู (ฮอ) ถนนสายนี้สร้างเสร็จในปี ค.ศ. ๑๙๖๔ ถนนฝั่งอำเภออามจะมีความยาว ๓๔ ไมล์ ส่วนถนนด้านมิงบูมีความยาว ๕๒ ไมล์

นอกเหนือจากเชื่อมต่อได้กับจากอำเภอมิงบูแล้ว อำเภออามยังสามารถเชื่อมต่อกับอำเภออื่น ๆ ในเขตมะเกว อาทิ อำเภอตะแยะ (จู่) อำเภอซอ (ฮอ) อำเภอโย (ฮอ) และอำเภอหลงเห่ (ฮอ) โดยผ่านหมู่บ้านและปั้งตะกา (จู่) สินค้าจากเมืองอามที่ส่งไปขายยังพม่าตอนบน (ฮอ) ได้แก่ เกลือ กะปิ ยา พริก และปลาแห้ง โดยผ่านอำเภอมิงบูและปะโ๊ะ (จู่) และจะซื้อสินค้าจากพม่าตอนบน อาทิ น้ำตาลก้อน (ฮอ) หอมกระเทียม (จู่) สีสียด (ฮอ) ไม้ตะนาคา (ฮอ) การขนส่งอาจใช้คนหาบ ยาว และลา อีกทั้งเมืองอามยังเป็นแหล่งชุมนุมทั้งผู้คนและวัว จึงนิยมเรียกกันว่า บ่อนวัว (ฮอ) บ่อนคน (จู่)

ในเมืองอามมีการอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ได้ดี กล่าวคือในช่วงสงกรานต์ (๑๑ กรกฎาคม) เด็กจะไปยังบ้านของญาติผู้ใหญ่ แล้วทำพิธีสวดด้วยน้ำ (๑๑ กรกฎาคม) และยังคงขนน้ำจากแหล่งน้ำใกล้เคียงไปเติมโอ่งและถังไว้ให้ญาติผู้ใหญ่ได้ใช้

นอกจากนี้ยังมีประเพณีอื่นๆ คือ ในแต่ละบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ จะรับหน้าที่ผลัดเวรกันถวายภัตตาหารเช้า (๑๑ กรกฎาคม) และภัตตาหารเพล (๑๑ กรกฎาคม) แต่ภิกษุสงฆ์ในวัดประจำหมู่บ้านมีการปักธงใกล้บริเวณบ้านของผู้ที่ถึงเวรให้รู้ว่าต้องมีหน้าที่ถวายอาหาร และจะเคลื่อนย้ายธงไปปักตามบ้านที่จะรับเวรต่อไปเป็นลำดับ ทำให้แต่ละบ้านสามารถรู้วันและเตรียมอาหารได้ล่วงหน้า

เจดีย์สำคัญของอำเภออาม คือ เจดีย์ตานตั้ง (๑๑ กรกฎาคม) มีการจัดงานฉลองในเดือนตะถุ (๑๑ กรกฎาคม - เมษายน) เป็นประจำอยู่ทุกปี งานฉลองนี้จัดขึ้นได้จากการเรียกรายเงินจากหมู่บ้าน ๓๖ แห่งในอำเภออาม ในงานจึงมีผู้คนมาร่วมกันเนื่องแน่น ส่วนในเดือนตะตั้งจู้ด (๑๑ กรกฎาคม - ตุลาคม) ของทุกปีจะจัดงานฉลองพระเจดีย์ปะหล่องต่อง (๑๑ กรกฎาคม) ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านเหนือของเมืองอาม

๘. เจ้ากัผยู (๑๑ กรกฎาคม)

เมืองเจ้ากัผยูเป็นเมืองขนาดใหญ่และเป็นที่ว่าการเมืองเจ้ากัผยู (๑๑ กรกฎาคม) ของอดีตมณฑลยะไข่ (๑๑ กรกฎาคม) เมืองนี้ตั้งอยู่บนปากน้ำตั้งซิจิ (๑๑ กรกฎาคม) ตรงปลายด้านเหนือของเกาะรัมแบร (๑๑ กรกฎาคม)

แต่เดิมเมืองเจ้ากัผยูเป็นเพียงหมู่บ้านประมงเล็ก ๆ ในแคว้นยะไข่ (๑๑ กรกฎาคม) และไม่ค่อยเป็นที่รู้จัก จนในปี ค.ศ. ๑๘๒๖ เมื่ออังกฤษยึดแคว้นยะไข่ได้ จึงตั้งทัพที่เมืองเจ้ากัผยู ในตอนนั้นดินแดนอำเภอเจ้ากัผยูรวมอยู่กับเขตจังหวัดอื่น คือ จังหวัดซิจิเตว (๑๑ กรกฎาคม) ตั้งแตว (๑๑ กรกฎาคม) และรัมแบร (๑๑ กรกฎาคม) โดยมีเมืองอาม (๑๑ กรกฎาคม) เป็นที่ว่าการเมืองจังหวัด (๑๑ กรกฎาคม) แต่ด้วยเมืองอามเป็นเมืองที่ไม่เหมาะสมต่อสุขภาพและอยู่ห่างไกลจากชายทะเล ดังนั้นในปี ค.ศ. ๑๘๓๘ จึงได้ย้ายที่ทำการมายังเมืองเจ้ากัผยู ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งฐานทัพมาแต่ก่อน และรวมจังหวัดรัมแบรกับจังหวัดอามเข้าด้วยกัน แล้วกำหนดให้เป็นจังหวัดเจ้ากัผยู (๑๑ กรกฎาคม) ในอำเภอเจ้ากัผยูนั้นมีหมู่บ้านกว่า ๒๗๐ แห่ง

ภายหลังเมืองเจ้ากัผยูเป็นที่ว่าการเมืองจังหวัด (๑๑ กรกฎาคม) จึงกลายเป็นเมืองใหญ่ที่มีผู้คนคับคั่ง และกลายเป็นเมืองท่า (๑๑ กรกฎาคม) ที่มีเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ (๑๑ กรกฎาคม) เข้าเทียบท่า ในเมืองมีที่ว่าการเมืองจังหวัด โรงพยาบาล สถานีตำรวจ ไปรษณีย์ โรงเรียนและตลาด พอในปี ค.ศ. ๑๘๘๕ จึงมีคณะกรรมการเทศบาล (๑๑ กรกฎาคม) เพื่อกำกับดูแลงานเทศกิจ (๑๑ กรกฎาคม)

จากเมืองเจ้ากัผยูไปทางตะวันออกเฉียงใต้ราว ๑ ไมล์คือหมู่บ้านกะถุ้งตอ (๑๑ กรกฎาคม) ใกล้หมู่บ้านแห่งนี้มีพระละของค่อหมู่ (๑๑ กรกฎาคม) อยู่องค์หนึ่ง และห่างจาก

เมืองเจ้ากัษฏ์ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ราว ๓ ไมล์จะเป็นหมู่บ้านสายโง่งหยั่ว (อุ๋จฺจฺจฺ) ใกล้หมู่บ้านแห่งนี้มีภูเขาไฟโคลน (อุ๋เอ๋เอ๋เอ๋) ชื่อ นะคาแบ้วกตอง (อุ๋เอ๋เอ๋เอ๋) จากเมืองเจ้ากัษฏ์ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ๓ ไมล์ตามเส้นทางของหมู่บ้าน โกงเง่งหยั่ว (อุ๋เอ๋เอ๋เอ๋) จะมีพระเจดีย์เจ้ากัษฏ์ (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋ - พระเจดีย์หินกลม) อยู่องค์หนึ่ง องค์พระเจดีย์นั้นเป็นแท่งหินใหญ่ที่เจาะเป็นคูหา มีเจดีย์ยอดชั้นปราสาท (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋) พร้อมพุทธรูปสลัก ลายประดับ พุทธรูป รูปยักษ์ และรูปเทพนัต เป็นฝีมืองานช่างสลักแบบยะไข่โบราณ (เอ๋เอ๋เอ๋) และจากเจดีย์เจ้ากัษฏ์ไปทางใต้ราว ๒ ไมล์จะเป็นพื้นที่ของป่ากั้นก่อ (อุ๋เอ๋เอ๋เอ๋) - พื้นที่ป่าบุนนาค ที่นั้นมีพุทธรูปแกะสลัก โดดเด่นอยู่องค์หนึ่ง ชื่อ กั้นก่อตอพะยา (อุ๋เอ๋เอ๋เอ๋) และเหตุที่ถูกอัญเชิญมาทางทะเล จึงตั้งชื่อว่า ป้อตอหมู่พะยา (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋ - พระลอย) ส่วนงานฉลองพระเจดีย์ตอพะยา (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋) เจ้ากัษฏ์ และกั้นก่อตอ นั้น จะจัดกันในเดือนตะกุก (เอ๋เอ๋เอ๋ - เมษายน)

ที่เมืองนี้มีวิทยาลัยครู (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋) เปิดสอนในปี ค.ศ. ๑๙๕๓ และเปิดเป็นวิทยาลัย (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋) วันที่ ๑ มิถุนายน ปี ค.ศ. ๑๙๕๔ มีสอนทั้งวิชาศิลปศาสตร์ (เอ๋เอ๋เอ๋เอ๋) และวิชาวิทยาศาสตร์ อาทิ คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ (เอ๋เอ๋เอ๋) และ เคมี (เอ๋เอ๋เอ๋) เมืองเจ้ากัษฏ์ติดต่อกับเมืองย่างกุ้ง ได้ทั้งทางน้ำและทางอากาศ ขนาดพื้นที่ของเมือง ๑.๒๒ ตารางไมล์ ตามทะเบียนราษฎรปี ๑๙๕๓ มีประชากร ๗,๒๔๑ คน

๑๐. รัมแบร (เอ๋เอ๋เอ๋)

เมืองรัมแบรเป็นที่ว่าการอำเภอรัมแบร (เอ๋เอ๋เอ๋) จังหวัดเจ้ากัษฏ์ (เอ๋เอ๋เอ๋) อดีตมณฑลยะไข่ (เอ๋เอ๋เอ๋) เมืองนี้ตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งด้านตะวันออกของเกาะรัมแบร (เอ๋เอ๋เอ๋) แต่เดิมหลังจากที่อังกฤษยึดยะไข่ได้แล้ว เมืองรัมแบรได้กลายเป็นเมืองหลวง (เอ๋เอ๋เอ๋) ของจังหวัดรัมแบร (เอ๋เอ๋เอ๋) ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๕๒ ได้รวมจังหวัดรัมแบรกับจังหวัดอาม (เอ๋เอ๋เอ๋) เข้าด้วยกันเป็นจังหวัดเจ้ากัษฏ์ แล้วย้ายที่ว่าการจังหวัด (เอ๋เอ๋เอ๋) ไปที่เมืองเจ้ากัษฏ์ (เอ๋เอ๋เอ๋) เมืองรัมแบรจึงมีฐานะเป็นเพียงเมืองระดับอำเภอเท่านั้น นับจากนั้นมาประชากรที่เคยอาศัยอยู่ในเมืองรัมแบรราว ๕,๐๐๐ คน ก็ค่อยๆลดจำนวนลง ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๕๓ มีประชากรราว ๓,๘๕๒ คน

เมืองรัมแบรห่างจากเมืองเจ้ากัษฏ์ราว ๕๐ ไมล์ สามารถเดินทางติดต่อกันได้โดยทางน้ำ อำเภอรัมแบรผลิตข้าว (เอ๋เอ๋) คราม (เอ๋เอ๋) น้ำตาล (เอ๋เอ๋) ปูนขาว (เอ๋เอ๋) และน้ำมัน (เอ๋เอ๋)

๑๑. หมั่นอ่อง (มฺจฺจวณฺฑ์)

เมืองหมั่นอ่องเป็นที่ว่าการอำเภอหมั่นอ่อง (มฺจฺจวณฺฑ์) ในเขตจังหวัดเจ้าแก้ว (มฺจฺจวณฺฑ์) อดีตมณฑลยะไข่ (มฺจฺจวณฺฑ์) อำเภอนี้กินพื้นที่ทั่วทั้งเกาะหมั่นอ่อง (มฺจฺจวณฺฑ์) เมืองหมั่นอ่องตั้งอยู่ส่วนปลายด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ อยู่ห่างจากเมืองเจ้าแก้วทางน้ำ ๘๗ ไมล์ อำเภอหมั่นอ่องมีขนาด ๒๒๐ ตารางไมล์ มีหมู่บ้านที่ผู้ใหญ่บ้าน ๓๔ หมู่บ้าน จากการประมาณการปี ค.ศ. ๑๙๕๖ มีประชากร ๓,๔๘๖๕ คน แต่ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๙๕๓ มีประชากร ๒,๖๓๕ คน ในเมืองมีสำนักงานเจ้าหน้าที่อำเภอ (มฺจฺจวณฺฑ์) สถานีตำรวจ โรงเรียนชั้นมัธยมปลาย และตลาด

เกาะหมั่นอ่องเป็นเกาะที่ตั้งอยู่ด้านนอกสุด อยู่เลยแนวชายฝั่งยะไข่ (มฺจฺจวณฺฑ์) เข้าไปในอ่าวเบงกอล (มฺจฺจวณฺฑ์) สำหรับที่มาของชื่อเมืองนั้น ตำนานเล่าว่า เหตุเพราะมีชัยเหนือมารทั้งปวง จึงเรียกพื้นที่นี้ว่า หมั่นอ่อง (มฺจฺจวณฺฑ์-มฺจฺจวณฺฑ์ -ชนะมาร) รูปร่างของเกาะหมั่นอ่องนั้นเป็นทรงสามเหลี่ยม (มฺจฺจวณฺฑ์) และในระหว่างเกาะหมั่นอ่องและเกาะรัมแบร์ (มฺจฺจวณฺฑ์) มีช่องแคบ (มฺจฺจวณฺฑ์) คั่นกลาง เมืองหมั่นอ่องตั้งอยู่ในส่วนแหลมที่ยื่นเข้าไปใกล้กับเกาะรัมแบร์

พื้นผิวของเกาะหมั่นอ่องมีลักษณะเป็นลูกคลื่น (มฺจฺจวณฺฑ์) เขาบางลูกสูงจากระดับน้ำทะเลราว ๑,๐๐๐ ฟุต ต้นไม้หนาแน่นและมีภูเขาไฟโคลน (มฺจฺจวณฺฑ์) ชื่อคอยตองหนี (มฺจฺจวณฺฑ์) คอยลูกนี้เป็นดินแดง (มฺจฺจวณฺฑ์) มีต้นหญ้าสีแดง (มฺจฺจวณฺฑ์) ที่มีกลิ่นหอมมากขึ้นปกคลุมทั่วทั้งคอย ส่วนพืชผลนั้น บนเกาะหมั่นอ่องปลูกข้าว ใบบายูบ (มฺจฺจวณฺฑ์) ถั่วลิสง (มฺจฺจวณฺฑ์) อ้อย (มฺจฺจวณฺฑ์) ปอ (มฺจฺจวณฺฑ์) มะพร้าว (มฺจฺจวณฺฑ์) และหมาก (มฺจฺจวณฺฑ์) แต่สินค้าสำคัญของหมั่นอ่อง คือยาสูบ

๑๒. ตองโก๊ะ (มฺจฺจวณฺฑ์)

เมืองตองโก๊ะเป็นที่ว่าการอำเภอตองโก๊ะ (มฺจฺจวณฺฑ์) จังหวัดตั้งแต่ (มฺจฺจวณฺฑ์) อยู่ห่างจากปากแม่น้ำตองโก๊ะ (มฺจฺจวณฺฑ์) ราว ๕ ไมล์ ตัวเมืองตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของลำน้ำ หากมองจากเมืองตองโก๊ะไปทางเทือกเขายะไข่ (มฺจฺจวณฺฑ์) จะเห็นเทือกเขามีลักษณะเป็นรูปโค้ง (มฺจฺจวณฺฑ์) ลงมา จึงเป็นที่มาของชื่อเมืองว่า ตองโก๊ะ (มฺจฺจวณฺฑ์-ภูเขาโค้ง)

ถนนบนภูเขา (มฺจฺจวณฺฑ์) สายตองโก๊ะจะเชื่อมต่อเมืองตองโก๊ะกับเมืองปะดอง (มฺจฺจวณฺฑ์) ในเขตที่ราบตอนกลางของประเทศพม่า (มฺจฺจวณฺฑ์) ถนนสายนี้นับเป็นถนนสายสำคัญในการขนส่งสินค้าระหว่างเมืองยะไข่ (มฺจฺจวณฺฑ์) กับพื้นที่ราบตอนกลางของประเทศพม่า (มฺจฺจวณฺฑ์) มานานปี ในสมัยที่พระเจ้าโพดอพะยา (มฺจฺจวณฺฑ์) ยกทัพมาตียะไข่ เมื่อศักราช ๑๑๔๖ ก็ได้ใช้เส้นทางตองโก๊ะนี้ และเมื่อมีชัยชนะก็ได้อัญเชิญพระมหามัณเฑียร (มฺจฺจวณฺฑ์) ผ่านมาตามเส้นทางตองโก๊ะ และได้หยุดพักที่เมืองตองโก๊ะ สถานที่ประดิษฐานพระมหามัณเฑียรเมื่อครั้งหยุดพักนั้นได้มีการ

สร้างพระเจดีย์ขึ้นองค์หนึ่งเพื่อการกราบไหว้บูชา เจดีย์นั้นชื่อว่าพระเจดีย์ผ่องต่ออุ (๑๖1๘๑๐๖๖:๑๐๐๖) ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำกลางเมืองตองโก๊ะ ในปี ค.ศ. ๑๘๒๕ ในคราวสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ ฝ่ายอังกฤษก็ ได้ยกทัพเข้าทางถนนบนภูเขาสายตองโก๊ะนี้เช่นกัน

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทักษัมพันธมิตร (๑๖๖๖๖๖๖) และทัพญี่ปุ่น (๑๖๖๖๖๖๖) ต่าง ผลัดกันครอบครองเส้นทางตองโก๊ะ และในขณะที่ครอบครองไว้ นั้น ก็ได้ปรับปรุงถนนสายนี้ให้เป็น เส้นทางเดินทัพ (๑๖๖๖๖๖๖:๑๖๖๖๖๖๖) ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๘๕๔ รัฐบาลได้ปรับปรุงทางใหม่เพื่อให้ถนน สายนี้เป็นทางถาวร และได้ขยายถนนผ่านช่องเขา (๑๖๖๖๖๖๖๖) ให้กว้าง ๓๒ ฟุต และลาดยาง มะตอยกลางถนนกว้าง ๑๒ ฟุต แล้วเสร็จในปี ค.ศ. ๑๘๕๘ โดยใช้งบประมาณเพียง ๓๗,๘๐๐,๐๐๐ จี๊ด

เมืองตองโก๊ะอยู่ห่างจากเมืองตั้งแตว (๑๖๖๖๖๖๖) ราว ๔๐ ไมล์ สองเมืองนี้ติดต่อกันได้ด้วยเรือ กลไฟ (๑๖๖๖๖๖๖) ที่แล่นไปตามคลองเล็ก ๆ ชื่อว่าคลองปยู่น (๑๖๖๖๖๖๖) และยังมีถนนสายเก่าอยู่สายหนึ่ง จากเมืองตั้งแตวผ่านไปยังเมืองตะฐู (๑๖๖๖๖๖๖ - เศรษฐี) สู่มืองตองโก๊ะ ถนนสายนี้ญี่ปุ่นได้ปรับปรุงใช้ เป็นเส้นทางทัพ (๑๖๖๖๖๖๖) ในช่วงสงครามโลก นอกจากนี้ เคยมีเส้นทางรถยนต์จากเมืองตองโก๊ะผ่าน ถิ่นซาบยั้ง (๑๖๖๖๖๖๖) และละมุ (๑๖๖๖๖๖๖) ไปจนถึงเมืองอาม (๑๖๖๖๖๖๖) แต่ทว่าภายหลังเส้นทางนี้กลายเป็น ทางป่า (๑๖๖๖๖๖๖) สำหรับผู้คนได้อาศัยเดินทางไปมาเท่านั้น

อำเภอตองโก๊ะผลิตข้าวและไม้ (๑๖๖๖๖๖๖) และผลิตหม้อดิน (๑๖๖๖๖๖๖) ในหมู่บ้านนัตหม่อ (๑๖๖๖๖๖๖) ในเมืองตองโก๊ะนี้มีสำนักงานเจ้าหน้าที่เขต (๑๖๖๖๖๖๖) โรงเรียนมัธยมปลาย โรงพยาบาล ไปรษณีย์ และที่ทำการ โทรเลข ในช่วงก่อนสงครามโลก ได้มีการเดินสายสายโทรเลข (๑๖๖๖๖๖๖) ติดต่อระหว่างประเทศพม่า (๑๖๖๖๖๖๖) กับประเทศอินเดีย (๑๖๖๖๖๖๖) โดยผ่านทาง เมืองตองโก๊ะ ตามทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๘๕๓ เมืองตองโก๊ะมีประชากร ๔,๑๑๗ คน

๑๓. ตั้งแตว (๑๖๖๖๖๖๖)

เมืองตั้งแตว เคยเป็นที่ว่าการจังหวัดตั้งแตว (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) อดีตมณฑลยะไข่ (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) เมืองตั้งแตวตั้งอยู่ห่างจากปากน้ำตั้งแตว (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) มาทางตะวันออกเฉียงใต้ราว ๑๕ ไมล์ โดยตั้งอยู่ บนฝั่งซ้ายของลำน้ำ และอยู่ห่างจากชายทะเลมาทางด้านตะวันออกราว ๔-๕ ไมล์ ตัวเมืองรายล้อมด้วย เนินเขา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) มีที่ราบหุบเขา (๑๖๖๖๖๖๖๖๖) ยาว ๑๒ ไมล์และกว้างราว ๑ ไมล์ ชาวเมืองจะสร้าง บ้านเรือนอิงเนินเขา ส่วนบนเนินเขานั้นมีบ้านพักของเจ้าหน้าที่ชาวยุโรปสมัยก่อน ส่วนเจ้าหน้าที่ของ ชาตินั้นจะสร้างบ้านเป็นวงโค้งหันหน้าเข้าหาภูเขา มีศาลยุติธรรมตั้งอยู่ก่อนข้างห่างไกลจากแม่น้ำ จากทะเบียนราษฎรปี ค.ศ. ๑๘๗๑ มีประชากร ๗,๕๔๗ คน ภายหลังเมืองตั้งแตวเป็นที่ตั้งอำเภอตั้งแตว (๑๖๖๖๖๖๖๖๖)

เมืองตั้งแถวเคยเป็นเมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่งที่มีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองศูนย์กลาง (ग्रन्थाल) ที่ตั้งทัพป้องกันเมือง (शु.๑๒๑:๑๐) ของยะไข่เมื่อสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ ในต้นศตวรรษที่ ๑๕

ในปี ค.ศ. ๑๘๘๕ ได้ตั้งคณะกรรมการเทศบาล (မူနီစီပယ်အဖွဲ့) เพื่อดูแลงานเทศกิจ (သန့်ရှင်းစင်စင်ရေး) เป็นคณะเทศบาลที่ใหม่ล่าสุดในประเทศพม่า แม้เมืองตั้งแถวจะมีพื้นที่ติดกับสถานีทอดสมอเรือข้ามสมุทร แต่เรือเล็กเท่านั้นที่เทียบท่าเมืองตั้งแถวได้ ในเมืองตั้งแถวมีที่ว่าการจังหวัด คุณโรงพยาบาล โรงเรียนมัธยมปลาย สำนักงานตลาด (ဈေးရုံး) และโบสถ์คริสต์ของคณิน (ရှင်းလူမျိုး) พระเจดีย์สำคัญมี ๓ องค์ ได้แก่ อังค่อ (အံတော် - ทันตธาตุ (พินگرام)) หนึ่งค่อ (ရှံတော် - อูรังธาตุ (ซีโครงหน้ออก)) และสังค่อ (အံတော်-ဂေဇာธาตุ) ตั้งอยู่คนละฟากของฝั่งแม่น้ำตั้งแถว (သံတွဲမြစ်) พระเจดีย์สังค่อ (အံတော်ဘုရား) พังลงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ พอหลังสงคราม กรมศาสนาได้ทำการบูรณะซ่อมแซม ผลผลิตของเมืองตั้งแถว ได้แก่ ไม้ ข้าว และปลาแห้ง

ภายหลังเมืองตั้งแถวยังเป็นที่ยึดกันดี เพราะเป็นสถานที่พักผ่อนชายทะเล (အဝန်းပြေဝန်း) ชาวเมืองอย่างกึ่งนิยมมาพักผ่อนที่ชายหาดปะละลี (ငလိင်လယ်တံးပြေ) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองตั้งแถวเพียง ๔ ไมล์ ชายหาดปะละลีช่วยให้เมืองตั้งแถวมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบายทั้งทางน้ำและทางอากาศ สนามบินมะซิง (မေင်းလေဆိပ်) อยู่ห่างจากเมืองตั้งแถวราว ๗ ไมล์ มีถนนลาดยางตัดเชื่อม การเดินทางจึงสะดวกสบาย แต่ก่อนเครื่องบินจะบินจากย่างกุ้งไปตั้งแถวเพียง ๓ ครั้งต่อสัปดาห์ และมีเที่ยวบินพิเศษในวันเสาร์ ต่อมาเที่ยวบินไปยังสนามบินมะซิงของเมืองตั้งแถวทุกวัน และมีการจัดเที่ยวบินพิเศษสำหรับนักท่องเที่ยวที่จะไปพักผ่อนที่ชายหาดปะละลีในช่วงวันหยุดฤดูร้อน

ชายหาดปะละลีเป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่ห่างจากสนามบินมะซิงเพียง ๒ ไมล์ เหตุที่เรียกหมู่บ้านนี้ว่าปะละลีนั้น แต่ละคนเชื่อไม่เหมือนกัน แต่ที่แน่นอนคือ คำว่า ปะละลีไม่ใช่คำในภาษาพม่า หลังจากที่ชาวอังกฤษได้ยึดยะไข่ไว้ในปี ค.ศ. ๑๘๒๖ ในสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ ๑ นั้น ชาวอิตาเลียน (လူတူလူမျိုး) ได้เดินทางมายังที่พักตากอากาศแห่งนี้ พบว่าชายหาดปะละลีนั้นร่มรื่นและมีทิวทัศน์งดงามราวกับชายหาดเนปะหลี่ (နေပုလိ - နေပုလိ-เนเปิ้ล) จึงได้ตั้งชื่อหาดแห่งนี้ว่าเนปะหลี่ ภายหลังชื่อจึงกลายมาเป็นปะละลี

เหตุที่ในจังหวัดตั้งแถวไม่มีท่าเรือที่ดี การเดินทางทางน้ำจึงยากลำบาก ภายหลังมีการสร้างท่าเรือขึ้นหนึ่งแห่งที่ตำบลโลงดำ (လုံးသာ) ในอำวะมะโย (မိုးပင်လယ်အော်)

เอกสารอ้างอิง

๑. ကိုနော် (ပုဂံ) ၊ ယုံကြည်ကိုးကွယ်မှုတို့စုဝေးရာ သို့မဟုတ် အပူပိုင်းဒေသရဲ့အားထားရာပုဗ္ဗဒေသ ၊ Eleven Weekly news ။

(ဂိုဏ်း(ပုဂံ), အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၂. ကြေးမုံ ၂၂-၁၀-၂၀၀၉။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၃. ကြေးမုံ ၁၂-၂-၂၀၁၀။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၄. ကြေးမုံ ၂၀-၃-၂၀၁၀။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၅. ကြေးမုံ ၂၀-၄-၂၀၁၀။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၆. ကြေးမုံ ၁၀-၁-၂၀၁၀။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၇. ကြေးမုံ ၂၁-၁-၂၀၁၀။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၈. စောသိန္နိ ၊ ပြောင်းလဲမှုများတွင် ပန်းပေးကုဋ္ဌကဋ္ဌပွင့်ဆဲပင် သို့မဟုတ် ပြင်ဦးလွင် ၊ Eleven Weekly news ။

(အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၉. ဦးစိုး (ဘားအံ) ၊ ရန်ကုန်မြို့နှင့် အနီးဆုံးအရှေ့တောင်ဘက်သို့ သို့မဟုတ် တစ်ရပ်ကွက် ဝှံ့ဖြိုးတိုးတက်လာစေရန်အတွက် အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း ၊ Eleven Weekly news ။

(အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၁၀. တိုင်းရင်းသားယဉ်ကျေးမှု ရိုးရာဓလေ့ထုံးစံများ - ကရင်မြို့နယ်အစိုးရအဖွဲ့၏ လေ့လာစာတမ်းတစ်ပုဒ်၊ စာပေဗိမာန်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ရန်ကုန်၊ ၁၉၉၇ ။

(အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၁၁. တိုင်းရင်းသားယဉ်ကျေးမှု ရိုးရာဓလေ့ထုံးစံများ - ရခိုင်မြို့နယ်အစိုးရအဖွဲ့၏ လေ့လာစာတမ်းတစ်ပုဒ်၊ စာပေဗိမာန်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ရန်ကုန်၊ ၁၉၉၆ ။

(အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၁၂. နိုင်ငံတော်ဝှံ့ဖြိုးတိုးတက်မှု မှတ်တမ်း၊ ပြန်ကြားရေးဝန်ကြီးဌာန၊ ဝန်ကြီးဌာနများပုံနှိပ်၊ ရန်ကုန်၊ ၂၀၀၈ ။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၁၃. ပထဝီဝင် ဒဿနကိန်း ၊ ပြည်ထောင်စုမြန်မာနိုင်ငံတော်အစိုးရ ပညာရေးဝန်ကြီးဌာန၊ ၂၀၀၁ ။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

၁၄. ဘိတ်သား ၊ တံငါအိမ်ခြေ ၂၀ မှသည် ကမ်းရိုးတန်းတိုင်းမြို့တော်ဆီသို့ ၊ Eleven Weekly news ။ (အစုံအလင်အဖွဲ့အစည်းများ၏ စာအုပ်များကို စုစည်းပေးခြင်း၊ ဝီကီမီဒီယံ ဝီကီနိဂါး)

ภาคผนวก ก
คำเรียกชื่อเมือง

รัฐกะเหรี่ยง

ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	ภาษาพม่า	เสียงภาษาพม่า
ตั้งต่อง	Thandaung	သံတောင်	ตั้งต่อง
ผ่าปุ่น ,ผาปุ่น	Hpapun	ဖာပုၼ်	ผ่าปุ่น
ลายแบ่วะ	Hlaingbwe	လှိုင်းဘွဲ့	สลาย-แบ่วะ
พะอ้ง ,ผ่าอ้ง	Hpa-an	ဖားအံ	พะอ้ง
เมียวดี	Myawaddy	မြဝတီ	มยะวดี
เกาะเกร็ก	Kawkareik	ကော့ကရိတ်	เกาะกะเร็ก
จำอิงเซะจี	Kyain Seikkyi	ကြာအင်းဆိပ်ကြီး	จำอิงเซะจี

มณฑลตะนาวศรี

ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	ภาษาพม่า	เสียงภาษาพม่า
เหย่ผู่	Yebyu	ရေဖြူ	เหย่-ผู่
ทะวาย	Dawei	ထားဝယ်	คะแห่ว
ลองโหล่ง	Launglon	လောင်းလုံ	ลองโหล่ง
ตะแย้ะซอง	Thayetchaung	သရက်ချောင်း	ตะแย้ะซอง
ปะลอส	Palaw	ပုလော	ปะลอส
มะริด	Myeik	မြိတ်	เบ้ะ
ตะนาวศรี	Tanintharyi	တနင်္သာရီ	ตะนิงคำหี่
โป้ะปยีง	Bokpyin	ဘုတ်ပြင်း	โป้ะปยีง
เกาะสอง	Kawthoung	ကော့သောင်း	เกาะตอง

มณฑลพะโล

ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	ภาษาพม่า	ภาษาไทย
เหย่ตำเฒ่า	Yedashe	ရေတရည်	เหย่ตำเฒ่า
ตองอู ,ตองงู	Taungoo	တောင်ငူ	ต่องหงู่
โื้อะตวิ้ง	Oktwin	အုတ်တွင်း	โื้อะตวิ้ง
ทานตะปิ้ง	Tantabin	ထန်းတပ်	ทานตะปิ้ง ,ทานตะบิ้ง
พยู	Phyu	ဖြိုး	พยู
เจ้ากัจี	Kyaukkyi	ကျောက်ကြီး	เจ้ากัจี
หญ่องเลปิ้ง	Nyaunglebin	ညောင်လေးပင်	หญ่องเลปิ้ง,หญ่องเลบิ้ง
เฉวจิ้ง	Shwegyin	ရွှေကျင်	เฉวจิ้ง
ไต้กัอู	Daik U	ဒိုက်ဦး	ไต้กัอู
วอ	Waw	ဝေါ	วอ
พะโค	Bago	ပဲခူး	บะโก
ตะนะปิ้ง	Thanatpin	သနပိုင်	ตะนะปิ้ง
กะวะ	Kawa	ကဝ	กะวะ
เป้ากัคอง	Pauk Kaung	ပေါက်ခေါင်း	เป้ากัคอง
แปร	Pyay	ပြည်	ปยี
ปะดอง	Padaung	ပန်းတောင်း	ปะดอง
เฉวต่อง	Shwedaung	ရွှေတောင်	เฉวต่อง
แตโกง	Thegon	သဲကုန်း	แตโกง
ปองแต่	Paungde	ပေါင်းတည်	ปองแต่
นัตตะลิ่ง	Nattalin	နတ္တလင်း	นั้ะตะลิ่ง
ชีโกง	Zigon	စီးကုန်း	ชีโกง
โโจะบิ้งเก้ากั	Gyobingauk	ကြို့ပင်ကောက်	โโจะบิ้งเก้ากั
มิงหละ	Minhla	မင်းလှ	มิง-หละ
โมโหญ่	Monyo	မိုးညို	โมโหญ่
แล้ะปะดาน	Letpadan	လက်ပံတန်း	แล้ะปะดาน
ตายาวดี	Thayarwaddy	သာယာဝတီ	ตำหย่า-วดี
โตงแส	Tonse	သုံးဆယ်	โตงแส

มณฑลมัณฑะเลย์

ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	ภาษาพม่า	เสียงภาษาพม่า
โมโก๊ะ	Mogok	မိုးကုတ်	โมโก๊ะ
ซิงกู	Singu	စဉ့်ကူး	ซิงกู
มัตตะยา	Madaya	မတ္တရာ	มะคะหย่า
เม-มโยะ ,ปยีงอู-ลวี่ง	May-myo ,Pyin-Oo-Lwin	မေမြို့ ၊ ပြင်ဦးလွင်	เม-มโยะ ,ปยีงอู-ลวี่ง
มัณฑะเลย์	Mandalay	မန္တလေး	มันตะเล
อมรปุระ	Amarapura	အမရပူရ	อะมะระปุระ
อั้งวะ	Ava	အင်းဝ	อิงวะ
งะซุ่น	Ngazun	ငဇွန်	งะซุ่น
ตะดาอู	Tada U	တန်တားဦး	ตะดาอู
ซิงก่าย	Sintgaing	စဉ့်ကိုင်	ซิงก่าย
เจ้ากั้แส ,เจ้ากั้แซ	Kyaukse	ကျောက်ဆည်	เจ้ากั้แส
มยี่จัตตา	Myittha	မြစ်သား	มยี่จัตตา
มยี่งกั้	Myingyan	မြင်းခြံ	มยี่งกั้
นะโทจี	Natogyi	နွားထိုးကြီး	นะโทจี
ต่องต้า	Taungtha	တောင်သာ	ต่องต้า
หญ่องอู	Nyaung U	ညောင်ဦး	หญ่องอู
พุกาม	Bagan	ပုဂံ	ปะกั้
เจ้ากั้ปะดอง	Kyaukpadaung	ကျောက်ပန်းတောင်း	เจ้ากั้ปะดอง
มะหล่าย	Mahlaing	မလှိုင်	มะ-หล่าย
มิตถิลา	Meiktila	မိတ္ထီလာ	เม้ะถิหล่า
ต้าสี่	Thazi	သာစည်	ต้าสี่
ป्योंแบ่ว	Pyawbwe	ပျော်ဘွယ်	ป्यों-แบ่ว
ยะเมตัง	Yamethin	ရမည်းသင်း	ยะเมตัง
เปียงมะนา	Pyinmana	ပျဉ်းမနား	ปยีงมะนา
แหล่เว	Lewe	လယ်ဝေး	แหล่เว
เนปยีค่อ	Nay PyiTaw	နေပြည်တော်	เหน-ปยีค่อ

รัฐยะไข่

ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	ภาษาพม่า	เสียงภาษาพม่า
มองค่อ	Maungdaw	မောင်းတော	มองค่อ
เจ้ากั่ต้อ	Kyauktaw	ကျောက်တော်	เจ้ากั่ต้อ
มโยะฮอง ,มะเย่ากั่ฮู	Myohaung ,Mrauk U	မြို့ဟောင်း ၊ မြောက်ဦး	มโยะ-ฮอง ,มเย่ากั่ฮู
โป่งฉานจูน	Ponnagyun	ပုဏ္ဏားကျွန်း	โป่งฉานจูน
มิงปยา	Minbya	မင်းပြား	มิง-ปยา
ซิจั้เต่ว ,ซิจั้ต่วย	Sittwe	စစ်တွေ	ซิจั้เต่ว
มะเหยโป่ง	Myebon	မြေပုံ	มเหยโป่ง
อาม	Ann	အမ်း ၊ အန်း	อาม
เจ้ากั่ผยู่	Kyaukpyu	ကျောက်ဖြူ	เจ้ากั่ผยู่
รัมแบร	Rambree	ရမ်းဗြီ	รัมแบร
หมั่นอ่อง	Manaung	မန်အောင်	หมั่นอ่อง
ต่องโก้ะ	Toungup	တောင်ကုပ် ၊ တောင်ကုတ်	ต่องโก้ะ
ตั้งแตว	Thandwe	သံတွဲ	ตั้งแตว

ภาคผนวก ข
ศักยภาพเมือง

ศักยภาพของเมืองในรัฐกะเหรี่ยง

ชื่อเมือง	ลักษณะสำคัญของเมือง	เศรษฐกิจหลักของเมือง
ต่งต๋อง	เมืองตากอากาศบนเขา	กาแฟ ใบชา ดอกไม้ ผลไม้
ผ่าปุ่น	-เมืองในเขตชายแดนไทย-พม่า -มีป่าเขาหนาแน่น	ไม้ (ไม้สัก ไม้แดง) ไร่ดอย มะนาว หมากร ลูกเนียง วูลเฟรม ตะกั่ว เหล็ก
ลายแบ่ว๊ะ	-เมืองริมคลอง -เมืองที่เกิดจากผลของสงคราม กับอยุธยา	ล่องซุง ทำนา ปลุกพืชชายคลอง ถั่วลิสง ยาเส้น พริก น้ำผึ้ง น้ำตาลอ้อย
พะอ้ง	-เมืองหลวงของรัฐ -อยู่ริมแม่น้ำสาละวิน -เมืองค้าข้าว -มีถ้ำประวัติศาสตร์	ข้าว ถั่ว ปอ ยาสูบ ยางพารา
เมียวดี	-เมืองการค้าชายแดนติดฝั่งไทย -มีแนวเขา มีป่าสงวน	ค้าขาย
เกาะเกร็ก	-ศูนย์กลางการค้าไทย-พม่าแห่ง หนึ่ง	ทำไร่นา
จำอิงเซะจี	-เมืองเชิงเขา(ดอนนะ) -มีท่าเรือ -เคยเป็นแหล่งปางไม้ -เคยมีเส้นทางรถไฟไทย-พม่าตัด ผ่าน	ไร่ดอย ถั่ว ส้ม ไม้สัก

ศักยภาพของเมืองในมณฑลตะวันออกเฉียงใต้

ชื่อเมือง	ลักษณะสำคัญของเมือง	เศรษฐกิจหลักของเมือง
เหย่พู่	-อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ	ข้าว ไม้สัก แร่ธาตุ
ทะวาย	-เมืองท่าเรือ เป็นศูนย์กลางการค้า -มีชายหาดเป็นที่พักผ่อนอากาศ	ไม้สัก ยางพารา ประมง กะปิ ปลาแห้ง เหมืองแร่ โสร่งทะวาย
ลองโหล่ง	ตั้งอยู่ปากแม่น้ำ	ทำไร่นา ประมง เกลือ เสาไฟ(ยางไม้) ทอเสื่อ
ตะแย้ซง	ใกล้ชายฝั่งทะเล มีเนินเขาสูง	พืชชายฝั่ง ทำไร่นา มะพร้าว หมาก ทุเรียน มังคุด ดีบุก ทั้งสด
ปะลอ	-เมืองที่เติบโตมาจากการทำเหมืองแร่ -มีภูเขาป่าไม้หนาแน่น	เหมืองแร่ เกลือ กะปิ ปลาแห้ง
มะริด	-ตั้งอยู่ปากแม่น้ำ -เมืองท่าเรือการค้า -มีหมู่เกาะ -สมัยอังกฤษเคยใช้เป็นที่พำนักนักโทษปล่อยเกาะ	ไม้สัก ยางพารา ประมง กะปิ ปลาแห้ง ไข่มุก รังนก แร่ สร้างมะริด(ใหม่เนื้อดี ทนทาน)
ตะนาวศรี	-เมืองที่ตั้งโดยกษัตริย์อยุธยา -มีภูเขาหนาแน่น	ทำไร่นา
โตะปั้ง	-พื้นที่เขาป่าทึบ ตามชายฝั่งมีป่าลำพู มีเกาะจำนวนมาก -เคยมีผู้คนหนาแน่นในสมัยที่มะริดอยู่ใต้การปกครองของไทย	หอยมุก
เกาะสอง	-เมืองชายแดนด้านใต้สุดของ	ข้าว ยางพารา

	พม่า -เขตแดนไทย-พม่า(แม่น้ำปาก จัน) -มีเกาะจำนวนมาก	ประมง หาร์งนก ทองคำ เหล็ก วูลแฟรม
--	--	--------------------------------------

ศักยภาพของเมืองในมณฑลพะโค

ชื่อเมือง	ลักษณะสำคัญของเมือง	เศรษฐกิจหลักของเมือง
เหย่คำเจ้	ทุ่งนาเรียงรายตามเขตพื้นที่ด้าน ตะวันตก ซึ่งติดกับเชิงเขาพะโค	โรงเลื่อย โรงสี
ตองอู	ราชธานีเก่า	ข้าว ไม้ หนาก ก่อขุด
โถ๊ะตวี่ง	-อยู่ริมฝั่งแม่น้ำสะโตง -เมืองผลิตข้าวแห่งหนึ่ง	ข้าว
ทานตะปี่ง	ติดกับรัฐกะเหรี่ยง	ก่อขุด
พยู	-เมืองใหญ่อันดับ ๒ ของจังหวัด ตองอู -เมืองสำคัญในการค้าข้าว	การค้าข้าว
เจ้ากั๊จ	เมืองริมฝั่งคลอง	ข้าว สวนผัก ฝักริมฝั่ง
หญ่องเลปี่ง	ศูนย์กลางการค้าขายข้าว	ข้าว
เฉว่วจี่ง	-มีเชิงเขาอยู่ทางด้านตะวันออก -อยู่บนคลองเฉว่วจี่ง	เนียง ยางพารา ยาสูบ ร้อนทอง
ไต้กั๊อู	แหล่งค้าข้าว	ข้าว โรงสีข้าว
วอ	-ริมคลองขุดพะโค-สะโตง -หนองน้ำจำนวนมาก -ฝนชุก ดินดี	ข้าว ถั่ว ประมงหนอง
พะโค	-ชุมทางรถไฟ -เมืองราชธานีเก่า	ปลาช่อน ปลาส้ม เป็ด
ตะนะปี่ง	-อยู่ในที่ราบลุ่ม -มีคลองขุดพะโค-สะโตงผ่าน	ข้าว ถั่ว ปลา หมู เป็ด ไช้เป็ด
กะวะ	-อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ	ข้าว นาเกลือ

	-มีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเล	ย้าย
เป่าก้คอง	-อยู่ใกล้เชิงเขาพะโคและพื้นที่ป่าไม้	การทำไม้
แปร	-เมืองริมแม่น้ำ -เมืองโบราณ	ผ้าไหม ผ้าฝ้าย สีเสียด ข้าว น้อยหน้า
ปะดอง	เส้นทางสู่เมืองยะไข่ ไปยังอินเดีย	ผ้าฝ้าย ยาง สีเสียด
เฉว่ต่อง	ดินอุดม	ไม้ผล ไม้ดอก ผ้าไหม
เตโกง	มีหนองน้ำใหญ่	ข้าว ประมงหนอง
ปองแต่	เมืองบนเส้นทางรถไฟ	ข้าว ผ้าฝ้าย
นัตตะตึง	-มีเขตพื้นที่ป่าสงวน -มีเส้นทางคมนาคมสะดวก	ไม้สัก ไม้แดง ข้าว ถั่ว
ซีโกง	พื้นที่ปลูกข้าว	ค้าข้าว
โจ๊ะบั้งเก๊า	ด้านตะวันออกของเมืองอยู่ติดเชิงเขา และมีซากเมืองโบราณ	โรงสี โรงเลื่อย
มิงหละ	เมืองบนเส้นทางรถไฟ	การค้าข้าว
โมโหญู	-มีพื้นที่น้ำท่วมถึง เกิดดินตม -มีหนองน้ำหลายแห่ง	แดงโม แดงกวา มะเขือมะเขือเทศ ยาสูบ ประมงหนอง
และปะดาน	ชุมทางรถไฟ	ค้าข้าว
ตายาวดี	-เส้นทางคมนาคมสะดวก -มีขาดแคลนน้ำและมีป่าไม้หนาแน่น	ถั่ว โรงงานงานกระเบื้อง
โตงแส	ตั้งอยู่ริมฝั่งคลอง	ข้าว กิจการไม้ ทำขนม

ศักยภาพของเมืองในมณฑลมันตะเด

ชื่อเมือง	ลักษณะสำคัญของเมือง	เศรษฐกิจหลักของเมือง
โมโก๊ะ	-มีภูเขาหินพลอย	พลอย ทับทิม
ซิ่งกู	-มีภูเขาหินอ่อนขาว	หินอ่อนขาว
มัตตะยา	มีคลองขุดหลายสาย	ข้าว ประมง หินอ่อนขาว
เม-มโยะ	-อากาศเย็นสบาย ทิวทัศน์งดงาม -สถานที่ตากอากาศ	ผักผลไม้เมืองหนาว กาแฟ สตอร์เบอร์รี่ กระหล่ำ มะเขือเทศ เดเลีย เบญจมาศ
มันตะเด	-ตั้งอยู่ใจกลางประเทศ มีการ คมนาคมดี -เมืองราชธานีเก่า -ศูนย์กลางการค้าของพม่า ตอนบน	การค้าขาย ศูนย์จำหน่ายสินค้าพื้นเมือง อาทิ ผ้าไหม ทองเหลือง แกะสลักหินอ่อน ทำทองคำเปลว
อมรปุระ	-มีหนองน้ำใหญ่ใกล้ตัวเมือง -มีสะพานไม้ที่มีชื่อเสียง	ผ้าไหม โรงเรียนทอผ้า
อังวะ	-เมืองบนปากแม่น้ำ -เมืองราชธานีเก่า	ถั่ว แดงโม
งะฮูน	เมืองท่าเรือ	การค้าขาย ข้าว ถั่ว ข้าวโพด พริก ยาสูบ เนย
ตะดาอุ	-พื้นที่เมืองใกล้กับราชธานีเก่า เหมาะเป็นแหล่งศึกษาวิจัยด้าน ประวัติศาสตร์	การค้าขาย ไบพลู
ซิ่งก่าย	เมืองบนเส้นทางรถไฟ	ถั่ว นมวัว
เจ้ากั้แสะ	-มีเขื่อนและคลองส่งน้ำจำนวน มาก(สร้างมาแต่สมัยพระเจ้า อโนรธา) -มีประเพณีโดดเด่น คือ งานเดิน	ข้าว

	ข้าง	
มายิจ์ตา	ตั้งอยู่บนปลายคลอง	ข้าว ถั่ว งา
มายิ่งฉั่ง	เมืองบนพื้นที่แห้งแล้ง	ฝ้าย ถั่ว ผ้าฝ้าย สบู่
นะโทจี	เป็นจุดพักรถไปยังเมืองมายิ่งฉั่ง และมณฑลทะเล	ฝ้าย (เคยส่งขายจีน)
ต๋องต๋า	เมืองบนเส้นทางรถยนต์และ รถไฟไปยังเมืองมายิ่งฉั่ง	การค้าขาย น้ำตาลก้อน น้ำมัน ฝ้าย งา ข้าวโพด
หญ่องอู	เมืองท่าเรือสำหรับนักท่องเที่ยว เมืองพุกาม	ถั่วลิสง โรงงานหีบน้ำมัน เครื่องเงิน
พุกาม	เมืองเก่า มีสถูปเจดีย์โบราณ จำนวนมาก	แหล่งท่องเที่ยวทาง ประวัติศาสตร์ เครื่องเงิน
เจ้ากัปะดอง	-พื้นที่เป็นโหนดหินเรียงราย -มีเขาโปปา	พืชไร่ ถั่ว งา มะขาม น้ำตาลโตนด น้ำมันพืช ไม้ตะนาคา
มะหล่าย	เมืองบนเส้นทางคมนาคม	การค้าขาย ฝ้าย โรงงานทอฝ้าย
ต๋าสี่	-เมืองชุมทางการเดินทาง -เมืองแรงงาน(คนงานรถไฟ) -มีพื้นที่ใกล้กับรัฐฉาน	การค้าขาย ข้าว งา ข้าวโพด ถั่ว พริก ไม้ โรงเลื่อย
มิตถิลา	-เมืองชุมทางการเดินทาง -มีหนองน้ำใหญ่ -เคยเป็นที่พักพิงสำหรับผู้ป่วย -เป็นเขตพื้นที่ทหาร	ถั่ว ตาลโตนด
ปย่อแบ่ว	อยู่ติดกับเทือกเขาฉาน	ข้าว ฝ้าย ถั่ว เครื่องสัมฤทธิ์ เครื่องเหล็ก มีด ตาลดัว

ยะแมตัง	เป็นเมืองในเขตร้อน แต่อยู่สบาย เพราะอยู่ติดปลายเขา	เพาะปลูก ทำไร่นา
เปียงมะนา	ตั้งอยู่ในแนวเขาพะโค	อ้อย ไม้สัก
แหล่เว	-มีการคมนาคมสะดวก -อยู่ติดกับป่าสงวน	การค้าขาย ทำข้าว กิจการค้าไม้ โรงสี โรงไม้ โรงหีบน้ำมัน
เนปยีดอ	ศูนย์ราชการ ระหว่างเทือกเขา พะโคกับเทือกเขาฉาน	ถั่ว

ศักยภาพของเมืองในรัฐยะไข่

ชื่อเมือง	ลักษณะสำคัญของเมือง	เศรษฐกิจหลักของเมือง
มองดอ	-เมืองชายแดนด้านตะวันตก -ภูเขาหนาแน่น -มีที่ราบริมฝั่งทะเล	ข้าว ผักกาด ปอ การค้าชายแดน
เจ้ากัตอ	แหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่าง เขตเทือกเขากับที่ราบยะไข่	ข้าว งาม ถั่วลิสง ยาสูบ น้ำมันงา น้ำมันถั่วลิสง
มโยะฮอง	เมืองราชธานีโบราณของยะไข่	ข้าว
โปงฉานจูน	มีที่ราบกว้าง ดินอุดม	ข้าว
มิงปยา	เป็นพื้นที่ดินดี	ข้าว
ซิจ์เตว	-ตั้งอยู่ปากแม่น้ำ เป็นเมืองท่าเล ดีที่สุดในพื้นที่ยะไข่ -เป็นเมืองท่าเรือขนาดใหญ่	การขนส่งสินค้า
มะเหยโป่ง	-พื้นที่เนินเขาหนาแน่น -ในพื้นที่ราบมีลำคลองหลาย สาย	-ประมง
อาม	เมืองในเส้นทางบนเขา	ข้าว งาม ฝั่ ไม้แดง ปลาแห้ง บ่อน้ำ

เจ้ากัศยู่	-เมืองท่าบนเกาะ -มีภูเขาไฟโคลน	ประมง
รัมแบร	-เมืองบนเกาะ	ข้าว คราม น้ำตาล ปูนขาว น้ำมัน
หมั่นอ่อง	-เมืองบนเกาะ -มีภูเขาไฟโคลน	ยาสูบ ข้าว ถั่วลิสง อ้อย โป มะพร้าว หมาก
ต่องโก๊ะ	-มีเส้นทางช่องเขาติดต่อค้าขาย กับเมืองในที่ราบตอนกลางของ ประเทศ	ข้าว ไม้ หม้อดิน
ตั้งแตว	-ตัวเมืองรายรอบด้วยเนินเขา -มีชายหาดตากอากาศ	ไม้ ข้าว ปลาแห้ง

ภาคผนวก ค

หน่วยวัด

เอเคอร์ (๕๐๐)	เนื้อที่เท่ากับ ๒ ไร่ครึ่ง
ไมล์ (๕๕)	ความยาวเท่ากับ ๑.๖๐๙ กิโลเมตร
เฟอลอง (๗๐๐)	ความยาวเท่ากับ ๖๖๐ ฟุต (๘ เฟอลองเท่ากับ ๑ ไมล์)
ไมล์ (๕๐๐)	ความยาวเท่ากับ ๖ นิ้ว
เปะตา (๐๐๐๐)	ค่าน้ำหนักเท่ากับ ๑.๖๓ กิโลกรัม
แป (๐)	ค่าน้ำหนักเท่ากับ ๑ กรัม
เยว (๕๐๐)	ค่าน้ำหนักขนาดเมล็ดมะกั่ว
โหม่หมี่ (๕๕-momme)	ค่าน้ำหนักเท่ากับ ๓.๗๕ กรัม